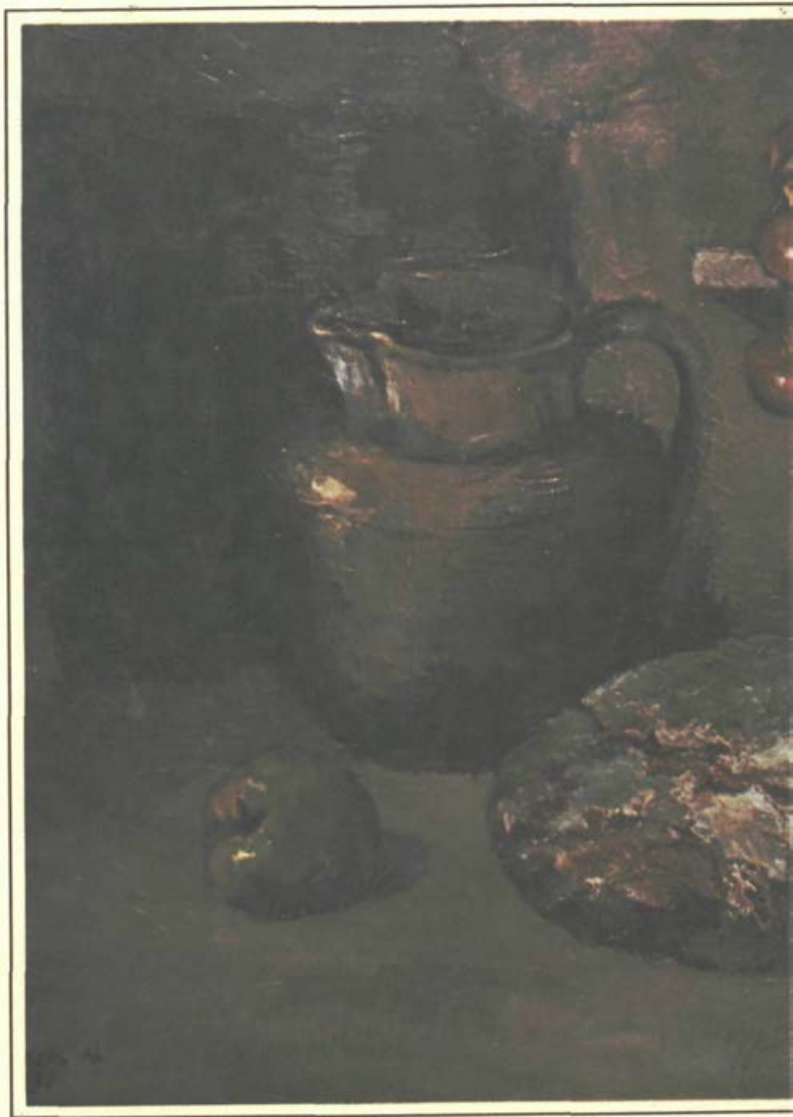

Šaleški razgledi 12

RAZPRAVE - PRESOJE - AKCENTI
ZBORNIK 1995-1996

**Ob
20-letnici
Kulturnega centra
Ivana Napotnika
Velenje**

*Vsakodnevna kultura
za več kot 43.000 ljudi!*

*Organizacijska, prireditvena,
knjižničarska, muzejska, galerijska,
domoznanska in založniška dejavnost
v šaleškem in slovenskem prostoru.*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.12-116)

ZBORNİK 1995-1996 : razprave,
presoje, akcenti /uredil Ivo Stropnik ;
[redakcija in dokumentarno gradivo
Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje] . -
Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika,
Založništvo Pozoj, 1996. - (Zbirka Šaleški
razgledi ; zv. 12)

ISBN 961-90187-2-9

I. Stropik, Ivo

56387840

Po mnenju Ministrstva za kulturo RS, št. 415-26/96,
z dne 17. 1. 1996, spada publikacija med proizvode,
za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija
celote ali delov prepovedano brez dovoljenja Založništva Pozoj in avtorjev.

Avtorske pravice © KC IN Založništvo Pozoj, ZAP©VELENİKA, 1996

*Grb
Mestne občine Velenje
za leto 1995*

Kulturnemu centru Ivana Napotnika

*ob 20-letnici obstoja in vidnih dosežkih
na področju kulture, ki so ponesli ime Velenja v
slovenski in evropski prostor.*

Aristrid Zornik (1913-1985), KMEČKO TIHOŽITJE, 1981,
olje-platno, 50 x 61 cm

Galerija KC Ivana Napotnika Velenje:
Stalna zbirka moderne slovenske umetnosti

*Hvala kulturno osveščenim
podjetjem in inštitucijam,
ki so podprli izid
pričujoče publikacije.*

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Dvanajsti zvezek

RAZPRAVE - PRESOJE - AKCENTI

ZBORNIK 1995-1996

Uredil Ivo Stropnik

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje
Založništvo Pozoj

Velenje, 1996

VSEBINA 12. ZVEZKA

009 Matjaž Kmecl:

Ob 20-letnici Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje

SLOVSTVENA FOLKLORA

PRAVLJIČNO IN PRIPOVEDOVANO IZ ŠALEŠKE DOLINE

015 Janko Orožen: *O gradovih in graščinah ob Paki in v Šaleški dolini*

053 Franc Hribernik: *Cvetobrček pripovedovanja iz šoštanske okolice in s poti na Goro Oljko*

RAZPRAVE

HERALDIKA

065 Tone Ravnikar, Rok Poles: *Grbi nekaterih pomembnejših srednjeveških rodbin Šaleške doline*

CERKVENA UMETNOST

095 Rok Poles: *Podružnična cerkev sv. Florijana (Florjan pri Šoštanju)*

NAREČJE

129 Juana Robida: *Govor Paške vasi*

ETNOLOGIJA

139 Aleksander Videčnik: *Pozabljena razsvetjava*

BOTANIKA

147 Nives Kugonič, Janko Rode: *Vrt zdravilnih zelišč na Kavčnikovi domačiji*

ŠTAJERSKI KRAS

173 Marta Svetina: *100 let Hude luknje*

NARAVNA DEDIŠČINA

187 Jelka Flis: *Naravna dediščina kot sestavni del življenjskega okolja*

ŽELEZNA CESTA

205 Anton Sore: *Železniška proga Celje-Velenje-Dravograd in velenjski železničarji*

ZDRAVSTVO

275 Jože Hudales: *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini*

ARHEOLOGIJA

297 Danijela Brišnik: *Arheološki paberki Šaleške doline*

NOB

321 Milan Ževart: *Še enkrat o padcu Karla Destovnika - Kajuha*

68854/12

PRESOJE

POLITIKA

- 337 Matjaž Černovšek: *Pogovor s Srečkom Mehom, županom MO Velenje*

EMONOCENTRIZEM

- 357 Ivo Stropnik: *U Lublan pr Šestic ... / Kulturni emonocentrizem in provincializem*

GALERIJSTVO

- 365 Milena Koren-Božiček: *Vloga in pomen galerije*

TURIZEM

- 373 Damijan Kljajič: *Dobre muzejske postavitve - del turistične ponudbe Muzeja Kulturnega centra Ivana Napotnika, mesta Velenje in celotne Šaleške doline*

EMBLEMI

- 383 Ivo Stropnik: *"Odnesi kakšen spominek iz mojega kraja ..." (o šaleških emblemih)*

POZOJ

- 389 Tone Ravnikar: *Prispevek k šaleškim mitološkim zgodbam*

NAŠ GOZD

- 397 Ivo Kolar: *Z ognjem in mečem nad gozdove Šaleške doline*

HRIBERNIK

- 403 Tone Ravnikar: *Ponatisu Hribernikove zgodovine mesta Šoštanj ob rob*

PORTRET

- 413 Majda Zaveršnik-Puc: *Pogovor z mag. Ivanom Marinom, ravnateljem GŠ FKK Velenje*

POEZIJA

- 429 Ivo Stropnik: *Slovarjenje melanholije in radoživosti*

AKCENTI

50. OBLETNICA ZMAGE NAD FAŠIZMOM IN PODPIS NEMŠKE KAPITULACIJE V TOPOLŠICI

- 465 Spominska soba "Kapitulacija 1945"
468 Ivan Dolničar: *Spoštovane soborke, spoštovani soborci ...*
469 Jelko Kacin: *Spoštovane tovarišice, spoštovani tovariši ...*

PODPIS NEMŠKE KAPITULACIJE

- 471 Milan Ževart: *Vdaja v Topolšici 9. maja 1945*

MIRA PREGELJ

- 481 Milena Koren-Božiček: *Retrospektiva Mire Pregelj*

MISCELLANEA (1995-1996)

PATINA

- 489 Damijan Kljajič: *"Velejčan"* - humoristični list iz leta 1911

LIKOVNE RAZSTAVE

- 493 Milena Koren-Božiček: *Kronologija razstav Galerije KC Ivana Napotnika v letu 1995*

120 LET VELENJSKEGA PREMOGOVNKA

- 501 Božena Štajner: *Seherjeva Zgodovina Premogovnika Velenje*

PESNIŠKI PRVENC

- 505 Marjan Kukovec / Dolfe Lipnik / Božidar Tvrđý / *Štirje pesniki na kosu lignita*: Boris Salobir, Stojan Špegel, Marijan Lipičnik, Lojze Vrenčur

IN VENDAR KNJIGA

- 515 Adolf Štorman: *Mein Kampf* - *Nekoliko drugače o slovenski demokraciji*

ORALNOZGODOVINSKI DOKUMENTI

- 519 Damijan Kljajič: *Alojz Slavko Stropnik*

JUBILEJNICE

- 525 Damijan Kljajič, Ivo Stropnik: *70-letnica Viktorja Kojca*
529 Milan Ževart: *75-letnica Aleksandra Videčnika*
535 Viktor Kojc: *60-letnica Veronike Svetina*

IN MEMORIAM

- 539 Vlado Vrbič: *Stane Žula (1927-1995)*

SPOMINSKA OBLETNICA

- 545 Milena Koren-Božiček: *Spomin na ljubeznivega profesorja in spoštovanega slikarja Aristida Zornika (1913-1985)*

- 549 LISTNICA UREDNIŠTVA

Ob dvajsetletnici Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje

[...] Prav letos [1995] praznuje simbolično dvajsetletnico delovanja tukajšnji kulturni center, od 1978 poimenovan po umetniku Ivanu Napotniku. Kaj vse je ta center postoril za velenjsko in s tem slovensko kulturo, veste najboljšje Velenjčani sami: knjižnica je v tem času porasla sedemkratno in šteje danes 103.000 knjig (stari Velenjčani pa se spominjajo še tiste edine omare nekaj sto knjig, ki jih je pokojni Fran Mlinšek pretihotapil skozi zadnjo vojno in jih s svojo znano strogo skrbnostjo izposojal); grad se je najprej 1957 spremenil v muzej slovenskih premogovnikov, kasneje pa postal sijajna muzejska hiša različnih kolekcij sodobnega slovenskega slikarstva, etnoloških zbirk in šaleške preteklosti; gledališka in glasbena dejavnost sta iz leta v leto množili množico abonentov, ki je letos narasla na preko 1000; novi rodovi raziskovalcev so začeli v okviru centra odkrivati doslej neznano preteklost Šaleške doline - pokazalo se je, da je znanje o njej še marsikje v globoki ledini - bodisi o velikih postavah in duhovih bodisi arhitekturi bodisi o ljudski kulturi in poseljenosti in o vsem drugem. Že vse tisto, kar je doslej prinesla serija Šaleških razgledov, pripoveduje, kako izrazit in silovit je bil v tem prostoru od nekdanj genius loci, kako globoko, čeprav komaj opazno tiči tu prav poseben kulturni naboj - sledimo mu lahko do protestantstva nazaj, saj je tu bilo eno prvih njegovih žarišč na Slovenskem; bil je neopazen, tih kot kralj Matjaž pod goro; z možnostmi, ki so se mu ponudile zadnja desetletja, pa se je uresničil na lep in bleščeč način. Tu je vsak mesec nova razstava, tu je sleherni dan po 230 obiskovalcev v knjižnici, tu od nekdanj delujejo dobri pevski zbori, tu je

sijajna godba na pihala, rokovski in domači ansambli, tu je domiselni Pikin festival, tu ima Igor Ozim svojo poletno violinsko šolo; sem hodijo na obiske svetovno znani umetniki in na javne pogovore vrhunski slovenski intelektualci. Kulturni utrip Velenja je že zdavnaj prerasel v pluralnost mnogoterih oblik in zahtevnosti; podjetno in samozavestno se vključuje v široka kulturna in duhovna prostorja. Na tak način je mesto tudi takrat, ko mu je gospodarstvo narekovalo najbolj burno rast, uspevalo loviti in uravnavati samo sebe, sproti graditi in po svoje ohranjati notranjo podobo - da se ni razsulo v brezoblični znesenosti z vseh vetrov. Z obujenim zgodovinskim spominom in z odprtim sprejemanjem vsega ustvarjalno pristnega je znalo obdržati kulturno kontinuiteto in jo celo na novo moderno artikulirati.

To je velikanski dosežek, ki ga komajda lahko pravično ocenimo. Z njim, potem s prenovljenim starim trškim jedrom, Kavčnikovo domačijo, šaleškim gradom in z vsem drugim se lahko sleherni Velenjčan brez težav identificira kjerkoli: Seveda, sem iz mesta, kjer sta rudnik in tovarna Gorenje, sem pa tudi iz mesta, ki zmeraj več pomeni kulturi, kjer imamo najlepše negovani grad z ekselentnimi zbirkami, kjer skrbimo za monografije o velikih rojakih in prirejamo simpozije o njih; iz mesta, ki ni moderno samo navzven, temveč tudi po duhu.

Pri vsem tem imajo svoj večinski delež delavci in sodelavci Kulturnega centra; naj jim ob njihovi dvajsetletnici izrečemo zahvale in čestitke, ki obenem veljajo celotnemu mestu. Obenem sklenimo, da bomo storili vse za uspešnost in nemotenost njihovega nadaljnjega dela - saj je telo brez duha mrtvo, mesto brez kulture jalovo. [...]

[Iz slavnostnega govora 8. februarja 1995 v Velenju]

Neki stari očanec je rekel glede jezera v Šaleški dolini:

*"Ste se vozili in še se boste vozili,
ako v Šmihelu ne bojo več maše brali v ta namen."*

(Mlinškovo berilo, Šaleški razgledi 7, 1991)

Šoštanj, sv. Mihael, 1975
(Iz arhiva Viktorja Kojca)

SLOVSTVENA FOLKLORA

PRAVLJIČNO IN
PRIPOVEDOVANO IZ
ŠALEŠKE DOLINE

Janko Orožen
(1891-1989)

O GRADOVIH IN GRAŠČINAH

OROŽEN, Janko: GRADOVI IN GRAŠČINE V NARODOVEM IZROČILU. - [Ob Paki in v Šaleški dolini]. 1. del: Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi / priredil Janko Orožen. Celje: 1936, str. 111-138; [spremni zapis "*Ob Paki in v Šaleški dolini*", str. 20-21; opombe 260-261; kazalo 266-267].

Za Šaleške razglede izbral in uredil
Ivo Stropnik

(GGNI 1)

ZADNJI GRAŠČAK NA PAŠKEM GRADU

Zadnji graščak Paškega gradu se je imenoval Modroshajn. Bil je čokate postave, lokav, nasilen in skop. Nekoč je prišla v grad uboga ženica prosit miloščine. Nikjer ni opazila žive duše, kajti Modroshajn radi skoposti ni maral imeti mnogo služabnikov. Stopajoč po mračnem hodniku je izza nekih vrat zaslišala čudno mrmranje in žvenkljanje denarja.

Tu je vstopila in v poltemi opazila človeka, ki je iz železne skrinje s polnimi rokami grabil cekine ter jih deval na mizo. Ženica je osupnila, kajti svoj živ dan še ni videla toliko denarja. Vendar se je ojunačila in prosila za miloščino. Gospodar se je zadržal nad njo, in ko ga je še prosila, je poklical hlapca ter mu ukazal, naj jo zapre v temnico. Ko so se zapirala vrata ječe, je žena izrekla strašno kletev. Gospodar je tedaj nenadoma izginil, tako da ga nihče ni videl. Denar se je pa raznesel po vseh kotih.

Poslej v gradu nihče ni več prebival. Danes pričajo o njem samo pošastne razvaline, okrog katerih v tihih nočeh tuli veter in pripogiba vrhove visokih smrek.

- (Orožen 1936: 110; zapisal Alojzij Zorec)

(GGNI 2)

PAŠKI MAROF IN KOZOLEC

Stari paški marof je stal pod grajskim hribom, kozolec pa je bil tam, kjer je zdaj graščina.

Bilo je pred sto leti, ko se je na starem Paškem gradu oglasil popotni človek, proseč milodara. Graščak pa je vzrožil in ga pognal.

Popotnik se je graščaku maščeval s tem, da mu je zažgal kozolec. To je bil silen požar, ki se je ljudem vtisnil v spomin skoraj tako ko istodobni požar božjepotne cerkve na Gori Oljki.

- (Orožen 1936: 110-111; zapisal Janko Orožen)

ŠOŠTANJ - PUSTI GRAD

(GGNI 3)

O PUSTEM GRADU IN JEZERU

V Šaleški dolini je bilo nekoč jezero.

Pusti grad pa je služil kot svetilni stolp; čolnarjem, ki so se ponoči nahajali na vodi, je kazal rešilno pot.

- (*Orožen 1936: 111; zapisal Janko Orožen*)

(GGNI 4)

DEKLE V PUSTEM GRADU PRI ŠOŠTANJU

Neko dekle je šlo na božič iz službe domov. Pride do Pustega gradu, vidi odprta vrata in vstopi, da bi si ogledala njegovo notranjost. Čim vstopi, se vrata zapro in dekle zapazi pred seboj moža, stoječega poleg treh sodov zlatnikov. Poslej je morala ostati v gradu celo leto; tisti mož ji je preskrboval hrano, ona pa mu je pospravljala in prejemala redno mesečno plačo. Ko je minilo leto dni, jo je mož vprašal, če hoče še nadalje ostati pri njem. Dekle je zanikala, ker je hotela domov, in mož ji je naložil za odhodnico polno košaro zlatnikov.

- (*Orožen 1936: 111-112; zapisala Alojzija Prodnik*)

(GGNI 5)

KAČA NA PUSTEM GRADU PRI ŠOŠTANJU

Mimo zakletih razvalin Pustega gradu je hodil mladenič k svojemu dekletu v vas. Dekletu je bilo ime Urška. Ko pride prvič mimo razvalin, ga neki glas pokliče po imenu, toda mladenič se ne zmeni zanj. Drugi večer napravi isto. Tretji večer se pa le odzove in glas ga vpraša, kam hodi vsak večer. Mladenič odvrne, kakor je bilo res. Tedaj mu govori glas: "Vzemi ta list na grohlji in nesi ga župniku. Pusti Urško in vzemi mene, zakaj rešil me boš velike nesreče."

Mladenič se opogumi in se z listom takoj poda k župniku. Ta mu naroči, naj prideta v nedeljo ob 9. uri, da bi ju blagoslovil. Mladenič je pravil ljudem, da se bo poročil z nevesto, ki je še ne

pozna.

Pride nedelja. Velika množica ljudi se zbere v cerkvi. Ženin in duhovnik čakata, neveste pa ni od nikoder. Nenadoma se odpro vsa vrata, skozi glavni vhod pa prileti velika kača in poklekne poleg mladeniča. Župnik ju blagoslovi, na kači počí koža in ob mladeniču stoji kraljica. Bila je rešena prokletstva. Rešen pa je bil tudi grad.

Kraljica pelje mladeniča v grad. Tu mu pokaže sod zlatnikov ter pravi: "Te zlatnike si je oče prigoljufal, vrni jih lastnikom!" Pelje ga k drugemu sodu, prav tako polnemu zlatnikov, ter mu reče: "To so zlatniki, ki bi jih bil oče moral razdeliti med siromake. Stori to!" Nato mu pokaže še tretji sod zlatnikov, ki si jih je bil oče po pravici pridobil. Te zlatnike in ves grad podeli kraljica mladeniču, zahvali se mu, ker je grad in njo rešil prokletstva, ter mu svetuje, naj se le oženi z Urško. Nato se kraljica pogrezne v zemljo.

Mladeníh in Urška sta se kmalu vzela, bila sta bogata in dobro se jima je godilo do smrti.

- (*Orožen 1936: 112; zapisala Alojzija Prodnik*)

(GGNI 6)

GREH IN KAZEN ŠOŠTANJSKEGA GRAŠČAKA

Neki šoštanjski graščak je šel k sv. obhajilu. Toda hostije ni zaužil, ampak si jo je položil v rano, ki jo je imel na nogi, misleč, da mu bo poprej zacelila.

Ko je graščak umrl, ni imel miru. Ob dvanajstih ponoči je vstajal iz groba in z motiko ter lopato kopal okrog hiš. Nekdo ga je videl, ko je prihajal iz groba, drugi pa so ga srečevali na cesti; vsi so se ga strašno bali.

Nekoč pa so se trije študentje odločili, da ga rešijo. Ob enajsti uri so šli na zvonik in ob dvanajstih so videli, kako je graščak prišel iz groba in se z motiko in lopato podal na delo.

Nato je eden izmed študentov stopil z zvonika ter zasadil nož na grob, s čimer ga je pred mrtvecem zaprl. Ko se je študent vrnil na stolp, so se vsi trije razporedili tako, da je eden gledal skozi lino, drugi je stal za njim in tretji je bil poleg zvona, držali pa so se za roke.

Ko se mrtvi graščak vrne in najde grob zaprt, se ozira naokrog, iščoč osebo, ki mu je to napravila. Ko zagleda študenta pri lini, se zakadi proti njemu. Toda v tistem trenutku je zadonel zvon, kakor bi bila ena ura. Prvi študent je potegnil za roko drugega in ta tretjega, ki je z batom udaril po zvonu.

K mrtvem graščaku na pokopališču pa je priletel angel in mu vzel hostijo iz rane. Nato so se pojavili še črni vrani, ki so ga raztrgali.

- (*Orožen 1936: 112-113; zapisal Alojzij Skoberne*)

KATZENSTEIN

(GGNI 7)

KATZENSTEINSKA KLET

V neposredni bližini katzensteinskega gradu je cerkev sv. Florijana; tik ob starem gradu je manjša cerkvica ali večja kapelica. Za to cerkvico pa svet močno bobni, kar je znak, da se znotraj nahaja obokana klet. Ta klet ima svoje okno v živi skali. Kdor gre preko potoka na drugo pobočje, tisti to okno lahko vidi. Nedavno bi bil nekdo rad pogledal skozenj. Dal se je z vrvo spustiti navzdol. Ali tam, kjer je lina, je skala toliko vbočena, da se ji ni mogel približati.

Trdna je ta klet. Trdni so bili sploh zidovi Katzensteina, kajti zanje so uporabljali soljeno malto. O tem so se zidarji prepričali leta 1927., ko so popravljali obe cerkvi; zadeli so namreč mestoma na stari zid.

V grajski kleti so sodi starega vina. Doge so že zdavnaj odpadle in vino drži samo vinski kamen. Neki možje so že skušali prebiti obok kleti, da bi prišli do vina. Ali njihovi napori so bili zaman, do vina niso mogli. Še danes je v kleti.

- (*Orožen 1936: 113-114; zapisal Janko Orožen*)

(GGNI 8)

ČRNI JURIJ

Na Katzensteinu je Črni Jurij služil za hlapca. Ker so z njim grdo ravnali, je vznejevoljen pobegnil iz službe in se podal

naravnost k cesarju, kjer je prosil, naj ga zaposlijo.

Cesar je njegovi prošnji ustregel in Črni Jurij mu je tako marljivo delal, da mu je cesar na koncu obljubil za plačilo tisto stvar, ki si jo sam izbere, pa naj bo karkoli in kakršnakoli. Črni Jurij si je izgovoril topničarje in top. Ko mu jih je cesar dal, jim je ukazal, naj po vrsti razstrele vse gradove. Tako se je zgodilo. Gradovi so bili uničeni in nikdar več ne bodo vstali.

- (Orožen 1936: 114; zapisal Janko Orožen)

(GGNI 9)

ŽAL ŽENE

Blizu Katzensteina je nad Grebeničkom vhod v dolgo podzemeljsko jamo, zijalko, ki se končuje šele vrh Loma. V zijalki je velika votlina, ki pozneje prehaja v ozek hodnik, skozi katerega se je treba plaziti. Delajo se v njej kapniki in tujci jo radi obiskujejo.

V zijalki so nekoč živele žal žene. Posestniku Razpodovniku so vedno hodile praviti, kdaj naj seje bob. Celo pozimi so prihajale s takim naročilom. Razpodovniku je bob, ki ga je sejal po gladkem snegu, vedno zdrčal za leseno ograjo, kjer so ga pobrale žal žene, da so se z njim hranile, vendar je bob zrasel dovolj gost in je bogato obrodil.

Ena izmed žal žen je hodila k Razpodovniku ležat. Imela je lase silno dolge in spletene v kito, ki je ležala na tleh poleg postelje. Razpodovnikova žena se je radi tega razburjala. Šla je vprašat za svet gospoda župnika, ki ji je rekel, naj žal ženi položi kito v posteljo. Tako je napravila. Žal žena pa je v tistem trenutku vzkliknila: Pičila me je kača! ter je izginila. Tudi njene tovarišice so neopazno zapustile ne samo kraj, ampak tudi zijalko.

Danes jih v njej nihče ne vidi več. Ali v zgodnjih jutranjih urah se na tleh velike votline lahko opazijo sveže stopinje, čeprav bi se prejšnji večer vsi sledovi zabrisali.

- (Orožen 1936: 114-115; zapisal Janko Orožen)

(GGNI 10)

GRAŠČAK S KATZENSTEINA ZGRADI CERKVICO SV. FLORIJANA

Vzhodno od Šoštanja je na nekem griču cerkvica sv. Florijana. Na tistem mestu je stal nekoč grad.

In v gradu so imeli veliko slavje. Prišlo je mnogo plemičev iz raznih krajev. V največjem veselju postane grajski hčeri slabo. Zapusti družbo in se gre sprehajat. Bilo ji je tedaj okrog dvanajst let. Ko pride pred grad, spleza na obzidje in se sprehaja po njem - bilo je namreč dovolj široko. Ko je bila na najnevarnejšem mestu, ji po nesreči spodrsne in pade v prepad. Eden izmed hlapcev to vidi in hiti graščaku povedat o nesreči. Graščak je kar onemel. Zaobljubi se, da bo zgradil ob prepadu cerkvico, ako se hči ni ubila. Vsi hite pogledat v prepad, kaj je z njo. Glej čudo! Hčerka jim prihiti vesela naproti. Obsuli so jo z vprašanji. Ona pa jim pripoveduje: "Ko sem padala, se mi je zdelo, da me nosijo angeli. Ko sem dospela do dna, sem čutila, kakor da sem legla na pernico."

Graščak je izpolnil svojo obljubo. Cerkvica še dandanes stoji. Posvečena je sv. Florijanu in jo obiskujejo pobožni romarji.

- (*Orožen 1936: 115; zapisal Franc Nedoh*)

ŽAMBERK

(GGNI 11)

MALI KRAJEVNI SPOMINI

Sedanje Petrovo posestvo je bil nekdam graščinski sadonosnik. V ozadju za hišo so bila še nedavno velika in stara drevesa, ki so zdaj večinoma podlegla zobu časa.

Vzhodno od grajskega hriba je hišica, ki se imenuje zdaj "Na vahti". Tu je bila baje nekdam grajska stražnica.

Vsa graščinska posest se je nekdam delila na štiri oskrbništva, ki so po propadu graščinskih gospoščin pripadla štirim kmetom: Oletu, Potočniku, Hrovatu in Ježovniku.

- (*Orožen 1936: 115, zapisal Janko Orožen - po župnijski kroniki in deloma po pripovedovanju*).

(GGNI 12)

TURKI UNIČIJO ŽAMBERK

Na poti s Koroške so prišli Turki некоč do Kepa, kmeta, ki ima svoje domovje med Zavodnjem in Št. Vidom. Pred seboj so zagledali na precej strmem gričku tik nad Zavodnjem stoječi grad Žam[b]erk, ki jih je s svojo ponosno proti oblakom segajočo obliko močno dražil. Ozrli so se naokrog in zagledali nad Kepom veliko reber, kamor so potegnili silen top. Od tam so namerili naravnost na grad, ki je kmalu zletel v zrak.

Turkom pa je bil lepi kraj zelo všeč. Zato so zasadili na mnogih mestih lipe, ki dočakajo visoko starost, in so se zarekli, da se некоč še povrnejo pogledat, kako lipe rastejo.

Dve taki lipi sta bili pri Kepu; ena lipa, stoječa poleg križa pred Petrovo gostilno v Zavodnjem, se je morala [s križem] vred umakniti novi cesti, in druga lipa, ki je krasila okolje Petrovega sosesa, je postala tako slaba, da so jo morali podreti.

Ako se Turki res še kdaj vrnejo v Zavodnje, lip, ki so jih nekdanj zasadili, ne bodo videli več.

- (Orožen 1936: 115-116; zapisal Janko Orožen)

(GGNI 13)

GOSPODARJEVA HUDOBNOST JE UNIČILA GRAD

Neki posestnik [žamberškega] gradu je imel pastorka, ki ga je sila sovražil in pognal z doma. Pastorek je šel v vojsko in se je odlikoval v mnogih bitkah. Pozneje je prišel s Koroškega s četo vojakov. Naskočil je grad, ga osvojil in razdejal, posadko pa pobil do zadnjega moža.

- (Orožen 1936: 116; zapisal Janko Orožen (po župnijski kroniki))

(GGNI 14)

KOPANJE ZAKLADA

Na Žamberku je baje zakopan zaklad; vsaj neki ljudje verujejo v to. Med njimi je bil pred nekaj leti tudi kmet, ki se je odločil, da bo zaklad izkopal. Do tega sklepa ga je privedel

berač Kolomuh z Razborja.

Hodila sta na grad podnevi pa tudi ponoči. Kmet je kopal, da mu je tekel pot po obrazu, berač pa je v bližnji senci ležal, čital "Kolomona" in pričakoval, kdaj prinese kdo njemu in kmetu jedi in pijače.

Za kopanje je zvedel tudi gospod župnik, in ker se je vršilo celo o najsvetejših dneh, npr. o božiču, je poklical pridnega kopača k sebi in mu delo ustavil.

- (Orožen 1936: 116; zapisal Janko Orožen)

FORHTENEK

(GGNI 15)

ZIDANJE FORHTENKA

Ko so zidali Forhtenek, so kmete silno mučili s tlako. Marsikateremu je obležala vprežna živina mrtva pred vozom.

Mnogi tolikih muk niso mogli več prenašati in so se izselili. Okoliš, kjer so bivali dotlej, je opustel ter se je jel imenovati Pusta gora. Leži deloma v škalski, deloma v podgorski župniji.

- (Orožen 1936: 117; zapisal Franc Hribernik, rkp. zbirka)

(GGNI 16)

PUSTA GORA

Okolica na severu Forhteneka se imenuje Pusta gora. Svoje ime je dobila v grofovskih časih.

Forhteneški gospodje so sila kruto postopali s tlačani. Ko je nekoč na njihovem gradu zatrobil rog, pozivajoč tlačane na delo, iz severne okolice ni bilo nikogar. Da bi graščaka ujezili, so tamkajšnji kmetje dali zažgati v pečeh velik ogenj, kakor da bi pekli kruh, in gospoda je mislila, da kljubujejo. V resnici so pa kmetje zapustili domove in ogenj ter se podali pod viderdriškega gospoda, kjer so pričakovali boljše usode.

- (Orožen 1936: 117; zapisal Janko Orožen)

(GGNI 17)

PROPAD FORHTENEŠKEGA GRADU

Na Forhteneku je bival graščak, ki je bil pravi trinog. Nekega dne so se pojavili na nebu temni oblaki. Grozno je grmelo in švigale so strele. Udarilo je v grad, ki je začel goreti.

Graščaka ni bilo doma, a ravno se je vračal. Od daleč opazi ogenj in pospeši korak. Ko pride na zadnji breg, vidi, kako hodi pod zidovjem gorečega gradu zeleni mož.

Graščak se ga je prestrašil. Takoj je obrnil konja in odjezdil, ne da bi se bil še kdaj vrnil.

Grad pa je zgorel do tal in je ostal zapuščen.

- (Orožen 1936: 117; zapisal Franc Hribernik, rkp. zbirka)

(GGNI 18)

POSLEDNJA VOLJA ZADNJEGA FORHTENEŠKEGA GRAŠČAKA

Ko je zadnji gospodar gradu začutil, da se mu bliža poslednja ura, je razdelil vsa svoja zemljišča med svoje zveste služabnike, in sicer med grajskega kaplana, vratarja in hlapce.

Odtlej so se ohranila mnoga domača imena novih gospodarjev. Domu, ki ga je zgradil kaplan na podarjenem zemljišču, pravijo po domače "Pri kaplanu"; dom, ki si ga je postavil bivši vratar tik ob gradu, se imenuje "Pri vratarju". In domovi hlapcev nosijo imena svojih novih gospodarjev: "Pri Mohaču" (= Mihcu), "Pri Jerneju", "Pri Gregorju", "Pri Jakobu".

- (Orožen 1936: 117-118; zapisal Franc Hribernik, rkp. zbirka)

(GGNI 19)

RIBNIK IN PODZEMSKA HODNIKA

Tik pod gradom je na Polnerjevem svetu studenec, kjer je bil grajski ribnik.

Pravijo, da je pod ribnikom vodil podzemeljski hodnik do gradu.

Drug podzemeljski hodnik je imel svoj vhod pri Filonšku, kjer je hlev, ki je nekdanj služil grajski gospodi, še danes poslikan.

- (*Orožen 1936: 118; zapisal Janko Orožen*)

(GGNI 20)

FORHTENEŠKI ZVON

Pod Forhtenekom je lepa obsežna okolica Ravne, kjer se na malem hribčku nahaja lična cerkva sv. Duha. V ravenski cerkvi je manjši srebrn zvon, ki ima zelo lep in tako močan glas, da se dalje čuje ko veliki zvon. Ta ravenski srebrni zvon je bil nekdanj v forhteneški grajski cerkvi.

- (*Orožen 1936: 118; zapisal Janko Orožen*)

MAROVŠKA GRAŠČINA

(GGNI 21)

VODNJAK V MAROVŠKI GRAŠČINI

Ob cesti, ki je vodila v starih časih iz Celja v Slovenj [G]radec, je nastal gradič Marof. V tem gradiču so bivali roparski vitezi, ki so napadali trgovce na cesti. Ako kak trgovec ni plačal odkupnine, so ga vrgli v grajski vodnjak.

V poznejših časih so mnogi posestniki tega gradiča trdili, da so slišali v ponočnih urah iz vodnjaka škripanje kosti in stokanje mrtvih.

Pred nekaj leti so vodnjak preiskali, toda kosti niso našli. Obstoji pa mnenje, da je neki prejšnji posestnik dal vodnjak izčistiti.

Drugi pa trdijo, da so bili v vodnjak vrženi Turki, ki so napadli ob koncu 15. stoletja Šaleško dolino.

- (*Orožen 1936: 118-119; zapisal Gerhard Mravlagg*)

VELENJE

(GGNI 22)

PODZEMELJSKI ROV

Pravijo, da je vodil z velenjskega gradu v trg podzemeljski rov.

- (Orožen 1936: 119; zapisal Franc Povh)

(GGNI 23)

TOMAŽ HREN V VELENJU

Velenjski grad in cerkev Matere Božje v Velenju sta bila ob času reformacije protestantovska. V protireformacijskih bojih je prišel v te kraje tudi ljubljanski škof Tomaž Hren s svojimi spremljevalci zažigat protestantovske knjige. Prebivalci so bili tako razburjeni, da niso hoteli dati škofu in spremljevalcem nič hrane.

Tako govori ustno izročilo še dandanašnjih dni.

- (Orožen 1936: 119; zapisal Franc Skaza)

ŠALEK

(GGNI 24)

ZIDANJE ŠALEŠKEGA GRADU

Nekoč je bival na šaleškem gradu graščak Valentin. Ukazal je kmetom, da so mu prišli gradit velik stolp. Tudi z gradu Turn so prišli tlačani pomagat. Delavcev je bilo ko listja in trave. Nadzorovala jih je mlada grofova hči, ki je zelo grdo ravnala s podložniki; kdor je le malo počival, je moral jahati oslico. Oslica pa je bila iz lesa in je imela zelo ostro hrbtišče. Jahaču so zvezali noge pod osličjim trebuhom, tako da ni mogel razjahati. Marsikdo je na oslici izkrvavel.

Nekoč je dala grofična mučiti starega tlačana. Ob tisti priliki se je zemlja odprla in požrla mlado okrutnico.

Še danes se vidi prepad, ki ga je dal izkopati graščak, da bi rešil hčerko.

- (Orožen 1936: 119; zapisal Franc Skaza)

(GGNI 25)

PODZEMELJSKI HODNIKI

Najmogočnejši grad v Šaleški dolini je bil Šalek. Ta grad je imel podzemeljske zveze z drugimi gradovi. Največji podzemeljski rov pa je vodil do Ognjenega gradu, čigar razvaline se nahajajo nekaj sto metrov višje.

Ker je proklet grad, je seveda proklet tudi rov. Pogumni fantje so že večkrat hoteli odkopati in pobrati zaklad, ki je baje skrit v rovu. Toda kadarkoli so odkopali zemljo do rova, so slišali v njem neko bobnenje, prestrašili so se in zbežali.

- (*Orožen 1936: 120; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 26)

GRAJSKE POSTOJANKE

Šaleški gospodje so imeli svoje postojanke tudi po vaseh. Tako je bila pri Oštirju (kakor se zdaj pri hiši pravi) v Šaleški vasi njihova shramba za žito.

V isti vasi so imeli stolp, s katerega so graščaki klicali svoje lovce z rogom na lov. Temu stolpu so pozneje Šalečani prizidali cerkev, na nekem stebru blizu cerkve so imeli graščaki v starih časih kip sv. Krištofa, zaščitnika treznosti. Ta kip je bil baje zelo velik, kajti sv. Krištof je imel za palico precej debel hrast.

- (*Orožen 1936: 120; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 27)

TURKI OBLEGAJO ŠALEŠKI GRAD

Pravijo, da so Turki nekoč oblegali šaleški grad. Vse poslopje so razstrelili, samo stolpu niso mogli do živega; radi njegove trioglate oblike so se odbile od njega vse turške krogle.

Ako je kaj resnice na tem, se je to zgodilo leta 1643., ko so oblegali bližnje Velenje.

- (*Orožen 1936: 120; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 28)

STRELA UNIČI ŠALEŠKI GRAD

Pripovedujejo, da so pred sto in petdesetimi leti nekega popoldne v gradu plesali. Divjala je nevihta in v grad je treščilo. Niso pa opazili požara, dokler ni bila vsa streha, ki je bila narejena iz škodljev, v plamenu. Tedaj je zgorel tudi arhiv.

To pripovedovanje utegne biti resnično. Po tem požaru gradu niso več obnavljali.

- (Orožen 1936: 120; zapisal Franc Povh)

(GGNI 29)

ŠALEŠKI GRAŠČAK PREKOLNE GRAD, ŽENO IN HČERE

V šestnajstem stoletju sta močno slovela turnski in šaleški graščak. Bila sta si v sorodu, ker je imel turnski graščak za ženo princezinjo, hčerko šaleškega graščaka. Bila sta kakor prava prijatelja, toda oba sta bila prestrastna igralca.

Nekoč sta igrala ves dan. Proti večeru sta bila že v taki strasti, da sta zastavila vsak svoje premoženje. Zgodilo se je, da je turnski grof v igri zmagal. Dobil je šaleški grad z vsem posestvom. Šaleški graščak pa se je strašno razjezil in v jezi je proklel ne samo šaleški grad, ampak tudi svojo ženo in svoje tri hčere, princezinje. Proklete so še zdaj, grof pa se je preselil drugam.

Pred devetdesetimi leti je živela neka stara ženica. Za vogalom svoje hiše, ki stoji pod gradom, je videla nekoč prokleta grofico v črnem oblačilu, ki je z neko kuhavnico mešala v kadi zlate cekine. Ženica se je prestrašila in je hotela zbežati. Toda grofica jo je nagovorila in ji rekla, naj se nič ne boji. Ženica se je ojunčila in je stopila bliže h grofici, ki ji je povedala, da bi jo bila rešila, če bi se ne bila prestrašila in zbežala. Dobila bi bila vse zlate cekine.

Ista ženica je nekoč videla proklete princezinje, ki so se v črni kočiji vozile okrog gradu.

- (Orožen 1936: 121; zapisal Franc Povh)

(GGNI 30)

ZAKLETA GRAŠČAKINJA

Neki mož je hodil mimo šaleškega gradu na delo v bližnji rudnik. Ker je bil zelo skromen, je hodil na delo bos. Toda po gozdu je bilo ostro kamenje; zato je uporabljal za tisti del poti lesene cokle, ki jih je shranjeval v razvalinah. Neko jutro se mu je tako mudilo, da se ni umil in ni zajutrkoval. Ko hoče tistikrat zopet shraniti cokle v porušenem gradu, zagleda med kamenjem nekoliko veder, polnih zlatnikov, okoli katerih je plesala stara žena in pela: "Človek božji, umij se s prosom!" Toda delavec se prestraši in zbeži. Pride mu na misel, da ga je strašilo, ker se ni umil. Hitro teče k potoku in se umije. Tedaj mu pride naproti drug človek. Rudar mu pove, kaj je videl in slišal. Oba se ojunačita in gresta nazaj h gradu. Ko prideta v notranjost razvalin, vidita ženo, ki je sedela brez veder in vzdihovala. Približata se ji in žena reče tistemu, ki je bil zbežal: "Nesrečni človek, zakaj me nisi ubogal! Rešil bi bil mene, ki sem zakleta, in dobil bi bil vse zlate."

- (*Orožen 1936: 121-122; zapisal Franc Nedoh*)

(GGNI 31)

GRAJSKI HLAPEC JURIJ S ŠALEŠKEGA GRADU

Bilo je na praznik sv. Rešnjega telesa. Procesija se je vila po prijazni šaleški vasici. Udeležili so se je skoraj vsi vaščani, hlapec Jurij pa ni prišel. Podal se je rajši v grajsko klet. Mislil si je: "Danes se ga lahko napijem, ko ni nikogar doma."

Komaj je odprl vrata, je zagledal strašen prizor. Pred njim je stal v svilo oblečen mož. V eni roki je držal velik križ, v drugi pa veliko in črno kačo, ki mu je z repom ovijala noge in ga tako stiskala, da je kričal in klical na pomoč.

Komaj je neznani trpin zagledal Jurija, je zavpil nad njim: "Ti si zdaj isto napravil, kar sem storil nekoč jaz." Nato se je zgrudil mrtev na tla. Ta trpin je bil neki prejšnji graščak.

Ista kazen je zadela zdaj hlapca Jurija. Kdor bi si upal iti na sveti večer med 11. in 12. uro na razvaline in bi pri vsakem

koraku, ki bi ga naredil od doma pa do razvalin, zmolil očenaš, tisti bi čul ihtenje hlapca Jurija.

- (Orožen 1936: 122; zapisal Franc Skaza)

GORICA (ECKENSTEIN) - OGNJENI GRAD

(GGNI 32)

VILE POD OGNJENIM GRADOM

Ognjeni grad je bil zelo velik in obdajalo ga je močno obzidje. Na eni strani je bil globok prepad, kjer so baje živele vile.

- (Orožen 1936: 122; zapisal Franc Povh)

(GGNI 33)

TURKI PRED OGNJENIM GRADOM

V petnajstem stoletju so obiskovali naše kraje Turki. Prehodili so Savinjsko, Šaleško in Mislinjsko dolino. Tudi pred šaleškim gradom so se ustavili, ker ga pa niso mogli zavzeti, so začeli oblegati Ognjeni grad.

V gradu je baje živel grof, ki je imel pobožnega in hrabrega sina. Ta se je bojeval s Turki. Ker pa je imel zelo malo vojakov, so ga Turki premagali. Sin je zbežal, a na begu so ga rešile vile s tem, da so ga skrile v prepad, kjer so bivale. Grad pa so Turki porušili.

- (Orožen 1936: 122-123; zapisal Franc Povh)

(GGNI 34)

ZAKLETA GROFOVSKA HČI

Ubog kmet je nekoč oral pri goriškem graščaku. Plug pa je bil že star in železje na njem je bilo vse obrabljeno. Ni čuda, da se mu je utrgala veriga, za katero so vlekli konji, čim je urezal nekaj brazd.

Da bi lahko delo dokončal, se je napotil v grad po drugo verigo. Ko je prišel na grajsko dvorišče, je zagledal nenavaden prizor: lepa, v popolnoma črno svilo oblečena deklica se je igrala

s peskom, ki ga je bil pripravil graščak za ometanje grajskega zidu.

Ko kmet zagleda neznano deklico, se silno začudi. Ona pa se žalostno nasmeje in reče z nenavadno mehkim glasom: "Ti, kmetič, si že drugi, ki mi ga je Bog poslal, da bi me rešil. Zakaj se nisi danes zjutraj umil? Ako bi bil to napravil, bi bila jaz rešena prokletstva in bi umrla. Še enega moža mi bo Bog poslal, da me skuša rešiti; toda to še ne bo kmalu, kajti pečki za tisto drevo, ki bodo napravili zibel zanj, še niso padli z neba."

Po teh besedah se deklica silno razjoka, iztrga iz obleke nitko in veli kmetu, naj jo vtakne v žep in skrbno pazi, da je ne izgubi.

Ko je neznanka podarila kmetu nenavadno darilo, je silno zagrmelo in iz zemlje se je zaslišal zahripan glas: "Uboga grofovsko hči!"

Kmet se ves zmeden odpravi domov. Ko je bil na pol pota, začuti v žepu nekaj težkega. Pogleda in kaj vidi ... svilen mošnjo, polno zlatih kovancev ...

- (*Orožen 1936: 123; zapisala Alojzija Prodnik*)

(GGNI 35)

ZAKLAD POD RUŠEVINAMI OGNJENEGA GRADU

Ljudje pravijo, da se nahajajo pod ruševinami ali veliki zakladi zlata ali pa velika množica gadov in modrasov. Kadar je huda ura in se bliska, strela vedno po večkrat udari v razvaline. Pravijo, da vleče strelo nase ali zlato ali pa dragocena krona kralja gadov in modrasov.

Približno pred sto leti so se zbrali možje in se prijavili, da prekopljejo razvaline in pridejo do kleti, kjer je baje zaklad. Toda klet ima troje velikih kamenitih vrat. Možje so že odkrili dvoje vrat, ko pa so prišli do tretjih, so pustili delo in odšli.

- (*Orožen 1936: 123-124; zapisal Franc Povh*)

LILGENBERG - GRADIŠČE

(GGNI 36)

BOGASTVO GRAŠČAKOV NA GRADIŠČU

Pravijo, da so imeli graščaki na Gradišču za dve teleti suhega zlata.

- (Orožen 1936: 124; zapisal Franc Povh)

(GGNI 37)

TURKI BREZ USPEHA OBLEGAJO GRADIŠČE

Turki so prišli večkrat tudi v Šaleško dolino. Plenili in požigali so povsod. Zelo so se zanimali za gradove, ker so vedeli, da so graščaki bogati.

Ko so nekoč zopet začele goreti grmade na Gori Oljki, na Kozjaku in pri Sv. Križu, tedaj je graščak na Gradišču ukazal grajskim hlapcem, naj hitro spravijo poljske pridelke v grad, in grajskim vojakom, naj se oborožijo in pripravijo za boj s Turki.

Kmalu so bili Turki pred Gradiščem. Začeli so ga oblegati. Grajski vojaki in hlapci so hrabro odbijali turške napade. Ker so Turki izprevideli, da z naskoki nič ne opravijo, so začeli izpodkopavati obzidje. Tedaj je graščak ukazal spraviti živež in živino na notranje dvorišče. Lakote se v gradu ni bilo treba bati, saj so imeli več sto volov.

Ali Turki le niso hoteli oditi in graščak je poklical svoje poveljnike in pametne može, da bi se z njimi posvetoval, kaj naj naredo: ali naj se bojujejo še nadalje ali naj se vdajo na milost in nemilost.

Dolgo so se posvetovali, ne da bi bili kaj pravega odločili. Končno reče eden izmed pametnih mož: "Ako mi pustite mučiti žival, vas rešim." Gospodje poveljniki so se nekaj časa ustavljali, končno pa so se vdali, ker so sprevideli, da se sicer ne ubranijo Turkov.

Tisti mož je ukazal nekemu hlapcu, naj mu privede največjega vola. Nato je velel grajskim hlapcem, naj ga pretepajo. Vol je začel tuliti. Čim bolj so ga pretepali, tem bolj je tulil. Nazadnje so ga napol živega slekli iz kože. Nato so ga polovico

skuhali, polovico so pa nesli na grajsko streho. Tam so jo obesili na vrh in jo spustili v turški tabor, češ da imajo toliko hrane, da lahko postrežejo tudi Turkom.

Turki so se res dali preslepiti in so brez uspeha odšli.

- (*Orožen 1936: 124-125; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 38)

TURKI NA GRADIŠČU

Nekoč so prišli Turki oblegat grad Gradišče. Ko so dospeli do grajske kapele sv. Jakoba, so vsi konji popadali na kolena. Turki so jih vzdigovali, toda zaman. Noben konj ni vstal. Zato so se utaborili na tistem mestu. Domenili so se, da pojdejo do gradu peš. Ko so prišli pred obzidje, je grajski čuvaj zatrobil v znak, da so Turki tu. Takoj je šlo nekaj vojakov na obzidje, drugi pa so odnašali dragocenosti v podzemeljske kleti. Tudi vsa gospoda je šla v kleti.

Branitelji so dobro merili. Neki grajski hlapec je zadel samega pašo, ki je sedel v taboru. Turki so se zaradi tega tako razjezili, da so naskočili grad. Grajski hlapci so bili v veliki nevarnosti. Sklenili so, da puste na dvorišču več sodov dobrega vina, sami pa da se skrijejo v kleti. Po njihovem naročilu je čuvaj dal znak in hlapci so se skrili. Samo eden je ostal na straži. Ta je zaprl podzemeljsko klet s ploščo, ki jo je pokril s prstjo. Nato se je dobro skril v majhno skrivališče v obzidju in stražil. Turki so pridrli v grad. Našli niso žive duše. Zato so sedli za mizo in pili. Ko so bili vsi Turki pijani in zaspani, je stražar odprl podzemeljsko klet in naročil hlapcem, naj se tiho spravijo iz kleti. Napadli so Turke, ki niso imeli orožja pri sebi. Klanja je bilo kmalu konec. Grajski hlapci so poklali vse Turke in pobrali so jim vse orožje, ki so ga imeli v taboru. Tako so jih z zvijačo premagali.

- (*Orožen 1936: 125; zapisala Alojzija Prodnik*)

(GGNI 39)

TURKI V GRAJSKEM VODNJAKU

I.

Turki so prišli oblegat grad Gradišče. Graščak je poslal vse svoje hlapce in dekle, da ponoči napadejo turški tabor. Ali bili so premagani. Ni se še začelo svitati, ko so navalili Turki z vso silo na grad. Graščakinja je šla k paši in ga je prosila, naj bi gradu prizanesel. Zaman. Paša jo je ukazal prijeti ter zvezati in je udrl s svojimi vojaki v notranjost gradu.

Graščak mu je ponujal veliko odkupnino, ako mu izpusti ženo. Rekel pa je, da mora paša vrhu tega izkopati vodnjak, ki bi bil tako globok kakor Šaleška dolina, in naj izmeri, koliko vojakov bi šlo vanj.

Paša je ukazal svojim vojakom, naj gredo in izkopljejo tak vodnjak. V dveh tednih je bil gotov. Potem je paša ukazal, naj prinesejo vrvi, da se bodo spuščali vanj.

Prvi se je v vodnjak spustil pašin namestnik. Sledili so mu drugi turški vojaki. Kmalu je bilo polno dno. Nato so naredili pregrajo in znova spuščali vojake v globino. Ko so napravili tretjo pregrajo, je zmanjkalo turških vojakov.

Zdaj je rekel paša graščaku, da bodo morali v vodnjak tudi njegovi vojaki. Ti pa so prosili pašo, naj prej pregleda, če tretja pregraja dobro drži. Paša je poslal v vodnjak svoje poveljnike, naj pregledajo pregrajo.

Poveljniki so ubogali. Ko so že bili v vodnjaku, so grajski vojaki začeli metati kamenje noter. Kmalu so bili Turki zasuti. Zdaj so šli grajski vojaki v dvorano, kjer se je mudil paša z graščakom. Prijeli so ga. Paša je zavpil na ves glas, da bi priklical svoje vojake. Ni jih bilo.

Gnali so pašo k vodnjaku, kjer je slišal jok in stok svojih vojakov, zasutih s kamenjem. Paša se je zadrl, da se bo maščeval. Vojaki so se ustrašili in so ga [za noge privezali na dve lipi].

Graščak je bil vesel. Svojim vojakom je napravil veliko pojedino in jih je bogato obdaril.

Obešeni paša pa ni dal miru. Vojaki so ga zato začeli zibati in so ga zibali tako dolgo, da so se vrvi potrgale in pašo zagnale po gričku, koder se je skotalil v dolino.

Prav tedaj, ko se je utrgala vrv, je prišel neki kmet ter povedal graščaku, kaj je doživel. Na vznožju grajskega griča je bila pridrla iz zemlje rdeča reka. Graščaka in njegove vojake je peljal na tisto mesto. Dolgo so ugibali, odkod naj bi bila kri. Končno je eden izmed vojakov omenil, da bi to utegnila biti kri tistih, ki so bili v vodnjaku živi pokopani.

Še dandanes se vidi na tistem mestu rdeča prst.

II.

Turki niso pozabili na Gradišče in so prišli znova. Utaborili so se pred obzidjem in začeli oblegati grad. Hlapce in vojake so kmalu premagali in tudi graščak jim je prišel v pest.

Turški poveljnik je ukazal, naj ga privedejo predenj. Zahtevali so od njega, naj mu pove, kje ima zaklad. Graščak mu je odgovoril, da je zaklad tako dobro skrit, da ga poveljnik nikdar ne najde; vendar mu ga hoče izročiti, ako ga izpusti ter izpolni še dve želji.

Poveljnik je graščaka izpustil in ta mu je povedal prvo željo: turški poveljnik naj ukaže svojim vojakom izkopati sredi grajskega stolpa tako globok vodnjak, da bo njega dno tako nizko, kakor je Šaleška dolina. Poveljnik je dal povelje in delo je šlo hitro izpod rok. Komaj je čakal, da bi bil vodnjak gotov.

Nato je graščak povedal svojo drugo željo: poveljnik naj izmeri, koliko vojakov gre v vodnjak.

Zdaj so prinesli grajski hlapci dolgo vrv in po njej so spuščali turške vojake v vodnjak. Ko jih je bilo dno polno, so napravili nad njim pod, na katerega so spuščali druge vojake. Tako so delali, dokler ni bil vodnjak do polovice poln. Zunaj so bile še tri turške čete; njihovi poveljniki so se branili izvršiti povelje. Ali ko jim je glavni poveljnik rekel, da je treba vodnjak izmeriti do konca, sicer graščak ne izda zaklada, so se [v]dali; poslednji turški oddelki so se spustili v vodnjak, samo poveljniki so še ostali zunaj.

Vodnjak še ni bil poln in na vrsti so bili grajski hlapci in vojaki, da bi se spuščali noter. Ali turške poveljnike so prosili, naj gredo prej pogledat, če je v vodnjaku vse prav narejeno.

Ko so bili turški poveljniki v vodnjaku, so grajski hlapci in vojaki začeli metati kamenje v vodnjak, tako da so vse Turke

zasuli. Glavnega poveljnika so potem privezali z nogami na vrhova dveh lip, ki so ju izpustili.

Tako so grad že drugič rešili pred Turki.

- (Orožen 1936: 125-127; zapisala: I. Mirko Prodnik, II. Franc Povh)

(GGNI 40)

TURKI PORUŠIJO GRAD GRADIŠČE

I.

Kmalu nato so Turki zopet prišli nad Gradišče. To pot so pripeljali s seboj tudi topove, da bi razrušili grad. Najprej so mislili streljati od "Golobovega križa", toda tu jim ni ugajala lega. Nato so obšli grad in se ustavili pri "Glinškovem križu", odkoder so pričeli streljati. Ko so ustrelili prvič, je šla krogla malo nad gradom; drugi strel je šel mimo stolpa; s tretjim strelom so pa Turki grad porušili.

Ruševine so pokopale pod seboj velike zaklade, ki jih še ni nihče odkril.

Iz kamenja nekdanjega gradu so ljudje zgradili cerkev sv. Jakoba, ki stoji še danes.

II.

Ko so šli Turki na Dunaj, so spotoma plenili in rušili vse gradove, ki so jih zapazili. V Šaleški dolini so zagledali močno utrjeni grad Gradišče. Napotili so se proti njemu. Prišli so do Glinškovega križa. Ali to mesto se jim je zdelo za napad nepripravno. Vrnili so se in prišli do Praznikovega križa. Okrog križa so postavili taborišče ter odšli proti gradu.

Gračak se je hotel Turkom porogati ter je razobesil vrh stolpa zastavo. Turški paša se je sila razjezil in je ukazal svojim vojakom, naj obstreljujejo grad. Ko so prvič ustrelili s topom, je šla krogla mimo gradu, ko so ustrelili drugič, je porušila obzidje.

Po padcu obzidja je gračak razobesil drugo zastavo kot znamenje, da se vda. Toda paša je še tretjič ustrelil iz topa in porušil ves grad.

Turki so vdrli v grad. Ali našli niso drugega ko pismo, v katerem je bilo napisano, da je v grajskem griču pokopanega zlata za dvoje telet. Turki so iskali zaklad, toda niso ga našli.

Odšli so.

Iz kamenja, ki je ostalo od gradu, so pozneje zgradili cerkev sv. Jakoba, ki še sedaj pogleduje po lepi Šaleški dolini.

- (*Orožen 1936: 128; zapisala: I. Franc Povh, II. Mirko Prodnik*).

(GGNI 41)

POTUJOČI PEVCI

Graščaki na Gradišču so imeli zelo radi lov in petje. Takrat so še hodili po svetu potujoči pevci, ki so jih na gradovih radostno sprejemali. Nekoč so prišli tudi na Gradišče. Graščak jih je lepo sprejel in hlapcem je naročil, naj gredo po turnskega graščaka, da se bo tudi on prišel zabavat. Ko je prispel na Gradišče, se je pričelo rajanje in prepevanje. Turnski grof je bil tako vesel, da je naročil svojim hlapcem, naj pripeljejo iz njegovega gradu več sodov vina. Potem so pa na Gradišču tako pili, da je bil takorekoč ves grad pijan.

Medtem so pa pridrveli v Šaleško dolino Turki. Grajska gospoda, hlapci in vojaki se niso za Turke prav nič brigali, ker so bili vsi pijani. Celو stražnik v stolpu je zaspal in ni prijavil turškega prihoda.

[Turki so brez ovir prišli v grad.] Vinjena gospoda jih je sprejela kot svoje najboljše prijatelje. Turkom je bilo prav in so se gostili v družbi z gospodo. Nekateri izmed njih so pa šli po gradu in iskali zaklad in bogastvo. Kmalu so izropali ves grad. Ker je bil turnski graščak tudi na Gradišču, so nekateri Turki preplavali jezero in izropali tudi njegov grad.

Ko so Turki odhajali, so odvedli s seboj potujoče pevce. Hoteli so jih pokloniti sultanu. Toda potujoči pevci so Turkom kljubovali. Celо na turškem dvoru niso hoteli prepevati turških pesmi, nasprotno, peli so take pesmi, ki Turkom niso bile všeč. Turki, ki so pevce pripeljali na dvor, so jih morali peljati nazaj h grofu z naročilom, naj jih nauči drugih pesmi; zapovedati jim mora, naj prepevajo na turškem dvoru samo turške pesmi. Turki so namreč mislili, da so pevci last graščaka na Gradišču in da se morajo pokoravati njegovim ukazom. Turški vojaki so pripeljali pevce nazaj, toda ko so bili ti za varnim grajskim obzidjem, so zapeli takšno pesem, da so Turki naravnost vzrojili.

Ker je bilo Turkov premalo, da bi napadli grad, so šli k sultanu po nasvet. Sultan je povečal njihovo krdelo, jih poslal nazaj in jim zapovedal, da morajo grad porušiti, graščaka in pevce pa prijeti in jih pripeljati na turški dvor.

Ko so zopet gorele grmade po gorah, je gradiščanski grof že vedel, da prihajajo Turki po pevce. Takoj se je preselil na sosednji, skrit in utrjen Velenjski grad. Turki so zopet prišli, toda v gradu niso našli ničesar. Ko so se Turki vrnili brez pevcev, jih je dal sultan kaznovati.

- (Orožen 1936: 129-130; zapisal Franc Povh)

(GGNI 42)

KAZNOVANJE KRUTEGA GRAŠČAKA

Na Gradišču je bival graščak, ki je grdo ravnal s podložniki in je zelo ljubil lov in ribolov. Nekoč je povabil vse svoje prijatelje, naj pridejo loviti v grajska lovišča.

Preden so šli na lov, so v jezeru naložili mnogo rib in si pripravili malo predpojedino. Ko so se najedli in napili, so se podali nad divjačino. Ker so imeli premalo psov, so morali podložniški dečki priganjati divjačino.

Medtem ko je bil graščak z gospodo na lovu, so se zbrali na gradu kmetje in grajski hlapci ter se dogovorili, da počakajo graščaka in njegove prijatelje, da ga ujamejo in mu sodijo. Kmetje so bili jezni na graščaka, ker je z njimi grdo ravnal, hlapci pa zato, ker se pri pojedini ni nanje prav nič spomnil.

Za določitev kazni so kmetje in hlapci zbrali poseben sodni zbor, ki so ga tvorili najpametnejši izmed njih.

Ko se je gospoda vrnila z lova, so jih uporniki obstopili. Odvzeli so jim divjačino, graščaka pa so zaprli v najtemnejšo ječo. Nato so si napravili na "čast zaprtega graščaka" veliko pojedino. Pili in jedli so ves dan in vso noč.

Drugi dan so graščaku sodili. Peljali so ga v sodno dvorano in ga posadili na zatožno klop. Prave kazni zanj še niso imeli. Seveda so bili vsi za njegovo smrt. Nazadnje si izmislili eden izmed najpametnejših, in sicer najmlajši med njimi, naj bi zabili v notranjo stran sode vse polno žrebljev, v sod naj bi dali graščaka, sod zabili in ga potem spustili po hribu v jezero.

Njegov predlog je sodni zbor sprejel.

Sod z žreblji in graščakom v notranjosti so spustili po severnem pobočju Gradišča v jezero.

V gradu pa so kmetje in hlapci napravili še eno pojedino v veselje, [ker] so se rešili okrutnega graščaka.

- (*Orožen 1936: 130; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 43)

ROKOVNJAČI POD GRADIŠČANSKIM GRADOM

Pod gradom se nahaja neka votlina, o kateri pripovedujejo, da so imeli rokovnjači v njej svoje skrivališče. V to luknjo so vodila kamnita vrata, ki so se odprla samo, ako je kdo rekel: "Lišček, odpri vrata!" in zaprla, ako je izgovoril: "Lišček, zapri vrata!"

Nekoč je neki kmet iz Podgorja, ime mu je bilo Kozma, nabiral v svojem gozdu drva in se približal votlini. Nepričakovano nastane velik šum. Nato zasliši besede "Lišček, odpri vrata!" in vse polno roparjev se vsuje iz luknje. Šli so ropat po deželi. Na glas "Lišček, zapri vrata!" so se vrata zopet zaprla.

Kmet je prvič slišal te besede, saj so bile znane samo rokovnjačem, in bil je zelo radoveden, če se bodo tudi njemu vrata odprla. In res. Ko je izrekel besede "Lišček, odpri vrata!", so se mu odprla na stežaj. Zdaj je bil kmet v "kraljestvu rokovnjačev". Tu je našel vse polno zlata in srebra, ki so si ga bili rokovnjači nabrali in nakradli pri bogatih graščakih. Toda gorje! Ko je kmet te dragocenosti opazoval in si jih basal v žepe, je pozabil na besede, na katere so se vrata odpirala. Ostal je v votlini. Ko so se rokovnjači vrnili, so ga obsodili na težko kazen: živ se bo moral peči na kolu.

Ko je kmet Kozma trpel strašne muke, je preklel vse zlato in rokovnjače; še danes so baje prekleti.

- (*Orožen 1936: 131; zapisal Franc Povh*)

TURN

(GGNI 44)

TLAKA POD TURNISKIM GROFOM

Ko je prišel Šalek v posest turnskega grofa, se je začelo kmetom zelo slabo goditi. Grof Turn je nalagal tako veliko tlako, da stari ljudje še danes s strahom o njej pripovedujejo. Kmet s srednje veliko kmetijo je moral imeti delavca na grajskem delu ves teden, tri dni v tednu je vrhu tega moral imeti s seboj še par vprežne živine.

Šaleško zemljo je turnski graščak razdelil med kmete, ki so jo morali odsluževati s tlako.

- (Orožen 1936: 131; zapisal Branivoj Majcen)

(GGNI 45)

KMETJE POBEREJO GRAŠČINSKI DENAR

Graščak na Turnu je bil neki Tomaž, ki je nalagal kmetom neznosne davke. Kmetje so postali radi tega silno nejevolni.

Pri graščaku je bil zaposlen neki Boštjan; dvigal in spuščal je pridvižni most. Toda Boštjan se je nekoč graščaku zameril; odpustil ga je iz službe. Njegovo mesto je zavzel njegov brat.

Pobiralec davkov je nekoč šel izterjevati davke. Zvečer bi se bil moral vračati domov. Boštjan, kmetje in Boštjanov brat so se zarotili proti njemu in graščaku. Boštjan in kmetje so čakali pobiralca davkov na nekem skrivnem mestu in mu pobrali ves nabrani denar. Nato pa so šli po pridvižnem mostu, ki ga Boštjanov brat ni dvignil, v grad ter prisilili graščaka, da jim je izročil ves denar, ki ga je imel skritega v kleti; bilo ga je pol vrečice. S seboj so privlekli tudi pobiralca davkov; obadva so zvezali in ju zaprli v klet.

Nato so podrli pridvižni most in izginili v noč.

- (Orožen 1936: 132; zapisal Janko Orožen)

(GGNI 46)

STRAH V TURNSKI GRAŠČINI

Oskrbnik je pripovedoval, da je vsako noč rožljalo v neki sobi, pod katero je bila klet, kjer sta bili zazidani dve živi nuni.

V tej graščini so baje prej živele nune.

- (Orožen 1936: 132; zapisal Janko Orožen)

“GRAD” V ŠKALAH

(GGNI 47)

NEUSMILJENA GRAŠČAKOVA HČERKA

Nekoč se je širilo jezero od Gradišča do Škal. V škalskem gradu sta živela graščak in graščakinja. Imela sta hčerko, ki je bila zelo sirova. Ko je bila nekoč hčerka sama doma, je prišla revna starka prosit milodarov. Ali hčerka jo je nagnala. In starka ji je zapretila: “Še danes zvečer se boš kesala!” Prišli so Turki in razdejali grad.

Ko je jezero odteklo, so postavili na tistem mestu, kjer je stal nekoč grad, lepo cerkvico.

- (Orožen 1936: 132; zapisal Franc Povh)

(GGNI 48)

O ŠKALSKEM GRAŠČAKU

Pravijo, da je Šaleško dolino nekdam napolnjevalo jezero. Tam, kjer je zdaj škalska cerkev z župniščem, je bil otok. Na mestu sedanjega župnišča je stal grad.

Bilo je lepega jesenskega dne. Gospod z Gradišča nad Sv. Jakobom povabi škalskega graščaka na lov. Ta se takoj odpravi. Hiti po stopnicah do jezera in stopi v čoln. Služabnik ga prepelje na nasprotno stran. Po lovu so imeli veliko pojedino. Jedi in pijače je bila polna miza. Kar se odpro vrata in na pragu se prikaže uboga žena z lačnim otrokom v naročju. Prosi za dete miloščine. Pa nihče je ne usliši. Škalski graščak celo reče: “Ako ti je všeč, pobiraj drobtine pod mizo!” Žena se raztogoti in vsa solzna mu pravi: “Brezsrčneže kaznuje Bog. Še danes te doleti kazen.”

Zvečer se vrne škalski graščak domov. Po stopnicah mu prihite naproti služabniki in mu pripovedujejo, da je v njegovi odsotnosti hudi duh obsedel njegovo edino hčerko. Graščak se zelo prestraši. K sreči se je nahajal takrat v gradu menih iz Gornjega grada. Graščak ga prosi, naj mu za božjo voljo pomaga. Menih goreče moli in z molitvijo oprosti hčero hudega duha. Popolnoma je ozdravela. V zahvalo za to dobroto podari graščak svoj grad in vse posestvo menihom v Gornjem gradu. Ti so nato pod gradom zgradili prvo škalsko cerkev, ki so jo posvetili sv. Juriju.

- (Orožen 1936: 133; zapisal Franc Hribernik, rkp. zbirka)

(GGNI 49)

ZVON V JEZERU

Nekoč je globoko jezero napolnjevalo vso Šaleško dolino. Gradišče je spadalo takrat pod župnijo sv. Jurija v Škalah. Ko so na Gradišču zgradili grajsko kapelico, je zaprosil graščak župnika, ki je stanoval v škalskem gradu, naj mu da najmanjši zvon za grajsko kapelico. Župnik mu ga je obljubil.

Nekega dne so grajski hlapci iztesali velik čoln, da bi se peljal v Škale po obljubljeni zvon. Ko so se peljali tja, bi se jim bil čoln skoraj potopil. Stesali so si novega in boljšega. Nato so sneli za grajsko kapelico omenjeni zvon in ga natovorili. Podali so se na jezero. Ko so bili v sredini jezera, se je začel čoln potapljati. Hlapci so se hoteli rešiti s hitrim veslanjem. Ali zaman; da so rešili svoje življenje, so morali vreči zvon v vodo. Ko so se vrnili v grad, jih je graščak izpraševal, kje imajo zvon. Ko so mu povedali, kaj se jim je pripetilo, se je razsrdil in jih pometal v ječo. Nato je šel k jezeru, da bi se prepričal, če so hlapci govorili resnico. Ob bregu je našel razbit čoln.

Nato je poslal po nekega morskega potapljača. Ko je ta prišel, ga je graščak dobro pogostil in ga prosil, naj mu dobi zvon iz jezera. Dal mu je močno in dolgo vrv, na katero naj bi privezal zvon. Hlapci, ki so stali na bregu, naj bi ga potegnili na suho.

Zgodilo se je, kakor je določil graščak. Toda ko je potapljač priplaval v bližino čolna, ga neki črn pes ni pustil blizu.

Pri zvonu je potapljač videl tudi mnogo drugih dragocenih stvari. Spoznal je, da so dragocenosti in pa pes last povodnega moža, ki je imel v bližini stekleno vilo.

Potapljač se je vrnil in povedal graščaku, kar je videl. Graščak se je vesti o povodnem možu silno prestrašil. Pogostil je potapljača in mu dal zaslužen plačilo. Kmalu je pa jel dvomiti v resničnost potapljačevih besed. Kaj če ga ni prevaral? Odločil se je, da gre sam v jezero po zvon. Dva hlapca je vzel s seboj in se potopil v vodo. Ko so priplavali v bližino zvona, je pes nepričakovano zgrabil graščaka in ga odnesel v jamo, kjer je ležal zvon. Hlapca pa sta zbežala in povedala v gradu, kaj se je zgodilo. Vse to so napisali v knjigo, kjer se nahaja zgodovina grajske kapele.

Nekoč se je pričelo jezero sušiti. Ko se je posušilo, so našli precej velik zaklad zlata, potopljeni zvon in tudi dobro ohranjeno graščakovo telo. Zvon so peljali nazaj v Škale, zaklada pa se je polastila gospoda v Gradišču. Graščaka so pokopali v grajski kapeli.

- (*Orožen 1936: 133-134; zapisal Franc Povh*)

VALDEK

(GGNI 50)

SMRT VALDEŠKEGA GRAŠČAKA

Ob železnici, ki vodi iz Celja v Slovenj [G]radec, se dvigujejo na levi strani razvaline valdeškega gradu.

V tem gradu je nekoč prebival bogat graščak. S podložniki je ravnal zelo slabo. Nekoč so grajski hlapci vozili vino s turnskega gradu. Med vožnjo jim je padel en sod v vodo. Ko je graščak za to zvedel, je začel uboge hlapce pretepati. Ko je pod težo silnih udarcev padel prvi hlapec, se je naredil prepad in zemlja je požrla mrtvega hlapca in krutega graščaka. Ta kraj so ljudje jeli imenovati "Huda luknja".

- (*Orožen 1936: 134-135; zapisal Franc Skaza*)

(GGNI 51)

KRUTI VALDEŠKI GRAŠČAK

Na Valdeku je prebival graščak, ki je bil strašansko krut in je svoje tlačane neusmiljeno zatiral. Pa je prišla bela žena in je odvedla s seboj njegovo črno dušo. Ko so položili graščakovo truplo k večnemu počitku v grajski kapeli, so grobnico močno zapečatili. Od tistega časa v kapeli ni bilo več miru. Cerkovnik je vsako jutro našel na oltarju prte vse krvave.

Ko je to povedal gospodu župniku, mu ta ni verjel. Tedaj je cerkovnik naprosil najpogumnejšega fanta v vasi, da je šel zvečer v kapelico oprezovat. Toda drugo jutro ga ni bilo več.

Nato je prišel od nekod mož, ki je proti veliki nagradi prevzel nalogo, da odkrije tajno grajske kapele. Zvečer se je skril na pevskem koru. Ko je bila ura enajst, se je odprla grobnica in iz nje je prišel graščak. Ozrl se je naokrog in ker ni opazil nikogar, se je vrgel na kolena in drsel proti oltarju. Pri tem so mu kolena zakrvavela in brisal si jih je z oltarnimi prti. Nato se vrne proti grobnici. Toda v njej ne najde krste, ki jo je bil medtem oni mož zanesel na kor. Tako močno stika zanjo, da posili moža na koru glasen smeh.

Tedaj se graščak požene proti koru in raztrgal bi bil moža, da ni v tistem trenutku ura odbila eno. Graščak je telebnil v grobnico. Hkrati se je potresel grad in se je nanjo sesul. Graščakova duša je bila rešena.

- (Orožen 1936: 135; zapisal Alojzij Skoberne)

(GGNI 52)

O PONIKVANSKEM JEZERU

Valdeški grofje so imeli v svoji posesti dolino, po kateri teče potok Ponikva.

Bil je jesenski čas. Grajski hlapci so sušili ob potoku otavo, ki so jo zvečer spravili v kupe. Ponoči je prišla velika nevihta in nastala je silna povodenj. Ponikva je odnesla otavo. Z njo je zamašila luknjo, skozi katero je ponikala v zemljo. Voda je začela naraščati in dolino je napolnilo pravo jezero.

Tedaj so začeli valdeški grofje premišljati, kako bi spravili iz doline vodo, da bi rešili svoje travnike in polja. V grajskem

ribniku so imeli veliko vidro. To vidro so vrgli v jezero, misleč, da bo žival preluknjala otavo in napravila vodi prost odtok. Resnično, v enem mesecu ni bilo več vode in dolino je pokrivala debela plast rodovitnega blata. Od tistega časa živijo baje vidrini potomci v Hudi luknji.

- (*Orožen 1936: 135-136; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 53)

BOJ ZA VALDEK

Valdeški grofje so bili zelo mogočni. Imeli so mnogo podložnikov in za dve teleti zlata, srebra in cekinov. Ko so bili v naši deželi gospodarji Francozi, so se jim grofje uprli - to je bil punt. Francozi so poslali nad nje precej veliko vojsko, a mogočni valdeški grofje se je niso ustrašili. Od leंबरških grofov, gospodarjev dobrnske kotline, so si izposodili mnogo orožja in tudi dva velika topa. Boj se je pričel v dolini potoka Ponikva. Vojaki in grajski hlapci so se borili zelo hrabro, toda na večer prvega dne je bil boj še neodločen. Drugega dne si je izmislil valdeški grof pripravo, ki je prinesla zmago. Oba topa so postavili na bojno polje in zvezali krogli z dolgo in močno verigo. Ko so verigo izstrelili, je letela v višini človeka in porezala glave francoskim vojakom. Preprosti ljudje še danes pravijo, da ima potok Ponikva svoje ime po "puntu". Seveda ne vedo, da se imenuje tako zato, ker ponikne.

- (*Orožen 1936: 136; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 54)

TURKI PORUŠIJO VALDEŠKI GRAD

Turki so bili na pohodu skozi Šaleško in Mislinjsko dolino. Ko je javila grmada na Kozjaku njihov prihod, so se prebivalci in tlačani zatekli v grad Valdek. Turke so zagledali že od daleč, ker je stal grad na malem gričku.

Ko so se Turki približali gradu, se je začel boj. Kmetje in hlapci so se tako hrabro borili, da Turki gradu niso mogli zavzeti z naskokom. Pripravili so se za obleganje.

Valdeški graščak je pa bil zelo bogat. Imel je baje tri polne

kadi zlata in srebra. Ker je videl, da hočejo Turki grad zavzeti, je skril ves zaklad v najglobljo klet svojega gradu.

Ko je zmanjkalo hrane, se je grad moral prodati. Turški poveljnik je zahteval od graščaka zlato in srebro. Graščak mu je pa odvrnil, da ga nima nič. Turki mu niso hoteli verjeti in so ga začeli mučiti, da bi ga prisilili, naj jim zaklad izda. Preklinjajoč krivično pridobljeno zlato in srebro je graščak zaradi muk kmalu izdihnil. Kmete in hlapce so Turki deloma pobili, deloma odpeljali v sužnost, grad pa so porušili in zažgali.

- (Orožen 1936: 136-137; zapisal Franc Povh)

(GGNI 55)

SKRIVNOSTNI VOZNIK

Nekoč je neki gospod po cesti do Doliča peljal z lepimi voli težek voz proti gradu. Ko je pripeljal do kmeta Javornika, ki je imel svoje borno posestvo pri cesti, ga je gospod prosil, naj mu z voli kot predprego pomaga peljati voz na grad. Cesta na grad, ki je bila v resnici že vsa razdrta in porasla s travo in grmičevjem, je bila ob svitu lune tako gladka in ravna, da se je kmet kar čudil. Ko sta pripeljala z veliko težavo do gradu, sta po enaki in skoraj še lepši cesti dospela na grajsko dvorišče. Tu je pa gospod, ki je bil baje zelo lepo oblečen in je imel na glavi cilindar, rekel kmetu, naj gre in odpre vrata v stolp, da odpeljeta voz v grad. Ker je kmet že mnogo slišal o strahovih v gradu in ker je bil tudi malo bojazljiv, ni hotel ustreči gospodovi želji. Nato je šel gospod sam odpirat vrata. Poklical je kmeta, naj mu sledi. Peljal ga je v klet, kjer je bil zaklad. Kmeta je blesk zlata in srebra popolnoma omamil. Gospod pa mu je rekel: "Vse zlato in srebro bi bil dobil, če bi bil šel odpirat vrata. Ker si mi samo pomagal voziti, smeš vzeti pest zlata!" Kmet je res zagrabil pest cekinov in odšel.

Ko je prišel iz gradu, ni bilo več ne volov ne voza ne lepe ceste. Ko se je ozrl nazaj, ni videl več vhoda v grad. Ko se je kmet mudil v kleti, se je bil grad zopet spremenil v ruševino.

Od tistega časa je bil kmet vedno bogat.

- (Orožen 1936: 137; zapisal Franc Povh)

(GGNI 56)

VALDEŠKI VRATAR

Pod valdeškim gradom je hiša, o kateri pravijo, da je v njej bival grajski vratar. Leži ravno ob poti, ki vodi h gradu.

- (*Orožen 1936: 138; zapisal Ivan Stanonik*)

ROPARSKI "GRADOVI"

(GGNI 57)

ROPARSKI GRADOVI NAD HUDO LUKNJO

Ob gornjem toku reke Pake se Šaleška dolina zoži v ozko sotesko Hudo luknjo. Ob njenem vhodu se nahaja dolga podzemeljska jama, kjer izvira Ponikva, nad njo pa strme skale. Na teh skalah so imeli v rokovnjaških časih roparji svoje gradove. Glavno skladišče in zbirališče pa so imeli v Hudi luknji. Tu so shranjevali po gradovih in bogatih cerkvah nakradene dragocenosti.

Ko so roparji izumrli, so jeli razpadati tudi njih gradovi.

- (*Orožen 1936: 138; zapisal Franc Povh*)

(GGNI 58)

KAJ JE PRIPOVEDOVAL ZADNJI ROPAR

Ko so bili časi še ugodni, je bilo roparjev veliko število. Kradli so po gradovih in bogatih cerkvah. Nekoč so vdrl v celjsko župno cerkev. Ker se jim je mudilo, so pobrali iz tabernaklja monštranco, ciborij in kelih, druge stvari so pa pustili pri miru.

Sprva so ropali samo po bolj oddaljenih krajih, ko so se pa bolj izvežbali, so začeli ropati tudi v bližini svojih gradov. Ali kmalu so prejeli zaslužen kaznen. Postava jih je preganjala, dokler niso vseh polovili. Morali so služiti pri vojakih. Sčasoma so vsi pomrli, ostal je še samo najmlajši, ki je moral služiti vojake v Trstu. Ko je bil tudi ta na smrtni postelji, je povedal svojemu prijatelju vojaku, ki je bil rojak iz Šaleške doline, povest svojih prijateljev razbojnikov: "Reči, ki smo jih ukradli v celjski župni cerkvi, smo vse nesli v Hudo luknjo. Ta jama ima več vhodov in

kdor išče tistih reči, naj gre skozi desni vhod. Ko dospe do male luknje, naj gre skozi njo. Prostor se kmalu razširi in pred seboj zagleda jezero. V njem je čoln iz pločevine, privezan k bregu. S tem čolnom naj se prepelje na drugo stran jezera; tam najde ukradene reči.”

Kmalu nato je umrl zadnji ropar Šaleške doline.

- (*Orožen 1936: 138; zapisal Franc Povh*)

ZBIRALČEV SPREMNI ZAPIS

"Vzhodno od Letuša se izliva v Savinjo od severa prihajajoča Paka. Pol ure nad njenim izlivom se razprostira preko še precej široke doline prijazno Šmartno ob Paki. Tik nad severovzhodnim koncem vasi leže sredi gozdnate vzpetosti razvaline starega gradu, ki je znan pod imenom **Paški grad (Packenstein)**. Bil je nekoč lovski grad Celjskih grofov. Pred [sto šestdesetimi] leti so ga razkrili; zidovje, ki danes štrli golo v zrak, je pa še mogočno, prav tako se še vidi obzidje, ki je obdajalo zemljišču dobro prilagojeno dvorišče z vrtovi, nahajajočimi se terasasto na slemenu nad pobočjem.

Propadanje gradu se je pričelo takrat, ko so zgradili na vznožju griča lepo graščino.

Na drugi strani doline so na **Taboru**, najvišji gori v Slatinah, skromni sledovi gradu, ki ga narod imenuje Grünberg, dočim se je po nekem viru iz početka novega veka imenoval **Frauenberg**. Severno od Tabora pa je pod Zagradišnikom ledina "**Gradišče**".

Preko ozke soteske lahko sledimo Paki v široko kotlino, ki jo imenujemo Šaleška dolina. V [zahodnem] delu doline je glavno središče Šoštanj, v vzhodnem pa Vitanje. Šaleška dolina je domovina mnogih gradov in graščin.

V Šoštanju imamo kar tri grajske periode. Najstarejši šoštanjski grad je stal na neprevisoki, toda strmi vzpetosti [jugozahodno] od sedanjega mesta. Tam se še vidi nekaj razvalin, ki jim pravijo **Pusti grad**.

Pod Pustim gradom je že v srednjem veku nastala graščina, ki je po mnogih udarcih usode v začetku XVIII. stoletja zgorela. Na njeno mesto je morala stopiti na nizki, vzhodno od sedanjega mesta ležeči vzpetosti se nahajajoča shramba za desetino, ki so jo predelali v veliko graščino.

V širokem loku okrog Šoštanja so stali nekoč trije gradovi.

Prvi izmed njih, **Katzenstein**, je ždel severozahodno od Šoštanja na strmi skali nad potokom [Skorno]. Ko so se Celjani borili s Habsburžani, so si Celjani ta grad sami razdejali, da ne bi prišel sovražnikom v roke in jim služil kot opora.

Danes priča o njem samo še nekaj skromnih ostankov, ki so tik ob cerkvi sv. Florijana.

Bolj oddaljen od Šoštanja je bil v severni smeri se nahajajoči **Žamberk (Schaumburg)**. Stal je jugovzhodno od župne cerkve sv. Petra v Zavodnjem na stožčastem hribu, kjer se še vidi nekaj skromnih sledov. V [začetku] XVII. stoletja je bil ta grad že porušen.

V tistem času je bil v razvalinah že tudi **Forhtenek**, ki je stal v prilično enaki oddaljenosti severovzhodno od Šoštanja. Razvaline se še vidijo na drzni strmini nad potokom Velunjo.

Bliže Šoštanju stoji nad ravnino na lepem pobočju med Bečevnico in Klančnico prijazna **Marovška graščina (Gutenbüchel)**, ki je znana [iz] XVII. stoletja.

V velenjskem delu Šaleške doline še vedno kraljuje grad **Velenje**, ki nam je znan iz XIV. stoletja ter še vedno napravlja vtis srednjeveškega viteškega gradu, čeprav so ga morali nekoč obnoviti.

Manj mila je bila usoda njegovemu vzhodnemu sosedu, že [iz] XII. stoletja znanemu in nekdanj zelo pomembnemu **Šaleku**. Do druge polovice XVIII. stoletja

so v njem še stanovali. Danes pa samujejo grajske razvaline na poraslem griču južno od vasi Šalek. Samo glavni stolp je še razmeroma dobro ohranjen.

Nad razvalinami šaleškega gradu je v vzhodni smeri strm vrh, ki nosi močno propadle razvaline nekega drugega gradu, ki je bil porušen vsaj že v XVII. stoletju. Narod imenuje razvaline **Ognjeni grad**. V resnici pa je stal tu nekoč **grad Gorica** ali **Eckenstein**. [Njegova] naslednica **graščina Gorica** leži v dolini južno od razvalin.

Ako se napotimo iz Gorice v južni smeri, zadenemo vzhodno od Št. Ilja na graščinico **Gradič (Schwarzenstein)**, o katerem imamo prva poročila iz XIV. stoletja.

Narodno izročilo govori tudi o gradu, ki naj bi bil stal na mestu sedanje dekanijske cerkve v Škalah.

Popolnoma izginil je neki [zahodni] sosed vitanjskega gradu. Stal je na vzpetini poleg cerkvice sv. Jakoba. Mesto se [danes] imenuje **Gradišče**. Grad [se je] imenoval **Lilgenberg (Lilienberg)** in cerkvice sv. Jakoba mu je morda pripadala.

Današnja graščina Lilienberg leži na vznožju Gradišča nasproti vasi Pesje.

Zato pa je bila srečna posestna naslednica šaleške gosposčine, severovzhodno od Velenja ležeča graščina **Turn**, ki sega vsekakor tudi v srednji vek.

Grad **Valdek** nad slikovito Hudo luknjo pod Št. Vidom zaključuje v smeri proti Slovenj [G]radcu vrsto šaleških gradov. Grad Valdek je star, [a] njegova preteklost je temna in več stoletij je že popolnoma zapuščen. Danes je nekoliko bolje ohranjen samo mogočen stolp, vse drugo pa je skoraj docela propadlo.

Vsi šaleški gradovi so v dobi turških napadov silno trpeli, kajti skozi Šaleško dolino je vodila pot na Koroško, veliko gorja [pa jim je] prizadel tudi kmečki upor leta 1635."

Janko Orožen

[N. d., 1936, 20-21]

INDEKS

Zadnji graščak na Paškem gradu (GGNI 1)

Paški marof in kozolec (GGNI 2)

Šoštanj - Pusti grad

O Pustem gradu in jezeru (GGNI 3)

Dekle v Pustem gradu pri Šoštanju (GGNI 4)

Kača na Pustem gradu pri Šoštanju (GGNI 5)

Greh in kazen šoštanjkega graščaka (GGNI 6)

Katzenstein

Katzensteinska klet (GGNI 7)

Črni Jurij (GGNI 8)

Žal žene (GGNI 9)

Graščak s Katzensteina zgradi cerkvico sv. Florijana (GGNI 10)

Žamberk

Mali krajevni spomini (GGNI 11)

Turki uničijo Žamberk (GGNI 12)

Gospodarjeva hudobnost je uničila grad (GGNI 13)

Kopanje zaklada (GGNI 14)

Forhtenek

Zidanje Forhteneka (GGNI 15)

Pusta gora (GGNI 16)

Propad forhteneškega gradu (GGNI 17)

Poslednja volja zadnjega forhteneškega graščaka (GGNI 18)

Ribnik in podzemski hodnik (GGNI 19)

Forhteneški zvon (GGNI 20)

Marovška graščina

Vodnjak v marovški graščini (GGNI 21)

Velenje

Podzemeljski rov (GGNI 22)

Tomaž Hren v Velenju (GGNI 23)

Šalek

Zidanje Šaleškega gradu (GGNI 24)

Podzemeljski hodniki (GGNI 25)

Grajske postojanke (GGNI 26)

Turki oblegajo Šaleški grad (GGNI 27)

Strela uniči Šaleški grad (GGNI 28)

Šaleški graščak prekolne grad, ženo in hčere (GGNI 29)

Zakleta graščakinja (GGNI 30)

Grajski hlapec Jurij s Šaleškega gradu (GGNI 31)

Gorica (Eckenstein) - Ognjeni grad

Vile pred Ognjenim gradom (GGNI 32)

Turki pred Ognjenim gradom (GGNI 33)

Zakleta grofovska hči (GGNI 34)

Zaklad pod ruševinami Ognjenega gradu (GGNI 35)

Lilgenberg - Gradišče

Bogastvo graščakov na Gradišču (GGNI 36)

Turki brez uspeha oblegajo Gradišče (GGNI 37)

Turki na Gradišču (GGNI 38)

Turki v grajskem vodnjaku I, II (GGNI 39)

Turki porušijo Gradišče I, II (GGNI 40)

Potujoči pevci (GGNI 41)

Kaznovanje krutega graščaka (GGNI 42)

Rokovnjači pod gradiščanskim gradom (GGNI 43)

Turn

Tlaka pod turnskim grofom (GGNI 44)

Kmetje poberejo graščinski denar (GGNI 45)

Strah v turnski graščini (GGNI 46)

“Grad” v Škalah

Neusmiljena graščakova hčerka (GGNI 47)

O škalskem graščaku (GGNI 48)

Zvon v jezeru (GGNI 49)

Valdek

Smrt valdeškega graščaka (GGNI 50)

Kruti valdeški graščak (GGNI 51)

O ponikvanskem jezeru (GGNI 52)

Boj za Valdek (GGNI 53)

Turki porušijo valdeški grad (GGNI 54)

Skrivnostni voznik (GGNI 55)

Valdeški vratar (GGNI 56)

Roparski “gradovi”

Roparski gradovi nad Hudo luknjo (GGNI 57)

Kaj je pripovedoval zadnji ropar (GGNI 58)

Franc Hribernik
(1887-1965)

**CVETOBŘČEK
PRIPOVEDOVANJA
IZ ŠOŠTANJSKE OKOLICE
IN S POTI
NA GORO OLJKO**

HRIBERNIK, Franc:
ŠOŠTANJ IN OKOLICA.
Zgodovinski opis. - [Šoštanj, tipkopis]: 1948.
- "Pripovedke", str. 95-101.

Za Šaleške razglede izbral in priredil
Ivo Stropnik.

(Hr 1)

ŠALEŠKO JEZERO

V starih časih je prebival v šaleškem jezeru povodni mož. Bil je velike in močne postave. Na dnu jezera je imel mogočen steklen grad. Marsikaterega hudobnega otroka je zgrabil in zavlekel v svoj grad. Nihče mu ni mogel ubežati. Nekoč mu jame siliti voda v grad. Zato sklene, da spravi vso vodo iz jezera. Sode je že imel, živine pa ne. Kar se spomni, da ima kmet v Podgorju lep par volov. Ponoči gre v njegov hlev, vzame vola in ju odpelje. Dva dni in dve noči vozi z njima. Ponoči ju pripelje zopet nazaj in jima priveže na vsak rog mošnjo cekinov.

Pri kmetu so bili med tem časom v hudih skrbih, kam sta izginila vola. Zelo se začudijo, ko pride hlapec tretje jutro praviti, da sta vola zopet v hlevu in da ima vsak po dve mošnji cekinov na glavi.

Od tistega časa ni videl nihče več šaleškega jezera in tudi ne povodnega moža.

- (Zapisal Ferdo Pokeržnik, šolski upravitelj v Škalah; Hribernik 1948: 95)

(Hr 2)

TOČA V ŠOŠTANJU

Mavzer je imel dac, Mertl je bil njegov varuh za trg. Tedaj pripeljejo trije Lahi vina, a morajo toliko daca plačati, kolikor skupijo za vino. Zato zagrozijo tržanom: Pazite, pazite! preden sonce trikrat za goro zajde, boste na nas mislili. Dvakrat sonce zajde, tretji dan ob štirih popoldne že toča gre, debela kot pol kupice. Ko je skopnela, je bilo vse rjavo kakor spomladi. V Brišnikovem in Tajnikovem se je pol borovja posušilo. V nazarski fari toča ni pobila, menih je branil tako, da je trikrat omedlel. Ko bi Lahi mogli, bi je nasuli "štrihane cimpre". V Lokovici, v Tajnikovem bukovju, jo je nasulo do vrha plotu, kjer ni skopnela, tako da jo je Tajnik še na dan sv. Mihaela prinesel v Šoštanj cajno.

- (Vzeto iz spominske knjige župnije sv. Mihaela pri Šoštanju; Hribernik 1948: 95)

(Hr 3)

PRIPOVEDKA O LESENI KAPELI PRI SV. FLORIJANU

Ko je tesar rušt dodelal, je dejal: Ako nisem vse prav naredil, naj se pobijem, ako pa sem, naj me obvarje sv. Florijan. Ko to izreče, skoči z rušta čez pečevje v grabo in nič se mu ni zgodilo, samo na mezinec se malo udari. Tedaj reče: Žebelj nisem prav zabil; ko bi vedel katerega, bi šel nazaj, da bi ga popravil. - Ženska gre okoli kapele, nesoč otroke v kadunjicah. Toda spotakne se in kadunjice z otrokom vred ji padejo iz rok čez pečevje v globino. V tem hipu zavpije mati na sv. Florijana, gre okoli brega v grabo in najde kadunjice in v njih zdravega otroka.

- (Vzeto iz spominske knjige župnije sv. Mihaela pri Šoštanju; Hribernik 1948: 95-96)

(Hr 4)

ZAL-ŽENE V ZIJAVKI

Divja žena iz Zijavke je pogosto šla v bližnji Razpodovnikov mlin. Kot pripraven čas za svoje posete si je izbrala jutro, baš tedaj, ko je hodila Razpodovnikova gospodinja v hlev k živini in se je mladi gospodar še mudil sam v sobi. Tedaj se je tam nepričakovano pojavila zal-žena in ga s svojo lepoto premamila. Ob tem času mu je zal-žena pomagala pri gospodarstvu. Prej je uhajal gospodarju bob ob setvi zaradi hudo razsajajočih viharjev preko njive do gozdnega roba in seveda ni obrodil. Tisti čas pa mu je naklonjena zal-žena s klici: Sej bob, sej bob! nasvetovala pravi čas setve, ki se je nato izvršila popolnoma v redu. Dobri setvi je potem sledila tudi obila žetev.

To prijazno razmerje med zal-ženo in Razpodovnikom je trajalo precej časa. Neko jutro pa se Razpodovnikova žena predčasno vrne v sobo in zagleda v postelji spečega moža. Izpod odeje so viseli dolgi prameni las, v katerih je takoj spoznala bujne lase divje žene. Ne da bi ju zbudila, je poljubila lase tuje žene ter odhitela iz sobe. Ko se je kmalu nato zal-žena predrabila, se je prestrašeno vzravнала in rekla gospodarju: Nikoli

več ne smem pod tvojo streho, ker me je v spanju pičila kača. Po teh besedah je urno zbežala iz hiše in se ni prikazala nikoli več.

- (Iz *Planinskega vestnika*, 1922, št. 7-9; *Hribernik* 1948: 96)

(Hr 5)

TURKI V BELIH VODAH

Turki gredo čez Bele [V]ode. Ko pridejo do cerkve, dajo ovsa na oltar. Eden izmed Turkov prijezdi na konju v cerkev in reče: "Sveteč, če si doma, brani, da moj konj ne bo jedel ovsa s tvoje mize." Ko prijahajo do oltarja, pade konj precej na kolena. Turek krene nazaj, rekoč: "Sveteč je doma, le hodimo!" -

Nekaj stopinj od Belih Vod so pokopali Turki svoje "zlate štuke". Pravijo, da je nekje zapisano, da hoče Turek še ponje priti. -

Pri nekem kmetu zadaj za Belimi Vodami proti Črnem [vrhu, morda Črni] je strahovita lipa. Pravijo, da so tam počivali Turki. Da je poveljnik v senci sedel, so mu zasadili devet lip za šotor. -

Pri spodnjem Brložniku je [bilo] baje videti turško sabljo in podkev.]

- (Vzeto iz *spominske knjige župnije sv. Mihaela pri Šoštanju*; *Hribernik* 1948: 96-97; zadnji odstavek je poslovenjen)

(Hr 6)

SV. KRIŽ

Vrh Sv. Križa se je poprej imenoval Oslov vrh, ker so menili iz Gornjega [G]rada, ki so svoj čas maševali v cerkvi v Belih [V]odah, tja prijezdili na oslih, ki so jih potem puščali, da so se pasli po imenovanem hribu. -

Kmet Urban Sovinek je ponovno pogrešil vola na paši. Vedno so ga našli na vrhu hriba pred nekim na drevo pritrjenim križem. Sovinek in njegovi nasledniki so si hoteli ohraniti spomin na ta dogodek ter so križ v lepi opremi postavili blizu svojega doma. Toda že Sovineka se je lotil tak nemir, da ni mogel spati.

Zaradi tega je postavil križ na prejšnje mesto. Enako se je godilo trem kmetom iz mozirske okolice. Zadnji izmed treh kmetov, tudi Sovinek, je celo hudo zbolel in je ozdravel šele tedaj, ko se je zaobljubil, da vrne križ na prejšnje mesto. Tam mu je (baje [v] sanjah k temu spodbujen) [postavil] oltar in lesen hram, ki ga je pozneje v zahvalo za srečno rešitev pred grižo nadomestil z zidano kapelo. Po prvi maši v njej je kraj zelo obiskana božja pot.

- (Iz *Planinskega vestnika*, 1922, št. 7-9; Hribnik 1948: 97)

(Hr 7)

ŠAUMBURG

Neki posestnik tega sedaj razvaljenega gradu (nekaj minut vzhodno od cerkve v Zavodnji) je imel pastorka, ki ga je sovražil in pregnal z doma. Pastorek je šel v vojsko in se v marsikateri bitki odlikoval. Pozneje se je vrnil s Koroške s četo, si osvojil grad in ga razrušil. Pri tem je pobil posadko do zadnjega moža.

Druga pripovedka pa pravi, da so Turki, vračajoč se s Koroške, grad zavzeli in ga zažgali.

- (Iz: *Ig. Orožen, Das Dekanat Schalltal, 1844: 481; poslovenjeno Hribnik 1948: 97-98*)

(Hr 8)

BRODNIK V GABRKAH

V Gabrkah je posestnik, ki se imenuje Brodnik. Ime je dobil po brodu, ki se je nahajal tam čez jezero, ki je svoje dni napolnjevalo vso Šaleško dolino.

- (Iz *Planinskega vestnika*, 1922, št. 7-9; Hribnik 1948: 98)

(Hr 9)

PLEŠIVŠKI ZVON

Resnična zgodba. Plešivčani so v noči od 27. na 28. dec. 1916 s pomočjo cerkovnika in cerkvenih ključarjev rešili svoj lepi, nekdam od cerkve na Uršlji gori dobljeni srebrni zvon pred oddajo c. in kr. vojnemu erarju. Ko so ga skrivaj zmaknili iz zvonika, so ga zakopali sredi ceste in nato zažgali na tistem mestu kres, da bi črno pogorišče pokrilo sledove sveže nakopane zemlje. Po sodišču v Šoštanju zasledovani in zaslišani cerkovnik Kač in ključarja Ževert in Lipnikar so baje v potu svojega obraza lagali, da rešijo božji zvon. Ko so nato odhajali s sodišča, so kakor zmenjeno obstali in se smeje spogledovali. Tedaj vpraša Kač ključarja, ne bi li kazalo tožiti sodnika zaradi obrekovanja, ker jim je zaradi tajeja razljučen zabrusil v obraz: "Vi ste zvon gotovo ukradli in se le vaša krivda ni dala zadosti dokazati."

Po prevratu so izkopani zvon slovesno zopet obesili v zvonik. Kadarkoli se oglasi s cerkvenih lin, postajajo sicer nekoliko mračni Plešivčani prav dobre volje.

- (*Iz Planinskega vestnika, 1922, št. 7-9; Hribernik 1948: 98*)

(Hr 10)

GOROOLJSKA BOŽJA POT

V začetku je na mestu, kjer je sedaj cerkev, stala bukev, na kateri je noč in dan gorela luč. Čeprav so to luč večkrat ugasnili, je vendar zopet zagorela. To je napotilo nekega Roglška, da je z lastnimi sredstvi postavil kapelico s podobama sv. Neže in sv. Jošta. Pozneje so si Roglšek in dve sestri toliko prizadevali, da se je začela zidati cerkev, ki so jo posvetili sv. Križu. Roglšek je baje v cerkvi tudi pokopan.

- (*Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik, 1948: 98-99*)

(Hr 11)

IME OLJKE

Pred več tisoč leti je bila Oljka samo nizek holm. Ljudje okoli njega so živeli zadovoljno in srečno ter so v zahvalo postavili na holmu cerkev. Ker so ljudje poleg drugega pridelali tudi mnogo olja, so ga nalili v posodice, da so imeli lučke. Te so gorele trideset let neprenehoma, zato je gora dobila ime Oljka.

Sčasoma so postali ljudje hudobni in so oskrunili sveti hram. Zato jih je Bog kaznoval s tem, da je Oljka začela bruhati ogenj in se tako dvignila.

- (*Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 99*)

(Hr 12)

GOROOLJSKI ZVONIK

Nekoč je udarila strela v gorooljski zvonik. Ker je bil popolnoma lesen, je zgorel. Zvon je pri tem padel na tla in se stopil. Še sedaj se pozna jama, kamor je udaril. Začeli so zidati nov zvonik, celo ponoči so bili ljudje na delu. Oljka je postala sloveča božja pot.

- (*Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 99*)

(Hr 13)

MARIJA NA OLJKI

V davnih časih so videli neko poletno noč nad Dobrovljami zelo svetlo zvezdo. Začela se je pomikati proti Oljki in je obstala nad njo. Tedaj je živel na Oljki pobožen starček. Opolnoči se zasveti v njegovi sobi in nekdo potrka na okno. Starček odpre vrata in glej, pred njim stoji lepa žena. "Kdo pa ste?" vpraša starček. "Mati božja sem, prišla sem z Dobrovelj, da si ogledam Oljko. Jako sem žejna, prosim za požirek vode." Starček je bil ves iz sebe in jedva se je spomnil, da nima doma vode. Urno pograbi steklenico in odide po vodo, ki je bila precej daleč. Mariji se starček zasmili. Ko je prinesel vodo, je Mati

božja izginila. Drugi dan je začela pred starčkovo hišo izvirati voda in je izvirala leto dni, ko je starček umrl. Nad studencem je zrasla lilija.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 99)

(Hr 14)

SV. IZIDOR

Sv. Izidor, doma na Polzeli, je pasel ovce na Oljki. Pasel jih je dolgo let, ker je imel posebno veselje do pastirskega življenja. Nekoč pa je nevarno zbolel. Zapustiti je moral svoje ljubljene ovčice in se vrniti domov. Čez nekaj let je umrl. Pokopali so ga v polzelski cerkvi, kjer še danes hranijo njegovo truplo. Kako je pasel Izidor svoje ovce, pa kaže podoba na Oljki.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 99-100)

(Hr 15)

JEZERO V OLJKI

V starih časih so kopali na Oljki rudo. Ko so prikopali do globine, so prišli do izvirka. Takoj so opustili rudnik, da se ne bi po dolini razlilo jezero.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 100)

(Hr 16)

RIBA IZ GOROOOLJSKEGA JEZERA

Pod Oljko so kosci kosili otavo. Nedaleč od tam je bil studenec, od katerega se je širil smrad po trohneči živali. Kosci so šli gledat, kaj je, in našli precej dolg kos ribe. Prepričani so bili, da je v Oljki jezero, iz katerega je voda prinesla ribo.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 100)

(Hr 17)

DEKLICA IN PAR VOLOV

Na strmem pobočju Oljke je globok prepad. Obrasel je z grmovjem, da ga opaziš šele, ko si že tik njega. Nekoč je v bližini peljala deklica z voli. Ti začnejo teči po bregu navzdol proti prepadu. Uboga deklica hiti seveda za njimi, da jih ulovi. Ni se ji posrečilo. Voli so zabredli v grmovje in padli v rupo, z njimi pa tudi deklica. Nihče ni vedel, kam so izginili. Čez nekaj let pa so našli pri Gaberškovem studentu vlasnice in volovske telege.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 100)

(Hr 18)

DEČEK IN OVCE

Pred davnimi časi je pasel deček ovce pri duplini na Oljki in metal kamenje v prepad. To pa ni trajalo dolgo, kar se prikaže zeleni fantek iz jame in vpraša pastirja, kdo meče kamenje v jamo. Prestrašeni deček se zlaže in pokaže koštruna. Ko zeleni fantek to sliši, napiči koštruna na rogovile in izgine z njim v prepad.

- (Iz Planinskega vestnika, 1922, št. 7-9; Hribernik 1948: 100)

(Hr 19)

MESTO POD OLJKO

Nekdaj je bilo pod Oljko lepo rimsko mesto. Prihrul pa je divji narod in ga razrušil. Ljudje so tam izkopali najraznovrstnejše reči. Neki posestnik je našel lep zlat kelih in železno skledo z žlicami. Kjer je stalo mesto, se razprostira lepo polje.

- (Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 100-101)

(Hr 20)

KAPELICA PRI LOKOVIŠKEM MOSTU

Blizu lokoviškega mostu stoji kapelica. Postavili so jo zato, ker je tam nekdo umoril meniha Ivana. Pri kapelici je začela izvirati voda, s katero si vsak rad ugasi žejo.

- (*Zapisal Avgust Rozman, šolski upravitelj v Šmartnem ob Paki; Hribernik 1948: 101*)

INDEKS

Šaleško jezero (Hr 1)

Toča v Šoštanju (Hr 2)

Pripovedka o leseni kapeli pri Sv. Florijanu (Hr 3)

Zal-žene v Zijavki (Hr 4)

Turki v Belih Vodah (Hr 5)

Sv. Križ (Hr 6)

Šaumburg (Hr 7)

Brodnik v Gabrkah (Hr 8)

Plešivski zvon (Hr 9)

Gora Oljka

Gorooljska božja pot (Hr 10)

Ime Oljke (Hr 11)

Gorooljski zvonik (Hr 12)

Marija na Oljki (Hr 13)

Sv. Izidor (Hr 14)

Jezero v Oljki (Hr 15)

Riba iz gorooljskega jezera (Hr 16)

Deklica in par volov (Hr 17)

Deček in ovce (Hr 18)

Mesto pod Oljko (Hr 19)

Kapelica pri lokoviškem mostu (Hr 20)

RAZPRAVE

HERALDIKA

Tone Ravnikar

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

GRBI NEKATERIH POMEMBNEJŠIH RODBIN ŠALEŠKE DOLINE

Oblikovanje grbov

Rok Poles

Čas, ki ga živimo, je v mnogočem prevrednotil vrednote, ki so še pred nekaj leti usmerjale naš vsakdanji utrip. Spremembe v družbi in pri posameznikih so pripeljale tudi do prevrednotenja mnogih kulturnih in zgodovinskih norm. V zgodovinopisju se to najbolj odraža z vračanjem h "koreninam", ki "morajo" biti čim starejše. Če se le da vsaj srednjeveške. Srednji vek, ki je bil dolgo odrinjen iz splošnega zanimanja, je danes pravi modni trend. Kaže se v iskanju srednjeveških simbolov (ki naj nanovo označujejo kraj, družbo itd.) in "slovenskosti" v srednjeveški družbi (kar predstavlja posiljevanje neke dobe z izrazi in pojmi, ki so ji povsem tuji), oziroma v iskanju oseb plemiškega stanu, ki so bile "slovenskega rodu", ter nenazadnje z iskanjem novih "označevalnih" datumov, ki zamenjujejo do včeraj slavljenе novodobne dogodke.

Pričujoči sestavek naj bo zato razumljen kot predstavitev nekaterih simbolov iz preteklosti, ki so tako ali drugače označevali zgodovino Šaleške doline; kot predstavitev možnih simbolov, ki nam velikokrat pomagajo razvozlati določena, sicer nerešljiva vprašanja iz zgodovine "šaleštva"¹ in bi kot takšni ali nekoliko posodobljeni lahko bili uporabni za različne namene.

V razpravi želimo predstaviti upodobitve* grbov nekaterih plemiških rodbin, ki so živele na področju Šaleške doline v srednjem veku, se imenovala po določenih grajskih stavbah v naši dolini oziroma jih večkrat tudi poimenovala. Člani teh rodbin so bili vsaj v nekem obdobju lastniki oz. upravljalci nekaterih večjih ali manjših posesti v dolini. Oblikovalec je imel pred seboj izredno težko nalogo, saj je lahko le pri nekaterih grbih uporabil originalno predlogo, medtem ko je imel pri večini grbov v pomoč le tekstovni opis grba. Zato so nekatere upodobitve narejene kot najverjetnejši približki originala. Pri risanju smo se v kar največji meri držali heraldičnih pravil: kako narisati določeno žival, rastlino ali geometrijski vzorec. Pri tem je potrebno poudariti še naslednje heraldično (grboslovno) pravilo. Praviloma ima dokumentarno heraldično vrednost le opis grba, njegova vsakokratna upodobitev pa je le bolj ali manj uspešna likovna ilustracija opisanega grba. Grbovno opisovanje, ki ga s tujko imenujemo tudi blazoniranje, pomeni čim krajši in nedvoumni opis grba, ki v vsakem kulturnem jeziku kjerkoli na svetu omogoča pravilno upodobitev.

Osnovna literatura, ki sva jo uporabila z oblikovalcem, je knjiga graškega arhivarja in velikega poznavalca štajerske heraldike Josefa Kraßlerja, *Steierischer Wappenschlüssel*, ki je izšla leta 1968 v Gradcu. Knjiga predstavlja neke vrste nadaljevanje zbirke grbov štajerskih rodbin, ki jo je v Gradcu že v 16. stoletju izdal Zacharias Bartsch. To je najstarejši znani poskus upodobitve grbov štajerskih plemiških rodbin in še danes predstavlja osnovno literaturo za proučevanje štajerske heraldike.

Preden se posvetimo upodobitvam grbov, si pogledjmo še nekaj najosnovnejših značilnosti in pravil, ki jih je pri proučevanju, upodabljanju in opisovanju (ter kreiranju novih grbov) potrebno upoštevati tudi danes.

¹ Besedo "šaleštvo" uporabljam v smislu, ki ga v svojih domoznanskih razpravah utemeljuje Ivo Stropnik.

* Računalniško oblikovanje grbov je delo Roka Polesa, študenta arhitekture. Za pomoč se mu najiskrenejše zahvaljujem.

Ponosni vojščaki so se že "od nekdaj" krasili z okrasjem, ki jih je tako ali drugače ločevalo od ostalih. Tako imamo že v Homerjevi *Iliadi* ohranjen opis Ahilovega ščita. Tako okrašeno orožje, zlasti pa ščite poznamo pri rimski vojski ter ravno tako pri vzhodnih, islamskih civilizacijah. Toda grbi v najkompleksnejšem pomenu besede se pojavijo šele v 12. stoletju. Sto let kasneje je uporaba grbov pri plemiškem razredu že običajna in takorekoč obvezna. Kaj pa pomeni izraz "*grbi v najkompleksnejšem pomenu besede*", oz. katere so glavne in determinirajoče značilnosti grba? Glavne značilnosti bi lahko povzeli v petih točkah.

1. Grb je barvni emblem.
2. Uporabljene barve so močne (izrazite) in jih je dovoljenih le nekaj.
3. Slike so geometrične ali zelo stilizirane; relief se ne uporablja, oz. je lahko zgolj nakazan.
4. Grbi se praviloma uporabljajo na viteškem ščitu, kar jim daje tudi obliko.
5. Grbi so dedno prenosljivi ter povezani bodisi z značilnostmi dežele ali družine.

Uporaba grbov se je zelo hitro razširila na višji razred srednjeveške družbe (kamor poleg plemstva štejemo še višjo duhovščino) in kmalu tudi na mesta. Mesta in posamezni bogatejši meščani so tako dobili svoje grbe.

O razvoju grbov in zgodovinskih ter ekonomskih okoliščinah, ki so določale in usmerjale življenje grbov, ter o razvoju prava, ki se je razvijalo vzporedno z uvajanjem grbov kot vse pomembnejših označevalnih elementov družbe, bi seveda lahko spregovorili na dolgo in široko, vendar se bomo omejili le na predstavitev konkretnih, "naših" grbov.

Podčrtajmo le še eno zelo pomembno pravilo. V heraldiki poznamo zelo omejeno število dovoljenih barv. To sta dve *kovini*, zlata in srebrna, ter rdeča, modra, črna in zelena barva. Barve morajo biti močne, se pravi zelo izrazite. Zelo pomembna barva je črna, saj mora biti z njo očrtana vsaka podoba na polju ščita

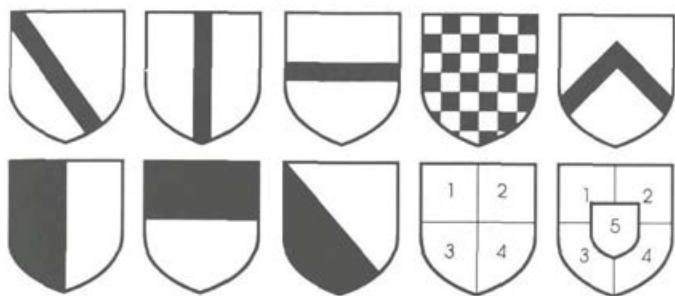
(dve barvi na grbu mora vedno ločevati črna črta). Kovini označujemo z belo in rumeno barvo. Heraldično pravilo določa, da se morata v enem polju menjavati barva in kovina, tako da ne pride kovina na kovino ali barva na barvo, vendar je bilo to pravilo čestokrat prekršeno.

Glede na to, da zaradi finančnih omejitev v pričujoči publikaciji grbov ni bilo mogoče natisniti v barvah, smo za označevanje barv posameznih polj oziroma delov uporabili šrafure, ki so v heraldiki zapovedane za določene barve. Tam, kjer barv ni bilo mogoče določiti, smo grb pustili nešrafiran.

Grb je lahko enopolen ali večpolen (običajno do pet polj). Grbovna plošča je lahko razdeljena po dolžini (uporabljali bomo izraz *razdeljen*), višini (uporabljali bomo izraz *razklan*) ali s stranskim rezom. Grb lahko loči na dve polovici *bruno* (dve vodoravni, vzporedni črti, ki običajno po sredi grba tvorita "bruno"). Lahko pa ga loči *tram* (dve navpični, vzporedni črti, ki tvorita "tram"). Grb pa je lahko razdeljen ali razklan tudi z zalomljeno črto, ki daje izgled cin na grajskem obzidju, zato tako obliko imenujemo *cinasto razdeljen* oz. *cinasto razklan grb*. V grbu poznamo tudi šahasto razdeljena polja ter grb, razdeljen s *škarnikom* (špirovcem). Na vse te značilnosti bomo naleteli tudi pri posameznih grbih "naših" rodbin in pri njih še posebej opozorili na posamezne značilnosti.

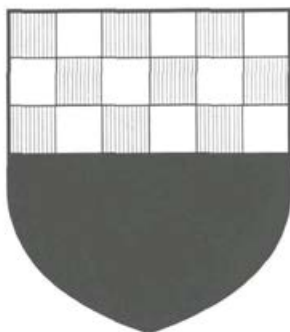
Oblik ščitov, ki jih poznamo in lahko uporabimo pri upodabljanju grbov, je seveda veliko. V pričujoči predstavitvi sva z oblikovalcem uporabila "najbolj običajno" ali vsaj najbolj znano obliko poznogotskega, spodaj zašiljenega ščita.

Po tem kratkem shematičnem uvodu pa se zdaj posvetimo bistvu naše razprave - grbom posameznih rodbin Šaleške doline.

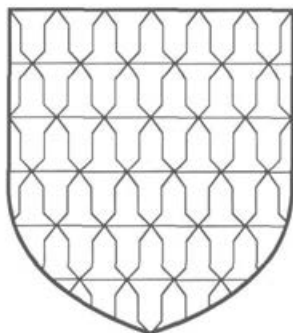
Kot smo zapisali že v uvodu, se grbi v Evropi pojavijo v 12. stoletju. To pa je tudi čas, ko v zgodovinskih virih naletimo na prve omembe plemičev, ki so živeli v naši dolini. Iz druge polovice 12. stoletja poznamo viteze Šaleške, Šoštanjske in Katzensteinske, že zgodaj v 13. stoletju pa se pojavijo vitezi Turnski, Ekenštajnski, Velenjski ... Seveda se v kasnejših obdobjih število rodbin in (z njimi uporabljenih) grbov intenzivno širi. Predstavili bomo le najznačilnejše, ki pripadajo družinam, ki so znatneje zaznamovale usodo nekega kraja Šaleške doline. Naš opis bomo začeli na zahodu in ga končali na vzhodu Doline.

V 12. stoletju je bila slika "plemiške kolonizacije" Šaleške doline sledeča.

V Šoštanju se je naselila plemiška rodbina, ki se je do 2/2 12. stoletja imenovala po Dravskem dvoru, gradu, ki ga zgodovinarji Koroške umeščajo v okolico Tinj (Tainach). V tem času je rodbina prevzela ime po svojem novem bivališču, Šoštanju. Še leta 1210 je Oton z Drave ("de Trehe") označen kot sin Hermana iz Šoštanja, nato pa je bilo ime po Dravskem dvoru neznankodaj opuščeno. Zamenjala ga je oznaka po Šoštanju. Grb vitezov Šoštanjskih je opisal že omenjeni Kraßler (n. d., 18). Grb je razdeljen na dve polji. Zgornja polovica je razdeljena na "šahovnico" v rdeči in srebrni barvi, spodnja polovica pa je črne barve.

V zahodni polovici Šaleške doline pa se je v 12. stoletju pričela uveljavljati še ena rodbina, ki je kasneje, še posebej pa v 13. in prvi polovici 14. stoletja, v naši dolini odigrala zelo pomembno vlogo. To so bili gospodje Ptujski. Rodbina, ki se sicer imenuje po Ptuj, kjer je imela svoj glavni sedež in je na Ptuj opravljala vlogo ministerialov salzburškega nadškofa, katerega središče spodnještajerskih posesti je bil ravno Ptuj, je sicer v naše kraje prišla s Koroške, kjer so imeli Ptujski v lasti veliko posest na gradu Kamen v Lavantinski dolini (danes ohranjene le še ruševine blizu kraja Maria Rojach - severno od Šent Pavla). Kljub temu, da so bili Ptujski salzburški ministeriali, so imeli v svoji lasti še mnogo drugih posesti in spadali med najpomembnejše rodbine na Štajerskem. Kot taki so uporabljali tudi več različnih grbov. Osnovna in najstarejša grba te rodbine sta dva.

Prvi grb predstavlja veveričje krzno na ščitu. Zapisali smo, da obliko grba določa njegova naloga razpoznavnega znaka na vitezovem ščitu. Ščite so pogosto okrasili ali si jih učvrstili s krznom živali. Pri tem so velikokrat uporabili ravno veveričje krzno. Tako “krašenje” je nato našlo svoje mesto tudi na posameznih grbih, kot je to primer pri Ptujskih gospodih.

Drugi grb Ptujskih je imel na zlatem polju črno kačo ali črnega "kačolikega" zmaja (lintver). Mitološke živali so seveda imele v srednjeveški miselnosti posebno mesto in bile zato pogosto uporabne v grbovne namene. (K slednjemu grbu se bomo še vrnili, ko bomo govorili o Velenju.) Temu grbu so Ptujski v 2/2 13. stoletja dodali sidro - ko so si v pridobili posesti gospodov Treunskih (gradove Treun, Borl idr.).

V zahodni polovici Šaleške doline poznamo še en grad, ki je nastal v 12. stoletju in katerega lastniki so bili gospodje Ptujski. To je grad Katzenstein, ki je stal na mestu današnje šentflorijanske podružnične cerkve. Njegovi gradniki, ptujski vazali ali morda ministeriali Katzensteinski so se v zgodovini pojavili leta 1173, ko je v Rečici ob Savinji pričal neki Eberhard Katzensteinski. Izvor Katzensteinov je zelo težko pojasniti. Nekateri domnevajo, da so morda prišli s Koroške iz katerega od ptujskih koroških gradov in se po ukazu zasidrili na Katzensteinu. Glede na to, da se Eberharda Katzensteinskega ne da povezati z ostalimi Katzensteinskimi, bi vendarle bilo možno poiskati še nekatere drugačne povezave ... Vsekakor je potrebno zapisati, da je njihov grb na Štajerskem zelo redek.

Grb predstavlja srebrno okronano mačko z obročem okoli telesa in verigo na rdečem polju. Dušan Kos opiše njihov grb kot "*mačka na skali ali na treh stopnicah*"², toda ker se pri tem sklicuje na opis v Kraßlerjevi knjigi, v kateri ni niti besede o skali ali stopnicah, ostajamo pri predstavljeni podobi brez teh atributov (ki pa so glede na ime "*mačji kamen*" možni)³.

² Dušan Kos, *Med gradom in mestom*, Ljubljana 1994, str. 73.

³ Hans Pirchegger pravi v svoji knjigi "*Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*", München 1962, str.208, ko opisuje katzensteinski grb, da imamo opravka z vzpenjajočo mačko, se pravi z grbom, kot smo ga upodobili v pričujoči razpravi.

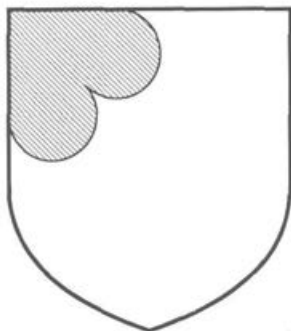
Družina Katzensteinov se je v 14. stoletju politično in verjetno tudi sorodstveno razdelila na dve veji, od katerih je pomembnejša prešla pod vpliv Žovneških, se še naprej imenovala Katzensteini ter še nadalje uporabljala stari grb. Druga veja je uporabljala ime Polani (po Wolflu Polanu, ki ga poznamo od leta 1337) in ostala še naprej zvesta Ptujskim.

V tem času srečamo tudi novi grb. Rudolf Katzensteinski je namreč za razliko od svojega brata Diepolda uporabljal grb, ki predstavlja tristopenjsko piramido s kopastim zaključkom. Ta novi grb ni imel nobene povezave s starim, zato lahko domnevamo, da je šlo za nekakšen *import*, kakšen, pa se ne da ugotoviti. Vsekakor pa ne moremo najti povezave med uporabo novega grba in razdelitvijo rodbine na dve veji (kar bi bilo sicer najbolj logično), saj sta različna grba uporabljala brata, člana iste rodbinske veje.

Področje današnje občine Šmartno ob Paki in Polzele je v srednjem veku obvladovala zelo pomembna štajerska rodbina Orti. Ti so bili ministeriali štajerskega vojvode ter odigrali znatno vlogo tako v štajerski kot tudi koroški zgodovini. Ker se bomo na koncu razprave k tej rodbini posredno še vrnili, zapišimo na tem mestu le še to, da Orti izhajajo iz zelo pomembnega visokosvobodnega plemiškega rodu - Traisen-Feistritz. Eden izmed pomembnejših predstavnikov tega rodu je bil Adelram Valdeški; z njihovim grbom pa se bomo, kot rečeno, srečali na koncu pričujoče razprave. Za nas so pomembni kot prvi znani posvetni gospodarji južnega roba nekdanje velenjske občine - Polzele, Šent Andraža itd. Kot take jih zasledimo prvič zapisane leta 1229, ko dovolijo določene podelitve v okolici Šent Andraža gornjegrajskemu samostanu.

Njihov grb so predstavljale tri rdeče konice na srebrni podlagi. Zanimivo je, da kljub nedvomno veliki vlogi, ki so jo Orti odigrali na tem področju, njihov grb ni zapustil nobenih sledi. Drugače je s starim Traisenskim grbom, k čemur se bomo še vrnili. Vitezi Polzelski, ki jih srečamo v listinah prvič omenjene že konec 12. stoletja, so bili ortski ministeriali in so v 20-tih letih 13. stoletja v imenu svojih gospodov izvajali deželsko sodstvo. Žal njihovega grba ne poznamo. Po izumrtju Ortov v 2/2 13. stoletja (ter sočasnem izumrtju Polzelskih) je njihov grad postal del osnovne dotacije Ivanovcev. Vsekakor se leta 1323 prvič omenja komenda viteškega reda Ivanovcev, kasneje pa grad ni bil več namenjen bivanju posvetnih plemičev.

Na južnem robu Šaleške doline, tokrat pa še v okviru občine Velenje, leži še en grad, ki je nastal v visokem srednjem veku: Švarcenštajn v Šentilju pri Velenju. Prvi znani svetni lastnik, ki so se po gradu tudi imenovali, je bila rodbina Fleming, ki je imela Švarcenštajn v lasti v 14. stoletju. Leta 1360 se po njem imenuje Oto Fleming.

Njihov grb je bil list v levem (ali desnem) kotu. Ta značilnost jih hipotetično povezuje z nekaterimi trušenjskimi vitezi iz Slovenj Gradca in Marenberga (Radelj). Barv grba sicer ne poznamo, domnevamo pa lahko, da je bil list naravne, tj. zelene barve. V najstarejši dobi uporabljanja grbov so podobe na grbih dostikrat pomenile oz. predstavljale (nadomeščale) barve. List je tako nastopal namesto zelene barve. To bi seveda lahko pomenilo, da je bil grb, ki so ga Flemingi na ščitu tudi v resnici uporabljali, pravzaprav le zeleno obarvana ploskev. V 14. stoletju v listinskem gradivu prvič zasledimo še nekega Friderika Fleminga, čigar grb je predstavljal dve prekržani puščici in verjetno ni imel ničesar skupnega z našim Švarcenštajnom.

Grad je bil vseskozi manj pomembna manjša utrdba, ki je svoj edini "veliki trenutek" doživel v času razmaha protestantizma na Slovenskem, ko je njegov takratni lasnik Georg Sigfrid Trebniški tu organiziral neke vrste postajo za razpečevanje Dalmatinove Biblije po Štajerskem.

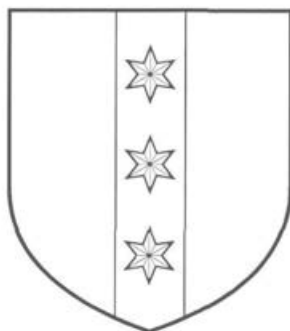

Grb Trebniških je na Štajerskem nekaj posebnega. Predstavlja risa, ki se vzpenja po skalah (lahko je obrnjen v levo ali desno). Kraßlerjev seznam grbov pozna še eno rodbino, ki je za svoj grb uporabljala risa, in sicer Kollnitze. Gotovo pa je pomembnejši podatek, da so grb, ki predstavlja risa na hribu, uporabljali tudi Lušperški. V tem primeru seveda lahko govorimo o govorečem grbu (ris na hribu = *Luchs-berg*). Lušperk je grad, ki je ležal SZ od Zreč. Lušperški vitezi se v zgodovinskih virih pojavijo že v 13. stoletju, ker pa v tem času niso nikoli pečatili, ne poznamo njihovega grba. Verjetno pa je, da so bili stranska veja Mariborskih. Šele v 2/2 14. stoletja naletimo v virih na Viljema Lušperškega, ki ima v grbu opisanega risa, vendar je verjetno, da imamo opraviti že z drugo lušperško familijo. Kakorkoli, domnevati smemo, da so bili Trebniški sorodstveno povezani z Lušperškimi in so tako prišli do svojega grba.

Težje pa si razložimo neko drugo dejstvo, ki je ravno tako vezano na grad v Šentilju. V 16. stoletju so bile na gradu izvršene velike spremembe in predelave gradu, ki jih označuje tudi del poslikanega grajskega dimnika. Med večinoma geometrijskim okrasjem ter letnico 1523 je namreč na dimniku upodobljen tudi grb. Vendar ne upodablja grba nobene izmed rodbin, ki so imele grad tisti čas v svojem fevdu (Celjski ali Trebniški), temveč grb Kraigov, ki ga bomo predstavili nekoliko kasneje.

Sredino Šaleške doline je v srednjem veku obvladoval grad Turn. Turnski vitezi se v listinskem gradivu začnejo pojavljati od srede 13. stoletja dalje. Pri tem pa je vsekakor možna tudi povezava l. 1207 omenjenega Richerja iz Turna in našega gradu. Izvor Turnskih je nejasen.⁴ Na tem mestu želimo predstaviti zgolj njihove grbe (uporabljena je množina, ker so Turnski uporabljali več grbov).

⁴Kljub nekaterim upravičenim pripombam, ki jih Dušan Kos (*Med gradom in mestom*, str. 101) naslavlja na moj članek o gospodih Turnskih (Celjski zbornik 1992), imam sam še vedno kar nekaj pomislekov do enačenja Turnskih in Velenjskih; pomislekov, ki jih bom ob priložnosti razgrnil na kakšnem drugem mestu.

Prvi grb, ki so ga uporabljali, je bil tram, na katerem so bile tri zvezde ena nad drugo. V heraldiki se, če ni drugače označeno, z zvezdo zmeraj razume šeterokraka zvezda, kakršne so bile tudi v turnskem grbu. Tako kot smo omenili v primeru grba rodbine Fleming-Švarcenštajnskih, kjer bi list lahko nadomeščal zeleno barvo, tako bi v tem primeru zvezde lahko pomenile zamenjavo za zlato barvo tramu. Žal pa tudi pri tem grbu ne poznamo barv.

Na tretjem grbu, ki pa se pojavi v 14. stoletju, je upodobljena ribja glava. Takšen grb je uporabljala tudi rodbina Forhteneških iz sosednjega, Turnu podrejenega gradu Forhtenek, ki je bil last samostana v Šent Pavlu na Koroškem. Skupni grb ter podobnost imen kažeta na to, da sta bili ti dve rodbini v sorodu. Rodbina Forhteneških je živela na gradu do srede 14. stoletja, ko so njegovi fevdniki (Celjski) spremenili upravo gradu in na njem nastanili gradnike. Forhteneške srečamo kot gradiščane na Žovneku, srečamo pa jih tudi v Šoštanju. Sam grad Forhtenek so kot gradiščani upravljali predstavniki različnih rodbin, tako npr. Rifniški, Raumschüsli idr.

Na osnovi te spremembe grba (bruno oz. tram ter ribja glava) je D. Kos domneval, da je prišlo do zamenjave rodbine, vendar ta, sicer privlačna hipoteza ne razloži preprostega dejstva, da se oba grba pojavljata v istem času, v 14. stoletju. Pri problemih, vezanih na grad Turn ter viteze, imenovane po tem gradu, bo (kot kaže) moralo preteči še kar nekaj vode iz Hude luknje proti Črnemu morju, preden bomo prišli do kolikor toliko zadovoljive rešitve.

Na nasprotnem, južnem robu doline pa je v srednjem veku stal nekoliko skrivnosten grad Limberg. O tem gradu vemo izredno malo oziroma skoraj nič. Grad je gotovo stal nekje od 13. stoletja dalje, ko viri med štajerskimi vitezi omenjajo Nikolaja Limbarskega. Upravičeno pa smemo domnevati, da je grad

mного starejši. Na to nas napeljuje že ime hriba, na katerem je stal grad - Gradišče -, ki bi lahko kazalo tudi na mnogo starejšo, še predsrednjeveško lokacijo; predvsem pa cerkvena sv. Jakoba, ki je nastala v visoki romaniki, se pravi najverjetneje že v 12. stoletju. Če je domneva, da imamo pri tej cerkvi opraviti s prvotno grajsko kapelo, pravilna, je seveda v tem času že moral stati tudi grad Limberg. Problem pri proučevanju zgodovine tega gradu je predvsem v tem, ker je pri Moravčah na Kranjskem v enakem času stal istoimenski grad in se omembe obeh kaj rade mešajo.

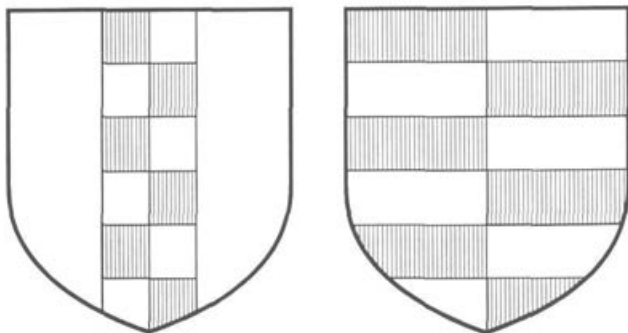
Tako poznamo grb Limbarskih iz 14. stoletja, vendar bi lahko bil to grb iz našega gradu. Predstavlja tri skupaj obešene cvetlične liste. Zakaj domnevamo, da bi to lahko bil grb "naših" Limbarskih? Iz tistega časa namreč poznamo tudi ptujske ministeriale na koroškem Hollenburgu, ki so uporabljali enak grb. Če vemo, da so imeli Ptujski mnoga posestva tudi v Šaleški dolini in med njimi tudi velenjsko ter da je bila zgodovina posesti Velenje in Limbar tesno prepletena, lahko domnevamo, da sta dve veji iste rodbine upravljali posesti svojih gospodov Ptujskih; eni na gradu Limberg, drugi na gradu Hollenburg. To je seveda zgolj privlačna hipoteza, ki pa jo je dokaj težko dokazati. Nenazadnje tudi v bližini Šent Vida na Koroškem poznamo grad Liemberg, ki pa je vendarle imel druge gospodarje in je zato taisti grb pri Hollenbruških in (Koroških) Liemberških manj verjeten.

V našem sprehodu med plemiškimi grbi Šaleške doline smo prišli do njenega vzhodnega dela. Ta del Doline so označevali trije gradovi: Velenje, Šalek in Ekenštajn. Najstarejši med njimi (in verjetno sploh najstarejši v Šaleški dolini) je šaleški grad. O njegovi starosti obstajata dve teoriji, ki ju na tem mestu ne nameravamo analizirati. Zapišimo le, da se kljub argumentom, ki jih je podal Dušan Kos v že omenjenem delu, pri datiranju šaleških vitezov nagibamo že v 12. stoletje. Takšno starost gradu Šalek je potrdila tudi natančna arheološka in umetnostno-zgodovinska analiza, ki je bila opravljena ob sanaciji razvalin.

Grba (najstarejših) Šaleških ne poznamo, poznamo pa grbe nekaterih drugih rodbin, ki so bivale na šaleškem gradu in krojile njegovo usodo.

Leta 1314 sta Nikolaj Šaleški in njegova žena Adelajda prodala grad Šalek Otu Ekenštajnskemu ter njegovi ženi Offmaini. Ta Nikolaj je kasneje izdal še dve listini, od katerih je za nas pomembna tista iz leta 1335, v kateri se podpiše kot "*Nicla der Schaleker*" ter listino tudi pečati. Na srečo se je pečat ohranil, s tem pa tudi grb našega Nikolaja. Grb je predstavljal dve konici. Žal pa ne poznamo barv tega grba.

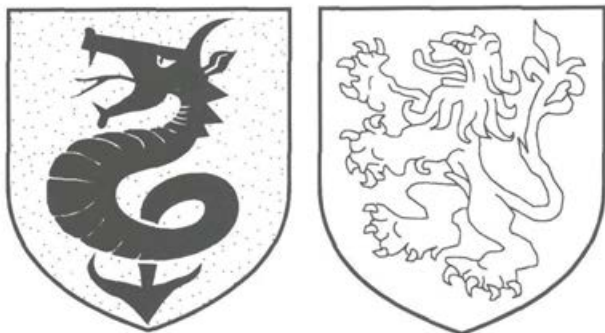

Seveda poznamo grbe še nekaterih drugih rodbin, ki so bivale na Šaleku. V tem prispevku bi želel predstaviti grba dveh imenitnih rodbin, ki sta bili v svojem času iz takih ali drugačnih razlogov dokaj pomembni in sta tako še danes vredni našega zgodovinskega spomina.

Prva takšna rodbina so bili Söbriaški. Ti so imeli v lasti grad Šalek v prvi polovici 15. stoletja. Kljub zelo kratkemu času njihovega bivanja na Šaleku srečamo v matrikah dunajske univerze ter kasneje univerze v Padovi zapisanega Ahaca Söbriaškega (ki se je dal zapisati kot "... de Sachlleck"), sina takratnega lastnika gradu, ki je leta 1493 postal tržaški škof ter se uvrščal med vidnejše humaniste tistega časa. Grb Söbriaških se je ohranil v več variantah. Osnovna značilnost vseh različic tega grba je njegova cinasta razdeljenost na dve polji ter bela in rdeča barva, ki se jima le v eni inačici priključi še črna barva.

Druga vidnejša šaleška rodbina so bili Raumschüßli, lastniku gradu Šalek v 17. stoletju. Njihov predstavnik Erazem je imel veliko vlogo pri kmečkem uporu leta 1635. V podružnični cerkvi sv. Andreja v Šaleku še danes hranijo nagrobno ploščo Rosine Raumschüßel, rojene Wernegg. Na tej plošči je upodobljen grb, ki pa ni grb rodbine Raumschüßlov, temveč Werneggov (na rdečem ozadju srebrno obzidje s tremi stolpi in na njih strelne line). Grb Raumschüßlov pa predstavlja moder okronan šlem z zaponko in tremi peresi na rdeči podlagi.

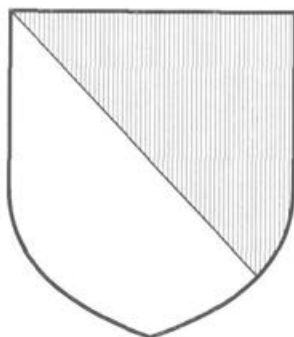

Drugače pa je s poznavanjem grbov prvih lastnikov oz. gradnikov gradov Velenje in Ekenštajn.

Velenjske graščake najdemo v zgodovinskih virih prvič omenjene leta 1270. Analiza virov je pokazala, da gre pri tej rodbini za viteze, ki so bili podrejeni Kunšperškim. Ti so bili stranska veja Ptujskih gospodov, ki se je oblikovala, ko je leta 1185 krški škof grad Kunšperk zaupal Otonu, bratu Friderika Ptujskega. Ti pa so (verjetno) po Ehrneških podedovali mnoga posestva na južnem Štajerskem, med njimi tudi gradova Velenje in Hekenberg (pri Vranskem). Na teh dveh gradovih so naselili svoje viteze, ki so se nato imenovali po teh dveh gradovih. Grb Kunšperških predstavlja panterja. Zanimivo pa je, da so hekenberško-velenjski vitezi prevzeli grb Ptujskih - črnega "kačolikega" zmaja (lintverja) na zlati podlagi.

Ta grb najdemo leta 1277, ko je listino pečatil Gundaker Hekenberški, ki se je leta 1270 in 1275 imenoval Gundaker Velenjski⁵. Črni "lintver" na zlatem polju je tako najstarejši grb v Velenju. Ptujski oz. Kunšperški so bili tista rodbina, ki je najzaslužnejša, da je Velenje postalo trg že v 13. stoletju. Tako starih srednjeveških trgov v Sloveniji vendarle ni tako veliko, da bi ne smeli biti ponosni na to izročilo.

⁵O možnih različnih razlagah sorodstvenih odnosov med Hekenberškimi, Velenjskimi in Turnskimi glej D. Kos, nav. delo, str. 101 in 103.

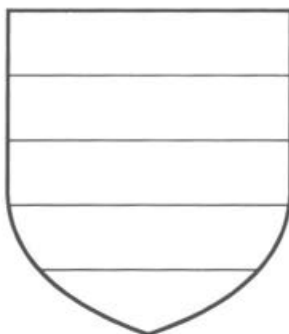

Glavni posestnik na vzhodni polovici Šaleške doline je bila krška škofija. V njeni lasti je bil tudi grad Ekenštajn. Posesti tega gradu pa škofje seveda niso upravljali direktno, temveč so jo oddajali v fevd. Prvi fevdniki na Ekenštajnu so bili koroški Kraigi. Ti so imeli v fevdu Ekenštajn do leta 1282, ko so ga prevzeli Vovbrški grofje.

Grb Kraigov je bil dvopolen, bele in rdeče barve, razdeljen z desnim stranskim rezom. Možni sta bili obe kombinaciji, tako da je lahko bila rdeča barva spredaj ali zadaj. Zanimivo je, da najdemo ta grb upodobljen na zunanji strani dimnika na gradu Švarcenštajn v Šentilju, kjer pa po našem vedenju Kraigi niso nikoli nastopali.

Leta 1282 so prevzeli posest gradu Ekenštajn v fevd grofje Vovbrški. Glede na to, da so v zgodovini naše doline odigrali zelo pomembno vlogo, je prav, da predstavimo tudi njihov grb. Ta predstavlja tri zlate zvezde na rdeči podlagi. Grb so kasneje prevzeli njihovi dediči Žovneški, kasnejši grofje Celjski, in ga modificirali. Rdečo osnovo grba so zamenjali z modro. Takšnega poznamo še danes, saj ga je za svoj grb sprejelo mesto Celje.

Seveda pa niti Kraigi niti Žovneški na Ekenštajnu niso bivali sami, temveč so ga oddajali v upravljanje svojim vitezom. Prvi takšni prebivalci Ekenštajna so tako bili Mertingerji, ki se (v virih) imenujejo tudi Ekenštajnski. Ulrik Mertinger je imel v svojem grbu upodobljeno čelado z okrasjem - dve roki ali roga. V 14. stoletju pa poznamo tudi grb Hermana Ekenštajnskega, čigar grb je bilo petkrat predeljeno polje. V že večkrat omenjeni Kraßlerjevi knjigi pa najdemo še en ekenštajnski grb, ki predstavlja večkrat razdeljeno zlato grbovno polje, okrašeno s črnimi trikotniki. Morda je to le varianta maloprej omenjenega Hermanovega grba.

Bolj vzhodno, torej na področju današnje Vinske Gore, ne poznamo srednjeveškega gradu. Področje je bilo krška posest in so ga upravljale različne ministerialne rodbine. V 17. stoletju je na področju Črmove zrasla graščina Gutenhard (Dobrova), ki stoji še danes. Področje Dobrove je bilo naseljeno že v 13. stoletju. 29. marca 1224 sta namreč Engelbert iz Strassburga in njegova soproga Elizabeta prodala Ortolfu iz Ranšperka posest v Dobrovi. Strassburški (Strassburg na Koroškem) so za nas manj zanimivi, drugače pa je z Ranšperškimi. Ranšperk (Rabensberg) je namreč eden izmed starejših gradov na slovenskem Štajerskem. Zgrajen je bil najverjetneje v drugi polovici 12. stoletja. Rod Ranšperških je bil številen ter pomemben. Ti vitezi so npr. konec 12. stoletja zgradili grad Dobrno. V svojem grbu so imeli, kot nakazuje tudi njihovo ime (*Rabe* = *krokar*, *vran*), črnega vzletajočega vrana na srebrni podlagi, stoječega na zelenem, "petdelnem" hribu.

Ta vran se kasneje pojavi tudi v drugih grbih. Za nas je najzanimivejši grb rodbine Helfenberških. Helfenberg je grad, ki je stal na robu meje današnje občine Velenje. Prvi grad Helfenberg (iz okoli l. 1200) je najverjetneje stal nad križiščem cest Velenje-Pirešica in Dobrna, novi grad Helfenberg pa je bil zgrajen v 15. stoletju nad Vodostečem in se še danes vidi nekaj njegovih ruševin. Grb Helfenberških je bila zlata škarnica (špirovec) na rdeče-črni podlagi.

V 13. stoletju pa izvemo, da so Helfenberški bili v sorodu z Ranšperškimi, kar nam kasneje pokaže tudi njihov "novi" grb, na katerem so svoj prvotni grb (škarnico) združili z Ranšperškim vranom.

Barve tega novega grba so nekoliko spremenjene (kot se vidi tudi na sami upodobitvi), vendar to ni nič nenavadnega, saj so posamezne veje rodbin lahko uporabljale isti grb z različnimi barvnimi kombinacijami.

Za konec našega prispevka bi želel predstaviti le še en grb, in sicer rodbine, ki se je imenovala po gradu, ki je stal v neposredni bližini občine Velenje. To je grb družine Valdeških. Ruševine gradu Valdek so v bližini Hude luknje (nad Doličem) še danes vidne. Čeprav je pri proučevanju te rodbine dostikrat prihajalo do mešanja s spodnjeavstrijskim Valdekom, pa vendarle poznamo grb "naše" rodbine. To je bila rodbina Ložničanov, ki so bili vazali oglejskega patriarha na valdeškem gradu. Grb je nazobčano rezan v stranskem rezu (levo ali desno). Barvi pa sta srebrna in črna. Verjetno gre za grbom, ki je imel na "zgornji" polovici veвериčje krzno, ki pa ga je kasneje zamenjala nazobčana ploskev srebrne barve. V prvi polovici 12. stoletja poznamo tudi Adelramma iz Valdeka, ki je bil iz rodu plemenitnikov Traisen-Feistritz-ev, a nimamo prav nobenega namiga, da bi bil kakorkoli povezan z našim Valdekom. Toda! Umetnostna zgodovina datira ostanke tega gradu trdno v romansko dobo, se pravi še v čas 12. stoletja⁶. Drugo pomembno dejstvo, ki ga ne smemo prezreti in se neposredno dotika naše teme, grboslovja, pa je to, da je imel imenovani Adelramm Valdeški grb, na katerem je bilo zgoraj zajčje krzno, spodaj pa polje rdeče barve!⁷ Zgolj slučajno? Dokaj težko!

⁶Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 4. knjiga: *Med Solčavskim in Kobanskim*, str. 120 ss.

⁷Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, Graz 1951, str. 99.

S tem smo končali naš sprehod skozi grbovne pomnike Šaleške doline. Čeprav nam heraldika včasih olajša (včasih pa tudi oteži) (s)poznavanje razvoja nekega gradu, pa je danes njena največja vrednost v spoznavanju estetskih meril in pravil srednjega veka, takratnega razmišljanja in čustvovanja.

CERKVENA UMETNOST

Rok Poles

Velenje

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. FLORIJANA

Florjan pri Šoštanju

Božja pot, nadmorska višina 454 metrov

LEGA

Cerkev¹ sv. Florijana stoji nad cesto, ki vijuga skozi hladno grapo potoka Florjanščice od Šoštanja proti zahodu, Belim Vodam in Svetemu Križu naproti. Stavbo so postavili na mestu, kjer je v srednjem veku stal grad Kacenštajn, na vrh visoke skalnate gmote, ki je domala zajezila ozko dolino, da se cesta in potok komaj izmuzneta pod njo na drugo stran. Pečevnat pomol je porasel z visokimi smrekami in na južni strani navpično pada v globino, od vzhodne strani se med drevjem bliskata cerkveni zvonik in tristrano sklenjeni prezbiterij, prav na robu prepada pa stoji kapela. Cerkev je tako visoko dvignjena, da se jo vidi že, ko se peljemo od Velenja proti Šoštanju: v ravni črti se drug za drugim dvigajo zvoniki šoštanjske trške cerkve ter florijanske in svetokriške podružnice. Takoj ko je skalovje za nami, zavijemo ostro na desno in se vzpnemo prav pod cerkev.

Risba cerkve in kapele sv. Florijana ter cerkvene hiše v kroniki župnije sv. Mihaela v Šoštanju iz tretje četrtine 19. stoletja. Do danes so smreke že zelo zrasle in cerkev precej zakrile.

ZGODOVINA

Stojimo na prastarih zgodovinskih tleh: v bližnji Mornovi zijalki je dr. Srečko Brodar leta 1936 izkopal orodje ledenodobnega lovca, odkril je ostanke prazgodovinskega kolišča, predmete iz železne dobe ter rimske novce in antično keramiko², v okoliških jamah pa so živele vilinske žal-žene še dolgo potem, ko so jih od drugod že pregnali; če se je obetala dobra letina, je nad pokrajino trepetala njihova sladka pesem³.

Že v 12. stoletju se omenjajo vitezi Kacenštajnski, ki so si na skali nad dolino zgradili svoj utrjeni grad. Najprej so bili Kacenštajnski vitezi vazali Ptujskih gospodov, leta 1351 pa se grad omenja pod oblastjo Celjskih grofov⁴.

Legenda pripoveduje, da je bila že v tistih časih zgrajena tudi prva cerkev v Florjanu ...

V gradu je bilo nekoč veliko slavlje, na katerem so pirovali plemiči iz raznih krajev. Ko je bila zabava najšumnejša, je postalo dvanajstletni hčerki kacenštajnskega gospoda slabo. Izmužnila se je iz hrupne družbe in se šla ven sprehajat. Pred gradom je splezala na obzidje in hodila po njem gor in dol - obzidje je bilo namreč zelo široko. Na najnevarnejšem mestu pa ji je nenadoma spodrsnilo in je omahnila v prepad. Hlapec, ki je vse videl, je urno tekel gospodu povedat, kaj se je zgodilo. Graščak je najprej onemel, nato pa se je zaobljubil, da zgradi nad prepadom cerkvico, če je hčerka še živa. V tistem trenutku je gospodična prihitela osuplim gostom naproti in razložila, da je čutila, kako so jo med padanjem nosili angeli, ko pa se je dotaknila tal, je bilo, kot bi legla na pernico. Graščak je izpolnil svojo obljubo⁵.

Grad Kacenštajn so leta 1439 razdejali sami Celjski grofje, da ne bi padel v roke Habsburžanom, s katerimi so se vojskovali⁶. Menda je tedaj od celega gradu "ostala samo še mala kapelica na robu skalovja, kamor so hodili graščaki in drugi kristjani molit ljubega Boga in častit sv. Florijana."⁷

Ta "prastara" (Orožen) kapelica je stala še bolj na živem robu prepada kakor današnja⁸, o njeni gradnji pa so ljudje 1872. leta pripovedovali: "Ko je tesar rušt dodelal, je djal: Ako nisem vse prav naredil, bom z rušta čez pečovje v grabo skočil in naj se pobijem; ako pa sem prav naredil, me naj sv. Florijan obvaruje.

*Izreče ter skoči in nič se mu ni zgodilo; samo na en mezinec se malo udari. Tedaj reče: En sam žrebel nisem prav zabil; ko bi vedel k'terega, bi še šel nazaj, ga popraviti."*⁹

Prvič se cerkev omenja v zapisu ob vizitaciji župnije sv. Mihaela v Šoštanju leta 1545, ko je med devetimi podružnicami naštetja tudi filiala sv. Florijana¹⁰.

Za časa vikarja Matije Laporščka, ki je pastiroval med letoma 1599 in 1620, je bila cerkev onečaščena, zato je skupnost zaprosila ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, da bi jo ponovno posvetil. Škof je prišel 12. junija 1612 in posvetil oltar sv. Florijana. Slikar iz škofovega spremstva je tačas v škofovo beležnico cerkev tudi spretno in natančno narisal¹¹.

Risba šentflorjanske cerkve, nastala ob ponovni posvetitvi leta 1612, kaže stavbo z manieristično fasado. Iz beležnice ljubljanskega škofa Tomaža Hrena.

Risba kaže stavbo z monumentalno fasado, ki po oblikovanju sodi v čas med renesanso in barokom - v manierizem. Na močan podstavek se opirajo kolosalni pilastri v štirih oseh, vogalna pilastra sta podvojena. Na sredi vodi v notranjščino profiliran portal s segmentnim zaključkom, na straneh pa sta

med pilastri dve školjkasto zaključeni niši, v katerih sta postavljena kipa - najbrž podobi biblijskih prastaršev Adama in Eve. Potlačeni okni nad nišama sta pravokotni in imata kamnite okvirje, precej večje okno nad vhodom pa je polkrožno sklenjeno. Stavba se zaključi z visokim, stopničasto razčlenjenim vencem, na katerem sloni trikotno čelo z okroglo lino v kartušastem okvirju. V podolžnici sta narisani dve visoki okni in vrata med njima, na strehi pa čepi strešni stolpič, zvonik s piramidasto štiristrano streho, dvojnimi linami in dvema zvonovoma.

Ne le za Florjan leta 1612, za celotno tedanjo Slovenijo je taka arhitektura prav nedoumljivo sveža, moderna in svetovljanska. Dr. Šumi piše, da še šestdeset let kasneje pilastrski red *"ni bil postal splošno pravilo, čeprav je bil že poprej udomačen na posebno ambicioznih spomenikih"*.¹² Najbrž ne bomo nikoli prav vedeli, ali je bila naša cerkev res izreden arhitekturni biser manierizma ali je razgledani škof le naročil narisati cerkev, kakršno bi morali v Florjanu zgraditi, da bi ustrezala vrhunskim stilnim zahtevam časa.

Viri poročajo, da je imela cerkev še leta 1631 samo en oltar¹³, sicer pa je premogla 53 krav, 114 ovac in njivo v Šoštanju, dobivala je 19 krajcarjev in dva funta voska kot davek iz vinogradov, od dveh podložnikov, Mežnarja in Štakneta, pa po 32 krajcarjev (Mežnarjevi še danes mežnarijo pri cerkvi). Desetletje kasneje pišejo, da cerkev od mnogih posojil ne dobiva ne obresti in ne glavnice, iz česar že Franc Hribernik sklepa, da je premogla cerkev kar lepo premoženje¹⁴.

Leta 1631 se omenja ločena kapela sv. Florijana. - Današnja cerkev je morala biti v grobem končana do leta 1669, saj nosi glavni portal to letnico. Božja pot v Florjanu je bila v 17. stoletju tako zelo pomembna, priljubljena in znamenita, da jo je topograf Mathaeus Vischer leta 1678 narisal na svoj zemljevid dežele Štajerske, kamor je od vseh cerkva v Šaleški dolini vključil samo še šoštanjsko in škalsko farno cerkev. Posebej je narisal tudi ruševine gradu Kacenštajn, ki so bile tedaj še zelo mogočne¹⁵.

Opremljanje cerkvene notranjščine se je zaključilo z namestitvijo oltarjev 1688. leta: posvetili so jih sv. Florijanu, sv. Uršuli in sv. Antonu Padovanskemu¹⁶.

Legendarni ljudski spomin o gradnji druge cerkve pravi takole: *"Ljuti Turki so večkrat tu razsajali, požigali človeška bivališča, morili ljudi, mlajše pa tirali seboj v sužnost. V tej sili je tukajšnje ljudstvo iskalo pomoč pri ljubemu Bogu ter sv. Florijanu, trdno upajoč, da zadobi pomoč pri Bogu ter zaščiti pod banderjem Sv. Florijanu, pod čegar okriljem je Šaleška dolina. Ker je prihajalo ljudstvo sem v vedno večjem številu - sklenilo se je zgraditi tu novo cerkev, a poklicani izvedenec se je izrekel proti temu. Toda konjsko kopito je razbilo skalovje na dvoje - in izvedenec je priznal končno sam, da je ta prostor za zidanje cerkve že namenjen po višji moči. V istem času so Turki oblegali neki grad na Koroškem, ujeta grofica v njem je obljubila, da daruje kaj posebnega za zidanje te cerkve sv. Florijana, ako bode rešena turških pesti. Res, po čudežni rešitvi je podarila tej cerkvi nov zvon, ki nosi letnico 1684 in je bil tedaj eden največjih."*¹⁷

Legenda se bržkone navezuje na silni vpad Turkov 1683. leta, ko so pridrli tudi pred Dunaj in ga oblegali več mesecev, dokler jih ni pregnala nemško-poljska vojska¹⁸. Podarjeni zvon je ulil Matija Ladsman v Celovcu in je tehtal šest centov¹⁹. Nosil je napis: *"Glejte, križ Gospodov. Pobegnil je nasprotnik, zmagal je lev iz Judovega rodu, Davidova korenina. Aleluja!"*²⁰, pod njim pa so bile reliefne podobe križanega Zveličarja, sv. Matevža in sv. Florijana ter skupina sv. Antona Padovanskega, sv. Uršule in sv. Antona Puščavnika²¹.

Leta 1702 je Celovčan Anton Kozmačin vлил še manjši zvon, težak 2 centa, s podobami Kristusa na križu ter sv. Florijana in sv. Mihaela. Na zgornjem robu zvona se je podpisal livar, na spodnjem robu pa je bil enak napis kot na velikem zvonu²².

Velika cerkvena opravila so se vršila predvsem na velikonočno nedeljo in na dan sv. Florijana, ko se je zgrnilo sem od pet do sedem procesij, da so se priporočile sv. Florijanu v varstvo pred ognjem. Opravljala se je jutranja maša in dve maši ob deseti uri, ko so v cerkvi igrali muzikanti. Šele 1864. leta so jih nadomestile majhne orgle, ki so jih prinesli iz šoštanjske trške cerkve. Za prehrano je skrbelo štiri ali pet kuhinj, za pijačo kakih dvanajst vinotočev. Namesto steklenic in kupic so pri pijači uporabljali lončene vrče. Da ni bilo nereda, je ducat kmetov z

Loma, oboroženih s helebardami, na tlaki stražilo ves dan in vso noč. V 19. stoletju pa se je iz Belih Vod razširil običaj, da so mladeniči pri slovesni procesiji nosili "stalnico", to je visok drog s štirimi vrstami sveč²³.

Cerkev je dobila leta 1775 nov lesen strop, ki je najmlajši datiran lesen strop v Sloveniji. Lesen strop je sicer veljal za manjvrednega od kamnitih obokov, vendar pa je cerkvena ladja izredno široka, zato razmeroma šibki, tanki zidovi baročnih obokov sploh ne bi prenesli brez močnih okrepitev²⁴.

1894. leta so manjši zvon nadomestili z zvonom iz župnijske cerkve, ulitim leta 1658. Prva svetovna vojna je pobrala vse tri, druga vojna pa nova dva, ki so ju ulili 1924. leta²⁵. Današnji bronasti zvon je bil narejen v Št. Vidu pri Ljubljani leta 1939.

Na začetku 19. stoletja so morali podreti staro Florijano kapelo. Stala je čisto na robu prepada, kjer se je od skalne stene odkrhnilo že toliko skalovja, da je grozilo, da se bo kapelica sesula sama vase. Podrli so tudi leseno utico za romarje in na njenem mestu zgradili sedanjo kapelico. Urejena in posvečena je bila 1819. leta²⁶.

Vanjo so obesili dva majhna, precej dolga in ozka zvonova iz stare kapele. Manjši je bil brez napisa, večji pa je na zgornjem robu nosil imena štirih evangelistov, zapisana z gotskimi malimi črkami²⁷. Manjšega je zaplenila vojaška uprava med prvo vojno, veliki pa je počil²⁸.

Leta 1818 so cerkvi prizidali zakristijo v severni "pazduhi", saj je bila stara pod zvonikom zelo vlažna. Na prelomu stoletja so notranjščino poslikali: 1907. leta prezbiterij, 1927. pa še ladjo. Tedaj so cerkev tudi zunaj na novo prebelili.

ZUNANJŠČINA

Peš se vzpenjamo zadnji konec poti. Ker je teren strm, je cerkev na severnem in zahodnem delu podprta z visoko škarpo. Ladja je pravokotna, prezbiterij malo ožji in nižji, petosminsko sklenjen, na njunem stiku stoji nizka zakristija, z južne strani pa pogleduje prek cerkvene strehe zvonik in visoko v nebo zapičen rahlja leno zleknjeno stavbno gmoto.

Visoka in široka ploskev glavne fasade je povsem prazna, po gotskem okusu izvedena gola stena. Vhodni portal, okroglo okno nad njim in pravokotna podstrešna lina niti malo ne zmanjšajo njene teže. Šele leta 1927 so nad vhodom v malto izdelali kartušo z napisom *IHS* in letnico.

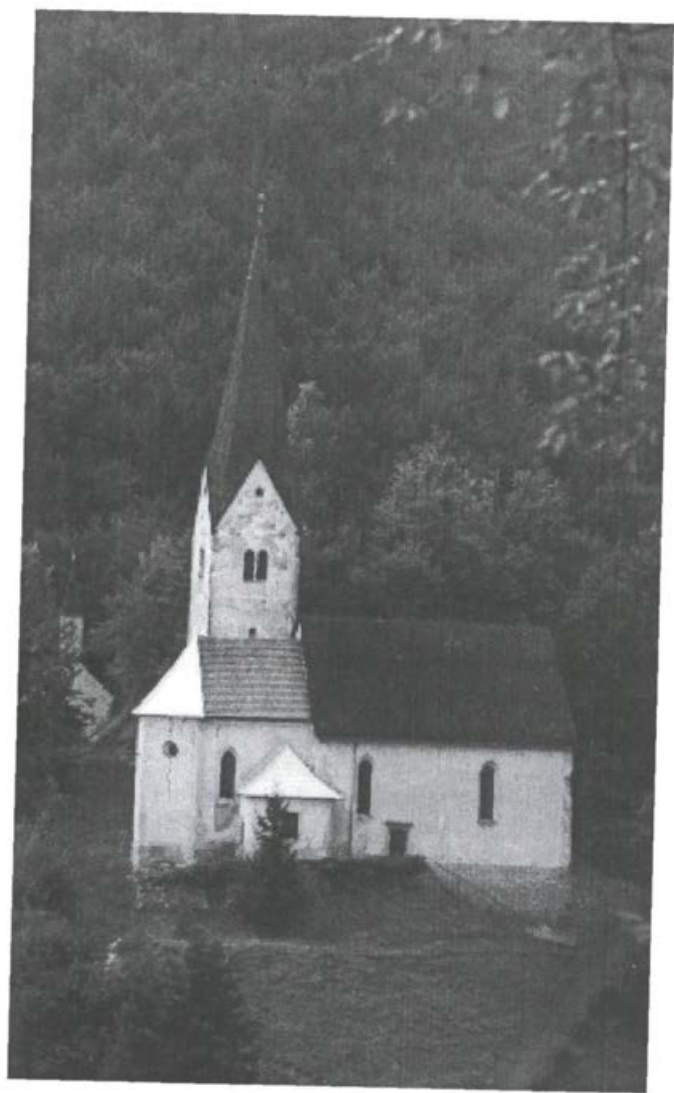
Mogočen kamniti portal je sestavljen po renesančnih pravilih s podstavkoma, slopoma, nakladama in dvema deloma krožnega loka, ki ju sklepa temenski kamen. Vanj je vklesana letnica 1669. Celoten obris portala je pravokoten, v trikotnih poljih nad lokom pa sta izvedeni mesnati rozeti z akantovimi listi, kakršni so bili tačas moderni - zelo podobne so vklesali v stenski umivalnik v zakristiji cerkve v Starem Velenju. Profiliran zidec vrh portala skrbi, da se po dragocenih obdelanih kamnih, ko dežuje, ne cedi voda.

Ladjini podolžnici imata par ozkih, visokih in šilasto sklenjenih oken. V njihovih ostenjih je naslikana pravilna zidava iz kamnitih klad. V severni steni je preprost stranski vhod, južno steno ladje pa so morali vkopati skoraj do višine oken in sloni na živi skali. Eternitno strešno kritino so zamenjali z zarezniki.

Prezbiterij je kot najpomembnejši del cerkve zaslužil največ barve: rdeči šivani vogali so nekdanje na daleč prepričevali, da je stavba dobro in trdno zgrajena; pod odkapom je bil naslikan pas prepletajočih se modrih in rdečih lokov s cofi. Prezbitirij ima šilasti okni v podolžnicah in okrogli okni v poševnicah, njegova streha pa je pokrita z opeko in pločevino.

Vhod v zakristijo je po stopnišču z vzhodne strani skozi enostaven pravokotni portal z letnico 1818. V severni steni ima zakristija pravokotno okno.

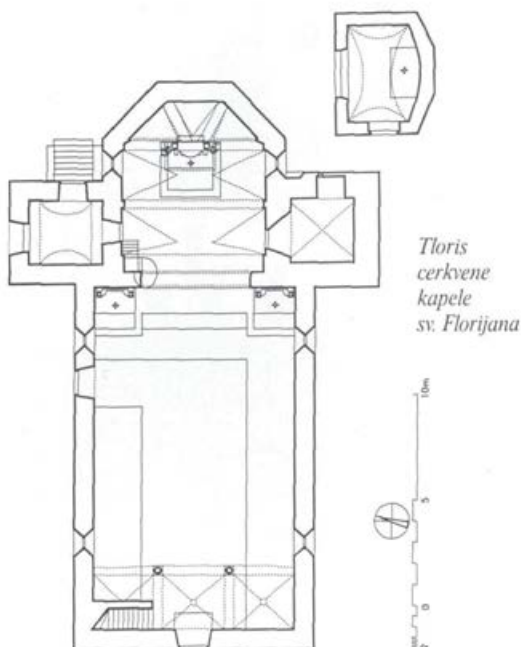
Tudi zvonik je imel robove okrepljene z rdečimi vogali. Kjer se stikata zvonik in prezbiterij, je dvojje zazidanih vrat: ena so vodila v prezbiterij, ena pa v staro zakristijo pod zvonikom.

Cerkev sv. Florijana s severne strani

Obe odprtini sta v notranjščini še lepo vidni. Stopnice na južni strani vodijo v zvonik, v nadstropje nad staro zakristijo, ki je nekdanj služilo tudi za oratorij, saj se skozi okno odpira v prezbiterij. 16 klafter (okr. 30,3 metra) visok zvonik ima na vseh straneh dvojne kamnite line, ki so polkrožno sklenjene. Na trikotno zaključenih zidovih sloni strma osemstrana piramidasta streha, krita s skodlami, s kamnitimi bljuvači za vodo na vogalih. Vrh strehe se sveti Jezusov monogram v sončnem siju.

Prek prvotne dekorativne barvne obleke iz 17. stoletja je navlečena členitev z medaljonskimi polji, ki so rumene barve, plitvi, v malti izdelani pilastri pa so beli. Zidarji so za spodnji del pilastrov uporabili za kapitel kar na glavo obrnjeno šablono, zato imajo pilastri vratni obroček tudi nad bazo, kar je s strogega arhitekturnega stališča seveda nesmiselno in napačno, so pa pilastri zato simetrični tudi po horizontali. Cela stavba je brez talnega zidca, venčni zidec pa je zgolj žlebast.

NOTRANJŠČINA

Takoj, ko vstopimo skozi glavni portal pod pevsko emporo, se spotaknemo ob stopnico, pred slavolokom pa se tlak iz kamnitih plošč še dvakrat krepko dvigne. Tudi klopi so dvignjene za stopnico, saj tiste na desni strani stojijo domala na živi skali.

Pogled izpod pevske empore skozi prostorno ladjo proti prezbiteriju.

Cerkvena notranjščina, kakor se kaže izpred glavnega oltarja.

Oči se privajajo mehkeemu mraku ladje, prezbiterij pa, že ves svetel in s pisano iskrečo svetlobo barvnih oken oblit, vleče poglede nase. Precej ožji je od ladje in se vanjo odpira skozi polkrožen slavolok, preprosta kubična ladja pa je velika, prostorna, široka in zračna dvorana, namenjena množici božjepotnikov.

Šentflorjanska cerkev je znamenita po svojem barvitom lesenem stropu, ki spada med najmlajše v Sloveniji.

Od vse arhitekture je najbolj znamenit in današnjemu očesu nenavaden poslikan lesen strop v ladji, ki ga sestavlja 10 pravokotnih kaset v širino in 12 v dolžino. V levem kotu nad pevsko emporo ga datira že močno obledela letnica 1775. Podobne stropse so imele domala vse podružnice v Šaleški dolini do začetka 18. stoletja, ko so cerkvene ladje vsevprek obokali.

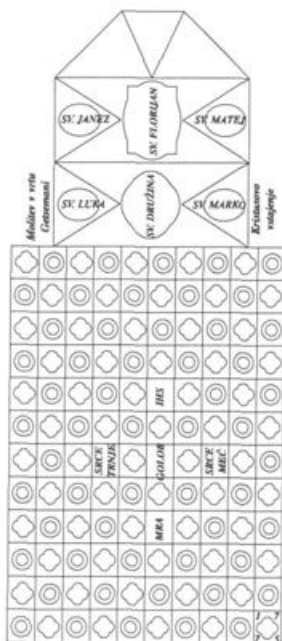
Kot pisana poljana cvetja v žarečem poletnem dnevu je tale strop! Četverolistne pasijonke na okrastih poljih so zdaj modre zdaj bele, med njimi cvetijo rumene marjetice na svetlo modri podlagi. Rože je slikar najprej zarisal s šablono ali pavzo, nato pa prostoročno z belo barvo dodal detajle, da niti dva cvetova nista povsem enaka. Vsakega obdajajo štirje zeleni listi ter živordeče vitice.

Na sredi stropa se skozi oblake spušča sv. Duh v podobi belega goloba, v sosednjih poljih ga obkrožajo Marijin in Jezusov monogram, pa dve plameneči srci, od katerih je Jezusovo opasano s trnovo krono, Marijino pa prebodeno z

mečem. Polja ločujejo palice, ki so belo in rdeče pobarvane. Bave na srednjem delu stropa so obledele zaradi vlage, saj je pred leti streha močno puščala²⁹.

Pevska empora počiva na dveh toskanskih stebrih in treh križnih obokih. Na levem delu ograje pevske empore je napisano, da je bila cerkev "[p]renovljena leta 1927 pod vodstvom cerkv[enih] ključ[arjev] G. J. Šubl in M. Godec", napis na desni pa dostavlja: "Delo se je izvršilo s pomočjo sv. Florjanske mladine ter darovi soseske." Tedaj so stene v ladji s poslikavo razčlenili v pravokotna polja, obrobljena z gotizirajočimi ornamenti.

Polkrožen slavolok je nekoliko potlačen. Ima še na gotski način "na ajdovo zrno" posnete robove, hkrati pa tudi skromne kapitole - je torej "mešanica gotskih spominov in zgodnjebaročnih vplivov" (Curk). Prezbiterij členijo pilastri, ki nosijo tri oproge, med katere je razpet banjasti obok z dvema paroma sosvodnic. Sosvodnice v sklepu so nekam površno izdelane.

Shema ikonoloških prizorov, naslikanih na stropu ladje in prezbiterija.

Leta 1903³⁰ je bil prezbitarij poslikan. Med pobarvanimi pilastri je bila izvedena mreža pravilnih kamnitih kvadrov, podobe pa so bile naslikane v nazarenški maniri. V medaljonu na temenu oboka je slika sv. Florijana, ki z golidico gasi gorečo šentflorjansko cerkev, in pogled v Jožefovo delavnico, kjer dela cela Božja družina³¹. V sosvodnicah so medaljoni s štirimi evangelisti, dve freski pa sta še na podolžnih stenah: nad preprostim kamnitim portalom, ki vodi na desno v staro zakristijo pod zvonikom, je naslikano Jezusovo vstajenje, nad vhodom v novo zakristijo na levi pa Jezusova molitev v vrtu Getsemani. V sosvodnici nad sklepom prezbitarija je napisana precej šepajoča oda slikarjem³², spodaj se je pa tako na drobno, da se od tal komaj vidi, in v ruski cirilici podpisal *Franz Umek Zremšnk* [z Remšnika?] slikar.

Sedanja zakristija je za dve stopnici nižja od cerkve ter tlakovana z opeko.

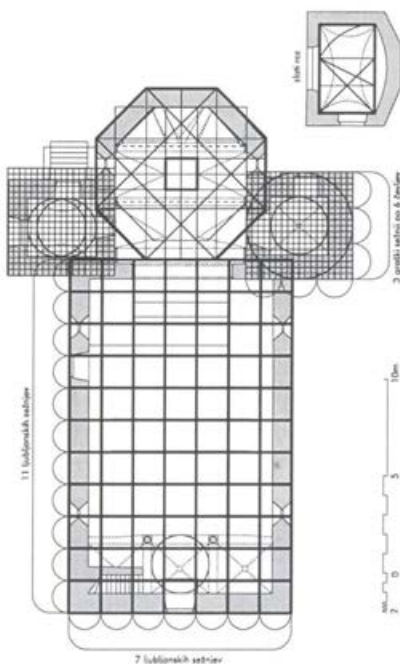
Toliko o arhitekturnih značilnostih, ki jih lahko vsakdo vidi. Analiza tlorisa cerkve pa razkriva zelo premišljeno stavbno zasnovo, ki jo je lahko izdelal le temeljito izobražen mojster stavbar, posvečen v skrbno čuvane skrivnosti ceha stavbarjev o tem, kako stavbo načrtovati, da bo lepa človeškemu očesu in bo s svojo geometrijo odslikavala Božji red na Zemlji.

Tako meri zunanja širina ladje 7 ljubljanskih sežnjev po 164 centimetrov³³, dolžina pa 11 sežnjev. Številki 7 in 11 sta skorajda magični - vzeti sta iz znamenitega II. Fibonaccijevega zaporedja: 1, 3, 4, 7, 11, 18, ..., kjer dobimo vsak naslednji člen tako, da seštejemo prejšnja dva. Števili 7 in 11 predstavljata zelo razširjen približek za razmerje zlatega reza³⁴. Iz istega zaporedja je bila vzeta tudi številka 3; slavoločna odprtina namreč meri 3 sežnje, enako tudi razdalja od klopi na eni do klopi na drugi strani ladje. Prezbitarij, Bogu namenjeni prostor, pa je stavbar zasnoval na osmerokotniku, ki je eden od popolnih, skladnih geometrijskih likov. Osmerokotnikove mere izhajajo iz ljubljanskega sežnja, ki je bil uporabljen tudi pri načrtovanju glavnega portala - višina od stopnice do vrha naklade znaša točno en ljubljanski seženj.

Za zvonik pa je bila uporabljena mera *klaftra* ali *dunajski seženj*, to je kakih 189,5 cm. Zunanja širina in dolžina zvonika

sta tri klaftre, visok pa je 16 klafter. V enakem merskem sistemu je bila izdelana tudi zakristija³⁵.

V celi Šaleški dolini ima edino prezbiterij šentflorjanske cerkve nižjo streho kot ladja, zato je moral stavbar zapreti ladjino streho še z vzhodne strani. Da kamnita stena ne bi pritiskala na polkrožni slavalok, jo je naslonil na velik šilast lok, ki vso težo stene in strehe prevede naravnost na stranske zidove. Uporaba šilastega loka na podstrešju in polkrožnega loka v cerkvi kaže, da je pri oblikovanju enkrat odločala tehnika gradnje, dugič pa moda ziroma estetika.

Analiza tlorisa kaže, da je stavbo načrtoval izobražen mojster stavbar, ki je pri delu uporabljal mero ljubljanski seženj.

GLAVNI OLTAR

Leta 1688 je nastal glavni oltar, posvečen sv. Florijanu. Svetnik je upodobljen kot rimski vojak, v oklepu in s čelado, v levici drži prapor, z desnico pa izliva cel slap vode iz vedrice na gorečo hišo. Spodnji del figure se skoraj ne vidi, ker ga zakriva prevelik baldahinast tabernakelj iz belo pobarvanega lesa, ki so ga dodali 1899. leta. Pa tudi kip sv. Florijana ni provoten, izrezbaril ga je Jože Vrenko, ki je oltar renoviral 1869. leta.

Ostale oltarne plastike so dobri baročni izdelki. Ob niši stojita na konzolah desno sv. Janez Nepomuk, levo pa sv. Frančišek Ksaverij, ki sta bila v baroku zelo priljubljena; na ogredju drzno klečita sv. škof Ulrik z ribo ter sv. papež Klemen s knjigo in ovčico. Okoli svetnikov mehko valovijo ohlapna oblačila. Sredi atike plava med oblaki v nebo zamaknjeni sv. Jožef. En par spiralastih in en par gladkih stebrov nosi ogredje, ki ločno premošča glavno nišo, medtem ko atiko podpirata dva para volut. Miza je kubična. Mamor je z barvo posnet precej naivno, v nekoliko pregrobih, premočnih odtenkih. Na zadnji strani glavnega oltarja visi (poleg votivne sličice) velik uokvirjen list, na katerega je v črni in rdeči barvi z umetelnimi črkami zapisana legenda o nastanku cerkve ter himna v čast sv. Florijanu³⁶.

Na stenskih konzolah, nameščenih v ostenju slavloloka in v vogalih prezbiterija, stojijo plastike sv. Antona Puščavnika, sv. Andreja in sv. Roka, ki so enako velike kot kipi v oltarju, jih pa v kvaliteti ne dosegajo³⁷.

Levo: glavni oltar, posvečen sv. Florijanu. Pred baročni nastavek je 19. stoletje dodalo prevelik tabernakelj. Desno: baročna plastika sv. Frančiška Ksaverija stoji na velikem oltarju na desni strani glavne niše.

STRANSKA OLTARJA

Kjer se ob slavaloku stena ladje razširi, stojita dva stranska oltarja. Izdelal ju je podobar Jože Vrenko iz Frankolovega v letu 1859³⁸. Levi je posvečen sv. Uršuli, desni pa sv. Antonu Padovanskemu. Nadomestila sta starejša oltarja, ki sta bila že leta 1688 posvečena istima svetnikoma.

Sv. Uršula je naslikana kot zavetnica ljudi, ki jih je sprejela v varstvo pod svoj široki plašč. Na straneh ga privzdigujeta dva angela, pod njim pa se drenja cela truma drobčkenih gospa - najbrž gre za 11000 Uršinih deviških spremljevalk, ki so jih v Kölnu pobili Huni. Sv. Uršula, ki jo je s tremi puščicami umoril hunski poglavar, drži v eni roki puščico, v drugi pa palmovo vejo, ki označuje mučenike. Angelci ji iz nebes prinašajo cvetlični venček.

V atiki je naslikan ikonološko soroden prizor Marije zavetnice s plaščem.

Ob niši stojita plastiki sv. Barbare s kelihom in sv. Katarine s kolesom in mečem, na ogredju sedita angelca. Oltarna arhitektura je zelo preprosta, iz ploskve z obema oljnima podobama izstopata le stebra na podstavkih, ki nosita ostanke ogredja, atiko pa omejujejo shujšane volute.

Antonov oltar je povsem enako zgrajen. Svetnik je upodobljen v svoji sobi z Božjim Detetom v naročju, Dete drži belo lilijo. V ozadju stoji rdeče pregrnjena miza z razpelom, lobanjo in molitvenikom, ki opozarja na Antonovo samostansko življenje. Slika je s stališča perspektive precej okorno delo. Tudi

Stranska oltarja sta nizke kvalitete.

*Levi je posvečen sv. Uršuli,
desni sv. Antonu Padovanskemu.*

tu je podoba v atiki simbolično povezana s sliko v glavni niši - naslikan je soimenjak sv. Antona Padovanskega - sv. Anton Puščavnik. Ravno je obiskal sv. Pavla Puščavnika, najstarejšega krščanskega puščavnika, ki je v svoji samotni duplini živel 96 let, dokler ga ni našel sv. Anton. Pavel je zgrbljeni dolgobradi starček na desni strani slike.

Kipa upodabljata apostola in evangelista sv. Mateja (Matevža) s knjigo in apostola sv. Matijo s sekirico.

V farni kroniki piše, da so na mestu tabernakljev na stranskih oltarjih stali kipi trpeče Matere Božje na levem oltarju, na desnem pa kipi sv. Henrika, sv. Magdalene in sv. Kunigunde³⁹.

Dobrega pol metra visoko podobo žalostne Marije - Pieta - postavijo na oltar le ob posebnih slovesnostih, saj gre za izredno dragoceno plastiko, gotski kip mehkega stila iz prve polovice 15. stoletja. (Tako stare kipe lahko v celi Šaleški dolini naštejemo na prste ene roke.) Upodobljen je trenutek, ko od žalosti strti Mariji položijo v naročje mrtvo Jezusovo telo, ki so ga bili ravno sneli s križa. Jezus, s trnovo krono na glavi in z zevajočo rano na prsih, počiva materi na nogah, Marija mu z desnico privzdiguje trup. Odeta je v rdečo haljo, ki si jo je zelo visoko prepasala, moder plašč ji ogrinja rame in v velikih, zlomljenih gubah pada do tal. Potegnjen je pod Kristusove noge. Glavo ji pokriva bel peplos - oglavnica, ki je na straneh lepo enakomeno nagubana. Zgovoren je "motiv treh rok", ko Marijina levica počiva na prekrižanih Kristusovih rokah, in bi utegnil kazati, da je naša plastika povezana morda celo s salzburškim prostorom. Emilijan Cevc ugotavlja, da je kipar v lesu povzel oblike kamnitih Marijinih podob z začetka stoletja, ni pa umel vzpostaviti čustveno nabite psihične povezave med Marijo in Jezusom ter vernikom, pa tudi težka draperija je predvsem "*mrtvo urejen sistem, ustrezen reprezentativni drži Marije*". V primerjavi z upodobitvami z začetka stoletja je *Šentflorjanska Marija* tako oblikovno kot vsebinsko poenostavljena⁴⁰. Plastika je zadaj izvotljena, da les ne poka preveč, nanj je nanesena bela krednata podlaga (grund), čezenj pa več plasti poslikave.

Poznogotska plastika trpeče Marije z mrtvim Jezusom v naročju je nastala v prvi polovici 15. stoletja.

Na istem oltaju kakor Pietà je stala tudi Marija Magdalena. Plastika je do danes ohranila prvotno barvno podobo.

Tretja gotška plastika v Florjanu upodablja kraljico sv. Kunigundo. Lemež v levici je izgubila.

Ohranjena sta tudi kipca sv. Magdalene in sv. Kunigunde, ki sta nastala hkrati z žalostno Marijo, kip sv. Henrika, ki ga kronika tudi omenja, pa je izgubljen⁴¹.

Sv. Marija Magdalena ima kot spokornica dolge, razpuščene lase, ki ji v valovitih pramenih padajo po ramenih vse do pasu. V naročju drži rjavo valjasto piksido - posodico z dragocenim dišavnim oljem. Evangeliji pripovedujejo, da je po večerji v hiši farizeja Simona ta skesana grešnica Kristusu umila noge s svojimi solzami, jih otrla s svojimi lasmi in jih maznila z dišečim oljem⁴². Glavo je nagnila na stran in zre predse z otožnim pogledom. Z desno nogo stopa naprej, ovita je v preprosto oranžno ogrinjalo, iz katerega se kaže le slap globokih gub lazurno modre dopetne halje, ki se pri tleh mehko uvija nad čevlji.

Druga svetnica, sv. Kunigunda, je bila žena sv. Henrika, kralja Nemčije in svetega rimskega cesarstva, velja pa za zavetnico globoko pobožnega življenja ter otrok in nosečnic. Kot kraljica ima seveda na glavi zlato obročasto krono z vdelanimi dragimi kamni. Kodrasti, nazaj počesani lasje ji segajo do vratu, kjer si je z dragoceno broško spela zlati plašč. Pod njim nosi visoko prepasano srebrno tuniko, katere škrici so se zavihali nazaj, da se je prikazala zlata podloga. Dopetno krilo je zelene barve, barve upanja. V levici je nekdanj držala lemež - izročilo namreč pripoveduje, da so jo zlobneži obsodili zakonske nezvestobe pa se je odločila za "Božjo sodbo" in bosa šla prek razbeljenih lemežev, pa se ni niti najmanj opekla. Upodabljajo jo tudi z modelom cerkve v roki.

Oba kipa sta narejena za pogled od spredaj, zato njuni hrbtni partiji nista obdelani, stojita pa na šesterokotnih podstavkih. Plemenitijo ju ostanki prvotne poslikave in pozlate.

Trojica plastik je vse, kar se je do danes ohranilo od oltarja stare šentflorjanske cerkve. Datacija kipov v prvo polovico 15. stoletja, ko je grad Kacenštajn še stal (porušen 1439) in prisotnost kar dveh plemiških vladarjev - sv. kralja Henrika in sv. kraljce Kunigunde, ki sta v Dolini zelo osamljena, potrjujejo tezo, da je bila prvotna cerkev zgrajena že v sklopu gradu, kot plemiška ustanova. Kipi so gotovo stali v orkestru Florijanovega oltarja, saj se vse do 17. stoletja omenja v cerkvi le en oltar.

PRIŽNICA je nameščena na levem delu slavloloka. Enostavna kancela je okrašena s plastikami evangelistov v polkrožno sklenjenih nišah, ki jih delijo vitki balustri.

ORGLE. Stare orgle so leta 1864 prinesli iz cerkve sv. Mohorja in Fortunata v Šoštanju, sedanje so mlajše.

KRIŽEV POT⁴³ je nameščen v ladji in so ga prinesli iz družmirske cerkve, kakor tudi

TRON, zastekleno leseno vitrino s plastiko Marije z Detetom, odetima v prava bela oblačila, ki so ga nosila dekleta ob procesiji na telovo.

MILOSTNA PODOBA. Na južni steni ladje visi slika Marije Pomočnice, ki jo je Matija Bradaška leta 1898 posnel po znameniti Mariji Pomagaj z Brezij. Slikar se je podpisal desno spodaj⁴⁴ nad trakom z napisom: "Pod tvojimi nogami jaz grešnik klečim, / In vedno pri tebi le biti želim!"

VEČNA LUČ V PREZBITERIJU. Tako odlične večne luči iz tretje četrtine 18. stoletja ni v celi Šaleški dolini. Tristrano telo je umetnik iztolkel iz bakrene pločevine v razgibanih rokokojskih oblikah, v prelivajočem se školjčevju s kartušami, zavihki in plameni. Na vogalih izraščajo trije ušesasti ročaji, kamor so pritrjene verižice za obešanje, na stranice pa so dodane kite iz cvetočih cvetlic. Vse je pozlačeno. Le krhki stekleni cilindri, ki je varoval plamen, je čas zdrobil.

*Pred
Najsvetejšim
so v baroku
obesili
mojstrsko
izdelano
večno luč
rokokojskih
oblik iz
pozlačenega
bakra.*

PARAMENTI

KLASICISTIČNI KELIH ima kupo s koškom z motivom rocailla iz sredine 18. stoletja, klasicistična noga in jabolko, okrašena z ornamentalnimi pasovi, pa sta iz prve polovice 19. stoletja. Višina 28 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 10 cm. Na robu kupe zlatarska punca CH.

BAROČNI KELIH ima vzvalovljeno, napihnjeno nogo in raztegnjen, močno plastičen piščalast nodus. Gladka kupa je mlajša, z nespoznavnim žigom karaste oblike. Višina 26 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 9 cm.

MONŠTRANCA iz prve polovice 19. stoletja deluje kot polserijsko delo. Na dnu nastavka je Jagnje Božje na zapečateni knjigi, na straneh angela z grozdom in žitom, na vrh pa baldahin s križem. Višina: 60 cm, premer noge 20 cm, širina nastavka 30 cm.

RELIKVIARIJ je iz sredine 18. stoletja, noga je štirilistna, s kartušatimi motivi, nodus hruškast, okoli kustodije z relikvijama sta na straneh aplicirana dva pozlačena angela, na dnu en posrebrebren, na vrhu pa operutničena angelska glavica. Listine o pristnosti relikvij ni več v nogi. Višina 32,5 cm, daljša širina noge 16 cm, krajša širina noge 11,5 cm, premer kupe 18 cm.

Klasicistični kelih

Baročni kelih

Monštranca

Relikviarij

GOTSKI KELIH je ena najstarejših in najbolj harmoničnih pasarskih umetnin v Dolini. Ima 6-listno nogo, okrašeno z grčavo palico, na medaljonih pa so vrezani simboli 4 evangelistov na knjigah, gregorijanski Kristus, ki vstaja iz kamnitega groba, in apokaliptično Jagne Božje z zastavico s križem. Izdelan je iz srebrne pločevine, zunanost je pozlačena. Jabolko krasí 6 poldragih kamnov. Na polju evangelista Luke je opazna zelo izrazita intuitivna perspektiva, saj vidimo knjigo, na kateri naj bi vol ležal, na levem delu od zgoraj navzdol, na desnem delu pa od spodaj navzgor. Poznavalka cerkvenega posodja Marjetica Simonitti piše, da je kelih *“še poznogotsko zasnovan, za kar govorijo poleg osnovne oblikovne sheme obrisa celote še detajli, in sicer: motiv grčaste palice, ki obdaja medaljon na zunanjem robu šesterolistne noge, nodus (ali jabolko) v obliki potlačene krogle s šestimi rotuli in motivom ribjega mehurja in izbokline na polnem košku, ki obdaja kupo. Ob tem se na steblu pojavlja vgravirana zgodnjerenesančna listna vitica, ki se pojavlja na zlatarskih delih od okoli 1530 naprej. Izvor zanjo predstavljajo grafične predloge južnonemških grafikov. Serije ornamentalnih predlog za razna umetnoobratna dela so nastajale v krogu nuernberških umetnikov - H. Aldegreverja, V. Solisa, P. Floetnerja in drugih. Seveda se je nov slog hitro širil tudi drugod, njegove korenine pa so v Italiji. Nastanek keliha je treba pomakniti vsaj v 2. četrtino 16. stol. Tudi gravure evangelistov so nastale po grafičnih predlogah, ki jih je bilo mogoče razmeroma lahko prenesti na kovino.*

V drugi četrtini 15. stoletja je nastal gotski kelih, ena največjih pasarskih mojstrov in v Šaleški dolini.

Seveda pa sta bila pri tem odločilna obvladanje te krasilne tehnike in obrtniška spretnost posameznega mojstra.”⁴⁵ Višina 22 cm, premer noge 13-14,5 cm, premer kupe 9,5 cm.

Cerkev hrani še več starih misalov. Iz množice mašnih plaščev izstopa tisti z ročno vezeno podobo sv. Florijana na hrbtu.

Gravure na nogi gotskega keliha.

Angel, simbol evangelista Mateja.

Lev označuje evangelij po Marku.

Vol velja za simbol evangelista Luke.

Z orlom zaznamujejo Janezov evangelij.

Vstali Kristus.

Agnus Dei - apokaliptično Jagnje Božje.

LESENI ZVONOVI. Ko morajo v postnem času pravi zvonovi molčati, ne zvonijo v Florjanu z leseno ragljo, tako kot drugod po Dolini, pač pa z dosti imenitnejšimi, nenavadnimi lesenimi zvonovi, ki so jih sami izdelali.

KAPELA SV. FLORIJANA. Za cerkvijo stoji še sv. Florijanu posvečena kapela. V trikotnem čelu glavne fasade je naslikana freska sv. Florijana, ki jo je dež že zelo spral, pod njo se široko odpirajo dvokrilna vrata v preprosto notranjščino. Portal je zgoraj rahlo napet in obrobljen z okvirom v ometu, ob vogalih pa sta izvedena pilastra. Simetrijo še poudari lesen strešni stolpič. Stavba je z oltarjem obrnjena proti jugu, ima opečno streho, v vratno ostenje pa sta vzdana dva velika kamna s polkrožno odprtino, gotovo ostanka katere od prejšnjih stavb. Osvetljujeta jo okni v stranicah.

Notranjščina je tlakovana z opeko. Z oltarja, ki ga je Janez Vrenko izdelal za kapelo 1869. leta, so pokradli vse kipe. V niši sta stala sv. Florijan in Kristus s križem, plastiki z enega starejših oltarjev v cerkvi, Vrenko pa je dodal še desno sv. Mihaela, levo pa sv. Ignacija Lojolskega. Ohranila se je le odlična plastika Boga Očeta, ki je plaval med oblaki v atiki. Nastavek je imel ušesa, prerasla z akantom, in s pisanimi ornamenti poslikan imeniten lesen antependij pred zidano menzo (*FK sv. Mihaela, p. 99, 100*).

V rdečih, modrih, belih in rumenih tonih poslikan antependij - to je plošča pred oltarno mizo - v kapeli. Najbrž je nekdanj zaslanjal mizo glavnega oltarja v cerkvi, morda pa je narejen celo iz dela starega lesenega stropa.

Kapela je bila barvito poslikana s patroniranimi ornamenti v pasovih. Za oltarjem je bil naslikan zlat okvir, ovešen z nagubano draperijo. V okvirju se zgoraj kažejo ostanki podobe sv. Florijana kot varuha pred požarom, spodaj pa je bilo naslikano njegovo mučeništvo: z mlinskim kamnom okoli vratu plava svetnikovo telo po reki Enns, na bregu pa moli matrona Valerija, ki ga je - po legendi - pokopala. V kapelici so še vedno

tri kamnite krogle, ki so menda topovske iz turških časov⁴⁶.

Za kapelico se svet prav vrtoglavo spušča v globino. Tla tu menda močno bobnijo, saj je spodaj baje obokana grajska klet. *Pravijo, da ima ta klet le eno okno, izdolbeno v živi skali, in da se ga da videti, če greš preko potoka na drugo pobočje. Ta klet je silno trdna, kot so bili nadvse trdni vsi zidovi Kacenštajna, kajti kamni v njih naj bi bili zvezani s soljeno malto. V grajski kleti so sodi starega vina. Doge so že zdavnaj odpadle, zdaj pijačo drži samo še vinski kamen. Možje so že skušali prebiti obok kleti, da bi prišli do žlahtne kapljice, a njihovi napori so bili zaman - do vina niso mogli. Še danes je v kleti⁴⁷.*

Dobra baročna plastika Boga Očeta, ki sta ji zaradi črvivosti odpadli že obe roki.

POVZETEK

Cerkev sv. Florijana je postavljena na visok skalni pomol nad grapo potoka Florjanščice, zahodno od Šoštanja. Na istem mestu je stal v srednjem veku viteški grad Kacenštajn. Prva cerkev v Florjanu je bila po legendi še stara grajska kapela. Grad je bil porušen leta 1439, božja pot v Florjan pa je postajala vse bolj priljubljena. Cerkev je upodobljena v II. zvezku pontifikalnih protokolov ljubljanskega škofa Tomaža Hrena. Risba, nastala 1612. leta, kaže cerkev s presenetljivo bogato in za tisti čas zelo napredno manieristično fasado (stilno med renesanso in barokom). Sredi 17. stoletja so se lotili zidave nove, večje cerkve. Preseneča njena odlična arhitekturna zasnova, ki temelji v ladji na zlatem rezu in v prezbiteriju na osemkotniku, kot modularna mera pa je uporabljen ljubljanski seženj, ki meri 164 cm. Cerkvi je leta 1684 podarila grofica s Koroškega veliki zvon v zahvalo, ker je srečno prestala turško obleganje. Tačas se je ob velikih slovesnostih v Florjan zgrnilo od pet do sedem procesij, na dan so se vršile po tri službe božje, za prehrano ljudi je skrbelo petero kuhinj, za žejo pa ducat vinotočev.

V začetku 19. stoletja so podrli staro kapelo sv. Florijana, ki je bila morda še nekdanja grajska kapela. Na mestu lesene hišice za romarje so zgradili sedanjo Florijanovo kapelo.

Za stavbo je značilno prepletanje poznogotskih in zgodnjebaročnih (oz. renesančnih) vplivov: gotiko čutimo na prazni, gladki glavni fasadi, v ozkih šilasto spetih oknih, na robovih slavloloka, ki so posneti "na ajdovo zrno", zgodnji barok pa je oblikoval kamniti vhodni portal, pevsko emporo, pilastre in oboke v prezbiteriju ter kapitele na slavloloku. Cerkev je znamenita, ker je ohranila še lesen kasetiran in s cvetovi poslikan strop iz leta 1775, najmlajši tovrstni datiran strop v Sloveniji. Glavni oltar je baročni izdelek z dobrimi plastikami, kip sv. Florijana, previsok tabernakelj in kipe na konzolah v prezbiteriju pa je dodalo 19. stoletje. Že 1688. leta so bili oltarji posvečeni istim svetnikom kot danes: levi stranski oltar sv. Uršuli, desni stranski pa sv. Antonu Padovanskemu. Sedanja stranska oltarja sta obrtniški izdelek 19. stoletja.

Od oltarja v stari cerkvi so se ohranile tri poznogotske plastike mehkega stila iz prve polovice 15. stoletja: žalostna Mati Božja z mrtvim Sinom v naročju (Pieta) ter sv. Marija Magdalena in sv. Kunigunda. Motiv treh prekrižanih rok Jezusa in Marije kaže na eventualno salzburško izhodišče. Plastike so slabega pol metra visoke, Marija in Kunigunda sta ohranili še originalno pozlato in barvo.

Cerkev hrani dve pasarski umetnini: odlično rokokojsko večno luč iz pozlačenega bakra ter gotski kelih iz 2. četrtine 16. stoletja. Srebrna posoda je pozlačena in okrašena s poldragimi kamni ter dekorativnimi in figuralnimi gravurami, ki so povzete po grafikah južnonemških avtorjev in že kažejo vplive renesanse.

OPOMBE

1 Gradivo za besedilo je bilo zbrano v okviru raziskovalne naloge *Cerkvena umetnost v Šaleški dolini* (avtorice Natalija Cesar, Nina Šalej, Maja Chromy in Nika Lalek, mentorja: slavistka in umetnostna zgodovinarica prof. Marjana Gmajner-Korošec in Rok Poles) ter v nalogi *Razvoj cerkvene mreže v Šaleški dolini* (avtor Rok Poles, seminar III. letnika Fakultete za arhitekturo v Ljubljani, mentor: prof. dr. Peter Fister). Z Niko Lalek in prof. Marjano Gmajner-Korošec nadaljujemo z raziskovanjem, zato so dodane tudi recentne ugotovitve, ki jih nobena od nalog ne zajema. Brez skupnega dela na terenu tega besedila ne bi bilo. - Zahvaljujem se prof. Tonetu Ravnikarju, ki me je opozoril na Hrenovo risbo in freske v kapeli. Hvala tudi cerkvenim ključarjem Mežnarjem, ki so nam vedno potrpežljivo in ljubeznivo odklenili cerkev in nam zavzeto pomagali pri delu.

2 Kraj. leks. Slov., p. 427, Klančnik: Šaleška ...

3 Primerjaj: Orožen: Gradovi ..., p. 114: Žal žene, Ravljen: Mrtvi ..., p. 142 ss.

4 Stopar: Grajske stavbe 4, p. 44.

5 Orožen: Gradovi ..., p. 115.

6 Stopar: Grajske stavbe 4, p. 44., Kraj. leks. drav. ban, p. 55; Arheološka izkopavanja, ki so se začela v letu 1995, so na temenu griča odkrila obsežne razvaline grajskih zidov, nekateri so debeli tudi več kot štiri metre.

7 Napis za oltarjem.

8 FK sv. Mihaela, p. 99: "*Früher stand am disem Platz (na mestu današnje kapele, op. R.P.) eine hölzerne Hütte als Unterstand für die Pilger, die alte Kapelle, welche vielleicht noch vor der Kirche erbaut worden war, aber weiter hin am Felsenrande. Da sich aber vor der Felsenrand mit der Zeit mehrere Stücke losgerissen hatten mußte dieselbe wegen der drosenden Gefahr und Einsturzes abgetragen werden.*"

9 FK sv. Mihaela, p. 100; farna kronika navaja še tole legendo: "*Neka ženska gre okoli kapele ter nese svojega otroka v koduncah. Ona si spotakne in kodunce z otrokam vred ji z rok padejo - čez pečovje v globočino. V hipu na sv. Florijana zavpije - gre okrog brega v grabo - in najde kodunce - pa tudi otroka zdravega v njih.*"

10 Sannt Florian zu Khatzenftain, Orožen: Dekanat..., p. 381 Predvidevamo lahko, da je bila cerkev zgrajena kot grajska kapela ali pa kot lastniška ustanova, ko pa je bil grad porušen, je postala "navadna" podružnica.

11 Lavrič: Vloga ..., p. 46: "*Takoj na začetku* (drugega zvezka Hrenovih pontifikalnih protokolov, op. R. P.) *zasledimo spretnega mojstra (Hoebtner?), ki je napravil nekaj zelo kvalitetnih risb (cerkev sv. Florjana v Šoštanju) ...*".

12 Šumi: Arhitektura XVII ..., p. 28.

13 Orožen: Dekanat..., p. 404: "*(1631) Ecclesia s. Floriani in Katzenstein unicum habet altare. Sacellum a parte leva ascendenti ejus s. Floriani, muro tantum separatum, consecratum.*"

14 Hribernik: Mesto / župnija ..., p. 18, Orožen: Dekanat..., p. 405: "(1641) *Ecclesia s. Floriani habet multa debita, de quibus nec census nec capitale solvitur. D. Saurer non facit satisfactionem.*"

15 Stopar: Grajski objekti ..., p. 392 in slikovna priloga na koncu. Pomenljivo je, da ni na zemljevidu narisanih niti vseh farnih cerkva, pa tudi nobene druge cerkve, ki stoji pod katerim od gradov.

16 Orožen: Dekanat..., p. 406: "*Außer dem Hauptaltare s. Floriani M. im Chore besitzt die Kirche auch noch zwei Nebenaltäre im Schiffe, nämlich: s. Ursulae V. M. rechts und s. Antonii de Padua C. links, auf welch letzterem geschrieben steht: "Haec ecclesia et summum altare erectum est in honorem s. Floriani sub Rdo Dno Matthia Vassar parcho in Schönstain Anno 1688."* Hiemit wird wohl nur gesagt fein, daß der Kirchenbau im Jahre 1688 vollendet worden ist." - Cerkevna zgodovina je v tem času zelo nejasna. Vsa legendarna poročila navajajo, da je stala prvotna cerkev na robu prepada, medtem ko stoji sedanja cerkev na položni strani griča. Ignacij Orožen piše, da so leta 1669 staro kapelo v celoti podrli in na njenem mestu zgradili novo cerkev (Orožen: Dekanat..., p. 405: *Diefe uralte Kapelle wurde in der zweiten hälfte des 17. Jahrhunderts abgetragen und wurde statt der selben am Burgfalle Katzenfein die dermalige geräumige Filialkirche St. Florian erbaut.*), za njim ta podatek povzema Franc Hribernik (Hribernik: Šoštanj / Župnija, p. 16). Jože Curk piše, da je bila stara cerkev 1669 predelana in povečana (Curk: Topografsko gradivo). Opozarjam na predhodno citirano poročilo iz farne kronike, po katerem je stala stara kapela sv. Florijana na skalnem robu domala do postavitve sedanje kapele. Tudi v naslednjih vrsticah navajana legenda pravi, da so novo, večjo cerkev zgradili šele potem, ko je v Florjan romalo vse več ljudi k stari cerkvi. To bi lahko pomenilo, da je bila današnja cerkev zgrajena popolnoma ex novo do leta 1669, stara kapela (tj. prvotna cerkev) pa je stala vse do drugega desetletja 19. stoletja.

17 Z zapisa na zadnji strani gl. oltarja.

18 Svetovna zgodovina, p. 401.

19 Šest centov je kakih 336 kg, mera po Bajt: Vsevednik, p. 230.

20 Parafraza odstavka v Razodetju 5:5.

21 Napis: "*Ecce crucem Domini fugite partes adversae vicit leo de tribu Juda radix David Alleluja. Matthias Landtsman gos mich in Clagenfurt Anno 1684*" Orožen: Dekanat ..., p. 406, FK sv. Mihaela, p. 96.

22 Napis: "*Antoni Cosmatschin in Clagenfurt hat mich gossen Anno 1702*"; Orožen: Dekanat..., p. 406, FK sv. Mihaela, p. 96.

23 FK sv. Mihaela p. 101, Hribernik, p. 44. Stalnica je še vedno ohranjena na cerkvenem podstrešju.

24 Naslednja sporna datacija opredeljuje obokanje prezbiterja. Orožen navaja: "*1775 war das Presbyterium der Kirche gewölbt, während das Schiff eine Dielendecke hatte*", ne navaja pa, od kod mu ta podatek. Da so prezbitერიjevi oboki iz leta 1776, povzemata tudi Hribernik in Curk (že citirana dela). Lesen strop ni sporen, saj je datiran, oboki prezbiterja pa stilno ne sodijo v leto 1775, pač pa v drugo polovico 17. stoletja. Sistem banjastega

oboka na močnih opogah, s sovodnicami in BREZ štukature najdemo v Dolini le v prezbitერი Marijine cerkve v Starem Velenju, ki je datiran v 60. ali 70. leta 17. stol. Identičen je tudi sistem pilastrov, ki podpirajo kape obokov, medtem ko OGREDJA NI. Ne smemo pozabiti, da v času, kamor datira oboke Hribernik, v Šaleški dolini gradijo češke kapaste oboke in kupole (sv. Mohor in Fortunat v Šošanju okr. 1777, sv. Andrej Bele Vode) in bi bila banja s sovodnicami in oprogami stilno zelo zastarela. Tudi ogredje je v obeh omenjenih cerkvah zelo močno, konzolno, v Florjanu pa so imposti skromni, sramežljivi, še najbolj podobni onim v Starem Velenju ali kapeli sv. Jakoba v Zabrdi, ki je prav tako iz 17. stoletja.

25 Hribernik: Zgodovina - župnija ..., p. 17.

26 FK, p. 99, 395, Hribernik navaja, da se je stara kapelica držala cerkve, da so jo porušili leta 1669 skupaj s cerkvijo, nato pa postavili zasilno leseno in šele 1818 sedanjo zidano. Od kod mu ti podatki, ni znano. Hribernik: Zgodovina - župnija..., p. 17.

27 Orožen: Dekanat..., p. 406: *"Im Thürmlein dieser Kapelle hängen zwei langgeformte kleine Glocken, vielleicht die der ehemaligen hiesigen St. Florianikirche, wovon die kleine schriftlos ist, die größere aber die Namen der vier Evangelisten in gotischen Minuskeln trägt."* - Stele, France: zapiski XXXV na ZVNKD v Ljubljani, 1925 str. 68-70: *"Pod stolpom je zvon z gotskim napisom ob vrhnjem robu: MATEUS LUCAS MARCUS JOHANES. Nekdaj je bil ta zvon v kapelici."*

28 Hribernik: Zgodovina - župnija..., p. 18; Da je počil veliki zvon, vemo po tem, ker ga je Stele še videl leta 1925, čeprav ne več v kapeli. Primerjaj prejšnjo opombo.

29 Golob: Poslikani... p. 32, 34, 44, 164; Kos: Ornamentika..., p. 38, 69, 70, 74, 99.

30 Oz. 1907 po Hribernik: Zgodovina - župnija ...

31 Slika sv. Družine v Jožefovi delavnici je delana po isti predlogi kot freska v ladji Andrejeve cerkve v Belih Vodah.

32 Oda: *Tukaj na hribu ena cerkev stoji / kakor nevesta se lepo drži, / Je preslikana, lepo okrašena, / to je zares podoba nebes. / Slikarji so vredni hvale zato, / ker znajo slikat vse tako lepo. / Bog jim je zdravje dal, / pamet tud lepo zbral, / da naredijo vse tako lepo. / Sv. Florjan tud' rad slikarje ima, / ktere on ljubi iz celga srca. / Srečni so tisti fant / k' nosjo slikarski gvant. / Pušelček bel jim je sv. Florjan nesel.*

33 Mera po Vilfan: Prispevki ..., širina ladje je 11,60 m, to je 7,0731 ljubljanskega sežnja.

34 Aritmetična aproksimacija zlatega reza, tj. razmerja 1: (1+koren iz 5)/2.

35 Širina zvonika je 5,60 m, to je 2,955 klaftre. Opozoriti velja, da sta v enotnem merskem sistemu izdelana ladja in prezbitერი, kjer je za mero uporabljen ljubljanski vatel, ki meri 5 čevljev, ter zakristija in zvonik, kjer je uporabljen graški vatel, ki meri 6 čevljev. Tudi eni in drugi čevlji niso enako dolgi.

36 Legenda je navedena v poglavju o zgodovini cerkve, himna pa se glasi:

*Od nekdanj so Sv. Florijana častili
in ga za pomoč zoper ogenj prosili,
tudi mi izročimo se njemu lepo,
da varoval in branil pred ognjem nas bo.*

*Ko angelček živel si v cvetu mladosti
in rasel na čednosti in učenosti.
Pod Deoklecianom v vojaštvo sprejet,
živel vojščakom v najlepšem si cvetju.*

*Zu nas priprošnjik pri Očetu prosi
in naše molitve pred Jezusa nosi.
Ponižno te prosimo Sv. Florijan,
pred ognjem nam varuj pahištvo in stan.*

*Še več pa pred ognjem peklenkim nas brani,
oh, lepo te prosimo, stoj nam ob strani.
Kadar bomo jemali od sveta slovo,
oh, sprejmi, Sv. Florijan, duše v nebo.*

37 Delo 19. stoletja, morda Andrej Cesar.

38 Na levem oltarju je letnica na predeli pod sliko, na desnem je tam napis: 1859 Jakob Sušnik Anton Marko ZehmStra [cehmoštra = cerkovnika], Ponovljeno 1903, sledi nerazločna pisava.

39 FK sv. Mihaela, p. 97: "Unter dem Thron ist die schmerzhaftes Muttergottes. / Unter dem Throne gleich vorn an der Stelle des Tabernakels: der Hl. Heinrich, die hl. Magdalena und die hl. Kunigunde."

40 Cevc: Srednjeveška p. 160, 207-209: "Mikaven stilni pendant (kipu Sočutne iz Ljubljanske uršulinske cerkve, op. p.) nam je zapustila Štajerska v Sočutni pri Sv. Florijanu pri Šoštanju. Tudi tu je prenesen kamniti prototip začetka stoletja v les in motiv "treh rok" (Marijina levica na Kristusovih prekrizanih rokah, op. p.) bi kazal morda celo na salzbursko izhodišče. Težka draperija je postala le še mrtvo urejen sistem, ustrezen reprezentativni drži Marije, ki ne najde pravega psihičnega stika niti s Kristusom niti z vernikom. Samo nabožna podoba je še. Redukcija je tu delovala torej v stilni in vsebinski smeri." - Obraza obeh figur sta se zdela Steletu malo predelana, Stele: zapiski XXXV p. 68-70.

41 Plastiki nista bili obdelani v strokovni literaturi in sta več let ležali med starimi razstavljenimi orglami. Sv. Magdalena: širina podstavka 15 x 10 cm, višina kipca 48 cm; Sv. Kunigunda: širina podstavka 14 x 11 cm, višina kipca 48 cm.

42 Jn 12,1-8, primerjaj tudi Mt 26,6-13; Mr 14,3-9. Kritika sicer ugotavlja, da je šlo za Lazarjevo sestro Marijo, ne za Marijo Magdaleno.

43 Mere tabel: 40 x 60 cm.

44 M. Bradaška 1898. renovatum - MCMLXI - ÄRNOL, mere: 125 (širina) x 195 (višina).

45 Marjetica Simoniti, muzejska svetovalka PM v Mariboru, opis v pismu dne 23. 4. 1993, FK sv. Mihaela, p. 406: *Der gotische Kelch dieser Kirche dürfte anfangs des 16. Jahrhunderts angefertigt worden sein.*

46 Kraj. leks. drav. ban, p. 556.

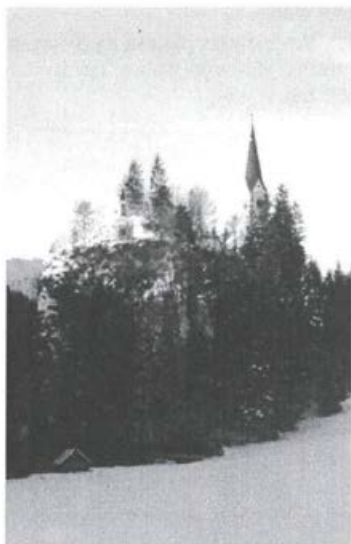
47 Orožen: Gradovi..., p. 113, 114.

Kapelica sv. Florijana

VIRI IN LITERATURA

- Bajt, Drago: **Vsevednik**, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 1991;
- Cevc, Emilijan: **Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 13. stoletja**, Slovenska matica, Ljubljana 1963, str. 160, 207 - 209), foto na str. 215, zap. št. 194;
- Curk, Jože: **Topografsko gradivo III**;
- Farna kronika** župnije sv. Mihaela v Šoštanju;
- Golob, Nataša: **Poslikani leseni stropi na slovenskem do sredine 18. stoletja**, Slovenska matica, Ljubljana 1988;
- Herkov, Zlatko: **Naše stare mjere i utezi**, uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti, Školska knjiga, Zagreb 1973;
- Hribernik, Franc: **Mesto Šoštanj**, zgodovinski opis, Župnija sv. Mihaela, šole, 1930;
- Klančnik, Hermina in Jože: **Šaleška dolina v davnini in njeni kulturno-zgodovinski spomeniki**, monografija Velenje, 1976;
- Kos, Franc: **Ornamentika lesenih poslikanih stropov na Slovenskem**, ZUZ XVII;
- Krajevni leksikon Dravske banovine**, Ljubljana 1937;
- Lavrič, Ana: **Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti**, razprave SAZU;
- Orožen, Ignacij: **Bisthum und Diocese Lavant V.**, Dekanad Schallthal, Graz 1844;
- Orožen, Janko: **Gradovi in graščine v narodnem izročilu**, Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi, Celje 1936, str. 113-115;
- Ravljen, Davorin: **Mrtvi ognjenik**, povest iz nedavnih dni, Dobra knjiga, Ljubljana 1944;
- Stopar, Ivan: **Romanska arhitektura na Slovenskem**, dodatek h katalogu istoimenske razstave, KC IN Velenje, junij 1993;
- Stopar, Ivan: **Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678**, Celjski zbornik 1971-1972, p. 369 ss;
- Stopar, Ivan: **Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji**, Četrta knjiga: Med Solčavskim in Kobanskim, Občine: Mozirje, Velenje, Slovenj Gradec, Ravne, Dravograd, Radlje, Maribor - Ruše, Viharnik, Ljubljana, 1993;
- Stele, France: **zapiski XXXV na ZVNKD v Ljubljani**, 1925, str. 68-70;
- Svetovna zgodovina od začetkov do danes**, druga, dopolnjena izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981;
- Vilfan, Sergij: **Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.-19. stoletje)**, Zgodovinski časopis, letnik VIII, 1954, Zgodovinsko društvo za Slovenjo, Ljubljana, p. 59-67.

Skalna gruda s cerkvijo z vzhoda

NAREČJE

Juana Robida

I. gimnazija Celje

ANALIZA GOVORA PAŠKE VASI

Paška vas
pri Šmartnem ob Paki

VIRI IN LITERATURA

Tine LOGAR (1993): *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Fran RAMOVŠ (1936): *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademska založba.

Zinka ZORKO (1988/89): *Narečna podoba Maribora in predmestja*. JIS XXXIV. 170-178.

Juana ROBIDA (1985): *Govor Paške vasi pri Šmartnem ob Paki*. Diplomski naloga.

UTRINKI I. *Glasilo Osnovne šole Bratov Letonje Šmartno ob Paki*.

1. Narečje je neknjižna socialna zvrst jezika s posebnim, zgodovinsko utemeljenim razvojem intonacije, glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedotvorja in besedišča na določenem (nemestnem) zemljepisnem področju.*⁽¹⁾

Paška vas leži ob stiku treh dolin (Spodnje in Zgornje Savinjske ter Šaleške doline), v t. i. Paškem kotu. Govor vasi je eden od govorov srednjesavinjskega narečja, narečja, ki spada v štajersko narečno skupino.

2. Kot pri vseh štajerskih govorih je tudi tu poudarek dinamičen, navadno dolg (izjemoma kratek: ´vāče, x´či, ´sin). Naglas s končnega kratkega zloga se je premaknil na prednaglasni kratki samoglasnik, vendar je ta danes že dvoglasnik (ženà > ´žje:na, nogà > ´njo:ga, rokà > ´rjo:ka). Tudi dolgi naglašeni samoglasniki so se v veliki meri diftongizirali, kratki naglas pa se je podaljšal (bràt > b´rā:ta). Prednaglasni o je prešel v u (kobla > ku´bi:la, kopríva > kup´ri:va), kratki prednaglasni in ponaglasni e, ɛ, ě pa v i: (pečí > pi´či:, sedéla > si´di:la). Monoftongizacija naglasa je rezultat analogične posplošitve naglasa osnovne oblike na vse oblike iste besede (žēna, žené, žēni, ženó > ´žje:na, ´žje:ne, ´žje:ni, ´žje:no; tako tudi v velelniku: nēsi, nesíte > ´nje:s, ´nje:ste, vzēmi, vzemíte > u´zje:m, u´zje:mte). Prevladuje nepremični naglasni tip na osnovi, najdemo pa tudi premičnega (u´rje:me, uri´mi:na, uri´mi:nu, u´rje:me, uri´mi:nu, uri´mi:nam).

2.1 Sistem samoglasnikov pozna enoglasnike in dvoglasnike.

Dolgi samoglasniki:

Kratko naglašeni samoglasniki:

i:
e:
e:j
je:
a:
uo:
+ 6r
â:

i
e
a
u
o
â

2.1.1 Dolgi *i* zastopa:

- staroakutirani jat (b'ri:za, 'ci:sta, ni'vi:sta, st'ri:xa, 'pi:na, 'li:t, 'mi:st, ku'li:n, pu'li:n, 'ri:zat, pu'vi:dat);
- dolgi jat (m'li:k, z'vi:zda, s'vi:ča, t'ri:bux, g'ri:x, 'bi:u, 'li:s, 'mi:x, s'mi:x, 'li:p, 'li:te, 'mi:sti);
- dolgi polglasnik ('vi:s, 'di:n, 'li:n);
- dolgi nosni e ('pi:t, 'pi:tek, i'mi:, 'vi:žem, 'zi:be);
- dolgi e ('li:t, 'pi:č, pi'pi:u, vi'či:r, dri'vi:sa, i'mi:na);
- novoakutirani e ('zi:le, 'ži:nska, 'ži:nin, 'pi:rje, pug'ri:ba, u'si:si, 'mi:čem, 'ni:su, 'ri:ku, 'pi:ku, 'si:dɲ);
- e pred r ('mi:ra, 'vi:ra, z'vi:r).

Dvoglasniški *je*: (e z naglašenim širokim e) je naslednik:

- staroakutiranega jata (um'rje:t, m'lje:t, p'lje:t);
- umičnonaglašenega e ('žje:na, 'tje:ta, 'čje:ł, 'nje:sem, 'rje:čem, s'pje:kła);
- polglasnika in kratkega polglasnika (s'tje:ber, 'čje:ber, 'mje:gła, 'pje:ku, 'pje:s, 'tje:š).

Diftong *e:j* se pojavlja kot varianta dolgega *i*-ja: 'pi:č -> pe:jč, 'pi:sa -> 'pe:jsa, 'mi:šat -> 'me:jšat.

Naglašeni nezaokroženi dolgi *a* je zelo redek ('pa:j-čou̯na).

V govoru najdemo tudi fonem *a:j*, vendar spet le kot varianto ('pe:jsa -> 'pa:jsa).

Zaokroženi dolgi *a* je nastal iz:

- staroakutiranega *a* (k'rā:va, 'mā:t, b'rā:ta);
- novoakutiranega *a* (g'rā:t, p'rā:x, u'rā:t, d'vā:, k'rā:ł, x'rā:st, m'lā:j, ku'vā:č, t'rā:va, g'lā:va, b'rā:da, 'ā:pn);
- dolgega polglasnika ('mā:x, 'lā:š, 'čā:st);
- *a*-ja v edinem zlogu (b'rā:t, 'gā:t, 'nā:s).

Dvoglasnik *uo*: (o z naglašenim širokim o) zastopa:

- nosni o (ˈpuo:t, ˈʃkʉo:f, ˈkʉo:š, ˈkʉo:j, ˈčʉo:k, stˈruo:k, kˈruo:p);

- umično naglašeni o (ˈkʉo:tu, ˈkʉo:za, ˈkʉo:nc, *vendar* ˈvâsa, ˈvârex).

Tudi dolgi široki naglašeni o najdemo le v nekaterih besedah (ˈo:un, ˈo:uca).

Dolgi *u* je odraz

- dolgega etimološkega o (ˈnu:č, ˈmu:č, ˈru:k, ˈbu:x, gˈnu:j, ˈlu:j) in

- novoakutiranega o (ˈvu:la, ˈxu:ja, ˈnu:ša, ˈʃku:da, ˈdu:ta, ˈnu:sim, pˈru:sim).

2.1.2 Že v uvodu smo povedali, da so kratki naglašeni samoglasniki redki. Kratki naglašeni *i* je naslednik akutiranega in cirkumfektiranega *i* (ˈlipa, ˈriba, ˈxiša, ˈtiči, ˈžiła; ˈzima, sˈvija, ˈlist, ˈpišem). Kratki *e* zastopa kratki in umičnonaglašeni *i* (ˈnet, ˈteč, ˈmeš, ˈneč, ˈset; ˈšerek, ˈcegan, cˈvilla, ˈpisała, tiˈši, ˈtišał). Kratki zaokroženi *a* najdemo v besedah ˈvâk (= oko), ˈvâsa (umično naglašeni o), ˈvarex (toda uˈri:xa), kratki nezaokroženi *a* pa v besedah z enim zlogom (ˈnat). V enozložnih besedah se pojavlja tudi kratki naglašeni o (ˈfosn). Pogostejši je kratki naglašeni *u*, ki je nastal iz cirkumfektiranega in akutiranega *u* (ˈluč, ˈlupim, uˈlupek, ˈlubje; ˈkupa (*nominativ* kâp), kˈruxa), zasledimo pa ga tudi v besedah z naglašenim zadnjim zlogom (uˈbut).

2.1.3 Nenaglašeni polglasnik se izgovarja kot široki *e*; v skladnji lahko onemi (xˈlâ:pec -> xˈlâ:pca) ali pa osnova ostane nespremenjena (Fˈrâ:nček -> Fˈrâ:nčeka).

2.1.4 V govoru srečamo samoglasniške *l*, *m* in *n* (ˈnje:sɿ, ˈnaigɿč, ˈu:čɿ (= oči), nuˈbje:dɿ). Stari sonantni *r* se od novejšega, ki je nastal po moderni vokalni redukciji, ne razlikuje (ˈpɹst, ˈpɹsta, sˈmɹt, ˈtɹt).

2.2 V skupini soglasnikov je potrebno omeniti praslovanski *t*, ki se je v govoru ohranil pred zadnjimi samoglasniki (p'ľa:čam, k'ľu:p, č'ľo:uk), izglasni *t* pa je prešel v *u*. *t* se izgovarja izredno temno.

Praslovanski *t* je kot v večini narečij otrdel v č, *n* pa je prešel v čisti *j* (kon'a > k'uo:ja, tako tudi v besedah s'vija, 'ľukja, vendar 'niva). *L* se je pred zadnjimi samoglasniki razvil v *ľ*, pred prednjimi pa v *l*.

Pri ostalih soglasnikih ni posebnosti: *v* je pred vokali ostal *v* (v'ile, 'vu:zim), *b* -> *b* (b'u:bn), *g* -> *g* (g'uo:ra), *k* -> *k* (k'r'a:va), *x* -> *x* (x'li:u). Izglasni zvoneči zaporniki in priporniki se izgovarjajo nezveneče; *b* -> *p* (p'u:p), *d* -> *t* (d'je:t), *g* -> *k* (uk'ru:k), *z* -> *s* (s'vu:s), *ž* -> *š* (s'mu:š).

Soglasniški sklop -šč- najdemo le kot -š-: k'li:še, 'išem, ug'ni:še, 'gu:ša, na'tje:še. Govor je ohranil skupini čre- in žre- (č'ri:šja, ž'rie:bľ). Skupini -tl- in -dl- sta se asimilirali v -l-, ohranjen pa je relikt m'uo:dľt ter neasimilirana skupina -dl- v p'a:dľa.

3. Oblikoslovje

3.1 Samostalniška beseda

Samostalniki srednjega spola postanejo moškega (v'okn, 'su:nce, 'mje:s, m'li:k, 'duo:ber sje:n, 'su:nce je putim'ni:ľ, m'ľa:t, 'tje:le, 'v'atrak je na'pisaľ, 'p'ršľ, us'ta:ľ, s'xu:dľ) ali pa ženskega spola ('j'a:jca je s'rova). Govor dvojine ne pozna (razen pri moškem spolu), množino pa tvori s končnicama: -i za moški (b'r'a:ti, 'sini, gu'ľubi) in -e za ženski spol ('mize, 'mje:tľe, ži:nske); samostalniki srednjega spola: ti'li:ti, 'mi:sti, 'j'a:jce).

3.1.1 Samostalniki prve moške sklanjatve se sklanjajo po naslednjem sklanjatvenem vzorcu:

a) ednina: b'r'a:t-ø, b'r'a:t-a, b'r'a:t-u, b'r'a:t-a, b'r'a:t-u, b'r'a:t-am;

b) dvojina: b'rá:t-a, b'rá:t-ou, b'rá:t-im, b'rá:t-a, b'rá:t-ix, b'rá:t-im;

c) množina: b'rá:t-i, b'rá:t-ou, b'rá:t-im, b'rá:t-e, b'rá:t-ix, b'rá:t-im.

Sklanjanje gre večinoma po nepremičnem sklanjatvenem vzorcu. Končniški in mešani naglasi tip sta odpravljena (´pie:s, ´pie:sa, ´pie:su, ´pie:sa, ´pie:su, ´pie:sam). Po moškem vzorcu se sklanjajo tudi samostalniki srednjega spola; nekateri so ohranili premični naglasni tip: ´si:me, si´mi:na, si´mi:nu, vsi:me, si´mi:nu, si´mi:nam.

Govor ne pozna podaljševanja osnove z -ov- v dvojini in množini (´pâ:s - ´pâ:sa - ´pâ:si) ter končnice -je v imenovalniku množine (b'rá:ti, gus´pu:di, k'mje:ti). Osnova pri samostalniku pero se ne podaljšuje s -s-, pač pa s -t-: ´pie:re, pi´ri:ta, s pi´ri:tam; dvojina: pi´ri:ta; množina: pi´ri:ti, s pi´ri:tim).

3.1.2 Sklanjatveni vzorec prve ženske sklanjatve

a) ednina: ´nuo:g-a, ´nuo:g-e, ´nuo:g-i, ´nuo:g-o, ´nuo:g-i, ´nuo:g-ej;

b) dvojina = množina: ´nuo:g-e, ´nu:k-ø, ´nuo:g-im, ´nuo:g-e, ´nuo:g-ix, ´nuo:g-im.

3.1.3 Samostalniki druge ženske sklanjatve se sklanjajo takole:

a) ednina: ´pi:sm-ø, ´pi:sm-i, ´pi:sm-i, ´pi:sm-ø, ´pi:sm-i, ´pi:smi-jej;

b) dvojina = množina: ´pi:sm-i, ´pi:sm-i, ´pi:sm-im, ´pi:sm-i, ´pi:sm-ih, ´pi:sm-im.

V orodniku ednine najdemo tudi končnico -juj, in sicer pri samostalnikih, ki so enozložni in se sklanjajo po mešanem naglasnem tipu: ´pâ:st - past´ju:j, ´ku:st - kust´ju:j, ´pu:t - put´ju:j, ´vi:s - vis´ju:j, ´kri - krv´ju:j.

3.2 Osební zaimki so: *jes*, *ti*, *un*, *ˈuna*, *ˈmidva*, *ˈvidva*, *ˈunadˈvâ*, *ˈunedˈviː*, *mi*, *vi*, *ˈuni*, *ˈune*. V mestniku in orodniku se pri nekaterih zaimkih pojavlja ista končnica, in to *-ej* (pér *ˈnâ:mej*, z *ˈnâ:mej*; pér *ˈvâ:mej*, z *ˈvâ:mej*). To končnico najdemo tudi kot varianto končnice *-uj* v orodniku (z *ˈmi:nej* - z *ˈmi:nuj*, s *ˈtu:bej* - s *tiˈbu:j*). Zaimki poznajo naglasne oblike (*ˈuŋga* - *ˈjega*, *ˈune* - *ˈje*, *ˈunixdˈvi:x* - *ˈjex*, *ˈunix* - *ˈjix*), nalslonskih pa ne. V pomenu *kdo* se uporablja tudi *ˈki:r* (*ˈki:rga*, *ˈki:rmu*, *ˈki:rga*, *ˈki:rmu*, *ˈki:rim*).

3.3 Pridevniki se sklanjajo takole:

a) moški spol *ednina*: *ˈdu:ber*, *ˈduo:berga*, *ˈduo:bermu*, *ˈdu:ber/ˈduo:berga*, *ˈduo:brim*, *ˈduo:brim*; *dvojina*: *ˈduo:bra*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*, *ˈduo:bra*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*; *množina*: *ˈduo:bri*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*, *ˈduo:bre*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*;

b) ženski spol *ednina*: *ˈduo:bra*, *ˈduo:bre*, *ˈduo:bri*, *ˈduo:bro*, *ˈduo:bri*, *ˈduo:brej*; *dvojina* = *množina*: *ˈduo:bre*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*, *ˈduo:bre*, *ˈduo:brix*, *ˈduo:brim*.

Stopnjujejo se s sufiksoma *-ši* in *-ji* ter prefiksom *ner-* v superlativu (*nerˈli:pši*, *nertaˈvi:č*). Določno obliko pridevnika tvorimo z zaimkom *ta* (*taˈvelek*).

3.4 Kazalni zaimki so: *ˈtet*, *ˈteta*, *tetadˈvâː*, *tetedˈviː*, *ˈteti*, *ˈtete*. Primer sklanjanja: *ˈtete dˈviː*, *ˈtetix dˈvi:x*, *ˈtetim dˈvi:m*, *ˈtete dˈviː*, *ˈtetix dˈvi:x*, *ˈtetim dˈvi:mej*.

3.5 Glagol pozna oblike za ednino, dvojino in množino: *ˈpišem*, *ˈpišeš*, *ˈpiše*, *ˈpišema*, *ˈpišeta*, *ˈpišeta*, *ˈpišemu*, *ˈpišete*, *ˈpišejo*; *ˈu:čim* (= hočem), *ˈu:čiš*, *ˈu:če*, *ˈu:čma*, *ˈu:čta*, *ˈu:čta*, *ˈu:čmu*, *ˈu:čte*, *ˈu:čjo*.

Niti pri tematskih niti pri atematskih glagolih v drugi osebi množine ni končnice *-ste* (*ˈdâ:te*, *ˈvi:te*, *ˈji:te*; *izjema je le vi sˈte*).

Tretja oseba ima končnico *-ejo* ali *-ijo* (´nje:čejo, ži´vijo).

Opisne delžnike tvorijo končnice:

a) za moški spol *-l*, z izgovorom *u* ali *u* (´ni:su, ´vidu, lu´viu, ´di:lou);

b) za ženski spol *-la* (´nje:sla, ´vidla);

c) za dvojino moškega spola *-la* (´di:lała), ženskega spola pa *-le* (´di:lałe);

č) za množino moškega spola *-l* (ži´vi:l, t6rpi:l), ženskega pa *-le* (´ji:dle).

Velelnik druge osebe ednine ima končnico *-ø* (´nje:s, ´t6rp, uz´digø); druge osebe dvojine končnico *-ta* (´nje:sta, ´t6rpta, uz´digøta); v množini pa končnico *-te* (´nje:ste, ´t6rpte, uz´digøte).

Nedoločnik in namenilnik imata enaki končnici: ´på:st, ´lje:žet, ´žje:t, s´på:t, su´šit, ku´sit, ´vorat, s´jåt).

4. Besedilo *Preja*, ki so ga učenci šmarske šole pred leti objavili v šolskem glasilu *Utrinki*, bi Páčani pripovedovali takole:

P'REJA

ˈLâ:n se je s'jaɥ ji'si:n aɫ pa spum'fâ:t . ˈKɥo:nc pu'li:tja aɫ pa na za'či:tk ji'si:n so ga pu'pult iz ˈzje:mle s kure'ninim u'ri:t . Z'vi:zaɫ so ga u ˈmejnxe s'ɲo:pe pa ga sp'ra:uɫ da'mu: . ˈLâ:tje so pu't6rgaɫ , ga sx'ra:nɫ na ˈpâ:rne, da se je ˈmâ:l pu'sušu . Iz ˈjega so du'biɫ fâ'ni:n ˈu:le . ˈNucaɫ so ga za ˈ6rcnije za lu'di: nu ž'vâ:t . S'ɲo:pe so raz'd6rɫ , da se je ˈlâ:n ˈglix ˈsušu . S p'ri:lcam so ga ˈvje:čkret u ˈb6rnaɫ . ˈLâ:n se je ˈsušu t'ri ˈki:dne . Ku je g'râ:toɥ ˈsiɥkast , so ga pub'râ:ɫ s p'ri:lcam . Nar'diɫ so ˈvelek s'ɲo:p , ga z'vi:zaɫ , p'reka ˈzim so ga pa z'nu:sɫ u ˈpâ:jstve . Tu je b'la ˈmejnxa si'zidana ˈuta , ki:r so su'siɫ ˈlâ:n nu pa ˈsux ˈsâ:dje . ˈPâ:jstve ˈniso s'mi:le bet b'lis ˈxiš , za'tu: ku se je u ˈjex ˈkurɫ , pa bi se ˈlje:xk ki ˈkej už'gâ:ɫ . Uduz'ɥo:rej so bli li'si:ni t'râ:mi . ˈNâ:je so z'di:vaɫ ˈlâ:n . Udu:s'ɲo:dej so ˈkurɫ u ˈpe:jč . ˈDem so spi'fâ:ɫ is ˈpâ:jstve , tek da je du ˈlâ:na ˈp6ršla ˈsâ:m tup'lu:ta . ˈLâ:n so su'siɫ t'ri nu'či . U ˈpâ:jstvi so bli pu na'vâ:t ˈbel is'kušen s'ta:rejš ˈdi:di . ˈTu: pa za'tu: , ku so ˈmogɫ ˈɥo:ber ˈâ:xtat , da se ˈlâ:n ni p'rje:uč u'sušu , ku bi ˈlje:xk ˈzačeu ˈɥo:ret . ˈDi:di so u ˈpâ:jstvi ˈɥo:ber ˈji:dɫ nu ˈpil , za'tu: se je ˈvie:čkret nar'diɫ , da so pu'zâ:bɫ na ˈlâ:n , ˈtek da je ˈci:la ˈpâ:jstva zgu'ri:la .

Še bel s'tâ:r na'čin su'seja ˈlâ:na so fr'čâ:de . U ˈjex se je ˈlâ:n ˈsušu s'kɥo:r tek ku u ˈpâ:jstvi . U ˈzje:mlo so sku'pâ:l ˈlukjo , jo ub'lu:žɫ s ka'mejam . ˈNeter so ˈɲo:ɫ ˈkurɫ .

ˈT6rɫ so puna'vâ:t u ˈpâ:jstvi is ˈt6rlcim . ˈMɥo:ški so is ˈt6rlcej u g'ru:bim si'si:kaɫ s'tje:bɫ . ˈŽi:nske so ga preb'râ:le , da so ga ˈfâjn ˈt6rle . Is ˈt6rlcej so ga pug'fâ:dje . Du'bile so siɥ pri'diɥ .

ˈDi:di so ˈmogŕ ˈduo:ber ˈâ:xtat , da jim ˈbâ:be
ˈniso is priˈdiva narˈdile ˈrie:peca . Priˈdiu so
puvˈle:jŕ pu gˈrâ:blix , zaˈtu: da je iz ˈjega ˈsou
pˈrâ:x . ˈRje:kŕ so mu pizˈdir . Priˈdiu so uˈbi:sŕ na
pˈri:sŕco . Is priˈdiva so puˈti:gnaŕ nerˈli:pše ˈniti , ku
so jix ˈpuo:tŕ puˈnucaŕ za cˈvi:rŕ .

Priˈdice so priˈdiu pˈrje:dle na kuˈlouratix , da
so duˈbile ˈli:pe ˈniti . Zˈvile so jix u štˈri:ne . ˈTete
so naˈmu:čle u ˈtuo:pŕo ˈvodo . U puˈtu:ku so jix
ˈpuo:tŕ na piˈri:nekix upˈrâ:le . Is štˈri:nim so ˈto:uŕle
pu ˈkâ:mnu tek ˈdo:uŕ , da so gˈrâ:tale sˈvje:tŕ ˈsive.
ˈPuo:tŕ so jix pusuˈšile pa ˈdâ:le na mutiˈviŕ . ˈRje:kŕ
so mu tut ˈlâ:mpret . Iz mutiˈviŕa so štˈri:ne zˈvijale u
kˈlâ:mčič . Pŕ ˈzvi:aju so u ˈruo:kix dŕrˈžâ:le štˈritof.
Tu je bˈlâ: liˈsi:na ˈdje:ska , ku je ˈnet šˈlâ: čˈri:s .
Tek si ˈniso ˈrâ:nle ˈru:k . Kˈlâ:mčiče so ˈnje:sle
tˈkâ:ucu , da je iz jex naˈri:du ˈxuo:dŕ pˈlâ:tŕ . Na
ˈpu:mŕâ:t so tet pˈlâ:tŕ razˈgŕnaŕ pu tˈra:u , ga
pusˈtiŕ , da ga je ˈdje:š ˈvje:čkret zˈmuo:ču , ˈsu:nce
nu ˈvi:ter pa puˈsušu . Tek so pˈlâ:tŕ pˈlâjxal .
ˈVje:čkret je biu pˈlâjxan , bel je biu ˈbi:u . Is pˈlâ:tŕna
so ˈmi:tŕ ubˈli:ke nu pŕrˈtiče . Puˈzim so bli ˈtuo:pŕ ,
pu:li:t pa xˈlâ:dŕ .

5. Namesto zaključka:

To so nekatere značilnosti govora Paške vasi. Ostaja
pa še vrsto stvari, ki jih je potrebno raziskati. Toda pohitimo,
kajti narečja z vsako generacijo izgubljajo svojo pristnost.

OPOMBE

(1) Zinka Zorko, *Narečna podoba mariborskega predmestja*, JiS XXXIV, str. 170.

ETNOLOŠKI ZAPISKI

Aleksander Videčnik
Mozirje

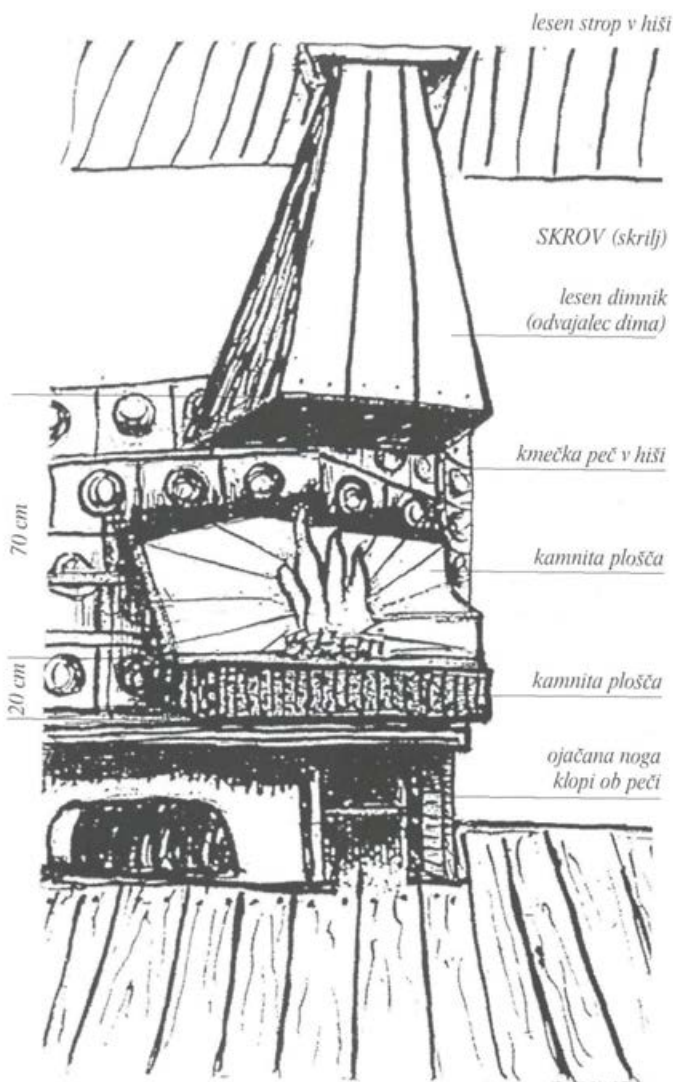
**POZABLJENA
RAZSVETLJAVA**

V starih kmečkih domovih Zgornje Savinjske doline še najdemo odprtine na stropu, ki so sicer pokrite, vendar pa zbudijo našo pozornost. Posebno velja to za hribovske kmečke hiše, ki še imajo lesen strop. Odprtina je nekako nad oglom klopi okoli peči, na klopi pa opazimo, da je nosilna noga na oglu ojačana. Vse to torej ni naključje, saj je nečemu služilo.

Le stari ljudje lahko pojasnijo, zakaj vse to. Gre za napravo, ki so jo ljudje v zimskem času potrebovali, da so si svetili ob delu in se hkrati gregli. Kajti v peči niso kurili ves dan, posebno ne v prehodnem obdobju.

V okolici Ljubnega ali bolje v *Savini*¹ so ljudje takšno odprto ognjišče imenovali "*skrov*"², ponekod tudi "*skril*"³. Znano je, da se je družina zvečer zbrala v glavnem prostoru kmečke hiše, imenovanem "*hiša*", da bi popravljala orodja, pripravljala prejo in podobno. Tiste čase so si ljudje v teh krajih svetili še s treskami, da pa bi bila boljša "*svečava*"⁴, so zakurili na skrovu. To mesto na oglu klopi ob peči je s svetlobo pokrivalo ves prostor, zato so tja namestili kamnito ploščo, debelo najmanj 20 cm in premera 60 do 70 cm. Da bi zavarovali "*rant*"⁵, so postavili za ležečo ploščo še stoječo, obe pa iz kamna, ki so ga tod imenovali "*ržen*"⁶. To je bila kamenina, ki je po izkušnji ljudi prenesla visoko vročino. Kakšen meter nad opisano ploščo so namestili lijaku podoben lesen dimnik⁷ in ga vtaknili v odprtino na stropu. Ta lijak je bil spodaj zelo širok, da je dobro zajel dim in iskre, v zgornjem delu pa je bil širok le do 30 cm v kvadratu. Tisti del, ki je bil na "*dilah*"⁸, je imel na robu pritrjeno pločevino; ta je bila nekoliko upognjena, da je "*ubijala*" iskre. Ponekod so imeli v ta namen star lonec, ki je imel nekaj lukenj. Dim je torej uhajal na podstrešje hiše, ljudje pa so rekli, da je to za lesen del ostrejša dobro, saj so se na ta način ubranili črvov.

Seveda so morali za krov rabiti posebej pripravljena drva. Ta so lahko bila bukova, brezova ali jelševa. Les zanje so odbrali, da je bil "*gladek*"⁹, in ga potem nažagali na dolžino kakih 40 cm, nato pa razcepili. Da bi se dodobra posušil, so ga polagali na "*gliste*"¹⁰ v črni kuhinji. Le suh les pri kurjenju ni povzročal dima. Od vseh vrst lesa so najraje uporabljali brezo, ker ni "*špricala*"¹¹. Bukev je morala biti lepo raščena.

Risba skrova oz. skril(j)a: Lojze Zavolovšek (po opisu)

Za ogenj na krovu je skrbel pastir ali "*ta mali*"¹² hlapec. Skrbeti je bilo treba za sprotno nalaganje, lesa ni smelo biti preveč, pa tudi ne premalo, ker bi slabo svetilo oziroma grela.

Zanimivo, da so v tedaj pretežno lesenih hišah s skrovom le redko povzročili požar. Če pomislimo, da so bile strehe največkrat krite s slamo ali skodlami, potem si lahko predstavljamo, kako velika je bila nevarnost požara. Toda iz roda v rod prenesene izkušnje so pomagale preprečevati nesreče te ali druge vrste.

Za razsvetljavo so uporabljali treske. Vendar so te dajale le skromno svetlobo. Zato so pri hišah imeli več svečnikov (stojal za treske)¹³, in to raznih višin, da so jih lahko po potrebi ustrezno nameščali. Vsak nosilec je imel na vrhu železno vpenjalo za tresko, ki ni smela biti prepoševno vložena, ker je tako prehitro izgorela. Pripravljanje tresk ni bilo enostavno. Za to delo so imeli poseben oblič, ki pa so ga zmogli le štirje moški, zato je imel vedno tudi štiri ročaje. Ponekod so temu rekli "*štolpah*"¹⁴, vendar pa so tako imenovali tudi dolgi oblič za ravno ali fino oblanje. Oblič je imel v zadnjem delu pokrov; tega so odvezli, če se je deska zataknila.

Za treske so radi jemali enake vrste lesa kot za skrov. Pogosto je bil v rabi bukov les. Vsekakor pa so les najprej pripravili, to je morala biti do 80 cm dolga in kake 3 cm debela deska. Vpeli so jo v "*konja*"¹⁵ in pričeli z "*oblanjem desk*". Obdelovali so seveda svež les, treske so nato povezali v "*butare*"¹⁶ in jih dali v gliste, da so se do kraja posušile.

Tudi sveče so poznali, vendar so jih največkrat izdelovali kar doma, saj je nakup predstavljal izdatek, denarja pa ni bilo niti za najnujnejše. Pripravili so torej domač loj in debelejšo predivo, ki je služilo za stenj. Pri vsaki hiši so imeli "*modle*"¹⁷, v katere so vlivali tekoči loj in potem "*modl*" vtaknili v mrzlo vodo, da se je loj strdil. Da so lahko gotove sveče izvlekli iz modla, so na predivo navezali drobno rinčko in jo med ulivanjem držali zunaj, potem pa so z njo izvlekli svečo. Običajno so imeli dvojne modle, da so hkrati ulili dve sveči, pogosto različnih debelin. Običajna dolžina doma narejenih sveč je bila 25 centimetrov. Kjer so imeli čebele, so loju radi dodajali vosek iz panjev in tako

dobili lepše in manj smrdeče sveče.

Zanimivo je, da tudi doma narejenih sveč niso uporabljali vsak dan. Hranili so jih za posebne priložnosti. V hribovskem predelu Luč so si svetili podobno, kot smo opisali. Le izraz je in še kaj je bilo drugačno.

Skrova v že opisani obliki niso uporabljali, ampak so v glavnem kurili v "*divnik*"¹⁸ (*divnek*). To je bila v glavno steno vdolbljena odprtina (kakih 70 centimetrov v kvadratu). Globina je bila različna, vendar najpogosteje do 40 centimetrov. Tudi ta

Zgornja Savinjska dolina

odprtina je bila v času, ko divnika niso rabili, pokrita z lesenim pokrovom. Divnik so radi nameščali na steno, ki je mejila na "*lopo*"¹⁹, saj so tja speljali tudi dimnik malega premera. Na dnu divnika je bila spet kamnita plošča, kamor so polagali "*krhle*"²⁰ in jih zažgali. Tudi tu so najraje uporabljali brezov les, ker je najboljše svetil in ni iskril.

Treske so bile tod povsod v rabi. Pridobivali so jih na že opisani način. Stojalo za treske (svečnik) so imenovali "*vouk*", najbrž zato, ker je njegov gornji del s prijemalko podoben volčjemu gobcu.

Tudi sveče so izdelovali na že opisani način. Le voska niso imeli na voljo, ker je zaradi nadmorske višine čebelarjenje tod okoli dokaj neuspešno.

Pa še zanimivost iz Šmihela nad Mozirjem. Ržen kamen, ki so ga potrebovali za mline in druge namene, so pridobivali v Rastočkem gozdu v Šmihelu.

Ko so postavili stojalo za deske, so podstavek dali v škaf vode, da ogorki ne bi poškodovali tal in povzročili požara. Vpenjalni mehanizem na vrhu stojala so imenovali "*primož*" ali "*primež*".

Zelo znan način razsvetljave v tej hribovski vasi je bila "*repa*"²¹. V sadež repe so izdolbli odprtino, v njo pa nalili tekoči loj; v sredino so vtaknili tresko, povito s hodnim platnom, ki so ga prej namazali z lojem. Ko se je ob gorenju vse skupaj ogrelo, je lepo enakomerno in dolgo gorelo, svetloba pa je bila dobra. Tako so si svetili še po prvi svetovni vojni. Zanimivo, da so takšne luči uporabljali tudi na grobovih (na pokopališču).

Posebno svetilko so uporabljali pri delu na "*gumnu*"²². Na lesen podstavek so vgradili štiri uokvirjene steklene stene, na vrh pa so običajno dali kakšno pločevino, ki je imela odprtino za zračenje. Takšna svetilka, v kateri je stala doma narejena sveča, je potem visela na verigi na kakšnem tramu. Takšno razsvetljavo so imeli celo med mlačvo, ko je bila zaradi slame in lesenega poda velika nevarnost požara. Tovrstne svetilke niso posebej poimenovali.

Treba je poudariti, da je bil način razsvetljevanja v marsičem odvisen od gmotnega položaja domačije. Tam, kjer so imeli več denarja, so kmalu prešli na sodobnejše oblike razsvetljave, ponekod pa je opisano stanje trajalo vse do druge svetovne vojne. Ljudje so včasih v svoji skromnosti radi rekli, "*da je denar za sol in petrolej, pa bo že šlo*." To pa pomeni, da je petrolej predstavljal kar znaten izdatek za revne hribovske kmetije.

PRIČEVALCI:

Jože Brglez, Savina;

Lovro Goličnik, Šmihel;

Angela Kladnik - Jerčela, Luče;

Franc Brglez - Orešnik, Primož;

Franc Mlačnik - Sabadin, Krnica nad Lučami;

Frančiška Jurkovnik, Lepa Njiva;

Tone Brinjevec - Hudobreznik, Mozirje.

Rišba: ak. slikar Lojze Zavolovšek, Mozirje.

OPOMBE

¹ Savina je zaselek na Ljubnem ob Savinji in se razprostira na desnem bregu Savinje.

² Besedo "skrov" najbolj uporabljajo v predelih Savine in Primoža nad Ljubnim.

³ Tudi izraz "skril" je pogost, vendar bolj v predelu Primoža in manj okoli Savine.

⁴ Izraz je udomačen v Zgornji Savinski dolini.

⁵ Ranta pomeni naslonjalo klopi ob peči.

⁶ Ta kamen sicer dobro poznajo kmečki mlinarji, ki so domala v vsakem mlinu imeli "ržen" ali "ta bel" kamen. S prvim so mleli bolj grobo, z drugim pa boljso moko. Tukajšnji ljudje so ga iskali predvsem v predelu Smrekovca, sicer pa so znana nahajališča okoli Donačke gore in Šentjurja. Gre za konglomerat silicija, magnezija in kalcija. Pravi ržen kamen je med ljudstvom znan kot zelo odporen na visoke vročine, zato so z njim obokali stare kmečke peči.

⁷ Domači izraz za tak dimnik je "rafank".

⁸ Domači izraz za podstrešje.

⁹ Mišljen je lepo raščen les brez grč.

¹⁰ Tako so poimenovali posebno polico, nameščeno v oboku črne kuhinje, na njej so tudi sicer sušili razne rastline in predmete.

¹¹ Če les ni iskril, so rekli, da ne "šprica".

¹² Pri večjih kmetijah je bilo seveda tudi več poslov. Vsak izmed njih je imel določene naloge in po teh so ga poimenovali. Razvrstitev je pomenila tudi gmotni položaj in seveda ustrezno odgovornost; najnižje na tej lestvici je bila, denimo, varuška, njej enak je bil pastirček; torej je šlo bolj za otroke, ki so morali s trebihom za kruhom že v rani mladosti.

¹³ Stojalu so običajno rekli "svečnik", v hribih okoli Gornjega Grada pa tudi "kajfež".

¹⁴ Zaradi dolžine obliča so ga poimenovali tako, kot sicer pravijo obliču za gladko obdelavo.

¹⁵ "Konj" so imenovali stojalo, ki je spredaj imelo dve nogi, povezani z debelim tramom, zadaj pa se je uprl v steno. Ob strani je imel močne vijake, s katerimi so vpeli desko za izdelavo tresk. Ta priprava je bila težka in močna, saj so ob njej delali kar trije moški in še otrok, ki je jemal treske izpod obliča.

¹⁶ V butare vežejo tudi vejevje za pripravo ognja in ga največkrat sušijo na glistah. (Seveda je danes le še malo črnih kuhinj.)

¹⁷ Gre za pločevinaste kalupe, v katerih so oblikovali sveče.

¹⁸ Ta izraz sem zasledil v višinskem predelu Luč, v Krnici.

¹⁹ Lopa je prostor sredi hiše, iz katerega so vhodi v druge prostore.

²⁰ V Krnici rečejo drvem za divnik krhli, drugod tega izraza nisem zasledil.

²¹ V repo zdolbljeno luč so ponekod imenovali "repnica".

²² Tako rečejo domačini podu nad hlevi, kjer so opravljali dela, pri katerih je sodelovalo več ljudi, tako npr. luščenje koruze, rezanje slame, mlačev in podobno. Značilen za ta prostor je bil gladko obdelan pod, da se je dobro pometal.

BOTANIKA

Nives Kugonič

ERICo - Inštitut za ekološke raziskave Velenje

Janko Rode

Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec

VRT ZDRAVILNIH ZELIŠČ NA KAVČNIKOVI DOMAČIJI

Poročilo o nastanku zeliščnega vrta in preliminarnih
razultatih o možnostih gojenja zdravilnih zelišč na Kavčnikovi
domačiji in v okolici.

Kavčnikova domačija v Zavodnjah je pravi biser slovenske kmečke arhitekture. Njen pomen ima celo evropske razsežnosti, saj je do danes obveljala za najjužnejši ohranjeni primerek dimnice v evropskem alpskem prostoru. Skrbnik in upravljelec Kavčnikove domačije je Kulturni center Ivana Napotnika, ki je skupaj z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje vodil obnovo domačije od vsega začetka. Prav na pobudo Kulturnega centra smo v letu 1995 pričeli tudi z izvajanjem triletnega projekta "Zdravilna zelišča na Kavčnikovi domačiji". Projekt je zasnovan interdisciplinarno in je sestavljen iz več podprojektov. Poleg Kulturnega centra Ivana Napotnika, ki je hkrati tudi koordinator, sodelujejo v projektu še: ERICo Velenje - Inštitut za ekološke raziskave, Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec ter Lekarna Velenje. Z zastavljenim projektom želimo proučiti biološke, pravnoformalne in komercialne možnosti gojenja in prodaje zdravilnih rastlin. Zdravilne zeli in zeliščne pripravke v obliki čajev, mazil, tinktur ipd. nameravamo uporabiti kot izvirne spominke s Kavčnikove domačije. Če bo zastavljeni projekt uspel, bo etnološki spomenik, kot je Kavčnikova domačija, dobil priložnost aktivne vključitve v razvojne možnosti okolja, to pa predvsem z vključitvijo zdravilnih rastlin med kmetijske kulture v Zavodnjah ter organiziranjem manjših proizvodnih enot za sušenje in predelavo zelišč.

GOJENJE ZDRAVILNIH RASTLIN NA KAVČNIKOVI DOMAČIJI

Kavčnikova domačija je edinstven etnološki spomenik evropske kulture s pridihom starodavne skrivnostnosti zeliščarstva. Program podprojekta "*Gojenje zdravilnih zelišč*" temelji na podrobni proučitvi ljudskega zeliščarstva v preteklosti z uporabo metode zbiranja ustnih in pisnih izročil ter proučevanjem arhivov. Doslej je bila ta raziskava izvedena v Zavodnjah in na Paškem Kozjaku. Zadnja zavodnjska zeliščarka Ana Samec je že na začetku tega stoletja s številnimi zdravilnimi zelišči, ki jih je poznala, pomagala sosedom in njihovim domačim živalim s številnimi pripravki in nasveti. Zelišča, ki jih je uporabljala, je pobirala v okolici domačije. Po njeni zaslugi se je verjetno na Kavčnikovi domačiji tudi v 20. stoletju, ko so jih drugod opuščali, obdržal začimbni in zeliščni vrt - "gartl" z več kot 60 vrstami rastlin.

Moderen način življenja, razvoj tehnologije in intenzivno kmetovanje je v zadnjih desetletjih močno spremenilo podobo podeželja. Velik delež k spremembam na vegetaciji in tleh prispeva TE Šoštanj z izpusti plinastih polutantov in aerosolov v ozračje. Z izvajanjem sanacijskega programa TE Šoštanj se bo stanje vegetacije in tal v prihodnosti izboljševalo, tako da bodo ob zmanjšanem intenzivnem kmetovanju razmere dovolj ugodne tudi za uspevanje zdravilnih rastlin. S podprojektom "*Gojenje zdravilnih rastlin na Kavčnikovi domačiji*", kjer sodelujeta ERICo Velenje ter Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec, smo pričeli s fazo revitalizacije oz. vračanja avtohtonih zdravilnih rastlin v neposredno okolico domačije.

V poskusnem zeliščnem vrtu, ki smo ga oblikovali na Kavčnikovi domačiji na osnovi podatkov tradicionalne uporabe zdravilnih rastlin, zaenkrat uspeva enajst zdravilnih zeli. Vrt služi predvsem kot osnova za proučitev možnosti pridelovanja zdravilnih zelišč v kmetijski proizvodnji. Mlade sadike smo vzgojili na Inštitutu za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec. S poskusnim vzgajanjem zelišč preverjamo pogoje pridelovanja in obenem kakovost pridelanih zelišč - vsebnosti učinkovin in primesi v drogi težkih kovin. Istočasno izvajamo popis stanja

tal (osnovne pedološke analize, vsebnost težkih kovin (Cd, Cu, Ni, Pb, Zn, Cr, Co, Mo, As, Hg), ocena rodovitnosti tal) ter popis rastlinskih vrst v tem okolju.

Med poskusne zdravilne zeli smo vključili tri zdravilne korenovke (regrat, baldrijan in slez), štiri zdravilne zeli (plahtica, rman, šentjanževka in timijan), zdravilne listavke (ozkolistni trpotec in vinska rutica) ter zdravilne cvetovke (arnika in ognjič). Kot indikatorsko rastlino smo izbrali ozkolistni trpotec, ki sprejema večje količine kadmija kot ostale rastlinske vrste.

*Kavčnikova domačija z zeliščnim vrtom v neposredni bližini.
EricoFotoArhiv (EFA) - R. Ramšak*

Pedološke analize

V ravninskem delu ob vznožju travnika ob Kavčnikovi domačiji smo v velikosti 100 m² oblikovali gredice, namenjene poskusnemu gojenju zdravilnih zeli. Zaradi nujnosti poznavanja lastnosti tal smo tla analizirali. Po opravljenih standardnih pedoloških analizah so tla v letošnjem letu glede na reakcijo tal slabo kislja, močno humozna, s fosforjem srednje preskrbljena in ekstremno založena s kalijem. Mehanska analiza je ugodna, tla uvrščamo v teksturni razred peščeno glinasta ilovica. Glede

na podatke bo potrebno apnenje gredic, kjer bodo uspevale rastline, ki uspevajo na nevtralnih in rahlo apnenih tleh, neugodno pa je razmerje med vsebnostjo fosforja in kalija.

Zavodnje sodijo v vplivno območje Termoelektrarne Šoštanj, ki v okolje emitira težke kovine. Zaradi aktualnosti poznavanja vsebnosti težkih kovin v tleh, ki se spirajo iz ozračja, smo vzorce tal s poskusnega vrta analizirali na vsebnost teh. Analize so opravili v Rogaški Slatini na Centru za razvoj in znanstveno raziskovanje mineralnih vod. Vsebnosti kroma, svinca, kadmija in cinka v tleh so pod dovoljenimi maksimalnimi koncentracijami, ki jih predpisuje slovenska zakonodaja in predpisi, ki veljajo v Evropi.

	pH (H ₂ O)	pH (KCl)	org. snov %	K ₂ O mg/100g tal	P ₂ O ₅ mg/100g tal	Tekstura
zel. vrt	6,3	5,8	6,9	43,9	10,2	PGI
travnik	6,2	5,2	4,9	12,9	5,9	PGI

Tabela 1: Rezultati standardne pedološke analize

	Cr (mg/kg)	Pb (mg/kg)	Cd (mg/kg)	Zn (mg/kg)
vrtna zemlja	18,88	14,7	0,4	16,25
slovenski predpis (Ur.l. RS 6/90)	100	100	2	300
predpis ES		50-300	1-3	150-300
Holland Liste	100	85	0,8	140

Tabela 2: Vsebnosti težkih kovin v tleh

ZELIŠČNI VRT

Zeliščni vrt v začetku vegetacijske sezone (maj 1995).

Foto: EFA - N. Kugonič

ZDRAVILNE KORENOVKE

1. *Taraxacum officinale* F. Weber. (fam. Asteraceae)
Regrat, navadni (druž. nebinovke)

Opis

Regrat je trajno zelišče, ki zraste do 30 cm visoko. Steblo je okroglo, ozko, votlo in nosi po en rumen cvetni košek. Nazobčani listi so sprva pri tleh rozetasti, kasneje pa se dvignejo. Korenina sega globoko v zemljo in prav v njej je glavna zdravilna regratova moč.

Ljudska medicina

Regrat so v Zavodnjah imenovali *legrat*. Sveže mlade liste so uporabljali za solato. Iz cvetov so delali regratovo strd, ki je dobra za pljuča. Grgranje čaja iz regratovih cvetov pa je pregnalo bolečine v grlu. Znali pa so pripraviti tudi regratovo vino.

Uporaba danes

Glavna zdravilna moč regrata je v koreniki (*Radix Taraxi*), v kulinarčne namene pa se uporabljajo predvsem sveži listi.

Pravilno nabrana, posušena in skladiščena droga vsebuje grenko snov, imenovano taraxacin, holin, inulin, karotenoide, kalcijeve in kalijeve soli, mnogo hranilnih elementov, kot so Mn, S, Na, silicijevo kislino ter vitamine A, B, C in D. V zdnjem času so ugotovili še nekatere encimatične in antibiotične snovi.

V regratu razlikujemo dve učinkujoči sestavini. Prva pospešuje delovanje vseh velikih žlez, ki izločajo, predvsem jeter in ledvic. Še bolj pa je pomemben drugi učinek, in sicer vpliv na presnovo in vezivo. Regrat torej pospešuje delovanje ledvic, da izločajo več urina; to opazimo že, če uživamo večje količine regratovih listov kot pomladansko solato. Uporaben je tudi regratov čaj, lahko pa tudi sok iz sveže rastline. Posebno v pomladanskem obdobju je priporočljiva 4- do 6-tedenska kura z regratom. Učinek je blag, deluje pa trajno in ga opazimo šele po daljši uporabi.

Mlade liste uporabljamo za solato ali na sendvičih, lahko jih dodamo tudi špinačnemu pireju. Iz starejših listov in cvetov lahko pripravimo regratovo vino, ki ugodno deluje na želodec in prebavo.

Pridelovanje

Gojen regrat daje veliko večji in boljši pridelek, za rastne pogoje pa ni zahteven.

Regrat smo posejali na dobro pripravljena tla z veliko humusa. Posejali smo 4 g semena v tri vrste na 2,5 m², v razdalji 30 x 25 cm. Rastline so se lepo in široko razrasle po predhodnem redčenju. Korenine smo izkopali v novembru.

Pridelek

Sveža teža korenin je znašala 1,87 kg, suha teža korenin pa 0,32 kg, kar pomeni 8 kg/ar.

2. *Valeriana officinalis* L. (fam. Valerianaceae) Zdravilna špajka, baldrijan (druž. špajkovke)

Opis

Je večletno zelišče. V prvem letu rasti se razvijejo le listi, 1,5 m visoko cvetno steblo se razvije v drugem letu. Lističi (11-23) so jajčasto ali široko suličasti, celorobi ali nazobčani. Spodnji deli so pecljati. Koreninski sistem je sestavljen iz 3 do 5 cm dolge korenine, iz katere v vodoravni smeri izraščajo številne do 30 cm dolge koreninice. Korenine so bledorumene barve ter značilnega vonja.

Ljudska medicina

Že od nekdaj je baldrijan znan kot zelišče, ki pomirja živce. Baldrijan po ljudskem izročilu najbolj učinkovito deluje na srce, in sicer skupaj z vinom, v katerega so namočene šmarnice.

Uporaba danes

Baldrijan učinkuje kot pomirjevalno sredstvo (sedativum) in kot sredstvo proti krčem (spasmolyticum).

Pravilno pridelana in posušena droga baldrijana (*Radix Valerianae*) vsebuje poleg eteričnega olja še alkaloide in organske kisline. Prav v zadnjem času pa so iz baldrijanovih korenin izločili tri spojine, ki jih imenujemo valepotriate. To je nova skupina naravnih snovi, za katere se je izkazalo, da ne vplivajo le pomirjevalno, temveč psihično blago poživljajo.

Pridelovanje

Pri nas samoniklo uspeva po vlažnih travnikih, posekah in nabrežjih od nižine do gorskega pasu. Baldrijan gojimo zaradi pridelka korenin, zato smo posebno pozornost posvetili pripravi tal, kajti čim globlje jih obdelamo, tem bolje se bo razvil koreninski sistem.

Na površino 4 m² smo v razdalji 40 x 25 cm posadili 75 sadik, izmed teh sta med rastno sezono propadli zgolj dve sadiki.

Do julija smo sadike večkrat okopali, tako smo zemljo prerahljali in uničili plevel. Z okopavanjem smo nato prenehali, ker so se korenine razvile tik pod površino in bi jih lahko poškodovali.

Čeprav je rastlina večletna, smo jo gojili le eno leto. V drugem letu namreč cveti in semeni, kar izčrpava koreninski sistem. Korenine smo izkopali v pozni jeseni - v novembru, ko je v korenini največ eteričnega olja, oziroma ko se v njej preneha kopičenje učinkovin. Korenine smo izkopavali ročno.

Pridelek

Sveža teža izkopanih korenin je znašala 5,52 kg, suha teža pa 1,02 kg, kar predstavlja približno 19 kg/ar.

V suhi drogi smo določili vsebnost eteričnih olj. Analize, opravljene s plinsko kromatografijo, so pokazale zelo visoko vsebnost eteričnih olj (0,79%), kljub temu, da je bila vsebnost nečistoč prekoračena (pepel = 6,53) glede na normative po farmakopeji (pepel < 5).

3. *Althaea officinalis* L. (fam. Malvaceae)

Slez, navadni ali ajbiš (druž. sleznic)

Opis

Je od 60 do 120 cm visoka trajnica. Glavna korenina je močno razraščena. Steblo je ravno, okroglo, pri tleh olesenelo, proti vrhu pa zeleno, sočno in slabo razvejano. Listi so kratkopecljati, debeli, po obeh straneh mehkodlakavi, veliki od 5 do 20 cm.

Ljudska medicina

Ajbiš je bil po domovih ena izmed najpogosteje uporabljenih zdravilnih rož. Uporabljali so ga za zdravljenje pljučnih bolezni, astme in bronhitisa, pomagal pa je tudi pri vnetju grla in prehladih. Prehlajenim otrokom so pogosto pripravljali kopeli iz ajbiša.

Uporaba danes

Ajbiš gojimo predvsem zaradi pridobivanja korenin (*Radix Althaeae*), pa tudi listov (*Folium Althaeae*) in cvetov (*Flos Althaeae*).

Ajbiš vsebuje 30 do 35 % sluzi, škrob, asparagin, sladkor in pektin. Kot zdravilno rastlino so jo poznali že v starem veku. Učikuje kot zaščitno (*protectivum*) in blažilno (*emolians*) sredstvo pri mnogih boleznih mokril in prebavil, posebno pa pri zdravljenju vnetega grla in dihalnih poti. Ajbiš vsebuje veliko sluzi, zato ga ne kuhamo in ne parimo. Korenino namakamo v hladni vodi 8 ur, odcedimo in šele nato čaj pogrejemo, prav tako tudi liste in cvetove namakamo v hladni vodi.

Pridelava

V naravi ga najdemo na vlažnih travnikih in grmovnatih krajih. V naših razmerah dobro uspeva in za rast ne zahteva posebnih pogojev. Rastlina je sicer trajna, vendar jo nameravamo v nasadu gojiti vsaj dve leti. Cvetove smo prvič opazili na posameznih sadikah v mesecu septembru.

30 sadik ajbiša smo posadili na razdaljo 50 x 30 cm. Med letom smo sadike večkrat okopali in obdelali. Rastline niso obolele za rjo, kot je pogosto pri ajbišu, prav tako ni propadla nobena izmed sadik. Količine pridelka v tem letu nismo ovrednotili.

ZDRAVILNE ZELIKE

4. *Alchemilla xanthochlora* Rothm. (fam. Rosaceae) Plahtica (druž. rožnice)

Opis

Je modrikasto zelena trajnica, ki zraste od 20 do 50 cm visoko. Listi so okrogli, zgoraj goli, spodaj pa so vsaj po žilah

dlakavi in do 1/3 deljeni; krpe so trikotne ali parabolične, včasih polkrožne, s kratkimi, ostrimi, enakimi zobci. Na listnih robovih se izločajo majhne vodne kapljice, ki se stekajo na dno lista in ustvarjajo večjo, v soncu se lesketajočo kapljo. Svetlozeleni cvetovi so zbrani v češuljah na koncu stebela. Plahtica cveti od junija do avgusta. Rastlina je brez vonja, ima pa grenak in nekoliko trpek okus. V naravi jo najdemo po travnikih in gozdnih obronkih od montanskega do subalpskega pasu.

Ljudska medicina

Plahtica je zelo znana stara zdravilna rastlina; imenovali so jo celo magično zelišče. Listi imajo obliko ženskega plašča, od tod tudi nemško ime *Frauenmantel* oziroma angleško *Lady's mantle*, sicer pa je znana kot najboljši ženski prijatelj. Hribji resi pripisujejo številne zdravilne učinke, podobno kot materina dušica pa je posebej primerna za ženske težave.

Uporaba danes

Učinkovine niso povsem raziskane, a je znano, da vsebuje čreslovine, saponine, grenčine, organske kisline in mineralne snovi ter učinkuje kot sredstvo, ki krči celice (adstringens) in pospešuje menstruacijo (emmenagogum). Plahtica čisti vnetja ženskih organov ter uravnava mesečni cikel. Čaj se priporoča nosečnicam.

Svež sok iz listov pomaga pri vnetjih kože in aknah.

Pridelovanje

Plahtica je razširjena v hribovitem svetu, na vlažnih travnikih, ob gozdovih, gorskih cestah in poteh. Najbolj ji ugajajo apnena tla, kar smo upoštevali pri pripravi tal. Rastlina se hitro razširja.

Na razdaljo 40 x 25 cm smo posadili 41 sadik, pri tem se je vkoreninilo 36 sadik. Sadike so se v drugi polovici rastnega obdobja lepo obrasle, kljub temu pa v letošnjem letu nismo opravili nobene žetve, pričakujemo pa pridelek v naslednjem letu.

5. *Achillea millefolium* L. (fam. Asteraceae)

Rman, navadni (druž. nebinovke)

Opis

Je trajno zelišče, ki spomladi odžene pritlične rozetaste liste, nato pa steblo, ki je valjasto, gladko, žilavo in trdo. Listi so dva- do trikrat pernato deljeni in so dali rastlini tudi ime. Na vrhu stebela so cvetni koški združeni v kobulu, podobnem socvetju. Koške obdajajo rumeno-zeleni ali svetlo rjavi ovojčkovi listi. Cvetovi so beli ali rahlo rožnati. Rman cveti od maja pa do prve slane; plod je podolgovata, srebrnosiva rožka.

Ljudska medicina

Domače ime za rman je *škaroclj*, sicer pa so rmanov čaj uporabljali za čiščenje jeter ter lajšanje želodčnih težav. V ljudski medicini se najpogosteje uporablja pri težavah, ki se pojavljajo ob menstruaciji.

Uporabnost

V zdravilne namene se uporablja celo zelišče v času cvetenja (*Herba Millefolii*) ali pa samo cvetne koške (*Flores Millefolii*). Kemični sestav učinkovin v drogi so ugotovili konec prejšnjega stoletja. Glavni učinkujoči sestavini v drogi rmana sta grenčina ahilein in etrično olje s hamazulenom. Največ eteričnega olja je v cvetovih in nadzemnem delu rastline v dolžini 25 cm. Največ učinkovin vsebuje tik pred polnim cvetenjem. Poleg navedenih dveh učinkovin vsebuje še flavonoide, čreslovine, holin in mineralne soli.

Na različne načine pripravljena droga učinkuje kot sredstvo, ki pomirja krče (*spasmolyticum*), blaži vnetja (*antiphlogisticum*), ustavlja krvavenje (*haemostaticum*) in odganja vetrove (*carminativum*).

Pridelovanje

Drogo uporabljajo v farmacevtski in kozmetični industriji.

Rman je trajnica in na isti površini ostane več let, zato smo pred sajenjem zemljišče globoko obdelali in založno pognojili.

Na dobro pripravljeno površino smo posadili 85 sadik v razdalji 30 x 15 cm. Presaditev je uspela 100%. Dokler vrste niso bile sklenjene, smo zemljo večkrat opleli in prerahljali. Rastline so se v juliju bohotno razrasle in same preprečile rast plevela.

Prvo žetev smo opravili v avgustu, cvetove skupaj s 25 cm stebela smo pobirali do konca septembra. Požete rastline smo sušili v sušilnici pri temperaturi do 40°C.

Pridelek

Suha teža zelišča ob koncu vegetacijske sezone je znašala 464 g. Količina pridelanega rmana je 11,6 kg/ar suhe teže. Povprečne vrednosti pridelane droge, podane v literaturi (J. Kišgeci in sod.; D. Valenčič, podatki Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo) se gibljejo med 3000 in 6000 kg/ha.

Eterična olja

Analize, opravljene s plinsko kromatografijo, so pokazale zelo visoko vsebnost eteričnih olj (0,42 %), celo krepko nad povprečjem (0,07-0,1 %) po podanih vrednostih iz literature (T. Petauer).

6. *Thymus vulgaris* L. (fam. Lamiaceae)

Vrtni timijan (druž. ustnatice)

Opis

Timijan je trajen polgrmiček, ki zraste do 50 cm visoko. Podoben je materini dušici, le da stebelca niso polegla - plazeča, ampak pokončna. Ima več pokončnih štirobkih poganjkov, rahlo dlakavih in pri dnu olesenelih. Majhni, ozki listi so sivo- zeleni, s kratkim pecljem in ob robovih zavihani. V zalistju so nakopičeni majhni, pecljati, rožnati cvetovi. Vrtni timijan cveti v juniju in

juliju. Seme je zelo drobno, rjavo. Cela rastlina ima prijeten močan in aromatičen vonj, močnejši kot materina dušica (*Thymus serpyllum*).

Ljudska medicina

Cvetovi, listi in stebela materine dušice, ki so jih nabirali med obema gospojnicama (15. avg. in 6. sept.), so uporabni predvsem za lajšanje ženskih bolezni, sicer pa čaj materine dušice v kombinaciji z drugimi zelišči (rman, planinska resa) blaži vse vrste notranjih bolečin.

Uporabnost

Droga timijana (*Herba Thymi*) vsebuje 0,3 do 2,5 % eteričnega olja, katerega glavne sestavine so timol, karvakrol, borneol in linalool, poleg tega vsebuje še čreslovine, glikozide, smole in organske kisline.

Timijan učinkuje kot sredstvo, ki preprečuje razvoj kužnih kali (antisepticum), deluje zoper bolečine v želodcu (stomachicum) ter zoper črevesne zajedalce (anthelminthicum), razkužuje dihalne poti, pomirja bronhialna vnetja in prebavne motnje. Uporabljamo ga tudi v kulinarične namene kot začimbo za divjačino, jetra in jetrne paštete, nadeve za perutnino, jedi iz stročnic, krompirja, paradižnika, zelene paprike in vloženih kumaric. V ta namen uporabljamo sveže sesekljane liste, lahko pa tudi suhe, ki jih zmanemo med prsti.

Pridelovanje

Najbolje uspeva na toplih in sončnih legah, ki so obvarovane pred vetrom. Ugajajo mu lahka, glinasto peščena tla, dovolj založena s humusom in apnom. Ker ostane rastlina na isti parceli 3 do 4 leta, smo posvetili posebno pozornost pripravi zemljišča.

Timijan smo razmnožili na pripravljeno površino z deljenjem starejših grmičkov. Rastline smo posadili v vrste v razdalji 40 cm, razdalja med rastlinami pa je znašala 20 cm. Izmed 40 posajenih grmičkov se je vkoreninilo 31 sadik.

Prvič smo timijan porezali v avgustu, v času polnega cvetenja. Celotno cvetočo rastlino (*Herba Thymi*) smo poželi v višini 5 cm nad zemljo. Rastline smo posušili v sušilnici pri temperaturi, ki ni bila večja od 40°C.

Pridelek

Količine pridelka v tem letu nismo ovrednotili.

Eterična olja

Opravljenе analize kažejo na zelo visoko vrednost eteričnih olj (1,5 %). Iz kromatograma jih identificiramo (kvalitativno) s pomočjo primerjave retenzijskih časov standardov in vzorca, kvantitativno pa s pomočjo primerjave višine ali površine pikov standarda in iste komponente v vzorcu. Določili smo: thymol, terpinen, p-cimol, karvakrol, kariofilen ... (spektrogram). Po podatkih iz literature (T. Petauer) se povprečne vrednosti v drogi timijana gibljejo med 0,3 in 2,5 %.

Grmiček vrtnega timijana. Foto: EFA - R. Ramšak

7. *Hypericum perforatum* L. (fam. Hypericaceae)

Šentjanževka (druž. krčničevke)

Opis

Šentjanževka je trajno zelišče, ki zraste do 70 cm visoko. Koreninski sistem je tanko razvejan. Iz njega zraste gladko, proti vrhu razvejano steblo, ki ima dve vzdolžni rebri. Listi so podolgovato ovalni, jajčasti in topi, 0,7 do 3,5 cm dolgi in do 1,4 cm široki. Listi imajo številne prosojne pikice, tj. žleze, napolnjene z eteričnim oljem. Petštevni zlatorumeni cvetovi so zbrani v pakobulastem socvetju na koncu poganjkov. Rastlina cvete ob kresu (Janez Krstnik), od tod tudi naše ime *šentjanževka*. Plod je tridelna glavica s številnimi drobnimi črnkastimi semeni.

Ljudska medicina

Krvavo rdeč sok, ki se cedi iz zmečkanih cvetov, je bil že od nekdaj vzrok za celo vrsto bajk. Zaradi učinkovanja na živce pa je še danes zelo cenjena zdravilna rastlina.

Šentjanževe rože so ljudje od nekdaj uporabljali za lajšanje želodčnih težav. Šentjanževno olje, kuhano na soncu, pa je odlično za mazanje ran, predvsem pa za opekline.

Uporabnost danes

Šentjanževka je še vedno najbolj cenjena zaradi delovanja na živce. Učinek je opazen šele po daljšem uživanju, ki pa je trajen. Ugodno vpliva na naše počutje, notranja napetost popusti. To so torej učinki, ki jih prav današnji človek najbolj potrebuje.

Droga (*Herba Hyperici*) vsebuje okrog 4 % flavonoidov, čreslovine, barvila - hipericin, hiperin in fitosterin ter etrično olje, katerega glavne sestavine so cineol, kadinen, mircen in druge.

Droga v obliki čaja ali svež šentjanževkin sok učinkuje pomirjevalno (sedativum), deluje proti krčem (spasmolyticum), zoper bolečine v želodcu (stomachicum) in pospešuje odvajanje vode (diureticum).

Pridelovanje

Uporabna vrednost šentjanževke je vedno bolj cenjena, zato smo se odločili za njeno gojenje. Šentjanževka ni zahtevna. Ugajajo ji suhe in tople lege ter dobra vrtna zemlja, uspeva pa tudi na bolj siromašnih tleh. Glede na to, da je rastlina večletna in lahko ostane na enem mestu pet in več let, smo pred sajenjem dobro pripravili zemljo. Na razdalji 30 x 15 cm smo posadili 102 sadiki. Presaditev je uspela 100%. Nasad smo še posebej v začetku rasti večkrat opleli in zrahljali. V prvem letu so cvetele vse rastline, vendar se niso močno razrasle. Obilnejše cvetenje in močnejšo razrast pričakujemo v naslednjih letih. V zdravilne namene uporabljamo cvetove, običajno cvetoče vršičke, ki jih ne režemo niže od 30 cm. Cvetove smo rezali v mesecu avgustu in zadnjič v začetku meseca septembra. Po prvem rezu so ponovno vzcvetele le posamezne rastline. Zelišče smo sušili v sušilnici pri temperaturi 50 do 60 °C pri pospešenem kroženju zraka.

V ugodnih vremenskih razmerah jo lahko sušimo tudi na prostem, vendar vremenske razmere v našem primeru niso dovoljevale takega načina.

Šentjanževka. Foto: EFA - N. Kugonič

Pridelek

Količina pridelane suhe teže šentjanževke, preračunane na 100 m², znaša 15 kg/ar. Po podatkih iz literature se povprečne vrednosti pridelka gibljejo med 15 in 25 kg/ha.

Eterična olja

Vsebnost eteričnih olj v drogi šentjanževke po analizi s plinskim kromatografom znaša 0,29 %. Vsebnosti eteričnih olj, povzete po literaturi (T. Petauer) se gibljejo med 0,06 in 0,2 %, po nekaterih virih pa celo do 1 %.

ZDRAVILNE LISTOVKE

8. *Plantago lanceolata* L. (fam. Plantaginaceae) Trpotec, ozkolistni (druž. trpotčevke)

Opis

Trpotec je trajno zelišče. Temnozeleni suličasti listi so v obliki pritlične rozete, iz katere zraste do 60 cm visoko gladko cvetno steblo. Listi so veliki do 30 cm, na vrhu ošiljeni, proti dnu pa se zožijo v listni pecelj. Na spodnji strani je do 6 dobro izraženih, skoraj vzporednih žil, ki prehajajo v pecelj. Robato steblo ni olistano in nosi na vrhu v klasu združene cvetove. Štirje prašniki so najbolj opazen del cveta. Njihove drobne, bele prašne niti z blede rumenimi prašnicami tvorijo razločen krog okrog neznatnih rjavih cvetnih glavic. Ozkolistni trpotec cveti od maja do septembra. Plodovi so dvosemenske glavice. Seme kali na svetlobi.

Ljudska medicina

Trpotec je prastara zdravilna rastlina in ima že zato velik ugled.

Kavčela in okoliški prebivalci so trpotec poznali pod imenom *ovčji jezik*. Poznan je kot zelišče, ki zdravi pljučne bolezni

in pomaga pri izkašljevanju. Velik pomen pa so mu pripisovali pri zdravljenju odprtih ran, ki so se bolje celile ob polaganju listov nanje. Tudi glavoboli so jenjali ob polaganju listov trpotca na tilnik.

Uporabnost danes

Droga ozkolistnega trpotca (*Folium Plantaginis*) vsebuje glikozide (glukozid-aucubosid), saponine, grenčine, čreslovine, sluzi in fitoncide.

Na različne načine pripravljena droga, najbolj v obliki čaja, učinkuje kot sredstvo za izkašljevanje (*expectorans*), zunanje pa kot sredstvo, ki uničuje bakterije (*bacteriostaticum*). Zaradi že naštetih učinkovin, ki jih vsebuje, je to v prvi vrsti zdravilna rastlina zoper vse bolezni dihalnih organov. Miri kašelj in pospešuje izkašljevanje. Sveži listi so uporabni za celjenje ran.

Pridelovanje

Trpotec ni zahtevna rastlina. Je samonikla rastlina, vendar je gojena bujnejša in daje večji pridelek, pri tem pa ni občutljiva vrsta na bolezni in škodljivce.

V zdravilne namene uporabljamo liste (*Folium Plantaginis*), ki smo jih poželi pred cvetenjem, kajti v drogi ne sme biti semen.

Prvič smo poželi šele julija, pridelek pa je močno poškodovala toča. Naslednjo žetev smo opravili v začetku avgusta.

Pridelek

Liste prvega odkosa smo zračno posušili na podstrešju, pridelek drugega odkosa pa v sušilnici pri temperaturi 40-50 °C. Suha teža celotnega pridelka je znašala 2,7 kg/4m², kar pomeni 67,5 kg/ar.

Količine pridelka v suhi teži, podane iz literature, se gibljejo med 1500 in 4500 kg/ha. Vsebnosti učinkovin (saponini in glikozidi) v letošnjem pridelku še nismo analizirali.

9. Ruta graveolens L. (fam. Rutaceae)

Vinska rutica (druž. rutnic)

Opis

Vinska rutica je trajno zelišče. Iz močno olesenele korenike zrastejo do 80 cm visoka, močno razvejana stebila, ki tvorijo lep grmiček. Listi so dva- do trikrat pernato deljeni, modro-zelene barve in močno dišeči. Cvetovi, ki se pojavijo v juniju, so zvezdasti in rumene barve.

Ljudska medicina

V Zavodnjah in okolici so jo poznali kot *virant*. Bolečine v želodcu so ponehale, kadar so v črno kavo zakuhali en sam listič vinske rutice. Sicer pa je znana kot sredstvo, ki povzroča krčenje maternice.

Uporaba danes

V zdravilne namene se uporabljajo listi (Folium Rutae). Droga vsebuje furokumarine (psoralen, ksantoksin, bergapten, rutamarin), do 0,2 % alkaloidov (rutamin, skimianin, graveolin, arborin), flavonoide (do 2,2 % rutina) ter eterično olje, katerega glavne sestavine so metil-nonil-ke-ton, nonil karbinol, metil-acetat, pinen in cineol.

Vinska rutica se uporablja v obliki čaja, listi pa se namakajo tudi v vinu ali žganju. Učinkuje kot sredstvo proti krčem (antispasmodicum) in pospešuje menstruacijo (emmenagogum). Eterično olje povzroča močno prekrvavitev maternice in s tem pomaga pri zaostali mesečni čišči.

Pridelovanje

Sadike smo posadili na stalno mesto v mesecu maju (v vrste, ki so v razdalji 40 cm, med sadikami pa je razdalja 25 cm). Rastline so si po presaditvi težko opomogle, kar se odraža na majhnem pridelku. Pričakujemo, da bo pridelek v naslednjih letih bistveno večji. Količina posušene droge je 40 g, kar predstavlja 1 kg/ar.

Vsebnost učinkovin

Opravljenе analize kažejo na visoko vsebnost eteričnih olj - 0,15 %, kar je močno nad vrednostmi, podanimi v literaturi - 0,05-0,09 % (T. Petauer)

ZDRAVILNE CVETOVKE

10. *Calendula officinalis* L. (fam. Asteraceae)

Ognjič (druž. nebinovke)

Opis

Ognjič je enoletno zelišče, ki zraste 30-60 cm visoko. Korenina je strženasta in razvejana, steblo je štirirobo, razraslo in poraslo z dlačicami. Listi so podolgovato suličasti in redko porasli z dlačicami. Spodnji listi so pecljati, zgornji pa sedeči. Cvetovi so združeni v velike oranžne ali oranžno-rdeče koške. Seme je zelo raznoliko, tako po velikosti kot obliki. Zdravilni ognjič cveti od junija do septembra, plodovi oziroma seme pa dozoreva od avgusta do oktobra.

Ljudska medicina

Zavodenjčani so ognjič poznali pod imenom *riglc*. V obliki mazila so ga uporabljali predvsem kot odlično sredstvo proti ranam, opeklinam, vrezom in kožnim vnetjem. Mazilo so pripravljali iz cvetov tako, da so posušene cvetove dali v segreto svinjsko mast ali kuhali v svinjskem salu, naslednji dan pa mazilo ponovno segreli in precedili.

Uporaba danes

Pravilno nabrani in posušeni cvetovi (*Flos Calendulae*) vsebujejo flavonoide, karotenoide (karotin, likopin, citraksantin, violaksantin in rubiksantin), eterično olje, grenčine, smole in organske kisline.

Po učinku je ognjič močno podoben arniki. V obliki čaja ali kapljic pripravljeno drogo uporabljamo kot sredstvo, ki blaži vnetja (antiphlogisticum) in pomirja krče (spasmolyticum). Deluje tudi kot blago sredstvo, ki uničuje razvoj kužnih kali (antisepticum) in kot tako jo uporabljamo pri zdravljenju raznih kožnih boleznih. Čaj iz ognjiča težko prenašajo želodčni bolniki.

Pridelovanje

Gojenje je enostavno, posebno pozornost zahteva le obiranje cvetov in sušenje. Za rast potrebuje le dovolj toplote, svetlobe in vlage.

Seme smo sejali v drugi polovici maja v vrste, v medvrstno razdaljo 40 do 50 cm, pri tem smo porabili 10 g semena.

Ko so bile rastlinice visoke 5 cm, smo jih preredčili. V času rasti smo nasad večkrat okopali. Ob pričetku cvetenja smo odstranili tiste rastline, ki nimajo polno razvitih cvetov. S tem smo izenačili nasad in zagotovili kakovostne cvetove ob obiranju.

Za zdravilne namene smo uporabili samo ognjeno oranžne jezičaste cvetove (Flos Calendulae). Obirali smo tudi cele cvetne koške, ki smo jim kasneje obtrgali jezičaste cvetove. Rastlina je cvetela od začetka julija do jeseni. Najlepši cvetovi so bili v juliju in avgustu, pozneje so bili cvetovi manjši.

Pridelek

Od prvega pobiranja cvetov do konca septembra smo pobrali 2,9 kg svežih cvetov, kar predstavlja 72,25 kg/ar, oziroma 42 kg/ar suhih jezičastih cvetov. Cvetove smo posušili pri umetni toploti ob ustreznem zračenju.

Rezultati analiz

Opravljenе analize kažejo na zelo visoko vsebnost eteričnih olj (0,24 %). Po podatkih iz literature (T. Petauer) so povprečne vrednosti eteričnih olj okrog 0,02 %. Vsebnosti ostalih učinkovin v letošnjem pridelku nismo analizirali.

11. *Arnica chamissonis* Less. (fam. Asteraceae) Arnika (druž. nebinovke)

Za razliko od navadne arnike (*Arnica montana*) ta vrsta pri nas ne uspeva avtohtono. Izvira s Poljske, od koder so jo prenesli v Francijo in k nam. Po izgledu se močno razlikujeta. Listi *A. chamissonis* ne rastejo v rozeti, na enem peclju pa se razvije več cvetov. Socvetja so manjša, jezičasti cvetovi niso tako razviti in izraziti kot pri navadni arniki. Ponekod jo že uvrščajo med farmakopejske rastline in obravnavajo enakovredno navadni arniki. To je bil tudi razlog, da smo se odločili za njeno gojenje.

Ljudska medicina

V ljudski medicini je arnika znana predvsem kot zdravilo za rane. Po pričevanjih pa so z arnikinim šnopsom zdravili tudi revmo. Rastlino so nekaj dni pustili na soncu, da je spustila olje, nato so jo prelili s šnopsom. Čaj, pripravljen iz cvetov rmana in arnike ter listov pelina so uporabljali za lajšanje želodčnih težav. V vato namočeno arnikino žganje je omililo bolečine razbolelih zob.

Uporaba danes

Največ učinkovin je v cvetu arnike (*Flos Arnicae*), pa tudi v koreniki (*Rhizoma Arnicae*).

Glavne učinkovine v arniki so eterično olje, flavonoidi in grenčine.

Droga učinkuje na delovanje srca in sicer na starajoče se srce z arteriosklerotičnim ožanjem srčnih ven. Arnika namreč pospešuje prekrvavitev ožilja. Ta učinek pripisujejo predvsem flavonoidom oziroma flavonskim glikozidom v arniki, medtem ko eterična olja učinkujejo proti krčem (*antispasmodicum*) in blažijo vnetja (*anthiphlogisticum*). Tako se je ohranila zunanja raba arnike v obliki obkladkov pri izlivih krvi, za rane, ki slabo celijo, čir ter pri vnetju krčnih žil. Ugodno deluje tudi pri obolenju ustne sluznice.

Pridelovanje

Z gojenjem *Arnica chamissonis* Less. so začeli na Inštitutu za hmeljarstvo in pivovarstvo v Žalcu. Navadna arnika (*A. montana*) je namreč za gojenje zelo občutljiva in nehvaležna. Izkazalo se je, da ta vrsta arnike zelo dobro uspeva tudi na nevtralnih tleh in daje velik pridelek. Droga te arnike vsebuje manj eteričnega olja, kar je ugodno, če pridelujemo arniko zaradi zdravilnega učinka na srce.

Sadike arnike smo posadili v medvrstno razdaljo 30 cm ter vrstno razdaljo 20 cm. Izmed 48 sadik je propadla le ena. Sadike smo med rastjo večkrat okopali in prerahljali zemljo, dokler se niso dodobra razrasle. Toča v začetku julija ni prizadela sadik. Prve cvetove smo pobrali 5. septembra.

Pobirali smo polno odprte cvetne glavice s peclji. Korenike bomo izkopali jeseni v tretjem letu rasti. Cvetove smo hitro posušili v toplotni sušilnici pri temperaturi do 40 °C, ker bi sicer izhlapelo etrično olje, ki ga vsebuje droga.

Pridelek

V prvi vegetacijski sezoni je bil pridelek cvetov zelo nizek - 0,5 kg/ar. Po podatkih, s katerimi razpolagajo na Inštitutu za hmeljarstvo in pivovarstvo, se povprečne vrednosti pridelka gibljejo med 500 in 1100 kg suhih cvetov/ha. Pričakujemo, da bo pridelek bistveno večji v naslednjih letih.

Rezultati analiz

Eterična olja v cvetovih arnike so zaznavna le v sledovih, o vsebnosti ostalih učinkovin (grenčine, flavonoidi) pa še nimamo podatkov.

Ognjičev cvet. Foto: EFA - N. Kugonič

V prvih mesecih tega leta bo minilo prvo leto obstoja poskusnega zeliščnega vrta. Kljub temu da je nasad mlad, lahko povzamemo nekaj ugotovitev. Preliminarni rezultati nam dajejo prve odgovore na vprašanja o primernosti gojenja zelišč na območju Zavodenj.

Zaradi ekoloških problemov na tem območju so nas predvsem zanimali rezultati analiz tal na vsebnost težkih kovin. Kot ugotavljamo, pa so vsebnosti težkih kovin v tleh (Cd, Cr, Zn, Pb) bistveno pod najvišjimi dovoljenimi koncentracijami predpisanih normativov pri nas in v Evropi. Po podatkih opravljenih standardnih pedoloških analiz bo potrebno apnenje predvsem tistih gredic, kjer uspevajo zelišča, ki potrebujejo nevtravno oziroma rahlo alkalno reakcijo tal.

Spodbudni so tudi podatki o vsebnosti učinkovin v drogi baldrijana, rmana, šentjanževke, timijana, vinske rutice in ognjiča. Vsebnosti eteričnih olj v naštetih zeliščih so po primerjavi z normativi blizu zgornjih mej ali pa jih celo presegajo. Kvaliteta droge zadostuje glede vsebnosti eteričnih olj tudi farmakopejskim zahtevam. V prihodnje bomo določili še vsebnosti drugih učinkovin (grenčine, saponini ...)

Povsem zadovoljive so tudi količine pridelkov. Za posamezna zelišča pridelki sicer nekoliko odstopajo, vendar to pripisujemo predvsem dejstvu, da gre za mlad nasad, od kate-

rega lahko optimalne količine pričakujemo v drugem ali tretjem letu rasti. Prav gotovo pa je pridelek nekoliko manjši tudi zaradi neugodnih vremenskih razmer v prvi polovici preteklega leta (nizke temperature, veliko padavin, toča).

Zaradi ugodnih rezultatov nameravamo zastavljeni program v letošnjem letu razširiti z zasaditvijo nekaterih zelišč na večje poskusne površine. Prvi dogovori s kmeti, ki so se pripravljani soočiti se z novimi izzivi, so že opravljeni.

Pavlinček na cvetu arnike chamissonis.

Foto: EFA - N. Kugonič

LITERATURA

1. Wagner, T., *Pridelovanje zdravilnih rastlin*, Kmečki glas Ljubljana, Ljubljana, 1980.
2. Petauer, T., *Leksikon rastlinskih bogastev*, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana, 1993.
3. Wichtl, M., *Teedrogen*, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft mbH Stuttgart, S. 1984.
4. Martinčič, A., Sušnik F., *Mala flora Slovenije*, Cankarjeva založba Ljubljana, 1969.
5. Hudales, J., *Ljudsko zdravilstvo v Šaleški dolini*, tipkopis, Muzej KC IN Velenje, 1985
6. Hudales, J., *Ljudska kultura v Šaleški dolini*, Šaleški razgledi II, Titovo Velenje, 1989.

ŠTAJERSKI KRAS

Marta Svetina

ERICo - Inštitut za ekološke raziskave Velenje

100 LET HUDE LUKNJE

*V tihi tu živim samoti,
daleč od šumnega sveta.
Nobena stvar me tu ne moti
v mislih mojih na Boga.*

(Eremit Valentin, 1935)

Članek predstavlja kratko reportažo vsekakor največje naravne znamenitosti v naši okolici. Navedena sta geografski in geološki opis, opis naravnih značilnosti soteske Huda luknja, kratek zgodovinski oris, kronološko pa je opisano tudi jamarsko raziskovanje od začetkov do danes. Ob 100-letnici prvega odprtja je bila Huda luknja lansko leto (1995) ponovno odprta za turistične ogledе in jo je sedaj, po štiridesetih letih, zopet možno obiskati pod strokovnim vodstvom.

UVOD

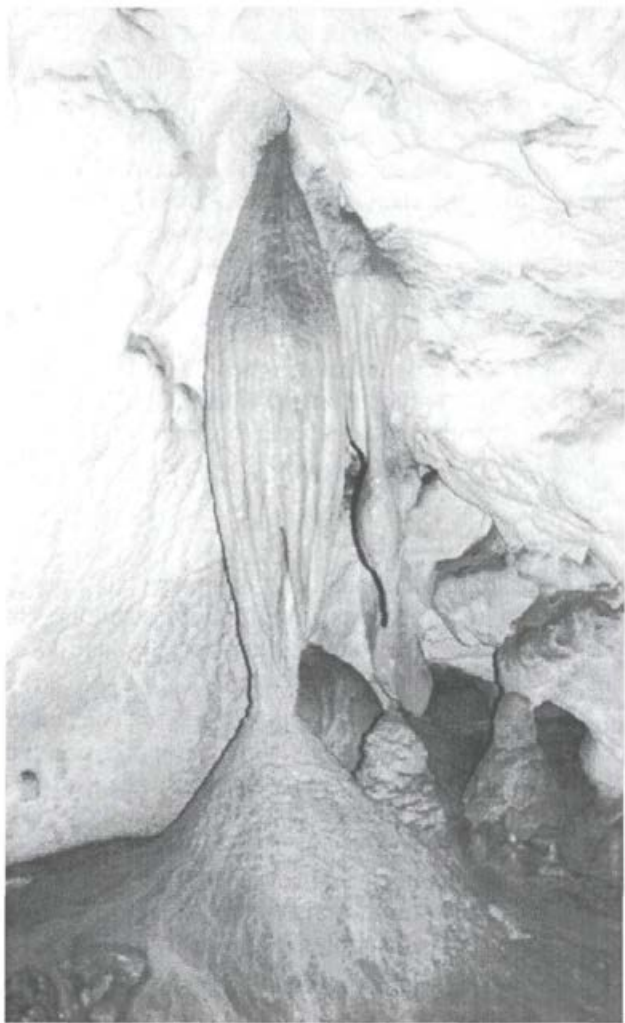
Na severozahodnem robu Šaleške doline, kjer reka Paka med strmimi bregovi Tisnika in Pečovnika prebije apnenčasto gmoto, se v najožjem delu soteske skriva Huda luknja. Že samo ime pove, da se je okoli te jame po pričevanju ljudi v preteklosti dogajalo marsikaj hudega. Temačna luknja je bila (in je še dandanašnji) znana po raznih bajkah oz. zgodbah, ki naj bi se dogajale ljudem, ki so ponoči sami potovali skozi to sotesko.

Zgodovina tega dela ozemlja je zelo bogata, saj arheološke najdbe pričajo o naseljenosti tega področja že v kameni dobi. Od rimske dobe pa vse do srednjega veka je skozi sotesko Hude luknje vodila trgovska pot. V začetku prejšnjega stoletja so skozi sotesko zgradili cesto, kar je olajšalo pot iz Šaleške doline na Koroško. Danes predstavlja cesta, ki vodi mimo Hude luknje, glavno cestno povezavo Velenja in Šoštanja s Koroško in Avstrijo. Nenehno povečevanje prometa po tej cesti pa narekuje posodobitev in razširitev ceste, kar bo vsekakor bistveno spremenilo življenjske pogoje in ogrozilo obstoj za to sotesko tako značilnih rastlinskih in živalskih vrst.

Ugodna lega jame je nudila možnost turizma, zato jo je že leta 1895 domačin Ivan Vivod uredil za ogled. Huda luknja je tako postala ena prvih turističnih jam na Slovenskem. Leseni odri in mostovi pa seveda niso dolgo zdržali v vlažni jami, poleg tega pa jo je Ponikva večkrat tudi močno poplavela, zato je od takrat bila jama večkrat zanemarjena in zaprta. 100 let po prvem odprtju za javnost so lansko leto (1995) člani jamarskega kluba Speleos iz Velenja in krajani Mislinje jamo ponovno uredili za ogled, in sicer vse do Plesišča.

GEOGRAFSKI OPIS

Dolina reke Pake preide južno od Doliča v sotesko Hude luknje. Kilometer dolga soteska deli srednje visoki apnenčev hrbet v vzhodni del, katerega najvišji vrh je Pečovnik (794 m), in v zahodni del z najvišjim vrhom Tisnikom (786 m). Tisnik je v preteklosti voda izoblikovala v pravcati "mali kras". Skalno pobočje Tisnika je razčlenjeno s številnimi kraškimi zajedami,

Kapnik v obliki ribe v Medvedjem rovu (fotografiral M. Trampus). - EFA

ostmi razjedenega apnenca, pod skalnatimi stenami pa so vhodi v krajše podzemne jame. Na dnu Tisnika, ob koncu soteske reke Pake, se s širokim vhodom odpira kraška jama Huda luknja.

Skoraj celotno področje Tisnika je zakraselo, predvsem pa strmo zahodno področje in vzdolžna suha dolina ob njegovem vznožju s šentviške strani. Iz te strani se v dolino stekajo položne grape in nizki grebeni, kjer kraške vrtače kažejo na podzemni odtok vode. Na zakraselo notranjost apnenčevega Tisnika kaže predvsem potok Ponikve, ki pod Šentvidom kar naenkrat ponikne v skalne ponore in se pojavi na drugi strani Tisnika kot izvir kraške reke iz jame v soteski Hude luknje, kjer se izlije v reko Pako.

Na Tisniku je danes znanih prek 20 dostopnih kraških votlin. Med njimi so najbolj znane *Huda luknja*, *Špehovka* in *Pilanca*; manj znane, vendar nič manj zanimive pa so *Školjka*, *Klet*, *Medvedji rov*, *Lisičnica*, *Koprivniška jama* idr.

GEOLOŠKI OPIS

Tisnik gradijo karbonatne kamnine severnih Karavank, ki se prav na tem mestu pokažejo najbolj vzhodno izpod miocenskih klastitov. Karbonatno kamnino sestavljajo dolomiti in apnenci srednjega in zgornjega triasa.

Trdni apnenec koničastega Tisnika in Pečovnika se vzpenja nad okolico, kjer so mehkejšje plasti laporja, peščenjaka in konglomerata, ki kažejo bolj običajno površje. Razgibano površje je posledica tektonskega dogajanja v geološki preteklosti tega ozemlja. Na južni strani Tisnika in Pečovnika se je neskladoviti apnenec ob prelomu dvignil nad miocenske sklade, medtem ko je na severni strani obdan z nagubanim črnim skrilavcem in zdrobljenim dolomitom.

Številni manjši prelomi so pretrli apnenec v zdrobljeno kamnino, ki je slabo odporna na vodno erozijo in raztapljanje. Voda ob razpokah zlahka prodre v kamnino, jo razjeda in odplavlja krhko kamnino. Znano je, da so vsi rovi Hude luknje zasnovani ob prelomih, ki potekajo v vzhodno-zahodni in jugovzhodno-severozahodni smeri.

Vsekakor je med kraškimi pojavi na Tisniku najpomembnejše ponikanje Ponikve v ponore pod Koprivnikarjevo kmetijo. Dolina Ponikve se ob stiku miocenskih klastitov z apnenčastimi kamninami Tisnika naenkrat konča in voda izgine v skalne ponore ter teče pod zemljo vse do soteske Huda luknja, kjer se izlije v reko Pako.

Ponikva naplavlja v Hudi luknji material, ki ga odnaša na svoji poti. Posebej intenzivno je bilo odnašanje kamnin v ledeni dobi pred približno milijonom let, ko je bil potok Ponikva precej bolj vodnat kot danes. Tedaj je Ponikva ponikala v približno 100 m višjeležeče ponore in izoblikovala prostoren podzemni *Medvedji rov* Hude luknje, ki so ga jamarji odkrili šele leta 1975, potem ko so preplezali 40 m visoko previsno steno nad sedanjim vodnim tokom Ponikve. Voda je v tistem času iz pretežno golega površja odnašala veliko materiala in ga odlagala v rovu, iz vhodnih delov jame pa je odnašala tudi kosti jamskih medvedov. Prav zato je v Medvedjem rovu naplavljenih veliko kosti jamskih medvedov in od tod tudi ime tega rova.

Odkritje prejšnjega toka Ponikve je nakazalo novo razlago nastanka podzemnih jam na Tisniku. Pred tem višjeležečih jam, kot so *Špehovka*, *Pilanca*, *Školjka* in *Klet*, niso povezovali s tokom Ponikve; po odkritju *Medvedjega rova* pa jamarji predvidevajo, da tudi te jame predstavljajo nekdanje podzemne poti Ponikve, ki si je v milijone letih utirala pot vedno globlje v Tisnik.

Po številu podzemnih jam spada področje Tisnika v Sloveniji med področja z največjim številom jam na kvadratni kilometer. Leta 1989 zasledimo podatek, da je v sistemu Hude luknje odkritih skupaj 1600 m rogov, jamarji pa predvidevajo še nadaljnja nova odkritja.

NARAVNE ZNAMENITOSTI

Poleg lepega podzemeljskega sveta se Huda luknja odlikuje tudi po izredno svojevrstnem rastlinskem in živalskem svetu. Temačna pobočja soteske nudijo v svojem zavetju popolnoma drugačne pogoje za življenje, kot so ti le nekoliko

stran - proti Velenju ali Doliču. Strma pobočja ob reki Paki od Doliča do Velenja večinoma prekrivajo gozdovi: v smeri Doliča iglasti in v smeri Velenja pretežno listnati. Vzrok temu je, da Huda luknja poleg geografske razmejitve med Koroško in Šaleško dolino predstavlja tudi podnebno in geološko ločnico. Podrobno se je s popisom rastlinskih in živalskih vrst v okolici Hude luknje in na Tisniku ukvarjal prof. Tone Novak iz Slovenj Gradca. Po njegovih dognanjih povzemamo nekaj mest.

Soteska Hude luknje je zaradi svoje posebne lege in tej primernih ekoloških razmer znano rastišče nekaterih rastlin, ki sicer normalno rastejo v Alpah. S tem mislimo predvsem na nekaj raslin, ki so se v tej ozki soteski Pake obdržale kot relikti iz ledene dobe. V Hudi luknji rastejo v skalah na dnu soteske, kjer so vlažnostne in temperaturne razmere zanje ugodne tudi poleti.

Vsepovsod ob Paki in po skalnih razpokah nad cesto rasteta dvocvetna vijolica (*Viola biflora*) in marjetičastolistna nebina (*Aster bellidiastrum*). Skalna pobočja na gosto porašča pisana vilovina (*Sesleria varia*), med katero je tudi skarjasti kamnokreč (*Saxifraga crustata*). Na nepristopnih skalah rastejo v razpokah lepi jeglič (*Primula auricula*), kernerjevka (*Kernera saxatilia*) in alpski repnjak (*Arabis alpina*). Med pomladansko reso se ponekod vzpenja planinski srebrot (*Clematis alpina*). Na desnem bregu reke Pake je sestoj velelistne vrbe (*Salix appendiculata*), ki je prav tako nenavadna za to nadmorsko višino.

Na Tisniku alpske rastline kar naenkrat izginejo. V podrasti bukovega gozda rastejo večcvetna mrtva kopriva (*Lamium orvala*), tevje (*Hacquetia epipactis*), lovorolistni volčin (*Daphne laureola*) in bradavičasta trdoleska (*Euonymus verrucosa*). To so rastline, ki so normalno razširjene v submediteranskem območju in katerih strnjeno pojavljanje se v tem koncu Slovenije neha prav pri Hudi luknji.

Pred vhodom v Hudo luknjo raste kortuzovka (*Cortusa matthioli*). Ta lepa rastlina iz družine jegličevk raste v Sloveniji le še na Uršlji gori. Druga botanična posebnost tega dela doline Pake je trilistna valdštajnija (*Waldsteinia ternata subsp. trifolia*). Rastlina spada v družino rožnic. Po desetih letih so njeno

rastišče lansko leto ponovno odkrili biologi z Inštituta za ekološke raziskave v Velenju (Erico).

Na pobočjih Tisnika je zelo pisan tudi živalski svet, še posebej v njegovi notranjosti. V začetku je kar težko verjeti, da v temni podzemski jami nismo sami. Če smo pozorni, lahko najdemo po tleh, stenah in v vodi številna živa bitja.

Slovenija slovi po svetu zaradi svojega bogatega podzemeljskega živalstva; nikjer ni toliko vrst in od nikoder niso znani tako različni predstavniki bivališč globoko pod površjem.

Jamski prebivalec v jami Klet (fotografiral M. Trampuš). - EFA

Na vlažnih in mokrih mestih žive pod kamni v Hudi luknji sploščeni hrošči *Duvalius exaratus*. Manjše vdolbine v zasiganih stenah ali v tleh pregrajujejo gostotkane fine mreže drobnih pajkov (*Troglohyphantes diabolicus*). Te polcentimetrške živalce so prvič našli prav v Hudi luknji, vendar niso edina živa bitja, ki so jih opisali iz jam Hude luknje. Droben, le dva milimetra dolg hrošček *Aphaobiella tisnicensis* je po Tisniku (!) dobil celo ime. Poleg teh dveh znamenitih prebivalcev živijo v tisniških jamah še: kačica *Polyphematia moniliformis* (= *P. dactylocoxa*), veliki pajek (*Meta menardi* in *M. merianae*), polž *Zospeum amoenum*, postranica (*Niphargus scopicauda*), netopir - veliki in mali podkovnjak (*Rhinolophus ferrumequinum* in *R. hipposideros*), matija *Holoscotolemon unicolor*, hrošč *Orotrechus globulipennis* in slepi rilčkar *Trogloorhynchus anophthalmus*.

ORIS ZGODOVINSKEGA DOGAJANJA

Številne votline na pobočju Tisnika so človeku že v pradavnini nudile zavetje. O bivanju človeka na tem področju v času paleolitika lahko sklepamo po najdbah arheologov v jami Špehovki. Tukaj so našli posebej zanimive, celo v Sloveniji precej redke najdbe iz stare kamene dobe. V jami Špehovki so iz tega časa odkrili orodje takratnega človeka, sledove njegovega gibanja pa so našli tudi v Kopitarjevi luknji. Po obliki in načinu izdelave sodi to orodje še v srednji del stare kamene dobe; znano je, da je takšno orodje izdeloval in uporabljal neandertalec. Številne kosti jamskega medveda iz tega obdobja dokazujejo, da je tudi on obiskoval jame. Nekateri medvedje so bili lovski plen, večina pa jih je naravno poginila. Prav medvedom se moramo zahvaliti za še eno znamenitost v Špehovki. V tej jami so namreč odkrili ogromen medvedji obrus, menda celo največji v tem delu Evrope. Medvedi so imeli v svojem kožuhu precej zajedalcev, ki so jih skušali pregnati tako, da so se drgnili ob kaj trdega. To je bilo zunaj predvsem drevje, v jami pa izpostavljene skalne površine. V ozadju Špehovke, v manjši dvoranici, so medvedje ob štrleči skali to počeli tolikokrat, da so jo obrusili do sijaja.

V višjeležečih plasteh so našli že drugačne izdelke človeka. Široke, dokaj nepravilne odbitke so nadomestile ozke kline, groba strgala so zamenjala finejša praskala in pojavili so se tudi izdelki iz kosti. To orodje pripada že mlajšemu delu kamene dobe.

V Hudi luknji so odkrili posamezne črepinje in lončene posode, ki pričajo o bivanju človeka v tej jami v srednjem veku.

Huda luknja pa je imela svoje prebivalce tudi v rimskih časih, saj so iz tega obdobja znane najdbe novcev, v višje ležeči jami Pilanci pa zelo lepo ohranjena keramika, imenovana "*terra sigillate*".

V teh časih naj bi tukaj mimo potekala tudi *rimska trgovska pot*. To pomembno strateško in trgovsko pot so kasneje začeli nadzirati valdeški vitezi, ki se v zapisih prvič pojavijo leta 1141. Grad Valdek je bil le kakšen kilometer stran od soteske Huda

luknja, njegove razvaline pa so opazne še danes. Kdaj točno je bil Valdek naseljen, ni znano, bil pa je upravno središče krajev Vitanje, Dolič, Mislinja, Slovenj Gradec in Stari trg vse od 12. do 18. stoletja. Iz tega obdobja izvira znana pripovedka o pastirici, ki je z dimnimi signali opozarjala roparske valdeške viteze o prihodu bogatih trgovcev, ki naj bi jih ti potem oropali. Grad naj bi porušila turška vojska ob enem izmed njihovih vdorov v te kraje.

Nekje v času turških vpadov v naše kraje (konec 15. stoletja) je v soteski Hude luknje delovala roparska tolpa, ki naj bi po pričevanju imela svoje bivališče v podzemnih jamah na pobočju Tisnika. Poleg bivališča pa so jame roparjem nudile tudi ugodna skrivališča za uplenjeni tovor. Prav iz teh časov naj bi izviralo ime za jamo Špehovko.

Turistično je jama Huda luknja postala zanimiva in precej obiskana potem, ko je avstrijski nadvojvoda Janez v letih 1828 do 1829 dal zgraditi cesto Šalek-Zgornji Dolič-Straže. Prav njemu v zahvalo stoji nasproti vhoda v Hudo luknjo piramidast spomenik, ki so mu ga v zahvalo zgradili domačini. Gradnja te ceste je bila za tiste čase pravi gradbeni podvig. Iz tega obdobja izvira po ljudskem izročilu tudi pošast, imenovana *pozoj*. Pozoja naj bi prvič opazil pastirček pod hribom Stropnica, kjer mu je baje dvometrska prikazen ukradla ovco. To bitje naj bi prebivalo v jamah Tisnika, zadnjega pozoja pa naj bi pokončali graditelji ceste skozi Hudo luknjo.

Leta 1899 so skozi sotesko zgradili železnico med Velenjem in Dravogradom, s tem pa se konča več stoletij trajajoča roparska dejavnost v Hudi luknji.

V času okoli leta 1935 je pri vhodu v Hudo luknjo živel puščavnik Valentin (*Eremit Valentin* = Valentin Podstenšek, 1901-1936), ki je vodil v Hudo luknjo turiste in bil svojevrstna zanimivost. Med domačini je bil precej priljubljen, saj so ga ljudje ob nedeljah in praznikih množično obiskovali.

Skrivališča, takšna in drugačna, so jame na Tisniku (po pričevanju ljudi) nudile tudi v času prve in druge svetovne vojne.

JAMARSTVO V HUDI LUKNJI

Leto 1891 pomeni pričetek jamarskih raziskovanj v Hudi luknji. V teh letih je domačin Ivan Vivod kot prvi znani raziskovalec podzemnega sveta Tisnika raziskal naslednje jame: Hudo luknjo, takrat tudi *Jamo nadvojvode Ivana, Pilanco, Zeleno peč* in *Špehovko*.

Nekaj let zatem, natančneje l. 1895, je Ivan Vivod s pomočjo domačinov za ogled uredil začetni del jame Huda luknja. Torej sega prvo turistično odprtje Hude luknje 100 let nazaj. V tistem času je predstavljala Huda luknja eno prvih turističnih jam pri nas. Pozneje so jo nekajkrat zanemarili in ponovno uredili za obiske.

Leta 1934 je bil na področju Hude luknje ustanovljen jamarski klub "*Speleus*" iz Velenja. Ta klub, ki je zelo aktivno deloval do leta 1952, je ustanovil takratni banovski zdravnik Roman Vidmar. Njegovi člani so bili predvsem železničarji in rudarji iz Velenja. Člani društva so v jami Huda luknja zgradili poti, brvi, stopnice in ograje, kajti drugače je bila jama neprehodna. V tem času se je v teh krajih pojavil že omenjeni puščavnik *Eremit Valentin*, ki je prevzel službo čuvaja in vodiča Hude luknje. Hudo luknjo je v tem obdobju obiskovalo na stotine ljudi, še posebej ob nedeljah, ko so imeli tukaj tudi veselice (od tod ime *Plesišče* za teraso v Hudi luknji).

Leta 1936 je pričel v Špehovki raziskovati in kopati prof. Srečko Brodar z Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni. Našel je razno koščeno orodje in v nižjih plasteh tudi kamnito orodje, največ pa okostij jamskega medveda. Po drugi svetovni vojni je njegovo delo nadaljeval njegov sin Mitja Brodar, priznani slovenski strokovnjak s tega področja.

Potem je raziskovanje zamrlo do leta 1968, ko se je v Slovenj Gradcu ustanovil jamarski klub. Člani tega društva so pričeli sistematično raziskovati Tisnik in Špehovko.

Leta 1973 so velenjski jamarji ponovno ustanovili svoj klub "*Speleos*", tokrat kot sekcijo Jamarskega kluba Slovenj Gradec. Sodelovali so v akcijah Jamarskega kluba Slovenj Gradec; po letu 1976 je postalo njihovo raziskovanje intenzivnejše. Za prvo

nalogo so si zadali, temeljito raziskati jamski sistem Hude luknje.

Uspehi pri odkrivanju novih rogov v Hudi luknji so se kar vrstili, z vsakim pa se je pojavilo novo vprašanje o njegovem nastanku in povezavi s Hudo luknjo. Najprej so nepričakovano odkrili nov, 200 m dolg rov nad slapom Ponikve. Sledila so odkritja *Rakeškega rova*, *Novoletnega rova*, *Rova 15* in rova nad *Srcem* (po kapniku v obliki srca). Jamarji si niso znali razložiti vseh teh rogov, ki so se dvigali nekam višje, stran od vodnega toka Ponikve. Prav zaradi tega so intenzivno iskali naprej.

Odločili so se, da bodo skušali preplezati okoli 40 m visok *Prpičev kamin*. Za nepoučene jamarje - to je previs nekoliko levo od toka Ponikve, ki se dviguje navpično v strop jame. S pomočjo alpinistov jim je po nekaj neuspešnih poskusih vendarle uspelo (v treh mesecih) preplezati steno. Za ta velik in težak podvig so bili jamarji bogato poplačani, saj so odkrili najlepšo dvorano v Tisniku, okrašeno s prečudovitimi in ogromnimi kapniki, zavesami itd. Jamo so poimenovali *Medvedji rov* - po kupih kosti jamskega medveda, ki so nastlane vse naokoli.

Kljub temu, da sem videla že skoraj vse naše najlepše jame, kar nisem mogla verjeti svojim očem, ko sem si v spremstvu jamarjev ogledovala ta biser podzemlja. Ko govorimo o turizmu v Šaleški dolini, se mnogokrat spomnim na Medvedji rov in na njegovo skrito lepoto, ki pa so je žal deležni le nekateri.

Medvedji rov (fotografiral M. Trampus). - EFA

Z *Medvedjim rovom* so jamarji odkrili drugo etažo potoka Ponikve in razkrili skrivnost nepojasnjenih rogov. Ugotovili so, da Medvedji rov predstavlja nekdanjo vodno pot Ponikve skozi Tisnik. Sčasoma je voda topila apnenec ob razpokah in si utirala pot vedno nižje, dokler si ni ustvarila nove nižje poti, za seboj pa puščala sistem rogov in podzemnih jam. Tako je Ponikva v času zadnjih geoloških obdobj v Tisniku ustvarila pravcati labirint ožjih in širših rogov, ki povezujejo med sabo večje podzemne prostore ali jame. Jamarji so te jame glede na kronološko pomikanje vodnega toka vedno nižje poimenovali *etaže*.

Danes teče Ponikva skozi Hudo luknjo, ki so jo jamarji poimenovali *prva etaža*, nekdanje poti Ponikve pa so glede na njihovo oddaljenost od sedanjega toka vode poimenovali z vedno večjo številko. Tako danes sklepajo, da je jama Špehovka povezana s tretjo etažo, jama Pilanca naj bi bila del četrte etaže, peta etaža naj bi bila porušena ... da obstaja tudi šesta (jama *Klet*) in morda celo še sedma etaža. To je vsekakor možno, kajti na apnenčastih tleh je precej hitrejša zunanja erozija kakor pa nastajanje podzemnega kraškega sveta.

Jamarji jamarskega društva Speleos so nadaljevali z raziskavami in leta 1991 odkrili povezavo Medvedjega rova s površjem - *Lisičji rov*. Lisičji rov predstavlja nekdanji požiralnik Ponikve, ime pa je dobil po ozkem in strmem prehodu, ki spominja na rov lisice. Odkritje Lisičjega rova je za velenjski jamarski klub (po odkritju Medvedjega rova) pomenilo drugi najpomembnejši dosežek pri odkrivanju sistema Hude luknje. Pri odkrivanju povezave Medvedjega rova s površjem Tisnika so se opirali tudi na pripovedko, ki je nakazovala na to možnost.

17. junija leta 1995, natanko 100 let po prvem turističnem odprtju Hude luknje, so jamarji velenjskega kluba po 40-letnem zanemarjenju podzemno jamo ponovno uredili in odprli za obiske. S prostovoljnim delom so člani kluba Speleos in krajani Mislinje uredili in zavarovali poti do Plesišča, uredili razsvetljavo v jami in jo zaprli z vrati, kajti v preteklosti se je že kar redno dogajalo, da so ljudje vanjo odlagali odpadke. Od Plesišča naprej je Huda luknja prehodna do slapa le s plezalno opremo in v

sprememstvu jamarjev, pa še v tem primeru gre bolj za akrobatski podvig kot pa turistični ogled. Včasih je bil za ogled urejen tudi ta del jame, zato jamarji načrtujejo še ureditev mostov vse do slapu v Hudi luknji, njihova velika želja pa je vsekakor tudi ta, da bi lahko ljudem pokazali *Medvedji rov*. Prav zato je v pripravi projekt za turistično odprtje tega dela jame, kar pa bo zaradi težkega dostopa povezano z velikimi finančnimi sredstvi.

Hudo luknjo lahko obiščete po predhodni najavi jamarjem na telefonsko številko (063) 853-733 (Slavko Plahuta), sami pa se lahko po Šaleški transversali povzpnete od Hude luknje do jame Pilanca in nekoliko višje do jame Špehovke.

VIRI

Batič, F., Brodar, M., Gospodarič, R., Kuštar, V. in Novak, T., 1980, SOTESKA HUDA LUKNJA, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov: 102, Založba Drago Simončič, Ljubljana.

Ravljén, J., Novak, T., 1989, TISNIK. Požiralniki Ponikve (I/VI), raziskovalna naloga: Smodivnik III - Speleološke raziskave Šaleške doline, Jamarski klub Speleos Velenje, Velenje.

Ravljén, J., Ravljén S. in Bitenc, V., 1983, JAMARSKI BILTEN, 4-5, 1982/83, Glasilo jamarskega kluba "Speleos" Velenje, Velenje.

Ravljén, J., Ravljén, S., Bračič, R., 1989, JAMARSKI BILTEN 1989, Glasilo jamarskega kluba "Speleos" Velenje, Velenje.

Ravljén, J., Šafarič, D., 1991, ZGODOVINA SOTESKE HUDE LUKNJE, Naše jame, Ljubljana.

Sore, A., 1963, VELENJSKA KOTLINA - VČERAJ IN DANES, Celje.

Svetina Gros, M., 1994, KRAŠKI POJAVI V OKOLICI HUDE LUKNJE, Poročilo o delu geološke skupine, Raziskovalni tabor Škale 94, ERICo Velenje, Velenje.

Vajde, B., Bračič R., Vodončnik, M. in Marhat, J., 1990, JAMARSKI BILTEN 1990, Glasilo jamarskega kluba "Speleos" Velenje, Velenje.

Valentin, E., 1935, PUŠČAVNIKOVI VERZI, založil Koziker Konrad.

NARAVNA DEDIŠČINA

Jelka Flis

ERICo - Inštitut za ekološke raziskave Velenje

NARAVNA DEDIŠČINA KOT SESTAVNI DEL ŽIVLJENJSKEGA OKOLJA

*Travnata bilka je vredna
velikega sveta, na katerem raste.
(Tagore)*

V članku je predstavljeno vrednotenje, namen ter varstvo naravne dediščine v Sloveniji. Pojasnjena sta pojma "naravna dediščina" in "naravne znamenitosti". Prikazani so predlogi za razglasitev naravnih znamenitosti v nekdanji občini Velenje (1995), podrobneje pa je predstavljena naravna dediščina Belih Vod. Omenjene so nekatere posebnosti, ki sicer nimajo statusa naravne dediščine, pomenijo pa estetsko in kulturno dopolnitev krajine. Opisan je primer, kako lahko nestrokovni poseg razvrednoti naravno znamenitost.

Neprestano hlastanje za materialnimi dobrinami človeka odtuja od narave. Medtem ko se razdalje na Zemlji krajšajo, nam lastno življenjsko okolje ostaja neznano. Slovenija je zelo raznolika dežela in bogata z naravnimi znamenitostmi. Imamo jih tako rekoč pred pragom, le prestopiti ga moramo.

Zelo malo domačinov pozna znamenitosti, kot so bližnja *Velunja peč*, *jama Špehovka*, *Rotovnikova jama*, *krajinski park Golte* (z naravnimi spomeniki *Oknom v Mozirski požganiji*, *Tirskimi pečmi* in *Ledenico*) in *naravni rezervat Smrekovec-Komen*. Ta naravna dediščina z območja nekdanje občine Velenje (1995) je že vpisana v *Inventarju najpomembnejše naravne dediščine Slovenije* (izšel leta 1988). *Velunja peč*, *jama Špehovka* ter *soteska Hude luknje* (občina Slovenj Gradec) so širše predstavljene v knjigi avtorja P. Skobrneta: *Sto naravnih znamenitosti Slovenije*.

Pojem **naravne znameniti** je *Zakon o naravni in kulturni dediščini* iz leta 1981 pomensko tako omejil, da izraz opredeljuje samo s pravnimi predpisi zavarovane objekte in območja. Posebej izstopajoče pojavne oblike, ki še niso pravno zavarovane, pa imenujemo **naravna dediščina**.

Znamenitosti na območju Šaleške doline, ki so omenjene v članku, uvrščamo med naravno dediščino. Od leta 1989 so pripravljeni predlogi za razglasitev in s tem pravno zavarovanje naravnih znamenitosti na območju nekdanje velenjske občine.

VREDNOTENJE IN VARSTVO NARAVNE DEDIŠČINE V SLOVENIJI

Človek je nekaterim pojavom in oblikam v naravi že zelo zgodaj pripisoval nematerialne pomene in vrednote. Vrednotenje je lahko osebno in odvisno od znanja ter zavesti posameznika ali pa je rezultat razvitosti celotne družbe. Varstvo narave ne sme biti odvisno le od osveščenosti posameznikov, ampak mora biti skrb celotne družbe ter imeti tudi pravno podlago.

Varstvo naravne in kulturne dediščine v Sloveniji ureja *Zakon o naravni in kulturni dediščini*, ki je bil sprejet leta 1981.

Zakon določa, da sodijo med naravno in kulturno dediščino vsi tisti naravni pojavi oziroma njihove pojavne oblike, ki imajo za Republiko Slovenijo ali njeno ožje območje kulturno, znanstveno, zgodovinsko in estetsko vrednost. Merila za vrednotenje najpomembnejše naravne dediščine so naslednja: **izjemnost, tipičnost, kompleksnost, ekološki ter kulturni vidik**. Pregled naravne in kulturne dediščine opravljajo strokovne organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Takšna organizacija, ki raziskuje, dokumentira in vrednoti naravno in kulturno dediščino na našem področju je *Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje*.

Delovno področje varstva naravne dediščine je razdeljeno v tri sklope.

1. **Objekti in območja naravne dediščine (nepremična naravna dediščina)**, kamor sodijo vsi "izstopajoči" deli narave, na primer pomembnejša drevesa, jame, naravna okna in mostovi, soteske, izviri ipd. **Rastlinske in živalske vrste**, ki jih prostorsko ne moremo zmeraj natančno opredeliti ter sta problematika ogroženosti in način varovanja drugačna kot za statične oblike ter določena za vsako vrsto posebej. Vse prostorsko opredeljive lokalitete, ki so pomembne za ohranitev vrste, kot so na primer gnezdišča, nekatera rastišča itd., so vključene v evidenco nepremične naravne dediščine.

2. Varovanje **biotopov**, ki so kot življenjski prostori bistveni za ohranitev določene življenjske združbe in s tem posameznih vrst.

Nepremična naravna dediščina je zajeta v *Inventarju najpomembnejše naravne dediščine Slovenije*, problematiko **ogroženih** rastlinskih in živalskih vrst pa obravnavajo rdeči sezname - *Rdeči seznam ogroženih praprotnic in cvetnic SR Slovenije* in *Rdeči seznam ogroženih živalskih vrst v Sloveniji*.

Zavarovane dele naravne dediščine ob razglasitvi uvrstijo v eno izmed varstvenih skupin, ki so določene v *Zakonu o naravni in kulturni dediščini*. S tem dobijo pravni status **naravne znamenitosti**. Glede na svoj namen, pomen, vsebino in obseg so razdeljene v naslednje varstvene skupine.

Naravni rezervati (NR) so lahko manjša območja značilnih, enkratnih, redkih in ogroženih ekosistemov. Namenjeni so ohranitvi ekološke raznolikosti in biogenetske skladnosti posameznih območij Slovenije, vzdrževanju naravnega ravnotežja, ohranitvi redkih in ogroženih rastlinskih in živalskih vrst ter raziskovalnemu delu.

Naravni spomeniki (NS) so lahko posamezne naravne posebnosti ali zelo majhna območja s posebnimi in estetskimi zanimivostmi oblike, vsebine, lege in razsežnosti oz. so vzorčni primer nekega naravnega pojava. Namenjeni so ohranitvi redkih ali značilnih naravnih pojavov.

Spomeniki oblikovane narave (SON) so lahko posamezne naravne posebnosti, ki so navadno povezane s kulturnimi spomeniki. To so manjša območja ali objekti vrtnega in parkovnega oblikovanja z botanično, estetsko in kulturno namembnostjo.

Narodni parki (NP) so lahko večja, naravno zaokrožena, pretežno prvobitna območja z ekosistemi in naravnimi znamenitostmi velikega ali izjemnega pomena za Republiko Slovenijo. Namenjeni so predvsem ohranitvi in proučevanju naravnih ekosistemov ter rekreaciji.

Regijski parki (RP) so lahko zaokrožena območja prvobitne in kultivirane narave, ki v celoto povezujejo značilno pokrajino in naravne znamenitosti. Namenjeni so predvsem ohranitvi naravnih ekosistemov in rekreaciji.

Krajinski parki (KP) so lahko območja kultivirane narave, ki združujejo značilno krajino s sestavinami naravne in kulturne dediščine ter so namenjena predvsem rekreaciji in ohranitvi značilne pokrajine, kakor tudi območja v ekstremnejših klimatskih in geomorfoloških razmerah ter v visokogorski in alpski vegetacijski stopnji. Namenjeni so vzdrževanju in krepitvi naravnega ravnotežja in ohranjanju spomina na pomembne dogodke in osebnosti.

Zavarovane rastlinske in živalske vrste (ZRV, ZŽV) so tiste, katerih obstoj je ogrožen zaradi redkosti, sprememb v okolju, naravnega zmanjševanja njihovih populacij ali zaradi

vpliva človeka. To so vrste, ki jih v naravnih rezervatih ne moremo varovati dovolj uspešno.

S **tipološko skupino** je opredeljeno, v katero področje matičnih strok sodi objekt ali območje naravne dediščine. Za posamezni objekt so navedene vse tiste skupine, ki pridejo v poštev za vrednostno opredelitev. Tipološke skupine označujemo z znaki. Zvrsti naravne dediščine so naslednje:

1* Geološka-paleontološka naravna dediščina: nahajališča okamnin, zanimivih, redkih kamnin, sledovi geološkega delovanja (gube, prelomi, narivi, tektonska okna ipd).

2* Geomorfološka površinska naravna dediščina: površinski kraški pojavi, zanimive skalne oblike, sledovi poledenitev (morene, balvani), skalni samotarji, naravna okna in mostovi, soteske, korita, melišča, podori ipd.

3* Geomorfološka podzemeljska naravna dediščina: jame in brezna.

4* Hidrološka naravna dediščina: potoki, reke, jezera, morje, slapovi, snežišča.

5* Gozdna in drevesna naravna dediščina (dendrološka naravna dediščina): ogroženi, redki, značilni ali izjemno ohranjeni gozdni sestoji; pomembni drevesni osebki (najdebelejša, najstarejša drevesa, vaške lipe, spominska drevesa).

6* Botanična naravna dediščina: rastišča ogroženih, endemičnih ali zavarovanih rastlinskih vrst; klasična nahajališča.

7* Zoološka naravna dediščina: življenjski prostori ogroženih, endemičnih ali zavarovanih živalskih vrst; tipična najdišča.

8* Oblikovana naravna dediščina ima vmesni položaj med naravno in kulturno dediščino.

Varstvo naravne dediščine simbolizira znak s šestimi pentljami, kar pomeni medsebojno povezanost žive in nežive narave (zemlja, zrak, voda, rastline, živali in človek). Šesterokraka

zgradba temelji na naravnih zgradbah: kristal vode, celica satja, cvet lilijevk.

OBSEG IN VARSTVO NARAVNE DEDIŠČINE V OBČINI VELENJE (1995)

Predloge za razglasitev naravnih znamenitosti v občini Velenje je leta 1989 izdelal *Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje*. Izhodišča za izdelavo predlogov sta bila *Zakon o naravni in kulturni dediščini* ter *evidenca naravne dediščine na območju občine*, ki jo je opravil Zavod. Predlogi za zavarovanje naravne dediščine so naslednji: soteska Ljubije, soteska Hudega potoka, soteska Pekel, Velunja peč, Letonjev slap, slapovi v Libijskem grabnu, Arnejcev slap, Mornova zijalka, Rotovnikova jama, jama v Skornskih pečeh, zaloška ponorna jama, votlina ob Hudem potoku, Vranja peč, trilistna valdštajinja v Paki pri Velenju, Vodovnikova smreka, Rakunov bor, Prednikova lipa, Mornova lipa, Ocepkov dren, napočki hrasti, rdeči bor v Florjanu (Roščarjev rdeči bor), Strožičeva lipa (Nagorivčnikova lipa), Vodovnikova lipa ter kot spomenik oblikovane narave graščinski park v Ravnah pri Šoštanjju. Seznam so leta 1995 dopolnili še z nekaj znamenitostmi: bukve na Debrci, dren v Lazah ter s predlogom za razglasitev **krajinskega parka Škale**.

Z razglasitvijo naravnih znamenitosti v občini bo naravna dediščina dobila tudi pravno varstvo, ki bo zagotavljajo večjo zaščito znamenitosti, kar je še posebej pomembno za znamenitosti, ki jih lahko človek s svojimi nepremišljenimi dejanji poškoduje ali celo uniči. Posebno občutljivi za človekove posege so dendrološki, hidrološki, botanični in zoološki naravni spomeniki. - Podrobneje je predstavljena naravna dediščina Belih Vod.

Naravna dediščina Belih Vod

Za razglasitev naravnih znamenitosti na območju Belih Vod so predlagani: soteska Ljubije, soteska Hudega potoka, slapovi v Libijskem grabnu, Mornova zijalka, votlina ob

Hudem potoku ter zaloška ponorna jama.

Poleg omenjenih naravnih znamenitosti pa pozornega obiskovalca razveseli še marsikatera po obsegu sicer manjša naravna posebnost, ki predstavlja popestritev pokrajine. Še tako majhen potok ali mlaka na travniku ali v gozdu lahko bistveno vplivata na življenjske pogoje rastlin in živali. Pestrost vrst se v bližini vode poveča. Okolje ima tako poleg vidne tudi zvočno značilnost. Tega se moramo še posebej zavedati pri posegih v okolje, ki lahko bistveno vplivajo na spremembo življenjskega prostora.

Naravna dediščina na območju Belih Vod:

1. soteska Ljubije;
2. votlina ob Hudem potoku;
3. soteska Hudega potoka;
4. Mornova zijalka;
5. zaloška ponorna jama;
6. slapovi v Libijskem grabnu.

Bele Vode ležijo na severozahodnem obrobju Šaleške doline. Širše območje Belih Vod (vključno z Visočkim vrhom na jugu ter Brloškim in Črnim vrhom z Zaloko na zahodni strani) je izredno zanimivo tako zaradi številnih kraških pojavov kot tudi

zaradi neokrnjenosti narave. Na tem območju so jamarji do leta 1986 registrirali okoli 15 jam ter en kraški izvir (Hostnik, S., 1986). Vzrok številnim kraškim pojavom je seveda v kamninski zgradbi, ki je pretežno iz spodnje- in srednjetriasnega, delno tudi iz zgornjetriasnega apnenca, v manjši meri pa tudi iz dolomita. Od nekarbonatnih kamnin pa prevladuje andezitni groh oziroma tufit.

GEOMORFOLOŠKA POVRŠINSKA NARAVNA DEDIŠČINA

Takšne oblike nastanejo zaradi preperevanja in denudacije (melišča, skalni možje, strukturna tla), rečne erozije (soteske, naravni mostovi, erozijski osamelci), ledeniškega delovanja (bloki, morenski nasipi, ledeniške doline), delovanja morja (klifi spodmoli, čeri, morske terase, zalivi) ter površinskega kraškega delovanja (vrtače, kraške doline).

Soteska Ljubije

Površinska geomorfološka, hidrološka naravna dediščina

Povirje Ljubije sestavljajo pobočne grape in doline manjših potokov, ki se zbirajo v širši in ploski osrednji dolini Zaloki. V tej dolini potoki izginejo v zemeljsko notranjost (*ponor* v Zaloki I., *zaloška ponorna jama*, *ponor* v Zaloki II., *Ponikve* pod Leskovškom, *graben* in *ponor* pod koritom). Zaloko in izvir Ljubije povezuje ozka suha dolina, skozi katero je včasih vodila cesta, danes pa je komajda prehodna (*Leskovški graben*). Na posameznih delih se na površini pokaže potok, ki pa kmalu izgine v notranjost. Bujno rastlinstvo opozarja, da je v dolini tudi v poletnih mesecih dovolj vlage. Pod kraškim izvirom Ljubije se dolina še bolj zoži in tvori globoko sotesko, ki se po sotočju s Kramarico spet razširi. Zgornji del soteske gradijo triasni apnenci. Po sotočju s Kramarico pa je vodna sila v andezitnih grohah ustvarila Spodnjo sotesko Ljubije. Na tem delu tvori več manjših slapov in brzic. Zaradi velikega padca so vodno energijo svojčas izkoriščali za poganjanje mlinov. Potok je hudourniškega značaja in ob večjih nalivih precej najeda bregove in uničuje cesto.

Soteska in izvir Ljubije. - Foto: EFA

Soteska Hudega potoka

Površinska geomorfološka, hidrološka naravna dediščina

Hudi potok napajata dva potoka: Klošnica in Slanica, ki imata povirje na Slemenu. Hudi potok je v triasnih debeloskladovitih apnencih in dolomitih ustvaril slikovito sotesko, ki se zajeda med Belovski vrh (973 m), Vršič (702 m) nad Belimi Vodami in Lomek (884 m) nad Topolšico. Na obeh straneh soteske se dvigajo pestro oblikovane skalne pečine ter odpirajo jame, med katerimi sta najbolj znani *Mornova zijalka* in *votlina ob Hudem potoku*.

Soteska je na obeh bregovih porastla z gozdom, ki skriva očem marsikatero posebnost oziroma značilnost. Tako lahko med nanavadno oblikovanimi skalami najdemo *gozdni planinšec* (*Homogyne sylvestris*), po katerem bukove gozdove Slovenije ločimo od srednjeevropskih. Kot značilno rastlino (z ilirsko razširjenostjo) ga omenja T. Wraber v knjigi *Sto znamenitih rastlin na Slovenskem*. Na senčnih vlažnih pečinah je rastišče *klinastolistnega kamnokreča* (*Saxifraga coneifolia*), ki je endemična vrsta Evrope (Šilić 1977). Soteski Hudega potoka in Ljubije

bi bilo treba botanično in zoološko podrobneje raziskati in opisati.

V vročem sušnem poletju, ko Hudi potok skoraj izgine, kar ne moremo verjeti njegovi razdiralni pojavi in energiji, ki jo ima ob večjih nalivih. Vendar pa ta njegova z vodami neba okrepljena energija dokazuje, da soteska ni končna oblika vodne erozije, temveč se kljub človekovim naporom še vedno spreminja.

GEOMORFOLOŠKA PODZEMELJSKA NARAVNA DEDIŠČINA

Kaj je mehkejša od vode?

Kaj je trša od kamna?

Toda često mehka voda izpodjeda trdi kamen.

(OVID)

V Sloveniji je raziskanih nad 6000 jam in brezen, ocenjujejo pa, da je neodkritih še enkrat toliko (Skobrne 1988).

Površinski tokovi so na zakraselih območjih redki, ker si vode na propustnih apnenčastih tleh, ki pokrivajo nad 40 % površine Slovenije, izdolbejo podzemeljske poti. Tako nastajajo rovi in večje dvorane, v katerih pronicajoča deževnica ustvarja različne sigaste tvorbe.

Globoko v podzemnih jamah vlada popolna tema in visoka zračna vlažnost (temperatura zraka znaša okoli 10°C). Pogosto v podzemnih jamah niti ni prepiha.

Tudi v podzemnem svetu imamo kopne in vodne živali. Vrste, ki se prehranjujejo z deli cvetov (nektar ipd.), v jamah ni, lahko pa se pojavljajo le naključno. Jame občasno obiskujejo tudi netopirji (dnevno spanje, prezimovanje), glodalci ter ptiči. Ogroženost jamskih ekosistemov je povezana z onesnaženjem površinskih voda. S ponornicami pritekajo v podzemno okolje komunalno in industrijsko onesnažene vode, zaradi česar propadajo občutljive jamske živali. Organsko onesnažena voda

omogoča razširjanje površinskih vrst v jamah, kjer izpodrivajo ozko specializirane (jamske) živali.

Mornova zijalka

Podzemeljska geomorfološka naravna dediščina

Mornova zijalka se nahaja v soteski Hudega potoka. Vhod v zijalko je velik 8 x 10 m in se nadaljuje v 43 m dolgo jamo. Jama je pomembno arheološko najdišče: S. Brodar je leta 1936 izkopal koščeno in kamnito orodje iz stare kamene dobe ter bronaste predmete.

Pred vhodom v zijalko je še možno najti cvetnice (posebno opazen je velik šipkov grm), medtem ko jih kasneje nadomestijo praproti in mahovi. V notranjosti pa uspevajo le modrozelenke alge in glive, ki so glede svetlobe najmanj zahtevne. V jami najdemo dve vrsti živali:

troglofile, ki niso neobhodno vezani na jame, ampak se v njih le občasno nahajajo;

troglobionte, ki imajo v jamah stalni življenjski prostor.

Vhod v Mornovo zijalko. - Foto: EFA

Za jamske živali je značilna redukcija oči in pigmenta, ker so zaradi težkih naravnih okoliščin (tema, pomanjkanje hrane) prisiljene zmanjšati porabo energije. V jamskem vходу lahko najdemo netopirje, jamske kobilice (*Delichopoda araneiformis*), jamskega krešiča (*Typhlotrechus bilimeki*), veliko pajkovcev, kačice, strige in ribice. Seveda tu ne gre za specializirane jamske vrste, ampak za že prej omenjene trogofile. Jamske kobilice se ponoči sprehajajo zunaj jam in (si) podobno kot netopirji prinašajo hrano s površja v revno podzemlje.

Votlina nad Hudim potokom

Podzemeljska geomorfološka naravna dediščina

Nahaja se na desnem bregu potoka, kakšnih 100 m za Mornovo zijalko. Proti potoku se odpirajo tri večje odprtine. V vznožju je 10 m globoko brezno, skozi katerega ob deževju najverjetneje bruha voda.

Brezno za Leskovškovo domačijo

Brezno ni uvrščeno med naravno dediščino, je pa vsekakor vredno ogleda.

Na travniku v bližini domačije Leskovšek se nahaja brezno, ki ga domačini imenujejo *Rupa*. Brezno je na površini obraslo z dokaj visokim grmičevjem, tako da z bližnje ceste ni vidno. Na eni strani se strmo spušča v globino, skale so gole in neporasle, medtem ko je z druge strani možen dostop po nekoliko manj strmem pobočju, ki je poraslo z bujno in neokrnjeno vegetacijo. Trohneča debla so prerastla z mahovi in praprotni, ki se bleščeče zeleno bohotijo na razpadajočem rastlinju.

Ponor v Zaloki I. - zaloška ponorna jama

Podzemeljska geomorfološka naravna dediščina

Nahaja se v dolini Zaloki, in sicer ob robu pašnika za propadajočo stajo. Močvirnat pašnik porašča tipična stajska flora. V bližini propadajočega gospodarskega poslopja je potok, ki ponikne pod skalno pregrado v 85 m dolgo zaloško ponorno jamo.

Onesnaženje lahko za vir pitne vode predstavlja ekološki problem, saj so v raziskavah (z barvanjem vode) dokazali zvezo med to jamo in izvirom Ljubije, kjer je vodno zajetje za šoštanjski vodovod.

Ponikve pod Leskovškom

Ponor ni ovrednoten kot naravna dediščina, vendar pa predstavlja še eno kraško znamenitost v idilični dolini Zaloki.

Vsi trije požiralniki se nahajajo pod kmetijo Leskovšek. Vhod je zatrpan z aluvialnimi sedimenti, kljub temu pa skupaj z zaloško ponorno jamo od vseh petih požiralnikov ravno *Ponor II.*, *ponor pod koritom* ter *Graben* požirajo največ vode. Potoka (od teh eden priteče severozahodno z Leskovške pustote, drugi pa bolj severno) izgineta v požiralnikih ob robu travnika. Požiralniki so obdani z visokim močvirskim rastlinjem, tako da s ceste niso vidni.

Ponikve pod Leskovškom. - Foto: EFA

HIDROLOŠKE ZNAMENITOSTI

Med hidrološke znamenitosti spadajo izviri različnih tipov: slapovi, jezera, reke, potoki, snežišča in seveda morje. Med naravnimi znamenitostmi zavzemajo slapovi pomembno

mesto. Hidrološka dediščina je tesno povezana z geomorfološko, tako da velikokrat govorimo kar o hidrološko-geomorfološki dediščini, ker ravno vodni pojavi najbolj spreminjajo površje.

Slapovi v Libijskem grabnu

Površinska geomorfološka in hidrološka naravna dediščina

Med naravnimi znamenitostmi zavzemajo slapovi posebno mesto zaradi svojega neprestanega gibanja in zvoka, ki napolnjuje okolico.

Slapovi lahko nastanejo na prelomih, na stikih kamnin z različno odpornostjo ali pa zaradi delovanja ledenikov. Slapotvorna stopnja je prag, čez katerega pada slap od prvega ustja do končnega tolmunca v eni ali več stopnjah. Pri navpičnih slapovih pada voda pod kotom večjim od 60° . Če je kot manjši, govorimo o nagnjenih slapovih ter slapiščih.

Slap v Libijskem grabnu ob zadostni količini vode (padavin). - Foto: EFA

Zaradi podlage iz andeitnih tufov in tofitov ustvarja potok v Libijskem grabnu štiri slikovite slapove. Zgornji slap prosto pada čez 12 m visok prag, naslednja dva sta visoka po 6 m ter padata pod kotom 60°, četrti slap pa je visok okoli 4 metre. Potok nato nadaljuje svojo pot po masivnih debeloskladovitih apnencih.

Del vode nad zgornjim slapom je speljane po ceveh za potrebe manjše hidroelektrarne. Pri odvzemu vode niso upoštevali biološkega minimuma in je zato količina vode v potoku premajhna (posebno v obdobjih z manj padavinami), zaradi česar so se kritično spremenile hidrološke in biološke razmere. Zaradi nestrokovnega posega v naravo je močno prizadeta naravna dediščina.

Na poti v Zaloko se po andezitnih tufih spušča še en štrimetrski slap (slapišče), in sicer pri Brložnikovi domačiji.

DENDROLOŠKA NARAVNA DEDIŠČINA

Dendrološki naravni spomeniki so drevesa, ki po svoji obliki, velikosti, obsegu, starosti, redkosti, položaju, zgodovini ali kakšni drugi značilnosti predstavljajo kulturno ter estetsko vrednost prostora. V Sloveniji so to drevesa različnih vrst: lipa, lipovec, hrast, kostanj, tisa, oreh, bukev, bodika, dren idr.

Pojem slovenstva vsekakor predstavljajo lipa (*Tilia platyphlos*) in lipovci (*Tilia cordata*), ki ponavadi stojijo ob sakralnih spomenikih, kot so cerkve in kapele, ali pri večjih domačijah (značilno slovensko hišno drevo). Bodike so mediteranske rastline, zato v našem okolju zaradi redkosti in počasne rasti predstavljajo naravne znamenitosti.

Varovanje drevesne naravne dediščine ureja gozdarska zakonodaja (Uradni list SRS, št. 31/86).

Izhodišča za obravnavo drevesne naravne dediščine so: **dendrološka** (debelina, oblika, starost, razrast, ohranjenost), **botanična** (redkost, mutanti, relikti, eksote), **ekološka**, **kulturnozgodovinska** in **estetska funkcija** ter **funkcija v odprti krajini**, poleg tega pa še uporabnost ter simbolika.

Debelina dreves je za vrednotenje vsekakor pomemben kriterij. Debeline različnih vrst dreves, ki jih evidentiramo oz. posebej zavarujemo, se razlikujejo. Za lipe velja, da jih evidentiramo, če imajo premer vsaj 160 cm; premer 200 cm pa že pomeni posebno varstvo.

Opisane lipe po debelini sicer ne dosegajo zahtevanih kriterijev za evidentiranje, vendar pa predstavljajo estetsko in kulturnozgodovinsko dopolnitev krajine.

Lipe na Hlevišču

Če nadaljujemo pot od *zaloške ponorne jame* (Ponora v Zaloki I.) po strmini proti *Leskovškovi pustoti*, opazimo na strmem bregu ob razvalinah zapuščene domačije tri markantne lipe, ki so nekoč dopolnjevale videz kmečkega doma. Vzpon nam nudi prekrasen razgled po idilični dolini Zaloke s Sv. Križem v ozadju. Lipa obsegajo v prsni višini 450 cm, 308 cm in 234 cm, vse pa imajo približno enako višino - po naših ocenah okoli 22 m.

Lipa pri Leskovšku

Obseg v prsni višini znaša 470 cm (izračunan premer je 150 cm). Lipa raste ob slikoviti stari kašči ter je izredno lepo raščena in zdrava.

Lipa pri Razpodovniku

Ob cesti, ki vodi iz Florjana v Bele Vode, stoji pri kmetiji Razpodovnik lipa, katere obseg znaša v prsni višini 485 cm. Vrh je izgubila ob udaru strele, visoka pa je okoli 16 do 18 m. Po pripovedovanju domačinov je stara okoli 300 let in je obrasla razpelo s Kristusom.

ZAKLJUČKI

*Narava je edina knjiga,
ki na vseh listih nudi veliko vsebine.*

(Goethe)

Pri potepanju po naravi lahko vedno znova opazimo kaj zanimivega. Naravne znamenitosti pa so tisti deli narave, ki nas pripeljejo tudi v najbolj skrite kotičke dežele.

Spoznali smo naravno dediščino Belih Vod, poleg te pa še nekatere "manjše" znamenitosti: *Brezno za Leskovškovo domačijo*, *Ponikve pod Leskovškom* ter nekaj lip, ki dajejo domačijam pravo slovensko podobo: *lipe na Hlevišču*, *lipa pri Leskovšku* in *lipa pri Razpodovniku*. Lipe so vsekakor vredne posebne pozornosti, za kar ni pomembna samo višina in debelina drevesa (dendrološki kriteriji), temveč tudi kulturno-zgodovinska vloga tega drevesa.

Na širšem območju Belih Vod bi sicer lahko našli še veliko zanimivosti.

Večina naravne dediščine je tu dobro ohranjena, saj ni posebnih virov onesnaženja. Žal pa so slapovi v Libijskem grabnu zaradi človekovega nestrokovnega posega precej prizadeti.

Poznavanje in razumevanje narave nam omogoča, da s svojimi odločitvami prispevamo k ohranjanju naravnega okolja. Takšen namen ima tudi varstvo naravne dediščine. Z razglasitvijo "naravnih znamenitosti" dobi dediščina tudi pravno zaščito, s čimer so preprečeni samovoljni človekovi posegi. Za ohranitev dediščine, ki je pravzaprav last naših otrok, je "razglasitev naravnih znamenitosti" vsekakor nujna.

VIRI IN LITERATURA

1. Lenarčič, M., Kolšek, A., RAZGLASITEV NARAVNIH SPOMENIKOV IN ZNAMENITOSTI V OBČINI VELENJE. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje. Celje, januar 1989.
2. Hostnik, S., Raziskovalna naloga: SPELEOLOŠKE RAZISKAVE BELIH VOD. Šaleški jamarski klub "Podlasica" Topolšica. Topolšica, 1986.
3. Flis, J., NARAVNE ZNAMENITOSTI BELIH VOD. Poročilo s 7. raziskovalnega tabora BELE VODE 1995.
4. INVENTAR NAJPOMEMBNEJŠE NARAVNE DEDIŠČINE - 1. del: vzhodna Slovenija. Zavod SR za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana, 1988.
5. INVENTAR NAJPOMEMBNEJŠE NARAVNE DEDIŠČINE - 2. del: osrednja Slovenija. Zavod SR za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana, 1991.
6. Skobrne, P., STO NARAVNIH ZNAMENITOSTI SLOVENIJE. Prešernova družba. Ljubljana, 1988.
7. Wraber, T., STO ZNAMENITIH RASTLIN NA SLOVENSKEM. Prešernova družba. Ljubljana, 1990.
8. Šilić, Č., ŠUMSKE ZELJASTE BILKE. Svjetlost. Sarajevo, 1983.
9. Tarman, K., OSNOVE EKOLOGIJE IN EKOLOGIJA ŽIVALI. DZS. Ljubljana, 1992.
10. ZAKON O NARAVNI IN KULTURNI DEDIŠČINI. Uradni list SRS, št. 1, 13. 1. 1981 (str. 16).
11. Sket, B., ŽIVLJENJE V KRAŠKEM PODZEMLJU. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1979.
12. VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE V GOZDU IN GOZDARSTVU. Zbornik republiškega seminarja. Biotehniška fakulteta VTOZD za gozdarstvo. Ljubljana, 1988.

ŽELEZNA CESTA

Anton Sore
Celje

ŽELEZNIŠKA PROGA CELJE-VELENJE-DRAVOGRAD IN VELENJSKI ŽELEZNIČARJI

V naslednjem prispevku želimo prikazati gradnjo in obratovanje železniške proge Celje-Velenje-Dravograd po razvojnih obdobjih. Zanimalo nas je življenje velenjskih železničarjev, njihovo izobraževanje, delovne, stanovanjske in zdravstvene razmere, oblačenje, združništvo in prehrana ter prosti čas in rekreacija. Težišče raziskovanja je bila polpretekla doba, ko se je v Velenju oblikovala svojevrstna železničarska soseska, ki jo sedaj komaj še zaznamo.

UVOD

Parni stroj v mnogočem simbolizira industrijsko revolucijo. Na slovenskem ozemlju so ga prvič uporabili za parnik *Carolina*, ki so ga splavili v Trstu leta 1818. V naslednjih letih so izkoriščali njegovo pogonsko silo v predilnicah, npr. v Preboldu, idrijskem rudniku, parnih mlinih, tovarnah mila idr. (F. Gestrin, V. Melik 1979: 415). Prvič so v javnem prometu uporabili *Stephensonovo parno lokomotivo* v Angliji leta 1825, dokončno pa se je parna vleka tam uveljavila leta 1829; konje so na progi Liverpool-Manchester povsem nadomestile lokomotive (M. Bogić 1989: 5). Kmalu zatem so začeli graditi železnice v Franciji (1832) ter v Belgiji in v Nemčiji (1835). V habsburški monarhiji so se zavedali prednosti "železne ceste", zaradi pomanjkanja finančnih sredstev pa so bili sprva zadržani in so pobudo ter tveganje prepustili zasebnikom, delniškim družbam. Zasebni kapital se ni dovolj oziral na politične in državne interese države, ki se je zato odločila, da v lastni režiji zgradi železnico na sever do meje s Saško in na jug do glavnega pristanišča Trsta. Južno državno železnico (*K. k. Suedliche Staatsbahn*) na relaciji Gradec (Graz)-Celje so trasirali leta 1842, čez štiri leta, na binkoštno nedeljo (2. 6. 1846), pa so jo odprli za javni promet. Za železniško povezavo Celja z Ljubljano so načrtovalci pripravili tri variante. Dve sta vodili po Spodnji Savinjski dolini, ena od teh se je usmerila v Tuhinjsko dolino in v Kamnik, druga pa čez Vransko in pod Trojanami v Domžale. Tretja smer projektirane proge naj bi se držala spodnjega toka Savinje, nato pa Save do Ljubljanskega polja. Savinjska dolina je bila razmeroma gosto naseljena, imela je rodovitna polja, bogato gozdno zaledje in druge naravne osnove za razvoj industrije. Gradnjo po drugi varianti bi občutno podražil daljši predor. Trasa skozi savinjsko in savsko sotesko bi bila bolj izravnana, izkoriščali bi lahko zasavski rjavi premog, ki sta ga potrebovali železnica in razvijajoča se industrija. Tranzitna železnica Dunaj-Trst bi imela v Zidanem Mostu najbližji naravni priključek v Zagreb, omogočila pa bi tudi hitrejši razvoj zdraviliškega turizma v Laškem in Rimskih Toplicah. Neugodna stran tega projekta so bili skalni plazovi, številni hudourniki in slabo poseljena savska deber (I. Mohorič 1968: 19). Zmagale so prednosti

obsavske variante. Redni vlaki do Ljubljne so pričeli voziti leta 1849, do Trsta pa osem let kasneje.

V razvoju avstrijskih železnic ločimo več obdobj. V letih 1841-1854 država ni dajala koncesij zasebnim družbam, nato so jo družbenogospodarske spremembe (revolucionarno leto 1948) in finančne težave prisilile, da je s koncesijskim zakonom (oktobra 1854) prepustila gradnjo železnic privatnemu kapitalu in mu za določeno dobo in odškodnino prodala v izkoriščanje celo železniške proge, ki jih je sama financirala, npr. Južno državno železnico Dunaj-Trst. Družba, ki je upravljala omenjeno železniško omrežje, je igrala zelo pomembno (v glavnem pa negativno) vlogo pri gradnji proge Celje-Dravograd. S koncesijskim zakonom se je začelo v železniški politiki in gospodarstvu sploh obdobje klasičnega liberalizma in razgibanega poleta, ki se je zaključil z borznim polomom maja 1873 (I. Mohorič 1968: 52). Po tej katastrofi so zasebne podjetniške družbe zgubile voljo in pogum za nova tveganja. Ščasoma se je izoblikoval kombiniran sistem, po katerem je država sama skrbela za obratovanje vseh pomembnejših prog, zasebni sektor pa se je uveljavljal samo v lokalnih železnicah (I. Mohorič 1968: 135).

Za vse železnice, namenjene javnemu prevozu, so morali interesi pridobiti koncesije, ki jih je izdajalo Ministrstvo za trgovino v soglasju z Ministrstvom za notranje zadeve in Vrhovnim poveljstvom. Prošnji za podelitev koncesije je bilo potrebno priložiti tudi utemeljitev o javnih potrebah in koristi predlagane železnice, podrobni gradbeni in finančni načrt ter po potrebi dokaz o zadostnih gmotnih sredstvih. Koncesionar je moral prevzeti vrsto obveznosti od odobrenih tarif za prevoz potnikov in vojaških pošilk do voznega reda in drugih skupnih zadev. Po prvi zasnovi avstrijskega železniškega omrežja iz leta 1854 naj bi se od glavne proge pri Mariboru odcepila druga, ki bi povezala Pohorsko Podravje, Koroško in Tirolsko. S tem konceptom so opustili ob strani Savinjsko, Šaleško, Mislinjsko in Labodsko dolino. Koroška je v prometnem pogledu težila proti jugovzhodu, zato je koroški železniški odbor kmalu zatem, ko je vložil prošnjo za progo Maribor-Celovec, vložil drugo, ki bi povezala Celovec-Dravograd in Celje. Leta 1856 so odobrili

železniški priključek s Koroške v Maribor. Družba Južne železnice je v koncesijski listini dobila prednostno pravico pred zasebnimi lastniki za vse proge, ki bi se na dveh krajih navezale na njeno železniško mrežo (Mohorič 1968: 160). Predpravica je veljala tudi za morebitno progo Celje-Dravograd, za katero je celjska občina že leta 1871 dobila predkoncesijo. Naslednje leto so pričeli progo trasirati in izdelovati podrobni načrt (A. Gubo 1909: 432).

GRADNJA PROGE CELJE-VELENJE-DRAVOGRAD

Med najbolj zaslužnimi zagovorniki in realizatorji savinjske železnice sta bila *Mihael Vošnjak* in *Daniel Lapp*. Mihael Vošnjak (1837-1920) je bil šoštanjski rojak, železniški tehnik in priznani slovenski združni organizator. Že kot mlad tehnik je sodeloval pri trasiranju savinjsko-mislinjske proge (1856). Kasneje je pri železnici opravljal odgovorno tehnično prometno službo v raznih krajih države (od Woergla na Tirolskem do Dunaja, Trsta, Pragerskega, Zidanega Mosta in Zagreba). Ko je moral zaradi bolezni zapustiti to službo, je od leta 1879 dalje živel v Celju (J. Jenko 1964: 159).

Daniel Lapp (1836-1910) se je rodil v malem mestu Ixheim (Bayern) v Nemčiji. Kot gradbeni podjetnik je pokazal izredne organizacijske sposobnosti, saj so arlberški predor končali leto in pol pred rokom. Ta uspeh mu je prinesel gmotne koristi in plemiški naslov. Svoj kapital je vložil v premogovništvo in kovinsko industrijo na Štajerskem. Leta 1885 je Daniel von Lapp kupil od Franca Magesa šaleško rudarsko posest. V nekaj letih je z vrtinami raziskal premogovni sloj, si pridobil nove jamske mere in celotno rudarsko posest uradno poimenoval "*Šaleški premogovnik*". Od leta 1887 do 1891 je proizvodnja premoga narasla od 3.500 ton na 20.000 ton. Celotno plast premoga so tedaj ocenili približno na 1.000 milijonov ton (*Eroeffnung der ersten steiermaerkischen Landes-Bahn Cilli-Woellan 1891*). Nadaljnji povečan izkop in prevoz premoga je narekoval gradnjo železniške proge. Lapp je prvotno načrtoval ozkotirno progo v smeri današnje regionalne ceste Velenje-Celje, ki bi bila znatno krajša kot obstoječa savinjska železnica, vendar

bi potekala po razmeroma malo naseljeni pokrajini (Šaleški rudar 1965, št. 5, str. 12).

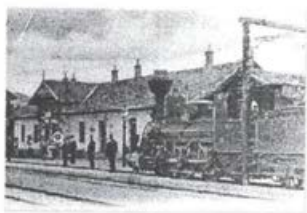
Po vladnem projektu bi proga potekala v smeri Celje-Lava-Žalec-Polzela. Vranski okraj je skupaj z občinami, tovarnami in rudarskimi družbami naslovil na parlament spomenico, v kateri je predlagal, da se trasa bodoče železnice pomakne bliže k savinjskim premogovnikom, številnim žagam, mlinom, opekarnam, apnenicam in predilnici v Preboldu, Braslovčam in Mozirju. Prošnjo so zavrnil, češ da bi bila proga od Kasaz do Letuša na desni strani Savinje za tri kilometre daljša in bi zahtevala dva mostova čez Savinjo (J. Jenko 1964: 150). Avstrijski parlament savinjske železnice ni vključil v gradbeni program (leta 1876), odobril pa je državno jamstvo za graditev proge po Labodski dolini. Miha Vošnjak ni odnehal, povezal se je s podjetnikoma Edvardom Klemensiewiczem in že omenjenim Danielom von Lappom. Podjetnika sta zaprosila deželni odbor v Grazu, da jima dovoli gradnjo in obratovanje lokalne normalnotirne proge od Celja do Velenja z odcepom od Pesja do premogovnika v Škalah. Koncesija je bila uradno objavljena 15. januarja 1890, a že pred tem so začeli z deli pri predoru Skorno. Vsi stroški v zvezi z gradnjo in opremo proge, skupno z voznim parkom in obrestmi za najeta posojila naj bi znašali 2.700.000 GLD. Lapp in Klemensiewicz nista zmogla zbrati potrebnih sredstev, zato je koncesijo dobila (1891) štajerska deželna uprava, ki je priskrbela denar, jamstvo za obrestovanje in odplačilo obveznic štajerskega deželnega železniškega posojila pa sta prevzela Lapp in njegov družabnik Klemensiewicz. Večje denarne obveznosti so imeli tudi občine in okraji, skozi katere je potekala železnica (I. Mohorič 1968: 165). Gradbeno vodstvo je prevzel deželni železniški urad s podrejeno železniško gradbeno upravo v Celju. Uradni začetek gradnje proge je bil 24. april 1891.

Proga od Celja do Velenja je dolga 37,8 km, rudarski tir od Pesja do Škal pa 1,7 km. Najzahtevnejši odsek je bil med Paško vasjo in Šoštanjem, kjer so morali zgraditi več mostov, usekov in edini predor. S krajšimi časovnimi zamiki so odprli tri gradbišča s sedeži v Žalcu, Šoštanju in na Polzeli. Največ delavcev so potrebovali od srede junija do srede avgusta, takrat

je delalo tudi do 1279 navadnih delavcev in do 288 zidarjev, tesarjev, kamnosekov in drugih obrtnikov. Prišli so ljudje iz okolice in raznih pokrajin Avstro-Ogrske monarhije; stari ljudje se spominjajo zlasti Italijanov. Gradivo: prod, drobljenec, večje bloke kamenja, opeko in stavbni les so pridobivali večinoma na samem gradbišču ali v njegovi bližini. Opeko so izdelovali v mnogih poljskih opekarnah, cement v Zidanem Mostu in Laškem, hrastove in macesnove pragove so dobavljali iz doline ob zgornji Muri, iz Spodnje Štajerske in Hrvaške, tirni material, jeklene mostovne konstrukcije pa so jim pošiljali iz Gradca. Za gradnjo so potrebovali 205 delovnih dni. Največji nagib proge je bil 10 promil, najmanjši radij 200 m, načrtovana dopustna hitrost pa do 25 km/h (*Bericht ueber die Baudurchfuerung der Localbahn Cilli-Woellan 1891/92*, Nr. 69, str. 50-55). Med gradnjo proge so po cesti pripeljali štiri lokomotive, ki so že po sestavljenih tirih prevažale gradbeni material. Lokomotive so izdelali leta 1891 v "Wiener Lokomotivfabriks - AG" v Floridsdorfu in so jih kasneje označili z JDŽ/JŽ 151 (*Eroeffnung der ersten steiermaerkischen Landes - Bahn Cilli - Woellan 1891*: 4).

Uradna otvoritev savinjske železnice je bila 27. decembra 1891. Med gosti so bili visoki gospodarski in politični predstavniki na čelu z deželnim glavarjem grofom Wurmbrandom. Slavnostno okrašeni vlak je vozila v Velenje lokomotiva "Austria", nazaj v Celje pa "Styria". Prvi vlak na tej progi so pozdravljale množice ljudi, vsi so se nadejali hitrejšega napredka. Vlak se je ustavljal na postajališču Petrovče in na postajah Žalec, Šempeter v Savinjski dolini, Polzela-Braslovče, Rečica ob Paki, Šoštanj, na postajališču Pesje, postaji Velenje in pri premogovniku v Škalah, kjer je bilo slavnostno kosilo.

Že ob sprejemu prvega vlaka so poslanci iz Šmartnega ob Paki prosili deželnega glavarja in njegovo spremstvo, naj se železniška potaja ne imenuje po naselju Rečica ob Paki (*Ritzdorf*), ampak po njihovi vasi Šmartno ob Paki (*St. Martin/Pack*), (*Tagespost-Abendblatt 1891*, št. 356). V Rečici ob Paki je takrat (1890) prebivalo 229 ljudi, v Šmartnem ob Paki 116 in v Paški vasi 108. V voznih redih za leti 1907 in 1914 so navajali postajališča Petrovče, Paška vas in Pesje, k imenu Šoštanj so dodali še Topolšico, postajo Rečica ob Paki pa so preimenovali šele po letu 1914.

Prihod vlaka na železniško postajo Velenje okrog leta 1910. Zanimivi so razsvetljava, lokomotiva in nakladalni profil ter okrasno rastje (Fototeka Muzeja KCIN Velenje)

Ostanki velenjske kurilnice (foto A. Sore)

Železniške postaje so imele večinoma po tri tire. V Škalah so zaradi večjega premikanja vagonov potrebovali štiri tire in kar devet kretnic, v Velenju pa so trem postajnim tirom dodali še kurilniškega. Lokomotive so se lahko oskrbovale z vodo v Celju, na Polzeli in v Velenju, kjer je bila tudi kurilnica s tremi stojšči za lokomotive. H kurilnici so spadali še manjše skladišče rezervnih delov, delavnica za manjša popravila lokomotiv, okretnica, dva čistilna jarka za pregled podvozja in odlaganje pepela, ograjeno skladišče premoga in kurilniška pisarna. V kurilniški zgradbi sta bili še dve stanovanji za kurjača ali strojevodjo, kasneje so prostore namenili pisarnam. Čistilni jarek je bil tudi na Polzeli. Vagonske tehnece so imele postaje Žalec, Velenje in Škale, nakladalne profile Šempeter v Savinjski dolini in Velenje, tovarna skladišča in nakladalne klančine pa Žalec, Šempeter, Polzela, Šmartno ob Paki, Šoštanj in Velenje (*Bericht*

ueber die Baudurchfuerung der Localbahn Cilli-Wöllan 1891/92: 56). Nekdaj so za vsako progo posebej nabavljali vozni park. Savinjska železnica je takrat razpolagala s štirimi lokomotivami, z okrog sto sedeminpetdesetimi odprtimi in pokritimi tovornimi vagoni, desetimi osebnimi in tremi službenimi vagoni.

Potniki so se lahko peljali v prvem, drugem ali tretjem razredu, najcenejši je bil tretji in zato tudi najbolj zaseden. Oddelki so bili že na daleč razpoznavni po barvi in številkah. Rumena je označevala prvi, svetlo zelena drugi, rdečerja tretji razred, vagoni za vlakovno osebje in pošto so bili temnejše zelene barve in ustrezno pregrajeni. Potniške in službene vozove so razsvetljevali z oljnimi svetilkami in ogrevali s paro, v službenih vagonih so bile še peči na trda goriva. Zavore v potniških vlakih so bile ročne in ne avtomatske, vakuumске. Železniške postaje so se med seboj obveščale s pomočjo telegrafa. S tako imenovanimi distančnimi signali so dovoljevali ali prepovedovali uvoz v postajo. Edini z zapornicami zavarovan prehod je bil v Celju (J. Resnik, Š. Stepic 1991: 16-20). Umestno je bilo opozorilo v Slovenskem gospodarju (1891:423): *"Prebivalce ob novi železnici iz Celja v Velenje opozarjamo na to, da na prehodih ne bo "šrang", kakor pri južni železnici. Zato naj pazi človek, da se nesreče varuje. Naj svojim urnim nogam preveč ne zaupa! Boljše malo počakati, kakor pa v nevarnost se spuščati, češ morebiti še pa uidem. Kaj pa, če ne uideš?"*

Železnica je prevažala predvsem premog za Cinkarno v Celju, usnje iz Vošnjakove tovarne v Šoštanju, proizvode Tovarne barv in Apnenice v Šmartnem ob Paki, les, živež in druge potrebščine. Na savinjski progi sta sprva dnevno vozila samo dva para mešanih vlakov, leta 1903 pa trije. Iz Celja so odpeljali ob 7.40, 10.19 in ob 16.08 uri, v Velenje pa so prispeli ob 10.12, 12.02 in 18.24 uri. Za razdaljo okrog 38 km in za premikanje na postajah so po voznem redu leta 1903 torej porabili od ene ure in tričetrt do dve uri in pol.

Železnica je dajala pri povratnih vozovnicah 25 odstotkov popusta, primerne olajšave so imeli tudi dijaki in delavci s tedenskimi vozovnicami. Uradni jezik in napisi na železniških postajah so bili nemški.*⁽¹⁾ Južna železnica, ki je vodila

obratovanje savinjske proge, je bila gluha za vse pritožbe, zato ji je leta 1904 Štajerski deželni zbor odpovedal obratovalno pogodbo in dal progo Celje-Dravograd v zakup direkciji državnih železnic v Beljaku (I. Mohorič 1968: 165).

Železniška postajna poslopja so gradili po enotnem načrtu, zato se po zunanjem videzu ne razlikujejo, tako npr. Žalec, Šempeter v Savinjski dolini, Šoštanj in Velenje. V pritlični stavbi so v načrtih predvideli: čakalnico, prometno pisarno in dve stanovanji, kleti in podstrešje. Pozneje so službene prostore nekoliko razširili, iz dveh stanovanj pa so naredili eno večje za postajnega načelnika. Postajališčna poslopja so bila manjša, poleg pisarne in čakalnice je bilo še stanovanje. Ponekod je vlak samo počakal, vozovnice je napisal sprevodnik. Poleg osrednjih postajnih zgradb so bile še vzporedne, npr. stranišče, prostor za različni potrošni material in podobno. V Velenju takrat še ni bilo vodovoda, potniki, uslužbenci in stranke v železniških stanovanjih so hodili po vodo k postajnemu štepihu, za napajanje lokomotiv pa so črpali vodo iz potoka Pake. Za železničarje so zgradili dve stanovanjski hiši, eno veliko pri postaji "*Personalhaus*" in drugo manjšo, onkraj ceste, nasproti kurilnice. V prvi je bilo šest stanovanj in dve sobi za samske uslužbence. Ko je stekla železnica do Dravograda, so eno enosobno stanovanje in dve ločeni sobi namenili vlakovnemu osebju za dnevni in nočni počitek; v stanovanjski zgradbi ni bilo niti kopalnice niti pralnice. Štedilniki na trda goriva so imeli vzdano pečico in kotlič za segrevanje vode. Tla so pokrivala debele deske iz mehkega lesa, v pisarnah in čakalnicah, kjer je bil večji promet, so jih mazali s temnim oljem. Bolj udobni sta bili stanovanji progovnega nadzornika in vodje kurilnice (nasproti kurilnice), vendar so tudi tu zajemali vodo iz vodnjaka. V prizidku hiše je bila pisarna, v drugih poslopih pa shramba za orodje in material, potreben za popravila proge. Tu je bila tudi lopa za progovno kolo in vozilo za prevoz železniških pragov ter nekaj časa tudi drezina na ročni pogon za prevoz delavcev. Nadzornik proge si je blizu železniške postaje uredil prostorno zračno klet, mali grič, ki bolj spominja na zaklonske.

Na nakladalni postaji v Škalah je bilo majhno postajno poslopje s stransko zgradbo, dve mostovni tehtnici in nakladalna rampa. Da bi preprečili pomanjkanje premoga zaradi obratnih motenj, so imeli pripravljene večje rezerve.

Savinjsko železnico so prvotno načrtovali kot sestavni del transversalne proge, ki bi pomenila bližnjico s Koroške proti Celju in Hrvaški. Leta 1874 so računali, da bi za progo Dravograd-Celje potrebovali okrog 6 milijonov goldinarjev. Zanimanje za omenjeno bližnjico je znova poraslo, ko so zaključili dela na savinjski progi. Leta 1893 so znova pregledali načrte, ki jih je pred leti pripravil Mihael Vošnjak. Najzahtevnejši del proge je bil med krajema Paka in Mislinja, kjer si je rečica Paka vrezala v vzhodne podaljške Karavank prodorno, mestoma kanjonsko sotesko. Na tem odseku je proga zahtevala pet predorov v skupni dolžini 855 metrov (najdaljši pri Hudi luknji meri 421 metrov). Vijugasto strugo hudourniške Pake so premostili z osmimi mostovi, večinoma železne konstrukcije, najdaljši je meril 29,7 m. Zelo impresiven je pogled na kamnit most in vhod predora ter na žrelo ob ustju Punkve (Ponikve), ki odpira pot v kraško podzemlje Tisnika (786 m). Pomembnejši gradbeni objekti med Gornjim Doličem in Mislinjo so bili še 101 m dolg kamnit viadukt in dva predora. Od tu dalje se je proga spuščala v smeri toka Mislinje in jo pred Otiškim vrhom tudi prečkala. Trasa je bila dolga 36,3 km, največjo nadmorsko višino 589 m je dosegla na razvodju Pake in Mislinje, najmanjši krivinski radij pa je znašal 200 m (*Arhiv Slovenske železnice*, Ljubljana). Ministrstvo za železnice je leta 1896 odobrilo gradnjo in še istega leta sprejelo prošnjo za dodelitev koncesije. Progo so začeli graditi leta 1897 in jo tehnično pregledali 20. decembra 1899. Slavnostne otvoritve ni bilo, le člani tehnične komisije so si po končanem opraviu v gostilni Rak v Velenju naročili skupno kosilo (*Deutsche Wache* 1899, Nr. 102). Decembra leta 1899 sta iz Celja do Dravograda vozila dva para vlakov, leta 1914 pa štirje. Takrat so ustavljali vlaki na postajah: Gornji Dolič, Mislinja, Dovže, Turiška vas, Slovenj Gradec, Sv. Jedert, Dravograd in na postajališčih Sele, Paka, Huda luknja, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Slovenj Gradec - mesto, Šentjanž

pri Dravogradu in Otiški Vrh (*Österreichisches Kursbuch* 1914). V Gornjem Doliču so bili trije postajni tiri. V Otiškem vrhu so dvema tiroma kasneje dodali še tri, zgradili kurilnico s tremi stojišči, okretnico, vodno postajo in dvonadstropno postajno poslopje, v katerem so uredili prometne pisarne, stanovanja za železničarje in bivalnico za vlakovno osebje. Vodne postaje so bile še v Gornjem Doliču, Slovenj Gradcu in Dravogradu. Proga se je med Velenjem in Mislinjo vzpenjala tudi do 25 ‰, zato so morali pri bolj obremenjenih vlakih dodati priprego ali doprego.

*Železniški viadukt pri Gornjem Doliču je bil pomemben gradbeni uspeh
(Fototeka Muzeja Velenje)*

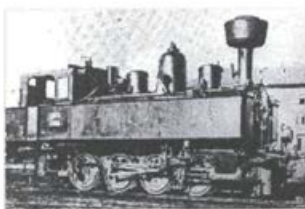

*Nekaj časa je bilo železniško postajališče tudi pri Hudi luknji
(Fototeka Muzeja Velenje)*

Na tej progi so uporabljali lokomotive s kasnejšo oznako JDŽ 153 in JDŽ 52. Vozni park se je povečal in dopolnil z vagoni z drugih prog. Največ blaga so natovarjali v Slovenj Gradcu, kjer so bile lesna, usnjarska in kovinska industrija, ter v Mislinji, kamor so z elektrificirano gozdno železnico dovažali les iz pohorskih gozdov in ga predelovali.

*Parna lokomotiva JDŽ 153 je vozila potniške vlake na progi Celje-Velenje
(foto A. Sore)*

*Parna lokomotiva JDŽ 52 je vlekla potniške in mešane vlake od Velenja do
Dravograda (zbirka T. Brate)*

Postajne zgradbe ob progi Velenje-Dravograd so bile po zunanjem videzu bolj heterogene, manj je bilo tovornih skladišč in drugih shramb. Med Velenjem in Gornjim Doličem so bila prvotno kar tri postajališča, do Dravograda pa še štiri, kar kaže na bolj razloženo naseljenost širše okolice in pomanjkanje večjih gospodarskih središč.

V zvezi z gradnjo proge Celje-Dravograd so se v letih 1898-99 porajale nove potrebe in načrti:

- razširiti celjsko postajo, izboljšati priključek na obstoječe tire, zgraditi novo kurilnico z vsemi vzporednimi objekti;
- povečati zmogljivost velenjske postaje;
- omogočiti direktno zvezo med progama Celje-Dravograd in Dravograd-Wolfsberg.

Načrtov niso uresničili (Repnik, Stepic 1991: 26,28).

Za prevoz premoga iz Zabukovice v Žalec so v letih 1915-1919 s pomočjo italijanskih vojnih ujetnikov zgradili ozkotirno (600 mm) progo. V nasip so vgradili odpadlo jalovino in leš. Češko parno lokomotivo so od Žalca do Migojnic pripeljali po cesti, kjer so jo postavili na že zgrajeno progo. Poslej je delo potekalo hitreje in po lažji nezgodi ob otvoritvi leta 1919 so po njej redno prevažali premog, gradbeni material, jamski les in gramoz iz Savinje pa tudi prehrabne in druge izdelke za rudarsko trgovino. Proga je bila slabo utirjena, zato je morala biti vožnja zelo previdna. V eni vožnji so pripeljali od 30 do 42 ton premoga, v osmih urah pa tri do pet garnitur. Proga je imela velik naklon (od 27 do 32 promil), zato so lokomotive zelo sopihale in iskrile. Rudniška proga je imela vedno več nasprotnikov, tako da so jo 24. 2. 1964 ukinili; dve leti zatem so zaprli tudi premogovnik (Cizej 1981, 172-175).

Železnice so razgibale ljudi in gospodarstva pokrajin. Pri gradnji so zaposlili množico ljudi: navadnih delavcev, obrtnikov, polirjev, mojstrov, voznikov idr. Delo so dobili domačini in prišleki iz drugih dežel: Štajerci, Furlani, Italijani idr. Zanje so zgradili številne lesene barake. Delali so na gradbiščih, v kamnolomih, gramoznicah, apnenicah, opekarnah, sekali in obdelovali so les ter zidali postajna in druga poslopja. Do železniških postaj so morali zgraditi dovozne poti. Ob železniških postajah so nastajali novi zaselki z gostilnami in trgovinami. Podjetni trgovci, prekupčevalci in gostilničarji v večjih ali manjših naseljih ob progi so izkoristili priložnost. Kmetom z vprežno živino je gradnja železnice prinašala dodatni zaslužek. Večjih problemov z odkupom zemljišč ni bilo. Marsikje so zaradi vlaka zamenjali slamo na strehi z opeko. Cene gradbenega lesa so se dvignile; nasploh pa sta se ob živahnejšem prometu in večji možnosti zaslužka povečali proizvodnja in potrošnja. Nastal je nov in širok poklicni pojem - *železničar*, ki je združeval progovne delavce, čuvaje, zavirače, kretničarje, premikače, vlakovne odpravnike, vlakovodje, strojevodje, kurjače, nakladače premoga, skladiščnike, vodstvene uslužbence na železniških postajah in v kurilnicah, razne nadzornike, inšpektorje itd. Dokler železniški prevoz ni postal (v ceni in

hitrosti) konkurenčen živalskim vpregam, so stalni in priložnostni furmani še vozili v bolj oddaljene kraje, slej ko prej pa so se omejili na dostavo blaga do železniške postaje in od tu do naročnika. Ljudje so se kmalu zavedeli, da je z uvajanjem železnice in strojev v gospodarstvo nastopila doba tehnike, doba svobodnega gospodarskega tekmovanja, doba mezdne delavstva. Plačilo za težaško delo je bilo pičlo, vendar si je marsikdo s skromnostjo in z vztrajnostjo opomogel, poplačal dolgove in uredil dom. Interesi velikih monopolnih družb se često niso ujemali s potrebami in pričakovanji ljudi, to je bil čas nemške gospodarske ekspanzije proti Jadranskemu morju (Mohorič 1968: 38-40).

ŽELEZNICA V ČASU PRVE JUGOSLAVIJE

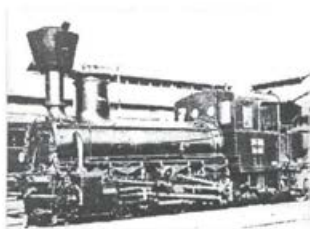
Težnje, da bi se Savinjska dolina povezala z Ljubljansko kotlino s krajšo transversalno progo, s čimer bi se izognili monopolni politiki Južne železnice, segajo v leta 1907-1910. Tedaj sta se izoblikovali dve varianti:

a) Polzela, Motnik, Tuhinjska dolina, Kamnik;

b) Šempeter v Savinjski dolini ali Polzela, Motnik, Črni graben, Domžale.

Združeni železniški odbori v Kranju, Kamniku, Gornjem Gradu in Mežici so leta 1928 naslovili *spomenico* takratni državni upravi, v kateri se zavzemajo za železniško progo: Šmartno ob Paki, Gornji Grad, Tuhinjska dolina, Kamnik, Kranj. Od te glavne proge bi se odcepila stranska: Radmirje-Ljubno-Prevalje. Čeprav projekt ni bil uresničen, je spomenica zanimiva, ker navaja naravne, gospodarske, prometne in strateške prednosti prizadetih krajev (*Spomenica* 1928).

V času prve Jugoslavije na našem območju niso gradili novih prog, pač pa se je železniški prevoz nekoliko posodobil in precej povečal. V potniških in službenih vozovih so oljne svetilke zamenjali s plinskimi. Vozovne hranilnike svetilnega plina so polnili v Celju. Od leta 1938 so pri potniških vlakih izboljšali vleko, stare lokomotive so zamenjali z močnejšimi JDŽ 116, tovrstne vlake pa so vozile lokomotive JDŽ 124 in kasneje JDŽ 131.

Parna lokomotiva JDŽ 124 (zbirka T. Brate)

Parna lokomotiva JDŽ 116 (zbirka T. Brate)

Pomembna za elektrifikacijo Šaleške doline je bila namestitev dveh turboagregatov z močjo po 1000 kW, ki sta začela obratovati oktobra 1929. Gradnja termoelektrarne je bila najboljša rešitev za velenjski lignit. Prvotno je bila električna energija predvidena samo za potrebe rudnika in neposredne okolice. Nato so elektrarno povezali s 35 kV daljnovodom in s Kranjskimi deželnimi elektrarnami; postala je javno podjetje za preskrbo z električno energijo Velenjske kotline in drugih pokrajin. Ko so leta 1931 zgradili 67 km dolg daljnovod Velenje-Črnuče in nato dvignili napetost od 35 na 60 kV ter opravili še vsa druga potrebna dela, je zasvetila velenjska elektrika tudi na ljubljanski železniški postaji. Leta 1930 je stala 1 kWh za privatno razsvetljavo 3-5,5 dinarjev, za javno razsvetljavo 3 din, za rudniške uslužbence pa 1 din pri omenjeni porabi do 7 kWh (Svetlin 1975: 105-106).

Železniško postajališče Huda luknja se v voznem redu iz leta 1928 ne omenja več, pač pa so se ob otvoritvi kraške jame (8. julija 1936) tam ustavili vsi vlaki (*Slovenec* 1936).*(2)

Leta 1928 so na progi Celje-Velenje vozili dnevno štirje pari potniških vlakov in en mešani. Prvi vlak je odpeljal iz Celja že ob 4.10 h, zadnji pa ob 20.15 h. Potniški vlaki so vozili povprečno eno uro in dvajset minut, mešani pa dve uri in štirinajst minut. Prvi jutranji vlak je odpeljal iz Velenja v Celje ob 5.34 h, zadnji pa ob 20.20 h (*Vozni red* 1928). Iz Velenja proti Dravogradu-Meži sta dopoldne odpeljala dva vlaka, popoldne pa samo eden; obratno razmerje je bilo v smeri Dravograd-Meža-Velenje. Iz Velenja do Dravograda-Meže je trajala vožnja s potniškim vlakom eno uro in petinštirideset minut, z mešanim vlakom pa tri ure in sedemnajst minut. Za celotno pot niso bili priporočljivi mešani vlaki. Prevažali so predvsem les in razsuti gradbeni material. Postajališče Sele so tedaj uradno preimenovali v Selo.

Dravograd je bil pomembno železniško križišče (foto A. Sore)

Leta 1936 je od Celja do Velenja vozilo pet parov potniških vlakov, od Velenja do Dravograda-Meže pa dva para potniških vlakov in en par mešanega vlaka (*Vozni red* 1935). Od 15. maja do 10. septembra 1939 so vozili vlaki iz Velenja v Celje v naslednjih časovnih presledkih: 5.38, 8.57, 12.12, 13.45, 17.30 in 20.39. Iz nasprotne smeri pa so prihajali ob: 5.56, 8.55, 11.35, 13.43, 17.10 in 21.55. Iz Velenja v Dravograd-Mežo so vozili vlaki ob: 6.00, 5.50, 9.05, 13.49 in 17.20. Iz Dravograda-Meže so se vračali ob: 8.51, 13.38, 17.15 in 20.35. Prvi vlaki iz Celja proti Dravogradu-Meži in zadnji iz Dravograda-Meže proti Celju sta vozila samo ob nedeljah in praznikih v poletni sezoni. Najbolj živahen je bil promet dopoldne okrog devete ure in popoldne ob pol šestih. Predvsem šolarji in poslovneži so se vozili v Celje s prvim vlakom in se vračali ob dveh popoldne.

Vsekakor je bila savinjska proga bolj frekventna kot mislinjska. Velenjčani so sodne posle urejali v Šoštanju, na srez pa so hodili v Slovenj Gradec. Potniške vlake proti Dravogradu-Meži so navadno sestavljali štirje vagoni, proti Celju pa dvakrat več. Za križanje v Velenju je vozni red predvideval pet do petnajst minut postanka. Takrat so odprli postajno okrepčevalnico, prišle so branjevke s sadjem, priropotal je poštar z ročnim zaprtim vozom, na kolesu se je pripeljal žandar, predvsem pa se je zlasti ob nedeljah in praznikih nabralo mnogo radovednežev. Prihod vlakov je bil pričakovan dnevni dogodek, podoben pristanku ladje v manjšem pristanišču. Tu se je nalagalo, razkladalo, premikalo, "furmani" so ob težko naloženih vozovih pokali z biči, otroci pa so za njimi v stara vedra pobirali gnoj in ga nosili na bližnje vrtove. Posebno živahno je bilo, kadar so fantje in

*Bližnja okolica železniške postaje Velenje okrog leta 1938
(Fototeka Muzeja Velenje)*

možje odhajali k vojakom, ko so "ajnricali". Naborniki in spremljevalci so se vriskajoč - s harmonikami - na okrašenih lojtrskih vozovih pripeljali do postaje. Žandarji so naganjali razgrete izzivajoče regrute ali rezerviste na vlak, objokana dekleta in žene pa so se jih oklepale in jih mirile.

Predvsem na večjih postajah, npr. v Celju in občasno tudi v Velenju, je bil dostop na peron ali do vlaka dovoljen samo z veljavno vozovnico ali peronsko karto. Tudi na izstopnih postajah so pregledovali vozovnice in jih pobirali.

Malo pred drugo svetovno vojno so v Velenju onstran postajnih tirov napravili zasilna zaklonišča pred letalskimi napadi. Okupator je zaklonišča razdril, stare "švelerje" pa so pokurili.

V ČASU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Z okupacijo Spodnje Štajerske sta se promet in poslovanje na železnici urejala po predpisih, ki so veljali v Avstriji v letih 1939 in 1940 ter se tudi po uvedbi državnopravnih železniških predpisov leta 1943 niso bistveno spremenili. Posamezni starejši železničarji so službovali še pod upravo Južne železnice in niso imeli težav s tujim jezikom, sicer pa je okupator železničarje potreboval in je bil do njih nekoliko strpnejši (Žnidarič 1990: 76). Proga Dravograd-Celje je upravno spadala pod železniško direkcijo Beljak (*Reichsbahndirektion Villach*) in pod prometni urad Celje, kurilniške izpostave Celje, Velenje, Otiški Vrh idr. pa so bile podrejene centralni kurilnici v Mariboru oziroma strojnemu uradu (*Machinenamt*) v Gradcu (Žnidarič 1990: 77). Vodilno osebje na vseh odgovornejših službenih mestih je bilo nemško. Uradni jezik je bil nemščina, zato so povsod organizirali tečaje nemškega jezika. V krajevnih imenih so skušali povsem zabrisati slovenski izvor. Pod staro Avstrijo so slovenski Otiški Vrh prevedli v *Ottischnigberg*, Nemci so ga preimenovali v *Kronenberg/Stmk.*, St. Johann/b. Unterdrauburg je postal *Lindenhof/Stmk.*, St. Gertraud - Gertrauden, St. Martin/b. Windischgraz - *Hartenstein*, Dousche - *Dölsach/Stmk.*, Missling - *Waldegg/Stmk.*, Oberdolitsch - *Türkenkogel*, Sele - *Schallegg*, Schönstein-Topolschitz - *Schönstein Warmbad*, St. Martin/Pack - *Packenstein*, St. Peter im Sanntal - *Petersdorf (Sann)* in Pletrowitsch - *Arndorf*.

Na novo so sprejeli precej dijakov srednjih šol, ki so hitro osvojili zahtevano jezikovno in strokovno znanje in iz brzojavcev kmalu postali vlakovni odpravniki. Dekleta so usposobili za popisovalke vagonov, blagajničarke, telegrafistke, sprevodnice itd. Fante so potrebovali tudi v kurilnici in v progovni sekciji, nekatere so po krajših tečajih in strokovnih izpitih pred lokalnimi komisijami (v Celju) kmalu vključili v neposredni promet. Marsikoga so premestili v notranjost države. To se je zgodilo tudi starejšim strojevodjem, prometnikom, posebno vodilnim uslužbencem. Jeseni 1942 so najprej preselili aktivne člane, nato so se jim pridružile družine. Velenjske železničarje so v glavnem premestili na Avstrijsko Štajersko (npr. Bruck an der Mur,

Zeltweg, okolica Judenburga), nekatere pa tudi dlje proti severu (npr. v Thürinško). Odnosi avstrijskih domačinov do slovenskih priseljencev so bili normalni, prav tako tudi stanovanja v večjih zgradbah. Slovenske železničarje so v Velenju zamenjali avstrijski, nemški, ki so imeli do stanovskih kolegov na splošno korekten odnos. Med njimi so bili tudi arogantni posamezniki, ki so ob vsaki priložnosti poudarjali svojo večvrednost in raznarodovalno poslanstvo. Pri železnici si je našel začasno zavetje marsikak zaveden Slovenec.

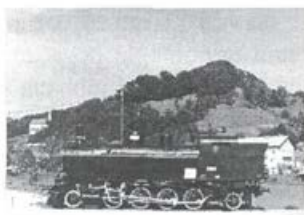
Vozni red iz leta 1943 je izenačil število vlakov na savinjski in mislinjski progi; na vsako stran so vozili štirje pari vlakov. Nedvomno je k temu pripomogla povečana gospodarska in politična gravitacija proti severu: Ljubljana je bila pod Italijo, Zagreb pa je bil središče Nezavisne države Hrvatske. Dnevna časovna razporeditev vlakov se ni bistveno razlikovala od že v Jugoslaviji uveljavljenega voznega reda (*Fahrplan vom Jahre 1943*).

Leta 1943 so Nemci zgradili posebni tir (0,4 km) od železniške postaje Žalec do graščine v Novem Celju, kjer so uredili vojno bolnišnico.

V tovrnem prometu je bil še vedno najpomembnejši premog. Takrat so iz Velenja dnevno odpeljali okrog štirideset vagonov premoga (Ževart 1977: 534). Do leta 1944 so na železniških postajah Velenje in Polzela nalagali boksit iz Vranje peči v Ložnici. Premog in boksit je potrebovala nemška vojna industrija. Na vseh večjih postajah so razobesili transparente s propagandno parolo: "*Räder müssen rollen für den Sieg.*" Do konca vojne in še nekaj let po njej so potniške in tovrne vlake vozile lokomotive tendrovke z oznako DRB 93, pozneje so jih registrirali s številko JŽ 53. Za njimi so težje in hitrejšje tovrne vlake vozile JŽ 24. Progo so usposobili za hitrost do štirideset kilometrov (Resnik, Stepic 1991: 34). V letih 1942 in 1943 so v Velenju nakopali 322.630 in 320.190 ton premoga. Napad enot NOV na premogovnik (3. 4.-1. 5 1944) in uničenje nekaterih najpomembnejših objektov, bombardiranje zavezniških letal (28. 12. 1944) ter pomanjkanje rudarjev so močno zmanjšali izkop.

Parna lokomotiva JŽ 24 (foto A. Luft)

Parna lokomotiva JŽ 53 (foto A. Sore)

Prva sabotažna akcija na savinjski progi je bila že avgusta 1941. Izvedli so jo borci Savinjske čete. Najuspešnejša akcija Koroškega in Pohorskega bataljona (drugega) je bila 27. in 28. oktobra 1943, ko so opustošili postajo in kurilnico na Otiškem Vrhu pri Dravogradu, zažgali železniške postaje v Turiški vasi, Dovžah in Gornjem Doliču (Žnidarič 1990: 334-336). Višek napadov na železniške komunikacije je bil leta 1944, ko je sovražnik doživel težke poraze na bojiščih Vzhodne in Zahodne Evrope in ko je na naše območje prišla XIV. divizija. Dotedanje sabotažne akcije so okupatorju povzročale precejšnjo škodo, toda prometa za daljšo dobo niso ohromile. Nemci so se zavedali te nevarnosti, zato so skušali na vsak način zaščititi prevoz zlasti orožja in vojakov. Železniške postaje in mostove so zavarovali z močnimi utrdбами in vojaškimi posadkami. Kontrolo na progah so povečali z oklepnimi vlaki, pred lokomotive so pripenjali tovarne vagone, ki naj bi obvarovali ostali del vlaka pred minami. Cilj zavezniških letal so bili zlasti vojaški transporti, najbolj izpostavljene pa so bile lokomotive

*Med vojno uničena in po osvoboditvi nanovo pozidana
železniška postaja Šmartno ob Paki (foto A. Sore)*

in njihovo osebje. Na progi Celje-Dravograd ni bilo pomembnejših vojaških transportov, prevažali pa so ranjence v Topolšico in Novo Celje. Čeprav je bila lokalna proga, je vendarle pomenila bližnjico v avstrijski del nemške države. V štirih letih okupacije je bilo na naši progi skupaj 116 partizanskih akcij, od tega 91 samo v letu 1944, zlasti jeseni (Žnidarič 1990: 404). O uspehih NOV na tem področju so napisali že veliko del. Bolj kot porušeni mostovi, zvite tračnice, iztirjeni vagoni, uničene lokomotive ali mrtvi nemški vojaki so ljudem ostali v spominu goreči vlaki, ki so jih pošiljali partizani proti Velenju in Dravogradu, pa razstrelitev železniškega viadukta pri Gornjem Doliču in predora v Mislinji (18. 6. 1944), s čimer so za dalj časa preprečili obnovitev prometa na tej progi. Na relaciji Celje-Velenje so bili najpogostejši napadi na železnico poleti in jeseni 1944, ko so potekali boji za Gornjo Savinjsko dolino. Proga je bila največkrat prekinjena v soteski med Paško vasjo in Šoštanjem. Uničeni sta bili tudi železniški postaji Šmartno ob Paki in Polzela-Braslovče.

ŽELEZNIŠKI PROMET V OBDODBU 1945-1994

Leto 1945 pomeni prelomnico v družbenem in gospodarskem razvoju Velenjske kotline. Vojna je zapustila veliko opustošenje in škodo na vseh področjih. Hitrejši gospodarski razvoj je bil odvisen tudi od obnovljenega železniškega prometa. Med drugim je morala železnica premagovati veliko pomanjkanje voznega parka. Redki avtobusi so vozili le v kraje, ki niso imeli drugih prometnih zvez, npr. v Gornjo Savinjsko

dolino. Na cestah še ni bilo privatnih osebnih vozil, zato so toliko bolj izstopala službena. Ob sobotah, nedeljah in državnih praznikih so v pokritih tovornih vagonih potovale množice ljudi domov ali na organizirana zborovanja. Vlaki so redno zamujali. Delovne rezultate smo presegali predvsem z večjim fizičnim naporom, najuspešnejša in v praksi preverjena organizacijska oblika je bilo tekmovanje, ki so ga uvajali v vseh delovnih kolektivih. Tako so maja leta 1950 na delovnih konferencah v Ljubljani in Mariboru sklenili, da bodo vse lokomotive obremenili še za 5 do 60 odstotkov. Na progi Velenje-Celje so dvignili normo obremenitve za 50 odstotkov. Za prevoz težjih vlakov so najbolj zaslužni delavci prejeli poseben dodatek, najuspešnejši kurjači in strojevodje pa še brezplačen dopust na morju (Vestnik 1950: 246-247). Leta 1950 je ob delavnikih vozilo skozi Velenje 21 tovornih in dva manipulativna vlaka; več jih je pripeljalo iz celjske kot iz dravograjske smeri; za nekatere vlake sta bila kraja Velenje in Šoštanj končni postaji. Z letom 1967 so začeli izločati iz prometa vozove z lesenim ogrodjem. Naslednje leto so organizirali zbirne centre za kosovno blago, ki so ga z železniškimi tovornjaki razvažali do naslovnika. -Lahke ekspresne pošiljke (do 50 kg) še vedno dostavljajo z vlaki, za težje pa sta zbirni mesti Celje in Velenje.

Službene vozove in vlakovodje so najprej odpravili pri potniških vlakih, ostali pa so še pri nabiralnikih. Še prej (leta 1954) so odpravili signalni rog, s katerim so vlakovodje naznanjali odhod vlaka (Železniški vestnik 1954: 653). Leta 1950 je vozilo na savinjski progi pet parov potniških vlakov. Zgodnji delavski vlak, kasneje imenovan "Pavliha", je odpeljal iz Velenja v Celje že ob 4.14 h, v Velenje pa se je vračal ob 16.44 h. Zadnji vlak je prispel v Velenje ob 22.53 h. Drugi potniški vlaki so se ravnali po tradicionalnem časovnem razporedu.

V petdesetih letih so nameščali v prometnih pisarnah avtomatske telefonske centrale (Železniški vestnik 1953: 29) in leta 1959 ukinili brzovjav. Za razsvetljavo signalov so še pred dobrim desetletjem uporabljali petrolej. Napredek se kaže tudi v zimskem ogrevanju kretnic s plinom ali elektriko, a ne na vseh postajah. Zadnja leta pred uvedbo motornih vlakov so na savinjski progi vozile lokomotive JŽ 25, nekajkrat tudi JŽ 28.

Samo eno leto (1968) je vozil popoldne direktni motorni potniški vlak iz Ljubljane v Prevalje in se od tam vračal naslednje jutro; z njim so se radi vozili študentje. Istega leta je vozil iz Celja v Velenje še en par motornega vlaka, druge so še vedno vlekli parne lokomotive.

Zadnja leta parne vleke so uporabljali lokomotive JŽ 25 (foto A. Sore)

Z novim družbenim sistemom po osvoboditvi so nastopili drugačni pogoji gospodarjenja in izkoriščanja naravnih dobrin. Spremenil se je odnos do bogatih zalog velenjskega lignita. Domači rudarski strokovnjaki so načrtovali vedno večjo proizvodnjo premoga, ki ga je zahtevalo slovensko tržišče, zlasti TE Šoštanj. Domači in priseljeni rudarji so z novimi odkopnimi metodami, mehanizacijo ter nadurnim delom (ob sobotah in nedeljah) komajda zadovoljevali naraščajoče potrebe. Leta 1950 so jamo Škale povezali z jamo Preloge, kjer so zgradili nov izvozni jašek, separacijo, nakladalno postajo idr. Večji izkop in prevoz premoga je potreboval nov industrijski tir (2,3 km) od Šoštanja do rudniškega nakladišča v Prelogah, odkoder se je nova proga v loku obrnila k obstoječemu železniškemu odcepu Pesje-Škale. Zvezna planska komisija je že junija 1950 dala soglasje k idejnemu načrtu za industrijski tir, tehnični pregled nove proge pa so opravili aprila 1955. Prazne vlakovne kompozicije so peljali skozi Pesje do novega jaška, kjer so jih naložili s premogom, od tu pa odpeljali po novem industrijskem tiru proti Šoštanju in naprej. 30. maja 1956 so postajališče Pesje preuversili v odcepišče, dotedanje nakladišče Preloge v prometišče, obe prometni postojanki pa so podredili železniški postaji Šoštanj, ki je bila takrat bolj frekventna kot Velenje. Tu je

bil od leta 1959 do 1973 sedež prometne sekcije, ki je segala od Celja do Dravograda (mejni postaji sta bili izvzeti). Šef šoštanjske sekcije je bil spočetka Karel Sajko, nato pa Anton Dvornik. Pred letom 1941 je bil v Šoštanju dolgo časa postajni načelnik Jože Veingerl, po letu 1945 pa Karel Vouk, Viktor Zager, Vidoje Jovanović in Janko Feldin. Jeseni 1972 je spadalo pod železniško postajo Šoštanj sedem vlakovnih odpravnikov, v Velenju pa jih je delalo pet. Med najbolj zanimivimi in družbeno aktivnimi prometniki v Šoštanju je bil Henrik Železnik. V Prelogah in Šoštanju je bilo v šestdesetih letih zaposlenih nad petdeset operativnih delavcev. Brez kurilniškega osebja je v Prelogah v eni izmeni delalo okrog deset ljudi. Premike vagonov pod klasirnico in na notranjih industrijskih tirih so upravljali kvalificirani premikači RLV.

Statistika premogarjev in železničarjev v Prelogah (foto Pajk Velenje)

V Prelogah je bilo devet tirov: trije so bili pod klasirnico, dva za dostavo praznih voz, druge so uporabljali za sestavo vlakov in manipulacijo. Vlake so nalagali po smereh odvoza in po vrstah premoga. Premikanje in sestavljanje vlakov sta omogočali dve kretniški postojanki. Do leta 1959 je bila kurilnica v Velenju, nato pa so lokomotive in kurilniško osebje preselili v Preloge. V remizi sta bili dve stojišči za lokomotive, jama za pepel in jarek za pregled podvozja, vodna postaja, prenočitvenobivalni prostori (šest postelj) za strojno in kurilniško osebje, ključavničarska in kovaška delavnica, razna skladišča in sanitarije. V posebni zgradbi so bile prometna pisarna, robna blagajna, skladišče in soba za premikače. Investitor vseh del v Prelogah je bil Rudnik lignita Velenje. Za premikanje so več let

uporabljali lokomotivo JŽ 157-00, nato pa JŽ 51 in JŽ 62. Okretnice ni bilo.

Šoštanjska postaja je bila najbolj obremenjena, ko je bil tu sedež prometne sekcije (foto A. Sore)

V tem času so tudi šoštanjsko železniško postajo razširili še za dva tira, tako da ima sedaj štiri. V prvi polovici šestdesetih let je skozi Šoštanj dnevno peljalo okrog petsto vagonov premoga; v mestu so vsak dan naložili po petnajst vagonov opek iz elektrofilitrskega pepela, dostavili surove kože usnjarni, gradbeni material TE Šoštanj ipd.

Proizvodnja premoga v letih:

1945	182.540 t
1950	477.230 t
1955	1.116.500 t
1960	2.200.000 t
1970	3.461.000 t
1980	4.702.000 t
1985	5.106.400 t
1987	4.702.500 t
1990	4.210.000 t
1993	3.932.000 t

Velenjskega premoga se ne izplača prevažati na večje razdalje, ker ima malo energetske vrednosti; vsebuje veliko vlage ter pušča veliko pepela in drugega balasta. Racionalnejša je njegova pretvorba v električno energijo. Prvo enoto TE Šoštanj (60 MW) so priključili na omrežje leta 1956, drugo (75 MW) pa leta 1960. Ko je propadel projekt *energokemičnega kombinata*

(1965), so se po daljšem časovnem presledku odločili, da do leta 1972 povečajo zmogljivost TE Šoštanj za 275 MW in nato do leta 1977 še za 335 MW. Skupna zmogljivost TE Šoštanj znaša 745 MW. Pri preskrbi z velenjskim premogom ima prednost pred ostalimi odjemalci. Leta 1960 je TE pokurila 27 odstotkov letne proizvodnje, 1974 65 odstotkov, 1990 87 odstotkov in 1993 90,4 odstotka. Največ električne energije je ustvarila TE Šoštanj leta 1983, in sicer 400.077 GWh; leta 1990 je bila njena proizvodnja nekoliko nižja (300.099 GWh). Velenjsko elektrarno so leta 1959 usposobili za toplarno in je obratovala do leta 1971, ko jo je tudi v tem pogledu nadomestila TE Šoštanj (Svetlin 1975: 110).

Najbolj usoden dogodek od nastanka proge Celje-Dravograd je bila ukinitve njenega zgornjega dela od Velenja do Dravograda. Združeno železniško transportno podjetje Ljubljana je že tri leta prej predlagalo Republiškemur izvršnemu svetu ukinitve nekaterih nerentabilnih prog v Sloveniji. 12. marca 1968 so razpravljali tudi o izgubah in ukinitvi mislinjske proge. 1. julija 1968 je proga od Velenja do Dravograda izgubila značaj javne proge, potniški vlaki so prenehali voziti, uveden je bil dostavni blagovni promet pa tudi višje tarife. ZŽTP je sklenilo z občinama Slovenj Gradec in Dravograd posebno pogodbo, s katero sta se zavezali poravnati morebitno izgubo pri dostavnem prevozu. Kosovne in vozovne pošiljke so prevažali z vlakom do manipulacijskih postaj: Gornji Dolič, Mislinja, Slovenj Gradec, Sv. Jedert in Otiški Vrh (Nova proga 1968, št. 14). Naslednje leto se promet na progi ni povečal, narasla pa je izguba, ki bi jo morala plačati v glavnem (83 %) občina Slovenj Gradec. Občina in gospodarstvo nista mogli zagotoviti toliko sredstev, zlasti ker ni bilo izgledov, da bi postala proga javno prometno sredstvo in bi bilo železniško gospodarstvo pripravljeno vlagati večja sredstva za njeno redno vzdrževanje. Zadnji vlak z ovenčano, žalostno piskajočo lokomotivo se je poslavljajl 30. aprila 1969. Občina Slovenj Gradec naj bi tedaj sklenila novo pogodbo samo za relacijo Dravograd-Slovenj Gradec, vendar tudi do tega ni prišlo. Industrijski tir se je obdržal samo med postajama Dravograd-Otiški Vrh. Tu so odstranili okretnico in del tira do kurilnice. Ukinjeno železnico je morala nadomestiti cesta, ki je bila potrebna temeljite obnove, zlasti na odseku Paka-Gornji Dolič. Sredstva

so prispevali: Republiški cestni sklad, koroške občine in velenjska občina. Z deli so začeli že leta 1966 (Šaleški rudar 1969, št. 8). Kmalu po zadnji vožnji so odstranili tirnice in dobro ohranjene pragove ter jih prodali v Vojvodino, dotrajane "švelerje" pa so pokupili domačini. - Železniška trasa je danes zaraščena, peščeni nasipi so ponekod razkopani, predori deloma porušeni (v enem izmed njih - v Paki - gojijo šampinjone!), na vmesnem območju so pozidali hiše itd. Železniška postajna poslopja so odkupili železničarji za stanovanja ali pa jih je železnica prodala oziroma dala v najem raznim podjetjem, zlasti skladišča. Nekaj železničarjev se je takrat upokojilo, druge so prestavili na druga delovna mesta, največ v Velenje in Šoštanj oziroma Preloge. Na velenjski postaji so del nekdanjega stanovanja namenili premikalnemu osebju za dnevni prostor, ostale prostore so oddali podjetju Feršped; nekdanjo čakalnico drugega razreda, garderobo za osebno prtljago potnikov pa so že leta 1966 preuredili v pisarno za blagovni promet.

Mislinja - nekoč železniška, danes avtobusna postaja (foto A. Sore)

Ali bo še kdaj pripeljal potniški vlak? V ozadju opuščena kurilnica (foto A. Sore)

Ko so opustili izvozni jašek Škale in začeli premog pošiljati po transportnem traku v Preloge, so odstranili tudi škalski tir. Zaradi izkoriščanja *Vzhodnega polja* in predvidenega rušenja varnostnega stebra v Prelogah so v Pesju zgradili izvažalni nadkop. Odkopavanje premoga od južnega krila Vzhodnega polja proti zahodu je že leta 1982 doseglo izvozni jašek in klasirnico v Prelogah. Postopno so zgradili nove nadomestne objekte med reko Pako in železniško progo blizu TE Šoštanj. V Pesju so do leta 1987 porušili staro železniško poslopje, položili štiri tire, od teh dva pod klasirnico izvažalnega nadkopa, novo zgrajene postajne prostore pa opremili s sodobno elektrorelejno signalnovarnostno napravo. Kasneje je dobila takšno napravo tudi postaja Šmartno ob Paki, Polzela in Žalec pa imata nekoliko starejši Iskrin proizvod. Industrijsko progo Šoštanj-Preloge so opustili z voznim redom 1990/91, praktično pa je niso uporabljali že več let, kar velja tudi za kurilnico.

Usoda odsluženega preloškega jaška (foto A. Sore)

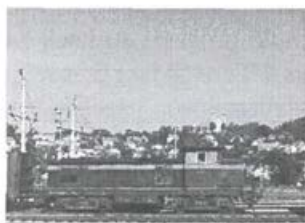
Nova železniška postaja v Pesju z bližnjo separacijo in nakladališčem premoga (foto A. Sore)

Med največje uporabnike železniških storitev spada tudi podjetje Gorenje-Gospodinjski aparati Velenje. Iz skromne delavnice v vasi Gorenje se je v nekaj letih po preselitvi v Velenje (1960) razvilo v veliko sestavljeno delovno organizacijo. Poslovni sistem Gorenja združuje (po podatkih iz leta 1994) štirideset podjetij, od tega dvajset v tujini; zaposluje 6500 delavcev in se uvršča med osem največjih tovrstnih podjetij v Evropi. Njihovi glavni proizvodi so pralno-pomivalni, hladilno-zamrzovalni in kuhalni aparati. Na leto izdelajo 1,6 milijona izdelkov, 95 odstotkov proizvodnje izvažajo v tujino (tudi na najzahtevnejša tržišča). Po železnici pripeljejo okrog sedemsto vagonov reprodukcijskega materiala, embalaže, pločevine, odpošljejo pa za okrog 12.000 vagonov izdelkov. Ostalo blago prevažajo s tovornjaki.

V času intenzivne gradbene dejavnosti so po železnici prevažali veliko gradbenega materiala: prod, gramoz, opeko,

Del muzejskega potniškega vlaka na stranskem tiru (foto A. Sore)

Dizelska vleka je najprej nadomestila parno pri tovrnem vlaku (foto A. Sore)

cement, betonske izdelke, itd. Naročniki so bili predvsem gradbena in trgovska podjetja. Omenili smo že obrat EFE.

Z voznim redom 1975/76 so nastopile na progi Celje-Velenje dizel-električne lokomotive JŽ 643, potniške motorne vlake, izdelane v Smederevski Palanki pa so sestavljali pogonski voz z oznako JBŽ 81 in prikolice JBŽ 818. Kmalu zatem je tovarna železniških vozil v Mariboru v sodelovanju z italijansko tovarno Fiat izdelala nove dizelske motorne vlake, namenjene neelektrificiranim progam. Vožnja z motorniki JŽ 813/814 je bila hitrejša in udobnejša. Izredno zahteven je bil prevoz satorja za električni generator za TE Šoštanj leta 1977, saj je bil težak 218 ton, visok štiri in dolg osem metrov. Skupna teža z 20-osnim in 120-tonskim vagonom ter nakladalnim pripomočkom je znašala 380 ton (Resnik-Stepic 1991: 35-39).

Zlasti v prvi polovici osemdesetih let se je tovarni promet na savinjski progi znova povečal. TE Šoštanj je velenjski lignit mešala z boljšim rjavim premogom iz slovenskih in bosanskih premogovnikov. Leta 1982 so v TE Šoštanj pokurili 4.990.000 ton premoga, od tega eno petino iz drugih jugoslovanskih premogovnikov. Tudi v naslednjih letih je velenjski premogovnik dosegal izredne izkopalne rezultate. Del domače proizvodnje so namenili široki potrošnji in nekaterim večjim stalnim porabnikom. Vsak dan so vlekli dizelske lokomotive iz Velenja v Celje, Krško in Ljubljano 80 do 120 vagonov premoga. Proti koncu osemdesetih let se je zmanjšal prevoz premoga iz srbskih premogovnikov do šoštanjske termoelektrarne, upadlo je zanimanje slovenskih potrošnikov za nakup komercialnega premoga, na savinjski progi pa so imeli zaradi tega manjši promet.

Nevsakdanji (v organizacijsko-tehničnem pogledu) je bil leta 1988 prevoz težkih betonskih elementov za celično gradnjo objektov. Vegrad - GIP - Velenje (PE Vemont, Selo) je tedaj v sklenjenem potovalnem krogu v šestih tednih prepeljal iz Velenja v Vzhodni Berlin 290 gradbenih celic. Skupnost JŽ je za to priložnost pri zahodnonemških železnicah najela posebne vagona s poglobljenim dnem (Kukovica 1988: 13).

Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta smo svetovno energetska krizo občutili tudi pri nas. Znova smo ugotovili, da je železniški prevoz na srednjih in daljših relacijah cenejši kot cestni. To je bil čas velikega varčevanja z naftnimi derivati, ki so ga občutili vsi vozniki motornih vozil - čas parnih in neparnih dnevo oz. bencinskih bonov (1982). Povečan interes gospodarstva in potnikov za železniški prevoz je razkril premajhno prepustnost železniške postaje in carinske službe v Velenju. Vsak mesec je odpeljalo iz Velenja okoli 1300 naloženih vagonov. Tedaj so naredili načrt za novo tovorno postajo v Velenju, ki naj bi prevzela ranžirna dela postaj Velenje, Pesje in Šoštanj. Tovorni promet naj bi se umaknil iz naselij, v katerih bi ostale le potniške postaje. Novo tovorno postajo so načrtovali zahodno od sedanje, vzporedno s tovarno Gorenje, v bližini predvidenega rezervata za industrijsko cono. Upoštevali so selitev rudarskih naprav iz Starih v Nove Preloge ter neena-komeren odtok in dotok tovora (Kukovica 1980: 2). Ostalo je pri načrtih. Sedaj je na železniški postaji Velenje šest normalnih tirov.

Motorni vlak v dolini spodnje Pake (foto A. Sore)

Leta 1981 je vozil iz Ljubljane v Velenje in nazaj poslovni *Zeleni vlak*, ki pa ni pritegnil dovolj potnikov in so ga kmalu opustili. Da bi povečali potniški promet in uporabnikom omogočili krajšo pot do doma, delovnega mesta ali šole so leta 1982 odprli novo postajališče na Lavi v Celju, julija 1988 pa še postajališče Florjan, ki ga je financirala krajevna skupnost Skorno-Florjan. Že okoli leta 1970 so "pri dveh mostovih" (na sedanjem odcepu ceste v Lokovico) navozili potreben gramoz

za postajališče Skorno, vendar so priprave zastale. Medtem je na sotočju Šentflorjanščice in Toplice nastala nova stanovanjska soseska, kar je vplivalo tudi na lokacijo postajališča.

V osemdesetih letih, ko je narasel promet na savinjski progi, so uporabljali dizelske lokomotive francoske proizvodnje z oznako JŽ 643. Pozneje so vpregali močnejše lokomotive ameriške izdelave z našimi številkami: JŽ 644 in JŽ 661. Na progi Celje-Velenje znaša njihova povprečna obremenitev okrog 900 ton. Modernizacija železnic se kaže v večji zmogljivosti, hitrejšem in udobnejšem, zlasti pa varnejšem prevozu. Večina cestnih prehodov je zavarovana z avtomatičnimi zapornicami z utripajočimi lučmi. Ročno odpiranje in zapiranje zapornic je še v Celju na Mariborski cesti in v Šoštanju. Posodobili so tudi telekomunikacijske naprave. Popravilo proge je v glavnem mehanizirano. Dolgotirne trakove, npr. od Celja do Polzele, lažje vzdržujejo, saj so tračnice varjene. Še vedno pa je problematično kemično uničevanje plevela. Savinjsko progo so usposobili za hitrost do sedemdeset kilometrov na uro in za osno obremenitev do osemnajst ton.

Elektrifikacija glavne proge Ljubljana-Maribor (1964-1976) ni direktno vplivala na prevoz na lokalnih progah, vsekakor pa pomeni novo dobo v razvoju železnic in nenazadnje drugačen odnos do zdravega okolja. Prvi električni vlak je pripeljal iz Ljubljane v Celje 21. maja 1971, prvi poizkusni vlak iz Celja v Maribor pa konec leta 1974. Svečana otvoritev elektrificirane proge Maribor-Celje-Koper je bila 27. 12. 1975. Obnova in modernizacija celjske železniške postaje je bila zasnovana leta 1987, vendar so dela prekinjali zaradi stalnega pomanjkanja denarja. Do konca leta 1993 so namestili večino signalnovarnostnih naprav in opravili druga vzporedna dela. Zgradili so podhod na drugi in tretji peron ter obnovili in preuredili večji del postajnega poslopja. Promet vodijo vlakovni odpravniki iz komandnega prostora v centralni postavljalnici. Tu so vgrajene računalniške naprave in panoramska kontrolna plošča s tirno sliko celjskega železniškega vozišča. Video postavljalni pult so zasnovali Iskrini strokovnjaki v sodelovanju

z železniškimi. Sistem VPP izdela program voženj za vsak vlak, ki je v voznem redu in ga vnese v računalnik, ki omogoča arhiviranje. Za savinjsko progo se tako programiranje ne bi splačalo, ker je tam trenutno premalo voženj (Zupančič 1993: 3-4). V Celju bi bil koristen direktni tir, ki bi povezal savinjsko progo s tovorno postajo v Čretu; s tem bi odpravili premikanje pred potniško postajo.

Elektrificirano železniško vozlišče v Celju (foto A. Sore)

Sestava tovora se je posebno v zadnjih dveh desetletjih spremenila v korist višjih prevoznih cen. Razsuti tovor: bentonit (Žalec), tuf (Šmartno ob Paki), gramoz, premog ipd. so nadomestili izdelki velenjske in šoštanjske industrije. Pomembno prevozno blago je še vedno hmelj, simbol savinjskega kmetijstva.

Po obsegu dela (naloženih in izpraznjenih vozovih, odpravljenih vlakov, premikih itd.) so železniške postaje od Celja do Velenja razporejene v štiri stopnje. Celje je postaja prvega reda, Velenje drugega, Pesje tretjega, Žalec, Polzela, Šmartno ob Paki in Šoštanj pa četrtega reda. Stopnja postaje vpliva na osebne dohodke zaposlenih. Postajališča Petrovče, Šempeter v Savinjski dolini, Paška vas, Florjan niso razvrščena.

Po voznem redu 1994/95 vozita na progi Celje-Velenje dva para tovornih vlakov, ki prevažajo predvsem premog, belo tehniko, reprodukcijski material in embalažo. Razen tega vozita od Celja do Žalca še dva para rednih tovornih vlakov (žito, tuf, hmelj, surovine, embalaža, industrijski izdelki itd.). Pet delovnih dni na teden vozi devet parov potniških vlakov (štirje dopoldne in pet popoldne), ob sobotah pet parov in pol, ob nedeljah pa vlaki ne vozijo.

Na velenjski avtobusni postaji se ob delavnikih ustavi nad 170 rednih avtobusov, in sicer iz celjske smeri 60, prav toliko s Koroške in nad 40 iz mozirsko-šoštanjske smeri. V navedenih številkah niso zajeti delavski in šolski avtobusi.

Bojazni, da bi zaradi nerentabilnosti ukiniteli progo Celje-Velenje, ni več. V zadnjem času se znova pojavlja želja, da bi obudili železniško progo proti Dravogradu. Najbolj problematičen je odsek od Velenja do Zgornjega Doliča, zlasti pa pozidani prostor do Sela. Morda bi kazalo speljati bližnjico po dolini Velunje in pod Graško goro. Zamisel o obnovitvi proge Velenje-Dravograd so izrekli tudi slavnostni govorniki ob stoletnici savinjske proge. Štirinajstega septembra 1991 sta pripeljala v Velenje dva lepo okrašena muzejska vlaka s častnimi gosti, ki so na železniški postaji odkrili spominsko ploščo plemenitemu Danielu Lappu.

Slavje ob stoletnici savinjske proge v Velenju (foto L. Ojsteršek)

Velenjska železniška postaja po praznovanju stote obletnice savinjske proge (foto A. Sore)

ŽELEZNIČARSKA STANOVANJSKA SOSESKA V VELENJU

Železniško progo *Celje-Velenje-Dravograd* so zgradili potem, ko so si avstrijske železnice že pridobile večdesetletne organizacijske in poslovne izkušnje. Železničarji so bili državni ali privatni uslužbenci, njihova osnovna dolžnost je bila vestno izpolnjevanje predpisanih nalog. K uspehu podjetja so lahko veliko prispevali s pravočasnim preprečevanjem nezgod, strokovnim delom in razumnim varčevanjem potrošnega materiala, npr. goriva. Osebe so lahko na njihovo prošnjo ali po službeni potrebi prestavljali iz kraja v kraj na bolj ali manj odgovorna delovna mesta. Ob otvoritvi savinjske železnice je bilo verjetno malo domačinov na vodilnih položajih. Od leta 1904 do 1914 so se v Velenju zvrstili naslednji postajni načelniki: Ivan Hočevar, Franc Jaklič, Franc Henzel, Gustav Tarman, Anton Hermetter (pomočnik načelnika), v Šoštanju pa je ves ta čas služboval Franc Kramer (*Eisenbahn - Schematismus für Österreich - Ungarn* 1904/5 - 1914/15). Za kasnejše obdobje navajamo samo imena ljudi, ki so dalj časa službovali v Velenju in so ostali v spominu sodobnikov. V predvojni Jugoslaviji so na velenjski železniški postaji službovali naslednji načelniki: Legat, Jože Lavrič, Janez Sedej, Rudolf Jeretin, Ivan Glavač; med okupacijo Johan Kremlj; po osvoboditvi pa: Janez Bogataj, Karel Sajko, Franc Petek, Stanko Povše in Dragan Daničić. Vodje kurilnice v Velenju so bili: Janez Tepin, Rudolf Gale (v stari Jugoslaviji) in Karel Stagoj, v Prelogah pa Franc Živič, Jože Horvat in Stanko Orličnik. Vrstni red nadzornikov proge je bil naslednji: Osolin, Janez Vertačnik (tudi po osvoboditvi), Drogenik, Franc Stvarnik, Franc Krajnc, Lojze Kovač, Anton Košir, Ivan Rovšnik in Janko Marič. Od predvojnih prometnikov - vlakovnih odpravnikov navajamo naslednje: Rudolf Verderber, Žabkar, Štefan Trojar, Rihard Müller, Boško Stanković, Blagoje Stojanović in Karel Sajko. Po osvoboditvi se je poleg že omenjenih ljudi zvrstila še vrsta drugih: Ivan Malovrh, Oskar Čas, Ivan Bezelak, Marko Bonač; po ukinitvi mislinjske proge pa še Maks Marot, Anton Čas, Jože Klokočevnik idr. Že kmalu po prvi svetovni vojni so se preselili

v Velenje strojevodje: Rudolf Špendl, Franc Štefančič, Franc Rihtaršič, Gustav Sore, Ivan Rejc, nekoliko kasneje Janez Keršmanec, Polde Vengust, Srečko Puc, Ivan Rus, Martin Glavač, Anton Maher in Janko Štrafela. V Šaleku je stanoval Viktor Jurič. Med okupacijo so se v Velenju zaposlili trije bratje: Karel, Johan in Edvard Bizjak, po osvoboditvi pa Janez Slavc, Franc Mlakar, Stane Kumer, Ignac Šalej, Jože Kavčič, Rudolf Ževart, Karel Klinc, Konrad Vodenik, Anton Sopošek, Stanko Čujež idr. Med vlakovodji iz prve Jugoslavije omenjamo Jožeta Koširja, Ivana Prodrika, Antona Ograjenška in Rudolfa Cvikla;

Nad sto let stara železniška stanovanjska zgradba v Velenju je potrebna temeljite prenove (foto A. Sore)

kasneje se jim je pridružil še Jakob German idr. Vsak strojevodja je bil najprej kurjač. Pred drugo svetovno vojno so bili znani kurjači ali nadkurjači: Štefan Hvalič, Miha Vožič, Karel Perdih, Ivan Grajželj, Franc Ramšak, Beno Žibolt, Franc Švarc, Franc Bizjak, Franc Lah, Franc Glušič, Ignac Cigler. Po letu 1945 so upokojene kolege zamenjali mlajši, od katerih so nekateri (že omenjeni) napredovali v strojevodje. Po ukinitvi parne vleke in uvedbi dizelskih lokomotiv kurjačev niso več potrebovali. Omeniti velja še nekaj sprevodnikov, nadpremikačev, skladiščnikov, kretnikov, kurilniških uslužbencev in progovnih delavcev starejše generacije, ki so prebivali in delali v Velenju. Znani so: Jurij Rogina, Franc Vertačnik, Janez Bizjak, Ivan Ževart, Jernej Šemrov, Franc Šumlak, Edo Vodenik, Pavel

Repnik, Anton Reher, Ivan Pocajt, Avgust Pavlinc, Miha Deberšek, Viktor Zalokar, Mihael Pirnat, Ivan Bizjak, Ferdo Stropnik, Jurij Ojsteršek, Alojz Eršte, Franc Kasesnik, Kovač, Meža, Grilc, Novak, Martin Hohkraut idr. Veliko starejših železničarskih družin se je preselilo v Velenje s Kranjske, zlasti iz Ljubljanske kotline, manj s Primorske in severnega dela slovenske Štajerske. Domačini so se jim v večjem številu pridružili šele v tridesetih letih. Običajno so začeli kot progovni delavci, z nadaljnjim strokovnim izobraževanjem in praktičnim delom pa so napredovali na višji položaj.

Železnica je v Velenju razpolagala z osmimi službenimi stanovanji, ki so jih morali uslužbenci ob upokojitvi izprazniti. Najemnina ni bil visoka, bližina postaje pa je pomenila precejšnjo ugodnost. Med trgov in železniško postajo ni bilo sklenjene pozidave, povezoval ju je lep drevored divjih kostanjev, ki so bili ob koncu stoletja dokaj razširjena okrasna drevesa. Železniški tiri so ločevali Staro vas in Velenje. Preden je stekla železnica, sta bili na levi strani ceste do trga samo dve stanovanjski zgradbi, na desni (do Ježovnikove gostilne) pa pet. Severno od postajnega nasipa in objektov so bili sadovnjaki, travniki in močvirni pašniki, južno od ceste in jugozahodno od železniškega skladišča in nakladalne klančine pa njive in travniki staroveških in trških posestnikov. V tridesetih letih so okoli postaje zrasle štiri železničarske hiše in večstanovanjska Cviklova vila. Malo višje, na rečni terasi, sta nastala še dva železniška domova, lastni hiši pa sta imeli tudi dve železniški družini pod farno cerkvijo na Konovem. Najstarejša (iz leta 1914) zasebna železničarska hiša blizu postaje je bil Prodnikov polkmečki dom. Redke so bile hiše v bližini postaje, kjer ne bi vsaj nekaj časa kot najemniki stanovali samski ali poročeni železničarji. Tudi železničarske družine v novih hišah so rade oddajale sobe ali majhno stanovanje vrstnikom z zanesljivim dohodkom. Onkraj reke Pake, v trgu, je (vsaj spočetka) živelo malo železničarjev. Okrog leta 1940 je okoli železniške postaje živelo triindvajset železničarskih družin in nekaj samskih železničarjev; tu je nastala prava železničarska soseska. Šele po

letu 1945 so našli v trgu bolj ali manj primerne prostore tudi za železniške upokoјence, ki so morali zapustiti službena stanovanja. Progovni delavci so povečini prebivali v širši okolici Velenja in so precej časa porabili za pot do delovnega mesta.

Del Velenja med trgom in Staro vasjo. V ozadju TE Velenje in Škale okrog leta 1938 (Fototeka Muzeja Velenje)

Pogled proti železniški postaji Velenje leta 1994 (foto A. Sore)

Prva povojna leta so bila v Velenju v znamenju velikih načrtov in gradenj; to je bila doba prostovoljnih delovnih akcij, “udarniškega dela”. V tem pogledu je postalo Velenje vzorčni primer za vso Slovenijo. Nekateri železniški upokoјenci so si našli dodaten zaslužek in boljše, vsaj začasno stanovanje; postali so hišniki, kurjači v šolah, dežurni pazniki na gradbiščih, pomagali so na krajevnem uradu ipd. Leta 1952 je prišla podružbena Cviklova vila (s pripadajočim zemljiščem) pod upravo Jugoslovanskih državnih železnic. Že do tedaj so tam stanovali večinoma železničarji, prostora pa je bilo za sedem strank. Sčasoma so si v hitro rastočem mestu pridobili življenjski prostor (lastno hišo ali družbeno stanovanje) mnogi mladi železničarji

iz raznih krajev Slovenije in Jugoslavije. V mestnem središču so železničarjem namenili dve stolpnici (Tomšičeva 2 in 4) z dvajsetimi družinskimi stanovanji in eno garsonjero. Tudi železniško gospodarstvo je izločalo sredstva za gradnjo in nakup stanovanj v okviru usmerjene stanovanjske gradnje. Škoda, da je železnica tako zanemarila svoje lastne (starejše) stanovanjske zgradbe.

Na velenjski železniški postaji je bilo zaposlenih malo žensk (nekaj čistilk, blagajničarka pri potniškem ali robnem prometu, tajnica v kurilnici in pri šefu postaje, popisovalka vagonov). Nekdaj so bile zelo redke družine, kjer sta bila zaposlena mož in žena, npr. mož prometnik, žena pa vrtnarica ali učiteljica. Soproge železničarjev so bile predvsem gosposdinje, matere.

Narodna sestava železničarjev se je v zadnjih treh desetletjih močno spremenila v korist Neslovencev. Pred drugo svetovno vojno in še nekaj let po njej so se v večjem številu zaposlovali fantje iz Paške vasi, Šmartnega ob Paki in bližnjih hribovskih naselij pa tudi z zahodnega območja Paškega Kozjaka. Na delo so prihajali peš, s kolesom, vlakom, avtobusom, kasneje pa že z osebnimi motornimi vozili. Predvsem zaradi neprimernega družbenega vrednotenja železničarskih poklicev in nižjih osebnih dohodkov so Slovenci zapuščali železnico in se odločali za bolj plačana delovna mesta.

Vsi, ki so delali na savinjsko-mislinjski progi, niso prebivali v Velenju. Mnogi so stanovali v drugih krajih, zlasti v Celju. Ko so ukinili mislinjsko progo in prestavili velenjsko kurilnico v Preloge in kasneje iz Prelog v Celje, se je tudi težišče savinjske proge povsem premaknilo v Celje. Kljub vsemu je Velenje še vedno pomembna tovarna in potniška postaja. Z novim zazidalnim načrtom na južni strani železniških tirov (bivalno rekreativni prostor) bo neurejena stanovanjska okolica poleg železniške postaje še bolj moteča.

78 8

Hiermit wird die Urkunde des 21. November 1891, R. G. B. Nr. 2 v. 1891 und allerhöchst. Entschliessung vom 16. April 1891, Kundmachung des Kaiserlichen Ministeriums vom 8. Mai 1891, Nr. 65 R. G. B.

Localbahn: Cilli-Wollan.

Kronland: Steiermark. Gerichtsbezirk: *Schnitz*

Bezirkshauptmannschaft: *Windischgraz* Katastralgemeinde: *Hohenberg*

Grundeinlösungs-Übereinkommen,

welches zwischen dem kaiserlichen Landesausschuss in Vertretung des Landes-Boisepark, an welcher die A.B. Comission des 21. November 1891, Nr. 2, R. G. B. 4. 1891, von dem und Betriebe der Localbahn Cilli-Wollan zufolge Kundmachung des Kaiserlichen Ministeriums vom 8. Mai 1891, Nr. 65 R. G. B. übertrugen wurde, durch dessen von der Special-Verwaltung des 18. Juni 1891, Zahl 58.783, zur Durchführung der Grund-Einlösung ausgesessene Bevollmächtigte die Herren: Daniel von Lapp und Eduard Kleinenswiler, Bismarckstrasse, demselben in Schnitz, gemacht ist.

Arman Perry Hohenberg
Grundbesitzer in der Katastralgemeinde *Hohenberg*

zum Zwecke der Herstellung der Localbahn Cilli-Wollan in Grund und Boden von der k. k. Staatseisenbahn in Graz gefälligen Einlassung-Erkenntnis des *Arman Perry* vom 18. April 1891, durch Feststellung der dem Eigenthümer zu leistenden Entschädigung am heutigen Tage abgeschlossen wurde.

Art. I.
Gegenstand der Ueileung.

Arman Perry
Grundbesitzer in *Hohenberg* ist
Katastralgemeinde *Hohenberg* Grund des gestrichen
Eigentums der Localbahn Cilli-Wollan in die kaiserliche Eigenschaft und der Con-

Uradni začetek gradnje proge Celje-Velenje je bil 24. april 1891.

STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE

Z nastankom Kraljevine SHS, Jugoslavije, so državne železnice potrebovale večje število strokovnjakov. Najprej so leta 1919 v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani organizirali prometno-komercialne tečaje. Pozneje so za potrebe železniških delavnic in kurilnic ustanovili triletno in štiriletne obrtne šole, v večjih železniških križiščih pa so pripravili posamezne strokovne tečaje (Dobrodel 1986: 39). Državna železniška šola v Beogradu je sprejemala osebe, ki so dovršile vsaj šest razredov gimnazije. V drugi polovici tridesetih let je tudi v Velenju službovalo več mladih prometnikov iz omenjene šole.

Zakon o državnem prometnem osebju iz leta 1931 je razlikoval uradnike (činovnike), uradniške pripravnike, poduradnike (zvaničnike) in služitelje. Za službo zvaničnika prve kategorije je zakon zahteval najmanj dva razreda srednje šole ali šolo z mojstrskim izpitom. Po dveh letih poklicnega dela v isti stroki in s prav dobro oceno je bilo potrebno opraviti še strokovni izpit. Za mesto zvaničnika druge kategorije je zadoščala končana osnovna šola. Kdor je prosil za mesto služitelja, je moral znati brati in pisati ter odslužiti redno vojaško obveznost (Službene novine 1931: 1002).

Tudi po osvoboditvi je primanjkovalo strokovno usposobljenih železničarjev, zadrego so reševali s strokovnimi tečaji za posamezne poklice. Prejšnje železniške obrtne šole so se preobrazile v železniške industrijske. V Ljubljani so ustanovili *železniški tehnikum*, kjer so se izobraževali učenci strojne, gradbene in elektrotehnične stroke, šolanje je trajalo sprva tri, nato pa štiri leta. V glavnem mestu Slovenije je delovala tudi enoletna *šola za vlakovodje*, v Mariboru pa od leta 1948 *delavski tehnikum*, v katerem so kvalificirani delavci z izrednim triletnim študijem pridobivali znanje in izkušnje. Enoletna *prometno-komercialna šola* se je po letu 1948 preselila iz Ljubljane v Podbrdo. S številnimi tečaji in z rednim šolanjem so že po nekaj letih ublažili kadrovsko stisko. Pomemben delež pri tem so imele ženske, ki so vrsto let opravljale zahtevno delo v prometno-transportni službi (prometnice, sprevodnice, popisovalke vozov, čuvajke). Leta 1950 so v Mariboru ustanovili triletno *železniško*

prometno-transportno šolo, v Ljubljani pa *železniško elektrokovinarsko šolo*. Učenci so v času šolanja prebivali v domovih. Čas šolanja je bil odvisen od zahtevnosti dela v prometu in je lahko po končani osnovni šoli trajal le nekaj mesecev (tečaji) ali pa dve, tri oz. štiri leta (npr. prometno-transportni tehnik), za strojevodjo - tehnika vleke pa praviloma šest let (Dobrodel 1986: 389). V času *Železniškega srednješolskega centra* v Ljubljani so v njegovi sestavi delovale še enoletna *šola za prometno-transportne tehnike*, za strojevodje in vozovne preglednike idr. V tečajih v Ljubljani, Mariboru in Kastavu so pridobivali ustrezno strokovno znanje mnogi novosprejeti in že zaposleni delavci, železničarji iz raznih krajev Slovenije in drugih republik nekdanje Jugoslavije. Sedaj (1994) izobražuje *Železniška srednja šola v Mariboru* po dveh programih: splošni program *promet (V. stopnja)* in *železniški transport (IV. in V. stopnja)*. Štiriletno šolanje se konča z zaključnim izpitom ali maturo, nato lahko tehnik nadaljuje študij o prometu (cestnem ali železniškem) na univerzi v Mariboru. V ljubljanski *Železničarski srednji šoli* imajo samo splošni program *prometni tehnik*. Pred približno dvema, tremi desetletji so bili v Mariboru večmesečni tečaji za prekvalifikacijo voznikov parne vleke za dizlovo-motorno vleko, leta 1993 pa prostovoljni tečaj za strojevodje in kurjače na parnih lokomotivah muzejskih vlakov.

Za železničarje v prometu je obvezno permanento izobraževanje in vsakoletno preverjanje znanja - periodični izpiti. Redno poučevanje (dve do štiri ure mesečno) po območnih izobraževalnih centrih ima namen utrditi in dopolniti že pridobljeno znanje z novostmi v predpisih in tehnologiji. Pouk je vključen v delovni čas. Če delavec ne pokaže zadovoljivega rezultata, do nadaljnjega ne sme opravljati zaupanega mu dela. Težave so imeli zlasti tisti priseljenci, ki zaradi jezika niso razumeli vsebine.

DELOVNO RAZMERJE IN OSEBNI DOHODEK

V stari Jugoslaviji so posebne komisije vsako leto ocenjevale uslužbenke državnih prometnih ustanov po naslednjih kriterijih: strokovna sposobnost, vedenje v službi in

izven nje, marljivost in zanesljivost v službi ter vrsta dela, ki ga je določena oseba opravljala. Predstojnik je moral konec junija in decembra na poseben list zapisati svoja zapažanja in pripraviti poročilo o vsakem uslužbencu. Oseba, ki je bila slabo ocenjena, je za eno leto izgubila periodični povišek plače, ob tem pa se ji tisto leto ni štelo v pokojninsko dobo (Službene novine 1931: 1004-1005).

Načelni osemurni delavnik se je lahko podaljšal, če je narava dela to zahtevala. Daljši delovni dan je postal pravilo tako pri progovnih delavcih (zlasti v poletnem času) kakor pri vlakovnem osebju. Državne železnice so določale dolžine turnusov in raspored dela po svojih potrebah, poleg tega pa niso upoštevali niti časa šolanja niti obvezne rezervne službe (deset ur mesečno) niti nočnega, nedeljskega ali obprazničnega dela. Število plačanih nadur je bilo omejeno. Mnogi letnega dopusta niso mogli koristiti, ker niso dobili zamenjave, ali pa so jih morali nadomestiti drugi v poostrenem turnusu (Dobrodel 1986: 187).

Po osvoboditvi je zakon o delovnih razmerjih (1957) izrecno določal redni delovni čas in opredelil izjemne primere. Z novo zakonodajo o delovnih razmerjih (leta 1965) je bil tudi na železnici uveden dvainštirideseturni delovni teden. Pravilnik o delu v izmenah v železniških transportnih organizacijah (1982) je trajanje izmene občutno skrajšal. Posamezna izmena za postajno in vozno osebje sme trajati največ dvanajst ur, za postajno osebje, kjer vozi v štiriindvajsetih urah do dvanajst parov rednih vlakov, pa največ štirinajst ur (Dobrodel 1986: 192). Razmerje med delom in prostim časom je bilo lahko v okviru turnusa dokaj neugodno, kar je najbolj občutilo vlakovno osebje. Ko so še vozili vlaki proti Dravogradu, so tudi v Velenju stanujoči železničarji prenočevali v Otiškem Vrhu, enako kakor Celjani v Velenju. Upokojeni pa tudi aktivni vlakovni odpravniki in strojevodje se še spominjajo turnusa: dvanajst ur dela, štiriindvajset ur počitka, nato dvanajst ur nočnega dela pa spet štiriindvajset ur počitka itd. Tako imenovani ruski turnus loči dvanajst ur dela in šestintrideset ur počitka, potem je znova dvanajst ur dela in štiriindvajset ur počitka. Takšno razmerje so zmotili dopusti in druge odsotnosti delavcev.

V prvih letih delovanja železnic so bile plače železničarjev, zlasti strojevodij, ki so opravljali nevarno delo, zelo visoke. Bile so približno za tretjino višje kot plače industrijskih delavcev. V prvi Jugoslaviji je bil plačilni sistem železničarjev zasnovan na "vzdrževanju delavca". Plače naj bi ustrezale položaju in funkciji, ki so jo imeli državni uslužbenci. Mesečne prejemke so dobivali vnaprej in so obsegali plačo ter položajni in osebni (draginjski) dodatek, ob tem pa jim je pripadal še dodatek za vzdrževanje družinskih članov. Prejemke je z zakonom in pravilnikom določala država. Uradniki so bili razvrščeni v deset položajnih skupin (najnižja je bila deseta). Če je bila letna ocena uslužbenca pozitivna, je po nekaj letih službovanja napredoval v višji plačilni razred iste položajne skupine. Deseta položajna skupina je imela dva poviška, sedma štiri, šesta, peta in četrta pa tri. Uslužbenec z nepopolno srednjo šolo je lahko napredoval od desete do osme položajne skupine, z dokončano od desete do pete in s fakulteto od osme položajne skupine naprej. Na velenjski železniški postaji menda ni bilo uradnika šeste ali celo pete položajne skupine. Plača, položajni in osebni dodatek so bili progresivni. Ljubljana je bila uvrščena v prvi, Velenje pa v tretji draginjski razred. Poduradniki prve skupine so bili razdeljeni v štiri položajne skupine s po dvema ali tremi periodičnimi poviški. Poduradniki druge skupine so bili razdeljeni v tri položajne skupine z enakim številom poviškov, služitelji pa v dve položajni skupini s tremi periodičnimi poviški. Dodatek za ženo (150 din) in otroke (po 140 din) je bil za vse železničarje enak (Službene novine 1931: 1003). Strojvodja, ki je vozil vlak in je spadal v deveto položajno skupino s tremi poviški, je s povprečno premijo (400 din) in kilometrino (200 din) ter ženo in dvema otrokoma prejemal mesečno 2860 din (leto 1939). Istega leta je poduradnik druge kategorije in druge položajne skupine z drugim poviškom (npr. premikač, kretnik) ter ob enakih družinskih razmerah prejel 1820 din. Skupni mesečni dohodek služitelja druge položajne skupine s tremi poviški in z vsemi drugimi dodatki je znašal okrog 1600 din. Nekvalificirani delavec, ki je bil plačan na uro, je z dodatkom (15 % od urnine) ob osemurnem delavniku na mesec dobil 868 din. Namenoma nismo zajeli vodilnih uslužbencev, ampak le prevladujoče nameščence srednjih službenih let.

Na kongresu železničarjev julija 1936 v Ljubljani so grajali krivično premestitev prometnikov in prometnih uradnikov iz eksekutive v neeksekutivno službo, s čimer se jim je službena doba povišala za pet let. Najtežje je bilo stanje pri progovnih delavcih, ki se jim je po pravilniku priznaval dvajsetdnevni mesečni delavnik, vendar ga uprava ni spoštovala. V posameznih mesecih so delali osem do dvanajst dni, njihov dnevni zaslužek pa je znašal komaj 18-21 dinarjev (Slovenec 1936/157: 6). Skupni mesečni dohodki strojevodij na vožnji niso bili tako nizki, vendar je bila sama plača, brez dodatkov glede na odgovornost dela, majhna. Prav na to pa so bile usmerjene pritožbe strojevodij na kongresu v Beogradu leta 1937. Zahtevali so, da se strojno osebje, ki je dovršilo vse predpisane tečaje in tudi v praksi pokazalo svojo sposobnost, izenači z državnimi uslužbenci, ki imajo štiri razrede srednje šole (Jutro 1937/153: 5).

Še nekaj let po osvoboditvi so na železnici uporabljali predvojne predpise, ki so jih spreminjali in prilagajali novim razmeram. Zatem so sledili plačilni razredi, ki so delavce razvrščali po njihovi strokovnosti in službenih letih na železnici. Tako je npr. srednji strokovni kader (tehniki) sodil v skupino od 16. do 12. plačilnega razreda, za 11. plačilni razred pa je že bila potrebna višja strokovna izobrazba. Uslužbenci, ki so opravljali manj zahtevna dela, so bili razvrščeni v nižje plačilne razrede (od 17. do 23.). Z uvedbo samoupravljanja so železničarje plačevali po tarifnem pravilniku (leto 1954), usklajenem z zveznimi predpisi. Osebni dohodki so bili odvisni od uspešnosti posameznika in uspeha celotnega podjetja. Plače so določali po tarifnih postavkah za strokovnost, vodstvo in posebne delovne pogoje. Poleg težkih in za življenje nevarnih delovnih pogojev je vlakovno osebje prejelo še tako imenovano kilometrino (dodatek za delo na vlakih izven kraja stalnega bivališča). Zaradi pomanjkanja osebja je bilo še posebej ovrednoteno čezurno delo. Tarifni pravilnik je urejal tudi razna nadomestila oz. povračila, npr. za delo na terenu, ločeno življenje od družine, delo v dneh državnih praznikov, nadomestilo za pripravljenost doma idr. Osebu kurilnice, predvsem strojevodjem in kurjačem, so priznali premije za prihranek pri gorivu in mazivu. Kdor je prijavil okvare na progi

ali na voznih sredstvih in s tem preprečil večjo škodo, je dobil nagrado (Dobrodel 1986: 148-151).

Čeprav podatkov o osebnih mesečnih dohodkih iz leta 1939 ne moremo primerjati z uradno objavljenimi podatki leta 1972, jih vseeno navajamo. V prometni sekciji Šoštanj je meseca oktobra znašal povprečni osebni dohodek (brez kilometrine) za delovno mesto polkvalificiranega delavca 1.154 din, za delovno mesto kvalificiranega delavca ali delavca z zahtevano poklicno šolsko izobrazbo 1.604 din; za delovno mesto, za katero se je zahtevala srednja šolska izobrazba, 1.949 din; za delovno mesto z višješolsko izobrazbo pa 2.624 din. Takrat je bilo v prometni sekciji Šoštanj zaposlenih skupno 107 ljudi, od tega je bila približno polovica kvalificiranih delavcev, dve petini jih je imelo predpisano srednješolsko izobrazbo, 5,5 % višjo šolo, malo manj pa je bilo polkvalificiranih delavcev. Mesečna plača vlakovnega odpravnika v Velenju se je takrat gibala od 3.120 do 3.463 din. Strojevodja pri motorni ali parni vleki je zaslužil od 3.180 do 4.733 din; strojevodje pri premiku so imeli na splošno nižje dohodke. Nadzornik proge v sekciji za vzdrževanje prog v Celju je oktobra leta 1972 prejemal od 3.020 do 3.209 din (Nova proga 1972, posebna izdaja).

ZDRAVSTVENO STANJE

Železničar v izvršilni službi mora poleg ustrezne splošne in strokovne izobrazbe izpolnjevati tudi zdravstvene pogoje. Že v stari Jugoslaviji je bil pred sprejemom v prometno službo obvezen zdravniški pregled. Železniške uslužbenke so glede zdravniških pregledov razvrstili v tri skupine. V prvi (izvršilno osebje) so bili tisti, ki so morali do petinštiridesetega leta starosti opraviti vsako tretje leto redne zdravniške preglede, ko so postali starejši, pa vsako drugo leto. V težjih bolezenskih primerih so bili potrebni še izredni zdravniški pregledi. Tudi v drugi Jugoslaviji so ohranili periodične in izredne zdravniške preglede. Za varnost železniškega prometa so najbolj odgovorni naslednji delavci: strojevodja, vlakovni odpravnik, premikač, odjavnik, voznik motornih progovnih vozil in vlakovni dispečer na telekomandi, ostali delavci so v drugi in tretji skupini. Poleg

splošnega zdravstvenega stanja ugotavljajo zdravniki v železniških zdravstvenih domovih (Ljubljana, Maribor) in specializiranih ambulantah duševne zmožnosti, sluh, vid in razločevanje barv. Ker se že pred sprejemom na delo opravi zdravstvena selekcija, so rezultati pri nadaljnjih zdravniških pregledih relativno ugodni. Med najpogostejšimi vzroki nesposobnosti za delo so bili: poslabšanje sluha in vida, obolenje srca in ožilja, pljuč, želodca, črevesja, duševne motnje ter obolenje hrbtenice. Andrej Viršček navaja v svojem poročilu naslednje: *"Tesnoba, razdražljivost, časovna stiska, stalna utrujenost, nevroza, kajenje, pretirano pitje kave in alkohola ... so pojavi, ki nas nenehno spremljajo, ki jih pogosto občutimo, težko priznamo, redko poiščemo strokovno pomoč in še težje odpravimo."* (Viršček 1993/9: 16).

Število umrlih železničarjev (1986-1991), ki stalno prebivajo v drugih republikah bivše Jugoslavije, je bilo večje (1,9-krat) kot pri slovenskih. Po vzroku smrti (glede na skupine bolezni) se železničarji niso razlikovali od ostalih Slovencev (Viršček 1993/9: 17). Marsikak železničar, ki dela v turnusu, se v prostem času izčrpava še doma na svoji zemlji. Iz analize bolniškega staleža za obdobje od januarja do septembra med letoma 1992-1993 je razvidno, da so bolniški izostanki narasli od meseca februarja dalje zaradi bolezni in nege družinskega člana (epidemija gripe), od marca naprej pri poškodbah izven dela, od maja naprej pa prav tako pri poškodbah na delu. Povečuje se pogostnost bolezni in število daljših invalidskih postopkov s ciljem invalidske upokojitve. Na drugi strani pa mnogi delavci iz strahu pred izgubo zaposlitve odklanjajo bolniški stalež, kar pospešuje delovno nezmožnost. Spremembe v tehnološkem procesu dela in s tem povezano ugotavljanje presežnih delavcev povečuje pri delavcih obremenitve in motnje (Hauptman 1993: 1-3).

SKRAJŠANA DELOVNA DOBA IN VOZNE OLAJŠAVE

Že v Avstro-Ogrski so priznali težje delovne pogoje strojnemu, vlakospremnemu in premikalnemu osebju in jih v

tem pogledu izenačili z nekaterimi poklici v rudarstvu in pomorstvu. Njihovo delo se tudi v prvi in drugi Jugoslaviji ni spremenilo. Kurjač na parni lokomotivi je v dvanajstih urah premetal in pokuril petnajst do dvajset ton premoga in je bil zlasti poleti izpostavljen hudi vročini, pozimi pa ognju, mrazu in prepihu. Tudi premikač je opravljal svoje delo podnevi in ponoči, ob vsakem vremenu, vedno je moral paziti, da med odklapljanjem in priklopjanjem vagonov ne zdrsne ob tirih, da ga ne stisnejo vagoni ali da ga v gosti megli in poledici ne povozi vlak iz nasprotno smeri. V prvi Jugoslaviji je *Zakon o prometnem osebju* določil strojevodjem, kurjačem, vlakovodjem, sprevodnikom, vlakovnim manipulantom, zaviračem in premikalnemu osebju za polno pokojninsko dobo petindvajset let neprekinjene zaposlitve v eksekutivi. Ostali uslužbenci so morali izpolniti trideset let službene dobe (Službene novine 1931: 1012). Ugodnosti za skrajšano delovno dobo so v drugi Jugoslaviji (1954) zožili na štiri osnovne razrede težkih del, med katerimi ni bilo železničarjev. Železniški sindikat si je prizadeval prikazati naporno in odgovorno delo eksekutivnih železničarjev, a je pri tem le delno uspel. V posebnem zakonu (Uradni list SFRJ 1968, št. 17) so kurjaču na parni lokomotivi šteli dvanajst mesecev dela za štirinajst mesecev zavarovanja, kasneje (l. 1971) so razmerje izboljšali, tako da je dvanajst delovnih mesecev veljalo za petnajst mesecev pokojninske dobe. Enake ugodnosti so dobili tudi strojevodje dizelske in električne lokomotive, premikalni vodja in premikač. Pomočniku strojevodje in strojevodji za premik so priznali petnajst mesecev zavarovanja za eno leto dela, zaviraču, kretniku in vlakovnemu odpravniku pa štirinajst mesecev zavarovanja za eno leto dela. Zadnjima dvema se prizna skrajšana delovna doba, če delata na postaji, kjer znaša letni povpreček na posamezno turnusno izmeno trideset vlakov. Omenjeno beneficiranje delovne dobe je razveljavil zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja (Uradni list SFRJ 1972, št. 35), ki je določil, da se ta vprašanja rešujejo z družbenim dogovorom. Z modernizacijo železniških signalovarnostnih in drugih naprav ter odpravo parnih lokomotiv se je na slovenskih železnicah spremenil fizični obseg dela, odpadel je tudi poklic kurjača (razen pri muzejskih vlakih).

Popuste pri nakupu vozovnic in brezplačne vozovnice poznajo povsod po svetu. V državnih prometnih ustanovah bivše Jugoslavije so lahko aktivni uslužbenci izkoristili neomejeno število zasebnih voženj po tako imenovanih režijskih cenah, za upokoјence in družinske člane pa je neomejeno število režijskih vozovnic veljalo le z razdalje do šestdeset kilometrov, za daljša potovanja pa so imeli na voljo samo osemindvajset režijskih voženj. Uslužbenci in njihovi svojci so dobili osebne železniške legitimacije takoj ob nastopu službe, drugi pa kasneje. Legitimacije so imele raznobarvne platnice (aktivni člani črne, družinski člani rdeče, upokoјenci in njihovi svojci rumene). Ugodnejši nakup vozovnic je veljal za vse vlake in ves pomorski promet. Otroci so lahko izkoristili železniške prevozne olajšave do vključno osemnajstega leta starosti, če so študirali, pa do dopolnjenih petindvajset let. Režijska cena vozovnice za tretji razred od Velenja do Celja in nazaj je znašala tri dinarje, vožnja s potniškim vlakom iz Velenja v Ljubljano in nazaj devet dinarjev, za drugi razred ali brzi vlak je bila cena dvakrat, za prvi pa dvainpolkrat višja. Uradniki šeste in višje položajne skupine so se vozili (brez doplačila) v prvem razredu, uradniki od sedme do devete skupine v drugem razredu, zvaničniki, služitelji in delavci pa v tretjem razredu. Družinski člani so se v tem pogledu ravnali po nosilcu pravice.

Uslužbenci in upokoјenci z družinskimi člani so imeli pravico do treh brezplačnih potovanj na leto, delavci pa so se šele po treh letih izenačili z drugimi. Brezplačne letne vozovnice so imeli uslužbenci, ki so se vsakodnevno vozili na delo (do trideset kilometrov) in otroci železničarjev, ki so se šolali izven domačega kraja. Če so se aktivni uslužbenci selili v drug kraj, so lahko npr. z vlakom brezplačno prepeljali pohištvo. Železnica je poskrbela tudi za brezplačen prevoz umrlega aktivnega uslužbenca. Brezplačni prevoz je lahko veljal tudi za dnevno nabavo živeža oziroma ozimnice in prevoz kuriva. Premog in dotrajane prage so lahko po nižji ceni nabavljali v železniškem skladišču. Pri količini so upoštevali stan in položaj zaposlenega. Prometno ministrstvo je lahko aktivnim uslužbencem dovolilo tudi zastonjski prevoz materiala za gradnjo lastne stanovanjske hiše (Službene novice 1930: 1582-1587).

Po drugi svetovni vojni so sistem voznih olajšav večkrat spreminjali in omejevali. Zasebni prevoz so skrčili za dvajset potovanj po režijski ceni (20 % popusta) in na dve brezplačni vozovnici na leto, nato so upokojemcem in družinskim članom zmanjšali vozne ugodnosti na polovico in izenačili upravičenost do voznega razreda. V skladu s samoupravnim sporazumom iz l. 1982 in pravilnikom o prevozu delavcev in stvari v okviru ŽG Ljubljana navajamo le nekatere ugodnosti potovanja. Uslužbenec prejme po šestih mesecih legitimacijo (P-4), na osnovi katere ima pravico do dveh brezplačnih vozovnic na leto in do desetih potovanj v drugem razredu z 90% popustom ali v prvem razredu s 35% popustom; upokojemcem in družinskim članom pripada polovica teh ugodnosti. Marsikatera olajšava, ki jo poznamo že od prej, se je ohranila do danes, tako npr. brezplačna vozovnica za vožnjo železničarskih otrok v šolo, dijaška železniška karta (P-6a), nakaznica (P-10) za brezplačni prevoz materiala idr. (Obvestila ŽG Ljubljana 1983, št. 1).

Leta 1974 so Jugoslovanske železnice pristopile k mednarodnemu združenju za vozne olajšave železniškega osebja (FIP). Pravilnik v Švici ustanovljenega združenja (1970) nalaga članicam, da se med seboj sporazumejo vsaj za eno brezplačno potovanje in neomejeno število voženj z najmanj 50% popustom za aktivne uslužbenke, upokojemce in družinske člane. Do mednarodnih olajšav v železniškem prometu so upravičeni vsi, ki imajo železniške legitimacije P-4 in posebne nakaznice za vozne olajšave v mednarodnem prometu (P-11). Aktivni člani imajo enkrat letno brezplačno karto in neomejeno število voženj s 50% popustom na vseh evropskih železnicah, razen v Albaniji in Turčiji ter Estoniji, Litvi, Latvi in drugih državah bivše Sovjetske zveze. Družinski člani aktivnih železničarjev se lahko enkrat na leto peljejo z brezplačno vozovnico po Avstriji, Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski, Romuniji, Bolgariji, Beneluxu in Portugalski, s 50% popustom pa po vseh evropskih železnicah, razen že v zgoraj navedenih državah.

Art. XIII

Die vertraglich vereinbarte Theilung beruht auf dem Sachverhalt wegen Verletzung des
des HGBs auf auf die Einweisung des Sachverhalts.

Friedrich Celli

to Guy Jeman
Lewistown, Pa. - 30/30

Anden Plagiatist Zünge

GL 15820

[illegible]

Lorina Pace

A. A. Nolas.

H. Hann

Adonias Pimenteira

*Mihael Vošnjak in Daniel Lapp - najbolj zaslužna za izgradnjo
železniške proge Celje-Velenje-Dravograd.*

ZADRUŽNIŠTVO IN PREHRANA

Zemljišče, ki ga je železnica odkupila za progo in postajne objekte, ni povsod enako široko. Na eni ali obeh straneh železniških tirov so ostali ožji ali širši pasovi neizkoriščenega sveta, ki ga je nadzorništvo proge dodeljevalo železniškim družinam za majhno najemnino.* (3) Njive velenjskih železničarjev so segale do Šaleka in Dolgega polja (proti Pesju). Razen tega so imele železniške družine, stanujoče na postaji, še večje ali manjše vrtove. Pridelki so v glavnem zadoščali za sproti, ozimnico (krompir, repo, zelje, jabolka) pa so morali kupovati. Posebno prizadevne matere z večjim številom otrok so pomagale bližnjim kmečkim posestnikom za delež korenja, repe, koruze idr., s čimer so zredile po enega ali dva prašiča. Nekateri so gojili zajce in kokoši, ki so rade uhajale na sosednje njive. Kmalu po osvoboditvi so postajne vrtove odstranili, na prostoru ukinjene železniške proge pa so pozidali stanovanjske stolpnice in enodružinske hiše.

Veliko železničarjev je nabavljajo živež in druge potrebščine v železničarskem *Konzumu*, v *Nabavljalni zadrugi uslužbencev državnih železnic* v Ljubljani. Zadrugo so prostovoljno ustanovili železničarji leta 1921. Tri leta kasneje so bile *Nabavljalna*, *Kreditna* in *Stanovanjska zadruga* v Ljubljani in Mariboru včlanjene v *Savez nabavljalnih zadrug*. Število članov je naraščalo tudi v času svetovne gospodarske krize (1929-1934). Tudi takrat je hranilnica izplačevala vloge v poljubni višini in dajala posojila. Vloge so se celo trikrat povečale (Zadrugar 1935/10: 292-293). Posojila so večkrat presegla 20.000 dinarjev, sicer pa so bili najpogostejši zneski od 1.000 do 5.000 din. Zadrugarji so najemali posojila predvsem za razne gospodarske namene, obleke, kurivo, živila, adaptacijo stanovanj in hiš, nakupe pohištva, poravnavo bolezenskih stroškov, šolske potrebščine idr. (Zadrugar 1933/2: 40-41). Povprečni letni prihranek (nižje cene, 5,5% provizija, 2,5% tekoča garancijska štednja - posmrtnina) je znašala na člana okrog tisoč dinarjev. Večji del prihranka so obračunali pri mesečnem naročilu živil, po letni bilanci. Vsak član zadruge je brezplačno prejemal mesečno glasilo *Zadrugar* (okrog 400 strani na leto), ki je razen zadrugh

novic prinašal zanimive poučne prispevke (vrtinarstvo, čebelarstvo, prehrana, otrokovo učenje, zdravstvo, naravovarstvo in tehnika, zgodovina, leposlovje itd.). Čeprav mesečno naročilo ni bilo vselej enako niti po sestavi blaga niti po količini, je lahko zanimiv pokazatelj prehrabnih navad in izdatkov za hrano.*⁽⁴⁾ Na osnovi mesečnih cenikov smo ugotovili, da so se drobnoprodajne cene doma pridelanih živil od 1. novembra 1924 do 22. novembra 1929 občutno znižale, po gospodarski recesiji (od l. 1934 dalje), zlasti v letu 1940, pa so se znova dvignile pri nekaterih vrstah moke, olju, sladkorju, nekaterih mesnih izdelkih idr. (Zadrugar 1924/6, 1929/12, 1940/5).*(5)

Če primerjamo predvojne cene izbranih živil s takratnimi mesečnimi plačami železničarjev različnih položajnih skupin ter cene in mesečne dohodke železničarjev v letu 1994, ugotovimo, da se je "prehrambeni standard" precej izboljšal. Upoštevati moramo še, da je povprečno železničarsko družino sestavljalo 4.5 člana in da je bil običajno zaposlen samo en družinski član, oče.

Vsaakega četrtega v mesecu so naročniki, člani zadruga, pošiljali v Ljubljano posebne zavoje z naročilnico, praznimi platnjenimi vrečkami in steklenicami. Čez deset dni se je vagonka pošiljka polna dobrot vrnila na izhodiščno postajo. Denar za dobavljeno blago so odtegovali pri mesečnih plačah. Socialistična oblast take vrste zadružništva ni podpirala. Maja 1992 so železničarji znova ustanovili *potrošniško zadrugo* v Ljubljani, ki naj bi nadaljevala nekdanjo tradicijo. Pristopne izjave je podpisalo okrog 6000 članov. Železniško gospodarstvo je pomagalo pridobiti ustrezne poslovne prostore v petih slovenskih mestih, tudi v Celju. Zaradi finančnih težav pri urejanju nekaterih prostorov, predvsem pa zaradi sklepa upravnega odbora slovenskih železnic, da ne morejo več zagotavljati poslovanja zadruga, so 12. junija 1993 zadrugo ukinili (Zupančič 1993/6: 18). Opozoriti velja, da sta se v minulem polstoletju bistveno spremenili ponudba in povpraševanje. Na podeželju in v mestih so odprli mnoge sodobno urejene trgovine z veliko izbiro blaga, z rednimi in občasnimi popusti in krediti.

Kljub temu, da je veliko velenjskih železničarjev naročalo "provizacijo" v Ljubljani, so nudili zaslužek tudi krajevnim

trgovcem. V trških in staroveških trgovinah so običajno kupovali takrat, ko jim je pošla mesečna zaloga ali če so želeli bolj sveža živila, pa kvas, šolske potrebščine ipd. Pred vojno je bilo v Velenju in Stari vasi pet do šest trgovin z mešanim blagom. V njih ste lahko kupili odšivanke, žebeljev, verig, sukna, platna, moke, kruha do barv in muholovca. Med seboj so se razlikovale po izbiri in zalogi blaga. Specializiranih trgovin ni bilo, odpraviti ste se morali v Celje ali pa počakati na kramarski sejem. Starejše ženske iz okoliških vasi so po hišah v koših ponujale sveže sadje, smetano, maslo, skuto, jajca idr. Kruh so mesili in pekli doma ali pa so ga nosili v peč k peku. Mesnici sta bili v trgu in pri Raku blizu železniške postaje, kjer je bila še gostilna in nekaj časa tudi trgovina. Natarke iz te gostilne so dvakrat ali trikrat na dan stregle gostom tudi v postajnem bifeju (vino, brizganec, pivo, kraherl, kranjske klobase, šunkarice, žemlje, rogljičke, makovke, čokolado, cenene bonbone, cigarete, vžigalice ipd.).

Delovni čas in dnevni obroki hrane so bili v železniških družinah v veliki meri odvisni od turnusa. Eksekutivni delavci, zlasti vlakospremno osebje je pogosto uživalo postano, pogreto hrano. V stari Jugoslaviji niso poznali organizirane družbene prehrane. Slabše plačani železniški delavci, ki so občasno delali v Velenju, so si često za kosilo v bližnji restavraciji privoščili le toplo juho, drugi so naročali abonentsko hrano. Vlakovno osebje je nosilo s seboj doma pripravljeno hrano v zloženih posodah in jo v prostem času pogrevalo v bivalnici ali pri bližnjih železničarskih družinah v Velenju ali Otiškem Vrhu. Strojevodje in kurjači na parnih lokomotivah so si lahko hrano v kanglicah pogreli kar na stroju. Veliko so popili grenke črne žitne kave. Če so bili na poti ves dan ali celo več dni skupaj, so jim žene ali otroci prinašali hrano k vlakom. Hrana je morala biti pripravljena točno do prihoda vlakov, zato so tudi gospodinje dobro poznale vozni red. Bolj umirjeno gospodinjstvo so imele družine, kjer so očetje redno prihajali na kosilo v opoldanskem prometnem zatišju. Progovni delavci so nosili malico navadno kar v žepu. Očetje so imeli na vožnji boljšo, bolj kalorično hrano kot ostali družinski člani. V družinah z večjim številom šolarjev, ki so se vozili v Šoštanj ali Celje, je bilo kosilo ob prihodu vlaka, tj. okrog štirinajste ure. Za zgodnji zajtrk (okrog 5.30) je bilo

vedno premalo časa. Otroci, ki so stanovali na postaji, so po običaju prihajali na vlak med zadnjimi in so ga tudi večkrat zamudili.

Po osvoboditvi so na vseh večjih železniških postajah oziroma v bližnjih gostiščih organizirali toplo hrano, ki so jo delavci prejeli na prehrabene bone. Ko so se na železnici zaposlili ljudje iz jugovzhodnih delov SFRJ, so morali zanje nekaj časa pripravljati posebno hrano. Sedaj si delavci kupujejo hrano po lastnem okusu, možnosti za oskrbo je dovolj. Podobno kakor v drugih podjetjih in ustanovah so tudi v železniškem gospodarstvu omogočili bolj sproščeno uporabo prehrabnega dodatka.

UNIFORME IN CIVILNA OBLAČILA

Razlikujemo delovno in slovesno (paradno) službeno obleko. Prva uradna določila o uniformah avstrijskih železničarjev so izšla leta 1847. Železničarje so razdelili na tri skupine. V prvo so uvrstili strojevodje, kurjače in čistilce, v drugo sprevodnike in transportno osebje in v tretjo progovne čuvaje, kretnike in drugo osebje. Uniforme so se razlikovale po kroju, barvi blaga, okrasju in distinkcijah. Uslužbenci državnih podjetij so imeli drugačne označbe kot nameščenci privatnih podjetij. Leta 1857 so uvedli nove uniforme v temno modri barvi, ki se je obdržala do današnjih dni. Uradniške uniforme so se ponašale z izvezenim srebrnim okrasjem in mečem. K svečani uniformi je sodilo pokrivalo - dvorogeljnik. Prometniki - vlakovni odpravniki so že od leta 1870 nosili rdeče kape, krilato kolo kot železniški simbol pa se na kapah pojavi leta 1891. Kapo državnega železničarja je krasila še cesarska krona, medtem ko so imeli uslužbenci privatnih železnic na kapah običajne uradniške kokarde. Na gumbih so bili državni orli ali velike začetnice družbe. Uradniki od prvega do petega razreda so smeli nositi slovesno uniformo z dvignjenim ovratnikom, na katerem so bile distinkcije. Za uradnike od šestega do osmega razreda so bili značilni odprti dolgi suknjiči z zlatimi ali svilenimi naramnicami - epoletami. Vsakdanje delo so opravljali v kratkih jopičih z naramnimi prečnimi zankami. Vsi deli uradniške

uniforme so bili temno modre barve, medtem ko so bile hlače poduradnikov iz modro sivega blaga. Služitelji so bili v svetlo modri uniformi. Kratek suknjič s stoječim ovratnikom, z dvovrstnimi rumenimi gumbi in naramnimi našitki so lahko nadomestili s suknjičem podobni bluzi s pokritimi gumbi. V obeh primerih so bile distinkcije na ovratniku. Kroj železniške uniforme je bil podoben vojaškemu. V hladnem in vlažnem vremenu so oblekli črno sive plašče s kapucami (Vrišer 1991: 19). Zlati in srebrni našitki na uniformah so poudarjali na razliko med uradnikom na eni ter poduradnikom in služiteljem na drugi strani. V zadnjih treh desetletjih Avstro-Ogrske so za vse uradnike in poduradnike predpisali enotne modro sive hlače. Določili so čas za nošenje poletne platnene obleke (bele hlače) in zimske uniforme (kožuhi, škornji, kučme) in druge podrobnosti. Celo žene progovnih čuvajev so morale nositi platnene modro progaste bluze z oznakami na ovratnikih. Za svečane priložnosti so bile obvezne bele ali črne usnjene rokavice. Za cesarjev rojstni dan si je moral npr. načelnik večje postaje najeti izvoščka, ki ga je pripeljal k slovesni maši. V času prve svetovne vojne so tudi uniforme prilagodili vojnim razmeram, postale so bolj praktične (Vrišer 1991: 20).

Kraljevina SHS je sprejela prvi pravilnik o uniformah šele leta 1925. Službene obleke so morali nositi vsi železničarji, ki so imeli opravka z ljudmi. Zimsko službeno obleko so sestavljali kapa (za strojevodje usnjena), suknjič, hlače, plašč, dežni plašč in čevlji (škornji). Poletna uniforma je bila iz belega ali sivega platna. Kvaliteta blaga je bila odvisna od položajne skupine. Delavci so nosili platnen suknjič in hlače ali delovne halje. Uniforme so izgubile mnogo nekdanjega blišča, postale so bolj primerne za delo in v marsičem podobne vojaškimi. Na zaprtih ovratnikih so na barvnih našitkih imeli železniški znak, na kapah z žičnatimi obodi ali brez njih pa so bili kokarde, krilata kolesa, podbradniki in pri višjih uradnikih še zlate obrobe. Tudi po barvi krilatih koles in po zlatih, srebrnih ali temno rdečih trakovih na rokavnih našitkih je bilo mogoče razlikovati uradnike, poduradnike in služitelje, njihov razred in vrsto službe.* (6) Ovratne in rokavne podloge za označbo strok so bile v raznih barvah. Z modro so označevali prometno-komercialno službo,

s črno strojno, z zeleno gradbeno (progovno), z rdečo ekonomsko-skladiščno in s svetlo modro službo za zveze. Posebne paradne uniforme za sprejem dvornih vlakov na lokalnih progah niso predvidevali, pač pa bele ali črne rokavice. V Sloveniji je takšna čast pripadala samo železniški postaji Ljubljana.*⁽⁷⁾ Uniforme so nosile tudi blagajničarke in telegrafistke. Postajni nosači, npr. v Celju, so imeli platnene bluže in kape s pločevinastimi številkami. Pravilnik o službenih oblekah osebja je določal, da morajo nositi uniformo vedno v celoti in da naj imajo za svečane priložnosti še eno dobro ohranjeno in čisto uniformo. Prvo službeno obleko je priskrbela ustanova, za nadaljnje je železnica prispevala vsako leto 600 do 800 din, nabavil pa si jo je uslužbenec sam. Za vsak del uniforme je bil določen rok trajanja (Službene novine 1938/80).

Med drugo svetovno vojno so nemški železniški uradniki nosili črne hlače in temno moder suknjič z dvignjenim zapetim ovratnikom, na katerem sta bila železniška znaka. Suknjič je imel štiri žepe in se je zapenjal z zlatimi gumbi. Tudi po naramnicah, obliki kape, po zlatih in rdečih napustkih na kapi in hlačah je železniška uniforma spominjala na vojaško. Posebno opazen je bil sprednji vrhnji del kape z nemških orlom in kljukastim križem.

V prvih letih druge Jugoslavije so bile železniške službene obleke brez našitkov in oznak. Leta 1947 so po sovjetskem vzorcu uvedli letne in zimske uniforme z epoletami ter zlatimi in srebrnimi našitki. Uradniški suknjič je imel odprt ovratnik, tako da sta se videli sivo modra srajca in temno modra kravata. Na ovratniku zaprte bluže in na ovratnih zavihkih suknjiča so raznobarvni rombni našitki označevali različne službe. Enako velja za epolete, kjer so bili ožji in širši podolžni in prečni zlati trakovi in mala krilata kolesa.*⁽⁸⁾ Zlati in srebrni trakovi na rokavu bluže, suknjiča in plašča so označevali položaj uslužbenca.*⁽⁹⁾ Leta 1952 so epolete in položajne oznake ukinili. Nekaj let potem tudi položajne trakove na desnem rokavu. Službeno obleko so dobili brezplačno, ostalo si je moral vsak nabavljati na lastne stroške. Progovni delavci so dobivali delovne obleke in čevlje (Vestnik 1949/17-18). Na osnovi organizacijskih sprememb so leta 1954 izdali nov pravilnik o službenih oblekah ŽTP, s katerim je postala temno rdeča barva rombov na ovratnikih skupna za vse službe.

Pravilnik o železničarski službeni obleki iz leta 1981 (Obvestila XI/19) navaja med drugim, da so uslužbenke upravičene do kape, suknjiča, krila, zimskega suknenega plašča in dežnega plašča. Sprevodniki, strojevodje, vlakovodje v službi na vlakih dobijo namesto zimskega plašča kratke zimske suknje. Vlakovni odpravnik in šef postaje, ki opravljata prometno službo, sta upravičena dobiti, razen že omenjenih delov uniforme, še rdečo kapo, dve srajci (za ženske bluzi) z dolgimi in dve s kratkimi rokavi svetlo modre barve, šal temno modre barve in kravato (za ženske trak) enake barve. Delavci in delavke si morajo čevlje kupiti sami.

Od leta 1968 do 1981 se je službena obleka železničarjev močno spremenila. Suknjiči so odprti, tako da se vidi srajca s kravato, v poletnih mesecih je dovolj srajca s kratkimi rokavi in kravata. Sedaj imajo pravico in dolžnost do dodelitve in uporabe službene obleke samo vodilne osebe na postajah in uslužbenci, ki so v stalnem stiku z uporabniki železnice, npr. sprevodniki. Temna zelenomodra obleka, progasta srajca in zelenomodra kravata z zlato sponko se ne razlikuje od sodobne civilne obleke, tudi opaznejših razlik med žensko in moško uniformo skoraj ni. Stilizirano krilato kolo je pripeto na kapo in na levo prsno stran suknjiča, plašča ali srajce s kratkimi rokavi. Drugi železniški uslužbenci nosijo delovne obleke, premikači npr. kapo oziroma čelado, temno modro bluzo z našitimi zeleno-rumenimi odbojnimi trakovi in temno modre hlače. V seznam sestavnih delov službene obleke spadajo po novem tudi zimski in letni čevlji, letne in zimske nogavice in brezrokavnik. Uslužbenec mora ob vsakokratni zamenjavi službene obleke neuporabno vrniti (Uradne objave 1993/2).

Železničarske soproge in otroci so se oblačili glede na položaj in mesečne prejemke aktivnih uslužbencev. V manjšem kraju, kjer so se vsi dobro poznali, ni bilo priporočljivo pretirano razkazovanje. Pri ženskah so se bolj kot pri moških opazale značilnosti prejšnjega življenjskega okolja, in sicer tako v narečju kot tudi v drugih specifičnih navadah, npr. pri pripravi hrane, v oblačenju, nošenju jerbasov na glavi, pri nekaterih poljskih opravilih idr. V oblačenju so se bolj ali manj prepletali elementi kmečke in mestne ter delavske in uradniške noše. K prazničnim

oblekam so ženske nosile rute ali klobuke oziroma slamnike, pri vsakdanjih domačih opravilih pa so se domala vse pokrivala z rutami, zavezanimi za vratom ali pod brado. Ko so se v tridesetih letih tudi na podeželju uveljavile ondulacije - trajne, so si mnoge odrezale na glavi zvite in z iglami pritrjene kite ter se odločile za bolj sproščeno frizuro in odkrito glavo.

O oblekah, deljenih ali v enem kosu, o njihovem kroju in dolžinah, ne bomo govorili. Omenimo samo "*dirndl, dendel*", večdelno lahko žensko obleko, ki se je k nam razširila iz avstrijskih dežel oziroma Tirolske. Ženske v smučarskih, krilnih, poletnih športnih hlačah so takrat na podeželju zbujale splošno pozornost, na domačinkah jih skoraj ni bilo opaziti. Šolarke so oblačile temne klotaste ali polsvilene halje s kombiniranimi obratniki. Navadno so imele gladko počesane lase, spete z lasnicami ali pa so si spletale kite. Občasno so si lase tudi nakodrale. Dečke so poleti običajno ostrigli na balin, nosili so kratke hlače malo nad kolena, v mladeniških letih pa pumparice in suknjiče. Posebno trpežne so bile pumparice iz široko rebrastega žameta ali deftina. Njihova prednost je bila tudi v tem, da so prikrivale hitro rast mladostnika. Zraven so se podale dokolenke, visoki ali nizki čevlji in kapa s ščitkom. Poleti so otroci hodili bosi ali pa v cenjenih Batovih copatih ali opankah z gumijastimi oziroma usnjenimi podplati. Visoki usnjeni čevlji so bili dragi, zato so jih krpali zgoraj in spodaj, dokler se je dalo. Obutev so izdelovali čevljarji, vendar so obrtniške izdelke vedno bolj izpodrivali industrijski. Ženske so nosile visoke čevlje z vezalkami, šolne z različnimi petami ali lahke sandale. Za zimo so mame in dekleta same spletle volnene nogavice, rokavice, kape, brezrokavnike in jopice. Komolce na jopicah in suknjičih so ščitila usnjena srca in narokavniki. Konfekcijskih oblačil je bilo še malo. Dobro so prodajali, takrat in še danes, *hubertus* plašče. Kjer je bilo več otrok, so obleke, zlasti plašče in čevlje nosili drug za drugim. Otroško perilo je marsikatera mati sešila sama, pomagale so si s krojnimi polami Zadrugarja. Železničarji v civilnih oblekah se niso ločevali od drugih moških.

Vojna in povojna leta so omejila svobodno trgovino. To je bil čas živilskih in tekstilnih nakaznic. Vedno bolj so dekleta, pa tudi starejše, zlasti v hladnih zimskih mesecih, namesto kril

oblačile klasične ali športno krojene (klinaste) hlače, povzete po vojaški uniformi. Zraven so nosile visoke čevlje, kratke površnike, vetrovke, kape ipd. Postopoma so izginjale socialne razlike, sprostila se je trgovina, nastopilo je obdobje vesplošnega lepega obnašanja, belih ovratnikov in kravat. V sedemdesetih in osemdesetih letih je sledil nov preobrat. Tudi v oblačenju so pometli nekdanja pravila o dostojnosti in primernosti, vendar to ne sodi več v naš okvir.

IZRABA PROSTEGA ČASA

Na izrabo prostega časa železničarjev sta vplivala delo v turnusih in okolje, v katerem so prebivali. Velenje je bilo med obema svetovnim vojnama tržno naselje s 1110 prebivalci (leta 1931). Razložene hiše oziroma stanovanja železničarjev skupaj s postajnim in kurilniškim poslopjem so predstavljali funkcionalno bivalno enoto, sosesko. Postajno sosesko je s trgom povezoval kostanjev drevored, ki so ga zaradi vzdrževanja in širjenja ceste vztrajno redčili, dokler ni padlo poslednje drevo. Tržani so se preživljali s trgovino, obrtjo in gostinstvom, premožnejši pa so imeli še večjo ali manjšo zemljiško posest. Središčno funkcijo so v Velenju ustvarjali popolna večoddelčna osnovna šola, trgovsko nadaljevalna obrtna šola (leta 1937), zdravstveni okoliš (dva zdravnika), pošta (s telegrafom in telefonom), železniška in žandarmerijska postaja ter župnišče (KLDB 1937, 557). Rudarjem, malim kmetom v bližnji okolici, je največ pomenil premogovnik s termoelektrarno. Pretežno rudarsko naselje je bilo Pesje. V Velenju je največ rudarskih družin stanovalo v vili *Blanki* (= Vila Bianca). Pestro poklicno sestavo je imelo obcestno naselje Stara vas. Tu so živeli kmetje, mali kmetje - prevozniki, rudarji, dva obrtnika in dva trgovca - gostilničarja.

Kulturno-prosvetno in športno življenje se je odvijalo predvsem v organizaciji *Sokol kraljevine Jugoslavije* in v *Prosvetnem društvu Šmartno pri Velenju*, kjer sta delovala fantovski odsek in dekliški krožek. Sokoli so imeli svojo dvorano v Rudarskem, drugi v Društvenem domu pod župnijsko cerkvijo. Eni in drugi so si uredili prostor za telovadne nastope in športne

igre. Lahko bi rekli, da se je po legi obeh domov delila tudi politična usmerjenost uporabnikov in obiskovalcev.

Železničarji nikoli niso imeli samostojnega kulturnega, športnega ali drugega društva, ki bi jih v domačem kraju interesno povezovalo. Udeleževali so se različnih prireditev predvsem kot opazovalci, le posamezniki so se uveljavljali v kulturnih in športnih nastopih. Večina otrok je uspešno zaključila osnovno šolo in nadaljevala pouk v šoštanjski meščanski ali v celjskih srednjih šolah. Za višje šole in univerzo so se odločili le redki, saj sta bila študij in bivanje v Ljubljani kljub voznim olajšavam za mnoge previsok izdatek. V Velenju so delovale: organizacija Rdečega križa, podružnica Jadranske straže in Čebelarskega društva, Pevsko društvo, Strelska družina, Gasilsko društvo idr. Omenili smo že jamarsko društvo Speleus, ki ga je vodil dr. Roman Vidmar. Dobro kolo je stalo okrog tisoč dinarjev in je predstavljalo glavni dobitek na lokalnih tombolah. Kolo je moralo biti opremljeno z registrsko tablico, organiziranega športnega kolesarjenja v današnjem obsegu niso poznali. Kegljači so preizkušali svoje sposobnosti pri Hudoverniku in v Rudarskem domu. Strojevodje in kurjači so nekaj let balinali na dvorišču pred kurilnico. Marsikdo ni znal plavati in smučati. V vročih poletnih dneh so se predvsem otroci hladili v zajezenih delih Pake ali pa so se s starši vozili k bolj topli Savinji pri Letušu. Mladi so se smučali in sankali po bližnjih gričih in hribih ali se drsali po zamrznjenih lužah in plitvih delih ribnikov. Nekateri železničarji so ribarili v Paki in ribnikih pod staro TE Velenje. Poklicni fotograf je bil v Šoštanju, ljubiteljsko pa so se s fotografiranjem ukvarjali le posamezniki. Odrasli in otroci so radi gledali ljudke igre. Kina v Velenju ni bilo. Od časa do časa so mladi, peš ali z vlakom, obiskali Šoštanj in si pri Destovniku ogledali kak zabaven, pustolovski ali ljubezenski film. V Celju je delovalo Godbeno društvo železničarjev (Železničarsko glasbeno društvo), v Velenju pa Rudarska godba. Redkokje so imeli radijski sprejemnik, zato pa tam, kjer so ga poslušali, niso skoparili z jakostjo zvoka. Bolj razgledani železničarji so prebirali Slovenca ali Jutro, odvisno od strankarske pripadnosti naročnika. Pozimi je bil čas za knjige Mohorjeve in Vodnikove družbe.

Kdor je imel veselje do branja, si je lahko izposodil knjige tudi v Javni knjižnici Velenje (v šoli) in knjižnici Prosvetnega društva.

Kdor je imel lastno hišo in zemljo, je prosti čas porabil za domača opravila, drugi so zlasti jeseni radi hodili v vinorodno okolico in poskušali letino. V gostilni je stal en liter vina osem do štirinajst in več dinarjev, en liter *tolcka* pa štiri dinarje. Pri kmetih okoli Splita si lahko kupil dalmatinsko vino po štiri dinarje, zato so bili Kašteli, zlasti pred veliko nočjo, dobro obiskani. Tam so kupovali vina, mandeljne, olivno olje, suhe smokve, za nameček pa dobili še oljčne vejice. Za pot so izkoristili prosto karto. Glavni organizator družabnih prireditev, veselic s srečelovom in tombolo so bila gasilska društva. Najbolj obiskana zbirna mesta so bile gostilne; od trga do Rudarskega doma jih je bilo od deset do trinajst. Železničarji so najraje zahajali v najbližje gostišče pri postaji.

Po osvoboditvi so se razmere bistveno izboljšale. Velenje je postalo mesto s širokimi možnostmi za vsestransko udejstvovanje in rekreacijo.

SKLEP

Železnica je relativno mlada vrsta prometa, ki omogoča prevoz ljudi in blaga, zbližuje in povezuje različne kraje in pokrajine ter sodeluje pri njihovem družbenem in gospodarskem razvoju. Kot državno podjetje je odsevala splošne družbene in gospodarske razmere v prostoru in času. Železniško progo Celje-Velenje-Dravograd so zgradili v zadnji desetini prejšnjega stoletja in jo utemeljevali s krajevnimi gospodarskimi potrebami, z izkoriščanjem naravnega bogastva, zlasti velenjskega lignita. Proga naj bi zbližala zgornje Podravje s Posavinjem in Posavjem. Kaže, da tranzitna vloga proge ni v celoti izpolnila pričakovanj, verjetno je bila za to kriva počasna gospodarska rast predvsem njenega zgornjega gravitacijskega območja. Spočetka je proga bolj služila potniškemu kot tovarnemu prometu. Ko je v šestdesetih in sedemdesetih letih vedno bolj naraščal cestni promet, železnica ni dovolj hitro in učinkovito reagirala na spremenjene razmere. Kakor je sredi prejšnjega stoletja "železna cesta" izpodrivala počasne konjske vprege, tako je dobrih sto

let kasneje terensko bolj prilagodljiv in gosteje razpreden cestni motorni prevoz prevzemal železnici potnike in lažji tovor, najprej na krajših, pozneje pa tudi na večjih razdaljah. Ščasoma je železnica vpeljala več delavskih vlakov, posodobila prevoz z udobnejšimi motornimi vlaki, izboljšala dostavo kosovnega blaga, uredila z veliko zamudo dve novi postajališči, poskrbela za sodobne signalno-varnostne naprave itd. Najbolj rigorozen ukrep je bila ukinitve nerentabilne proge Velenje-Dravograd in premestitev železničarjev na druga delovna meta. V zadnjem času se večkrat porajajo pomisleki, ali je bila ukinitve z današnje perspektive upravičena in dovolj pretehtana ter ali ne bi kazalo proge v krajši izvedbi obnoviti. Cesta skozi sotesko Pake je zlasti pri Hudi luknji preobremenjena in v sedanjem stanju za težke tovore neprimerna. Savinjska železnica se je že v zgodnji dobi zanašala predvsem na prevoz velenjskega premoga, zato ne preseneča, da je svoj višek dosegla v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko je obstajalo prometišče v Prelogah in ko TE Šoštanj še ni potrošila večine domačega ali iz Bosne in Srbije pripeljanega premoga. Železnica je s svojimi storitvami pomagala pri gradnji stanovanj, energetskih in industrijskih objektov v Velenju in Šoštanju. Sedaj je največji uporabnik železniških uslug Tovarna gospodinjstev aparatov Gorenje.

Osební dohodki železničarjev so bili v času največje obremenitve precej nižji kot v nekaterih industrijskih podjetjih, zato so mnogi odhajali drugam. Železniško gospodarstvo je kadrovske zadrege premagovalo s pospešenim strokovnim izobraževanjem zlasti mladih priseljenih ljudi, kar se kaže tudi v pestri narodnostni sestavi železničarjev na savinjski progi. Železničarji so bili v Velenju vedno v večjem ali manjšem številu priseljenci, pa najsi je bilo to pod Avstro-Ogrsko, v prvi Jugoslaviji, pod okupacijo ali po osvoboditvi, zlasti pa v zadnjih tridesetih letih. Razlikujemo selitve znotraj Velenjske kotline, iz drugih pokrajin Slovenije ter medrepubliške, meddržavne selitve. Najbolj očitna drugačnost med priseljenci je bila v jeziku in kulturi. Zlasti vodilnim uslužbencem, razen redkih izjem, je bilo Velenje zgolj prehodno službeno mesto, zaradi česar se niso niti mogli niti želeli stopiti s krajem. Mesto Velenje je nastajalo, se razvijalo in gospodarsko krepilo z mladimi ljudmi iz bližnjih

in bolj oddaljenih krajev in pokrajin, ki so se v štirih desetletjih bolj ali manj poistovetili z bivalnim okoljem.

Nekdaj so uniforme poudarjale hierarhijo in službeni položaj uslužbencev, sedaj pa uniformirane železničarje skoraj ne ločimo od civilistov, oblečenih v moderno krojene zelenomodre obleke. Število uniformiranih upravičencev se je omejilo le na tiste, ki so v stalnem stiku z uporabniki železnice. Železničarske soproge in otroci so se oblačili glede na materialne možnosti, na splošno so bili pri tem varčni in skromni. Priseljene družine iz drugih slovenskih pokrajin so še dolgo ohranile posebnosti prejšnjega okolja. V načinu življenja je bila to mešanica med kmečkim, delavskim in uradniškim, torej med podeželskim in mestnim.

Železničarji so večinoma prebivali blizu železniške postaje, bodisi v železniških zgradbah bodisi pri zasebnikih, naketari pa so si pozidali svoje hiše. Leta 1960 so železničarjem namenili dve stanovanjski stolpnici v novem delu mesta, sicer pa je tudi železniško gospodarstvo izločalo sredstva za gradnjo in nakup stanovanj v okviru usmerjene stanovanjske gradnje. Stanovanjski standard je v novih hišah vsekakor višji kot v sto let starih stavbah, ki jih železnica ni redno vzdrževala in posodabljala, ali pa je stanovanjske prostore oddala v najem zunanjim uporabnikom.

Organizirane družbene prehrane nekdanji niso poznali, prizadeto je bilo zlasti vlakospremno osebje. Živila in druge potrebščine so mesečno naročali v Nabavljalni in Kreditni zadrugi v Ljubljani, ki je delovala do druge svetovne vojne. Sveža živila, kolikor jih niso pridelali sami, in sprotne potrebščine so kupovali v velenjskih prodajalnah, nekateri na knjižice, račune so poravnali v začetku meseca, ko so prejeli plače. Po osvoboditvi so, tako kot vsi ostali, kupovali v domačem kraju ali večjih trgovskih središčih, bodisi z gotovino ali na kredite, ki so jih odplačevali v obrokih.

Poklicna pripadnost železnici se je ustavila že v drugi generaciji, krivi so bili predvsem nizki osebni dohodki in premajhno družbeno vrednotenje njihovega dela. Zadržale jih niso niti vozne olajšave na domačih in inozemskih železniških

progah niti benificirana pokojninska doba za težja delovna mesta.

Nekdanje železničarske soseske ni več, nekatere železničarske hiše v bližini postaje so zaradi rastoče industrije in komunalne ureditve porušili ali pa so jih zakrili tovarniški objekti. Na južni strani postajnih tirov so že zgradili novo cesto. Med njo in cesto Simona Blatnika (nekdanje jedro Stare vasi), kjer so bili včasih sadonosniki, bodo uredili samske domove, parkirišče, igrišče, prostore za počitek in sprehode, okrasne zelenice ter protihrupno zaščito (Uradni vestnik občine Velenje 1992, št. 11).

Z ukinitvijo mislinjske proge in kurilnice je velenjska železniška postaja ostala le še končna postaja savinjske proge. Velenje ni zadržalo stare parne lokomotive, ki bi opozarjala na nekdanjo železniško povezanost Zgornjega Podravja s Celjsko kotlino, pač pa so prebivalci Šaleške doline ob stoletnici delovanja železnice posvetili spominsko ploščo na železniški postaji plemenitemu Danielu Lappu in Eduardu Klemensiewiczu.

ZAHVALA

Večji del arhivskega gradiva o slovenskih železnicah so izločili kot star papir. Pri delu sem uporabil strokovne knjige, železniška glasila, Službena obvestila, Službene novine kraljevine Jugoslavije, vozne rede, razna časopisna poročila in drobne novice. Posebna zahvala gre ljudem, ki so mi posredovali svoje spomine ali mi kako drugače pomagali pri zbiranju gradiva. Naj jih navedem vsaj nekaj: Vlado Bizjak, Mladen Bogič, Dragan Daničič, Anton Dvornik, Jože Grobin, Karel Klinc, Anton Košir, Janko Marič, Stane Povše, Joža, Mara in Marjan Rejc, Jože Resnik, Slava Sajko, Ignac Šalej, Henrik Vrtačnik, Konrad Vodenik in Viktor Zager.

LITERATURA IN VIRI

Bogić, M., 1989: *Pregled razvoja železniškega omrežja na širšem gravitacijskem območju Slovenije in Istre*. Tiri in čas, št. 1, Ljubljana.

Cizej, T., 1981: *Rudniška proga*. Griže z Zabukovico, Žalec.

Dobrodel, S., 1986: *Delovnopравни položaj železničarjev v prometu na Slovenskem*. Doktorska disertacija. Pravna fakulteta, Univerza, Ljubljana.

Gestrin, F., Melik, V., 1979: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana.

Gubo, A., 1919: *Geschichte der Stadt Cilli*. Graz.

Hauptman, I., 1993: *Analiza bolniškega staleža za obdobje I. - VIII. 1992/93*. Slovenske železnice, Ljubljana.

Jenko, J., 1964: *Savinjska železnica*. Kronika za slovensko krajevno zgodovino, št. 3, Ljubljana.

Kukovica, J., 1988: *Do novih tovorov le z ustreznim prilagajanjem specifičnim zahtevam uporabnikov*. ŽTO Celje. Nova proga, št. 4, Ljubljana.

Kukovica, J., 1980: *Velenjski prometni rezervat*. Nova proga, št. 16, Ljubljana.

Mohorič, I., 1968: *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ljubljana.

Resnik, J., Stepic, Š., 1991: *Proga Celje-Velenje-Dravograd*. Tiri in čas, št. 3, Ljubljana.

Seher, A., 1975: *Od raziskav do štiri milijone ton lignita letno*. 100 let Rudnika lignita Velenje, Velenje.

Svetlin, A., 1975: *Razvoj proizvodnje električne energije v Šaleški dolini*. 100 let Rudnika lignita Velenje, Velenje.

Viršček, A., 1993: *Analiza dejavnikov, ki vplivajo na zdravstveno stanje slovenskih železničarjev*. Nova proga, št. 9, Ljubljana.

Vrišer, S., 1991: *Uniforme v zgodovini*. Civilne uniforme na Slovenskem, Ljubljana.

Zupančič, M., 1993: *Zelena luč za prenovo vozlišča v Celju*. Nova proga, št. 6, Ljubljana.

Ževart, M., 1977: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana.

Žnidarič, M., 1990: *Železničarji in železnice v času okupacije in NOB na Slovenskem Štajerskem*, Ljubljana.

Arhiv, Slovenske železnice, Ljubljana.

Bericht ueber der Budurchfuehrung der Localbahn Cilli - Wöllan. Beilage zur Landtagsvorlage 1891/92, Nr. 62, Graz.

Deutsche Wache 1899: *Die Eroeffnung der Bahn Woellan-Unterdrauburg*, Cillier Zeintung, Nr. 102, Cilli.

Domovina 1892. Celjske novice, št. 1, Celje.

Eisenbahn-Schematismus fuer Oesterreich - Ungarn 1904/5-1914/15, Wien.

Eroeffnung der ersten Steiermaerkischen Landes-Bahn Cilli - Woellan 1891, Cilli.

Fahrplan vom Jahre 1943, Graz.

Jutro 1937: Kongres strojevodij. Št. 153, Ljubljana.

KLDB - Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, Ljubljana.

Nova proga 1952: *Ob spoštovanju tradicije - za hitrejši razvoj železnice.* Št. 1-12, Ljubljana.

Nova proga 1972: *Pregled o osebnih prejemkih delavcev v mesecu oktobru.* Posebna izdaja, Ljubljana.

Obvestila 1983: *Pravilnik o prevozu delavcev in stvari v okviru ŽG Ljubljana*, št. 1, Ljubljana.

Obvestila 1981: *Pravilnik o železničarski službeni obleki, pogojih in obveznostih nošenja le-te v Železniškem gospodarstvu Ljubljana*, XI/1, Ljubljana.

Osterreichisches Kursbuch 1914. Nachdruck 1980, Wien.

Slovenec 1936: Kongres železničarjev v Ljubljani. Št. 157, Ljubljana.

Slovenski gospodar 1891: Nr. 52, Maribor.

Službene novine 1930: *Pravilnik o ugodnostih in državnih železnicah in idejah za osebje prometnih ustanov kraljevine Jugoslavije*, Beograd.

Službene novine 1938: *Pravilnik o službenom odelu osoblja državnih saobraćajnih ustanova.* Št. 80, Beograd.

Službene novine 1931: *Zakon o državnom prometnem osebju.* Št. 146, Beograd.

Spomenica združenih železniških odborov v Kranju, Kamniku, Gornjem Gradu in Mežici 1928: *Železniški projekt. Šmartno ob Paki-Gornji Grad-Tuhinjska dolina-Kamnik-Kranj s stransko progo Radmirje-Ljubno-Prevalje, Kamnik.*

Šaleški rudar 1969: *30. aprila zadnji vlak.* Št. 8, Velenje.

Tagespost - Abendblatt 1891: *Die Eroeffnung der ersten Steiermaerkischen Landes-Bahn Cilli - Woelln*, Nr. 356, Graz.

Uradne objave 1933: *Pravilnik o uporabi službenih oblačil.* Št. 2, Ljubljana.

Uradni list SFRJ 1968: *Zakon o delovnih mestih, na katerih se zavarovalna doba šteje s povečanjem.* Št. 17, Beograd.

Uradni list SFRJ 1972: *Pokojninska doba.* Št. 35, Beograd.

Uradni vestnik občine Velenje 1992: *Odlok o zazidalnem načrtu Kompleks ob železniški progi Velenje.* Št. 11, Velenje.

Vestnik, *Železniški strokovni časopis* 1949: *Pravilnik o službeni obleki v kratkem.* Št. 17-18, Ljubljana.

Vestnik, *železniški strokovni časopis* 1950: *Lokomotive bodo vlekly več.* Št. 11, Ljubljana.

Vestnik 1953: *Razširitev omrežja ŽAT*. Št. 2, Ljubljana.

Vozni red 1928, 1936, 1939, 1994/95, Ljubljana.

Zadrugar 1924: *Cenik živil*. Št. 6, Ljubljana.

Zadrugar 1929: *Cenik živil*. Št. 12, Ljubljana.

Zadrugar 1933: *Poročilo upravnega odbora Kreditne zadruge uslužbencev državnih železnic v Ljubljani*. Št. 2, Ljubljana.

Zadrugar 1935: *Železničarji, njihove zadruge in kriza*. Št. 10, Ljubljana.

Zadrugar 1936: *Zadrugarjem! Priloga* št. 7, Ljubljana.

Zadrugar 1940: *Cenik*. Št. 5, Ljubljana.

Železniški vestnik 1954: *Signalni rok za vlakovodje odpravljen*. Št. 51, Ljubljana.

Železniški vestnik 1957: *Oddaja košenin na železniškem zemljišču v zakup*. Št. 19, Ljubljana.

Železniški vestnik 1959: *Nošnja službene obleke*. Št. 17, Ljubljana.

OPOMBE

1 "Kar nas ne more veseliti pri tej železnici, je to, da so se slovenski napisi popolnoma prezrli in da se niti postaje in čas postanka ne kliče v slovenskem jeziku. V Savinjski dolini, v kateri živi najmanj 95 % Slovencev in jih je med njimi recimo 80 %, ki niti nemščine ne razumejo, je tako postopanje izživajoče in gotovo proti zdravi pameti" (Domovina 1892, št. 1, 3).

2 Zaslugo za ureditev jame leta 1936 in dostop v kraško podzemlje je imelo društvo Speleus, v katerem sta bila med najbolj delovno sedmerico tudi strojevodja Janez Keržmanec in nadzornik proge Franc Koželj.

3 Za en ar travnika je leta 1952 znašala letna zakupnina 10 din, za pašnik 5 din. Železniških zemljišč niso smeli dajati prosilcem, ki so imeli lastne zemlje več kot 2 ha (Železniški vestnik 1957, št. 19).

4 Neki član (poduradnik) je leta 1936 naročil v Konzumu za 562,05 din raznih potrebnosti in zaradi nižjih cen prihranil 38-50 din. Naročilo je obsegalo naslednje blago: moka Ogg 20 kg, moka št. 5 20 kg, ajdova moka 1 kg, makaroni domači 1 kg, riž 1a 8 kg, koruza debela 40 kg, suhe hruške 2 kg, limone 4 kom., sladkor kocke 8 kg, morska sol 4 kg, Žika 1,5 kg, cikorijska Kolinska 0,5 kg, domača mast 1 kg, kuhano maslo 0,5 kg, paradižnik 0,20 kg, čaj v zavitku 1 kom., Zlatorogovo milo 1 kg, Radion 2 kom., Speick milo 1 kom., globin 1 kom., vezalke 2 kom., metla 1 kom., žigice 20 kom., sukanec debeli 2 kom., Hobi prašek 1 zavitek, Sidol 1 kom., slama za predsobo 1a 1 kom. (Zadrugar 1936, št. 7, 10-11).

5 Navajamo cene nekaterih živil za december 1929 (v din), za maj 1940 (v din) in oktober 1994 (v SIT):

moka ostra Ogg	1kg	3,80	4,10	77,90
krušna moka	"	3,30	3,70	62,10
ajdova moka Ia	"	5,60	5,50	285,70
polbeli kruh	"	4,00	2,00	111,00
makaroni	"	11,00	10,75	201,60
riž I	"	10,00	12,50	219,20
ješprenjček	"	8,00	8,00	98,90
sladkor v kockah	"	14,10	15,50	276,00
sladkor sipa	"	12,60	13,75	119,00
morska sol	"	2,75	1,50	70,60
mast	"	26,00	23,00	282,00
kranjska klobasa	1 kos	5,00	3,75	188,50
olivno olje	1 l	20,00	22,00	679,70
bučno olje	"	17,00	19,00	740,80
kava Kneipp	1 kg	14,00	15,00	431,60
cikorija Franck	1/4 kg	18,00	19,00	107,90
marelična marmelada	1 kg	30,00	30,00	477,00
cvetlični med	"	18,00	21,00	510,00
štajerska jabolka	"	3,50	-	74,00
gorenjski krompir	"	0,85	-	32,00
kislo zelje	"	2,00	4,00	162,00
suhe češplje	"	6,00	8,00	904,00
miło Zlatorog	"	14,0	15,50	306,00
Radion	"	6,00	5,50	152,20
Persil	"	6,00	6,00	328,20
kalodont	1 tuba	6,50	7,00	190,00

6 Uradniki so imeli na rokavih našite ozke (4 mm), široke (8-12 mm) ter ozke, v sredini oglato prelomljene nekaj cm dolge trakove zlate barve, poduradniki pa samo ozke (tudi lomljene) srebrne trakove.

7 Izredni dogodek za velenjsko postajo je bil 10. september 1936. Takrat je dvorni vlak na poti Maribor-Dravograd-Celje-Ljubljana ustavil za deset minut tudi v Velenju. Trinajstletni prestolonaslednik Peter je izstopil iz vlaka, se sprehodil do lokomotive, otroci na postaji pa smo od daleč spremljali vsak njegov gib. Tako lepo oblečenih železničarjev in čistih premikalnih zastavic dotlej še nismo videli.

8 En podolžni in en poprečni trak ter eno železniško kolo so predstavljali: mlajšega tehnika eksploatacije, mlajšega personalnega referenta, nadzornika vzdrževanja proge, blagajnika, mlajšega komercialista itd.

9 Tri ozke zlate trakove (zgornji je oglato prelomljen) so nosili: šef odseka, šef prometnega sektorja in šef postaje na sedežih glavnih mest. Šef enote je imel en ozek trak.

THE CELJE-VELENJE-DRAVOGRAD RAILWAY AND
THE RAILWAYMEN OF VELENJE

Summary

The following article deals with the development phases of the building and operation of the Celje-Velenje-Dravograd railway. We have been interested in the life of the Velenje railwaymen, their education, their working, living and health conditions, their way of dressing, the co-operative movement and food and, finally, their leisure time and forms of recreation. The emphasis lies on the recent past when Velenje had a special housing area for railwaymen, which is now hardly discernable.

ZDRAVSTVO

Jože Hudales

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

GRADIVO K ZGODOVINI ZDRAVSTVA V ŠALEŠKI DOLINI

I. DEL: od začetkov do marčne revolucije

I. LJUDSKA MEDICINA V ŠALEŠKI DOLINI

O zgodovini zdravstva v Šaleški dolini lahko govorimo že od tedaj, ko so se v dolino naselili prvi ljudje: skrb za zdravje je stara prav toliko kot človeštvo samo. Skromni ostanki človeških bivalič v Mornovi zijalki, stari okrog 30.000 let, v Špehovki (8.000 do 4.000 p. n. š) in v Hudi luknji nam povedo komaj kaj več kot to, da je bila Dolina tedaj naseljena, o "medicini" njenih prebivalcev pa seveda molčijo.

Tudi nekaj skromnih ostankov rimskih naslebin v Gorenju, Šmartnem ob Paki, Šoštanju in Velenju nam dokazuje le obstoj manjših rimskih naselbin v omenjenih krajih. Edini "zdravstveni" podatek bi lahko iskali na rimskem nagrobnem kamnu iz Velenja, ki nam sporoča, da je bil kamen postavljen na grob *Baebu Speratiju, ki je umrl, star 70 let*. Morda smemo upati, da je k tej, za tisti čas visoki starosti, prispevala tedanja rimska medicina.

Po propadu rimskega cesarstva so naše kraje konec 6. in v začetku 7. stoletja poselili Slovani. Ti naši predniki so, tako kot vsi narodi sveta, že marsikaj vedeli o zdravilstvu in že ob naselitvi so imeli svoje zdravnike. Imenovali so jih vrače (od ver - govoriti, reči) in balije (od bajati - čarati, zagovarjati).*(1)

Že oba izraza za zdravnike nam povesta, da so naše prednike zdravili predvsem z besedo, s čarovnijami in zagovarjanji. Medicinsko znanje in prakso naših prednikov so doslej označevali za t. i. ljudsko medicino, ki naj bi se ohranila med neizobraženim ljudstvom skoraj do najnovejše dobe. Nasprotje tej "ljudski medicini" pa naj bi predstavljala "uradna medicina" šolanih zdravnikov, ki je bila dolgo časa namenjena le nejpomočnejšim predstavnikom družbe. Potrebno pa je poudariti, da je bilo nasprotje med "ljudsko" in "uradno" medicino manj ostro, saj je gotovo, da je bil dovršen del ljudske medicine prevzet iz uradne medicine, le da se je med ljudmi mnogo dalj ohranjala in uporabljala tudi še potem, ko je bila v "uradni" medicini že presežena in ovržena.

Precej t. i. ljudskomedicinskih zapisov najdemo tudi v Šaleški dolini. Večina jih je nastala v tridesetih letih, nekaj tudi v petdesetih letih našega stoletja, vendar smemo za večino od

njih domnevati, da so nastala veliko prej. Tako nam ti zapisi marsikdaj predstavljajo najstarejše podatke o zdravstveni praksi v Šaleški dolini, njihov izvor pa sega po več stoletij nazaj od časa, ko so bili zapisani.

Najstarejši zapis, povezan z ljudsko medicino pri nas, lahko najdemo v rokopisnih spominih Ivana Vošnjaka, ki je za čas okrog leta 1857 zapisal, da je bil njegov oče Vincenc Vošnjak iz Šoštanja (1819-1862) *"polnokrven mož in vsled tega vaju, da si da večkrat na žili kri puščati"*. Lahko smo prepričani, da so si dajali puščati kri pri šoštanjskem padarju tudi drugi *"polnokrvni Šoštanjčani"*.*(2)

V 19. stoletju je namreč še vladalo splošno prepričanje, da človek ne more biti zdrav, če si od časa do časa ne da puščati krvi. Ta način zdravljenja so uporabljali skoraj pri vsaki bolezni. Že v srednjem veku in še dolgo v novi vek je bilo puščanje krvi - flebotomija - precej zamotan postopek. Tudi pri nas so bili znani in zelo razširjeni posebni koledarji in tabele, ki so na osnovi astroloških izračunov označevali najgodnejša mesta na telesu ter mesece in dneve, ki so bili za puščanje krvi najprimernejši.

Kri so puščali tako, da so z nožem ali britvijo odpirali žile, prav tako pa tudi s postavljanjem rženih rožičkov ali pijavk, ki so kri sesale. S puščanjem krvi so se ukvarjali kopališčniki (nem. *der Bader* - padar!) in brivci, ki so zato v svojem cehovskem znaku imeli skodelice za puščanje krvi. *(3)

Ostali znani ljudskomedicinski zapisi iz Šaleške doline so skoraj celo stoletje starejši. Največ sta jih zapisala učitelja Fran Mlinšek iz Velenja in Martin Mencej iz Šoštanja. Mlinškovo gradivo je v veliki meri ohranjeno, Mencejevo gradivo pa se je ohranilo le toliko, kolikor ga je objavil kasneje v svoji knjigi o ljudski medicini objavil Vinko Moederndorfer, ki je leta 1952 tudi sam zbiral gradivo na našem območju. *(4).

Nekaj zapisov o ljudski medicini je zbrala leta 1970 na Paškem Kozjaku tudi ekipa celjskega pokrajinskega muzeja. Večina teh zapisov je torej precej sodobnih, vendar zapisano gradivo po svojem nastanku pogosto sega daleč nazaj v preteklost. To gotovo velja za zdravljenje z besedami, za zagovarjanje oz. čaranje.

Tako so npr. še pred vojno nekateri verjeli, da je z besedami mogoče prenesti bolezen z bolnega na zdravega človeka tako, da bolni vpraša zdravega: "*Kupiš nahod?*" (ali kakšno drugo bolezen). Če je zdravi pritrdil, se je bolezen prijela njega, bolnik pa naj bi ozdravel. *(5)

Beseda je imela po ljudski veri veliko moč tudi pri zdravljenju hudih opeklin. Fran Mlinšek je pred vojno v Podkrajju zapisal zarotitev, med katero so bolniku na opeklino trikrat vlili vodo, se prekržali in rekli:

*Ta voda je Jordanova voda,
Janez je Kristusa krstil,
jaz pa ta ogenj ven vzamem.*

Zelo pogosto je bilo tudi zagovarjanje oz. izganjanje urokov, ki so se naselili v človeku in mu povzročili najrazličnejše bolezni, s štetjem oz. odštevanjem:

*Urokov je devet,
jih ni devet,
jih je osem,
jih ni osem,
jih je sedem ...*

To je trajalo tako dolgo, da je bil urok izgnan. *(6)

Za šoštanjski okraj je bila prav tako pred vojno zapisana zarotitev, v kateri naj bi magična moč besede in lune pozdravila golšavost, ki je bila zlasti v okolici Šoštanja kar precej razširjena. Po tem zapisu je moral človek z golšo ob prvem luninem kraju stopiti na hišni prag, gledati v luno, se z eno roko držati za golšo in govoriti:

*Kar gledam, naj raste,
kar držim, naj se posuši! /7/*

Drugo vrsto zelo starih načinov "zdravljenja" predstavlja čaranje po podobnosti - analogiji. Martin Mencej je v Šaleški dolini zapisal dva taka primera, in sicer za zdravljenje zlatenice in odpravljanje bradavic. Zlatenični bolnik naj bi napolnil svinjski mehur s svojim urinom in ga obesil v dimnik; po ljudski veri je ozdravel, ko se je urin v mehurju osušil. Kdor je imel

bradavice, pa naj bi jih odpravil takole: bradavice je prevezal z nitjo in ko je potem niti vrgel v peč, da so zgorele, so izginile tudi bradavice. Bradavice so v Dolini odpravljali tudi s fižoli, kadar so pri sosedu pekli kruh. Ko so se prepričali, da je pri sosedu peč že zakurjena, so se po vsaki bradavici podrgnili z enim fižolom ter jih odnesli k sosedi, da jih vrže v peč. Bolnik je moral hitro iz hiše, da ni slišal poka, ko so se fižoli v ognju razleteli.*⁽⁸⁾

Mnoge druge bolezni so v Šaleški dolini znali odčarati še drugače. Ječmen na očeh so simbolično poželi in ga zagovorili tako, da so zjutraj na tešče s srpom trikrat "na opank" (to je narobe) potegnili po ječmenu. Pri tem je bolnik spraševal: "*Kaj delaš?*", žanjec pa mu je odgovoril: "*Ječmen žanjem!*". Bolnik je nato odgovoril: "*Pfuj te bodi! Bek ž njim!*" in ječmen je v tistem trenutku izginil.

Ljudska medicina, ki je različna materina znamenja in pege, pa seveda bradavice, lišaje itd. vedno štela med bolezni, je zanje poznala tudi univerzalno zdravilno sredstvo, ki naj bi zlasti dekletom zagotovilo lepo polt. Treba je bilo le zgodaj vstati na binkošti in se umiti z roso. Jakob Zidarn, po domače Hudournikov, iz Podkrajja pa se je pred vojno zavaroval pred vsemi kožnimi boleznimi za celo leto, če si je kožo namazal s slino črnega polža (*Arion empiricorum*), ki ga je dobil še pred jurjevim.

Tudi "vret" (kadar je otroku hreščalo v prsih) so v Šaleški dolini znali odčarati. Otroka so najprej pokadili s tremi trskami, vzetimi iz treh pragov, in s tremi pasjimi dlakami. Šlo pa je tudi takole: v lonček so dali tri žareče koščke oglja in ga pokrili z robčkom. Z lončkom so otroku naredili tri "rise" preko prsi in nato odkrili lonček. Če je bilo oglje še žareče, je otrok ozdravel, če pa je bilo mrtvo, so menili, da otroku ni več pomoči.*⁽⁹⁾

Trdoživost tovrstnega ljudskomedicinskega izročila dokazuje to, da je že omenjena celjska ekipa na Paškem Kozjaku še pred dobrim desetletjem zapisala, da se ječmena hitro znebiš, če s srpom v desni roki trikrat zamahneš pred bolnim očesom. Srp je bilo treba nato predeti v levo roko in po trikratnem zamahu proti bolnemu očesu je ječmen zagotovo izginil. Bradavice pa

so znali tam odpraviti takole: s krušnim omelom, ki so ga še toplega in zaprašenega potegnili iz peči, je bilo treba trikrat zapored povleči po bradavicah in te so izginile.*⁽¹⁰⁾

Zelo stara morajo biti tudi izročila o vrsti bolezni, ki naj bi jih povzročali različni zli duhovi in "hudobni ljudje". Taka je bila npr. v Šaleški dolini "nočbnina", ki so jo drugod po Sloveniji poznali tudi pod imenom "mrak" oz. "mračnina". V Šaleški dolini so še pred zadnjo vojno verjeli, da se ta bolezen prime otroka v prvih treh mesecih življenja, če pade nanj mrak.

Otroke je bilo treba varovati tudi pred "moro", boleznijo, ki je imela drugod po Sloveniji kar 10 različnih imen. Povsod so s temi imeni označevali naduho in druge bolezni, povezane z oteženim dihanjem. Po ljudski veri je "moro" predstavljal duh živali (risa, mačke itd.), ki ponoči, ko žival spi, odhaja sesat kri spečemu človeku. V Savinjski in Šaleški dolini so menili, da se "mora" usede spečemu človeku za vrat, in tisti, ki se ga je lotila, začne hitro pešati in hirati kljub uživanju izdatne hrane. Prihod more pa so v Dolini opisali takole: "Ležal je na postelji, zašumotalo je na oknu, kakor hrastova vejka. Skušnjava je prišla v podobi mačke".

Moro so po ljudski veri zanesljivo odgnali s posebnim znamenjem, pentagramom ali šesterokrako zvezdo - "morino taco". Zlasti pogosto so to znamenje risali ali vrezali na stranice postelje in zibelke. V Gaberkah so po predvojni izjavi Angele Zajc poznali proti mori še neko drugo sredstvo: nad vrata hleva so pritrdili konjsko glavo ali pa narobe obrnjeno podkev, da bi mori preprečili vstop v hlev. Neki Lešnik iz Gaberk pa si je narobe obrnjeno podkev proti mori pritrdil tudi nad vzglavje postelnjaka.*⁽¹¹⁾

Urok - urečenost oz. uročenost je bila bolezen, ki so jo po ljudski veri povzročali ljudje - zlasti tujci - s "slabim" pogledom. Običajno so jo "spoznali" po glavobolih, ki so se pojavljali okrog oči. Povsod po Sloveniji so proti uročenosti uporabljali vrsto čarovnih rekov, s katerimi se naj bi urokov želeli obvarovati ali pa jih odvrniti. V Šaleški dolini so poleg odštevanja urokov, ki smo jih že omenili, poznali še rek: "Bog obvaruj oplatka, naj ti ne naškodi."

V Podkraju so povsod, kjer so imeli otroke, umili tri mizne vogale, nato pa z isto vodo še vse kljuke na vratih, da bi urok ne mogel v hišo. V Dolini so uroke preganjali tudi s koščki oglja (podobno kot pri "vretu") in vodo, ki je bila blagoslovljena na sv. Tri kralje. Ob tem pripomnimo, da sta bila voda in ogenj dva prastara očiščevalna in obrambna pripomočka. *(12)

Omenimo še zanimiv Mlinškov zapis iz okolice Velenja, ki pravi, da so *nekdaj rodili tudi moški, ki imajo še zdaj v spodnjem delu telesa "maternico"*. Če moški čuti bolečine v spodnjem delu telesa, pravijo, da ima *"maternico"* ali da ga *"maternica daje"*. Zapis daje zanimive podatke o tem, koliko so ljudje nekoč poznali lastno telo in njegove funkcije. Mlinšek tudi pravi, da tega razširjenega mnenja niso mogli ovreči *"niti zdravnik niti učitelj ali duhovnik"*.

Pri nekaterih boleznih so se ljudje zatekali po pomoč tudi k raznim krščanskim svetnikom in zdravilom, ki so bila povezana s katoliškim obrednikom. Tako so bili zavetniki zoper kugo sv. Rok, sv. Ahac in sv. Frančišek. Pri zobobolu so se v velenjski okolici zatekali k sv. Poloni ali sv. Valentinu. Fran Mlinšek navaja, da so po kmečkih hišah pogosto imeli sliko sv. Apolonije s kleščami v rokah. Med zdravili, ki izhajajo iz stare krščanske tradicije, pa so pogosto za zdravljenje ali zdravstveno preventivo uporabljali blagoslovljeno vodo, šentjanževino, božični kruh itd. Zlasti slednji je imel v Šaleški dolini posebno mesto. V Velenju so ga imenovali *"namiznik"* ali *"stolnik"*, v Šmatrnem ob Paki *"poprtnik"*, ponekod v dolini pa celo *"močen kruh"*. Pečen je bil iz bele ali črne moke, povsod v Dolini pa so mu pripisovali posebno moč in so ga dajali ljudem in živalim za zdravje v naslednjem letu. *(14)

Poleg teh zdravil je ljudska medicina poznala še vrsto drugih, ki so bila brez posebnih *"čarovniških"* primesi in so imela racionalno jedro, ki ga marsikdaj priznava tudi sodobna medicina. Poleg splošno znanih čajev in drugih pripravkov iz arnike, melise, poprove mete, rmana, brinja itd. so v Šmatrnem ob Paki še pred nekaj desetletji uporabljali za *"pofrišanje krvi"* vino, v katerem so namakali pelin ali tavžentrože. V iste namene so pripravljali tudi solato iz okisanih marjetic z jajci. V Gornji

Ponikvi so na enak način pripravljali belo deteljo (*Trifolium repens*).

Bolj racionalna se zdijo tudi zdravila, ki so jih v Šmartnem ob Paki še po vojni uporabljali za otekline, tvore itd. Oblagali so jih z obkladki iz stolčnega korena črnobrina (*Scrophularia nodosa* L), pese, hrena in repnega semena. Na "mrzle otoke" (otekline, ki niso vnete) so pokladali brezove liste in meto.

Bradavice so v Šmartnem odpravljali s kopeljo v zavrelci hrastove skorje. Od tod poznamo tudi priprava dveh zeliščark oz. padark. Marija Levar je tvore zdravila z listi pese, nama-zanimi s kisló smetano, "stara Veternica" pa je po zapiskih iz leta 1952 gnojenje na mečih ozdravila z obližem iz smrekove smole in z listi pese.* (15)

Mnogo manj zaupanja nam danes vlivajo nekatera druga zdravila, ki so se še pred vojno uporabljala med ljudmi. Poročilo iz Podkrajja pri Velenju pravi, da so močenje otrok in odraslih odpravljali tako, da je bolnik spustil svoj seč v roževino svinjskega parklja in jo potem moral izpiti. V tem primeru gre za uporabo enega najstarejših zdravstvenih principov, ki je bil znan že pred tisočletji. Po tem principu je povzročitelja - zlo silo - odpravilo sredstvo, za katerega so sodili, da mora biti odvratno tudi povzročitelju bolezni in se zato "umakne".

Še bolj značilen "čarovniški pripravek" iz okolice Velenja je opisal Fran Mlinšek. Imenovali so ga "modrasovo olje" in ga na srečo uporabljali le za zdravljenje konj in volov. Pripravili so ga takole: modrasa, ki so ga dobili še pred sv. Jurijem (24. april), so dali v steklenico (poročevalci so poudarjali, da mora biti ta zelo močna) z oljem in jo zakopali v gnoj. Tam so morali steklenico pustiti nekaj tednov, da se je modras čisto "razpustil". Tekočino so nato dajali zjutraj na tešče konjem in volom na kruh.* (16)

Skrb za zdravje živine je torej v življenju naših prednikov igrala veliko vlogo, zato se je ohranila vrsta zapisov o boleznih domačih živali in njihovem zdravljenju. Uroki in mora so po ljudski veri napadali tudi živali. Pregarjali so jih podobno kot pri ljudeh; z blagoslovljeno vodo, ogljem, narobe obrnjenimi podkvami, z odštevanjem urokov itd.

Za moro so bili v Gaberkah prepričani, da napada predvsem mlade svinje in jih sesa. Da bi to preprečili, so v svinjskem koritu, iz katerega je žrla obolela svinja, umili klavski nož. Po vsej Šaleški dolini pa so bili prepričani, da moro prežene, če gospodinja potegne svinji po vimenu z metlo, s katero je pravkar ometla peč. V Podkraju pri Velenju so pred vojno uroke pri svinjah preganjali še s kosom slanine, ki so jo topili ob polnoči na ognju, v kraju, kamor se ne sliši glas nobenega zvona. Poročevalci so hkrati izjavljali, da so pri tem imeli vedno sitnosti, ker so jim nagajale razne pošasti.* (17)

Tudi smrt živali ali pa živinsko kugo so po prepričanju prebvalcev doline lahko povzročili "hudobni ljudje", če so pod hlevski prag zakopali kost, ki je ostala od velikonočne gnjati. Podoben učinek je imela taka kost v krušni peči. Svinjsko kugo, ki so jo v dolini imenovali "rdečica", so pri nas "zdravili" tako, da so obolelo svinjo zakopali tako globoko v ilovico, da je molila le še glava iz nje. Svinja je ostala zakopana tako dolgo, da je ozdravela. O uspehih takega zdravljenja poročil ni.

Parkljevko, ki je pri nas pogosto napadala govedo, so v Dolini poznali pod imenom "gosenica". Jakob Zidarn iz Podkraja jo je zdravil takole: govedo, ki se mu je gnajilo med parklji, je odgnal na travnik. Tam je zarisal v rušo okrog bolne noge krog v velikosti in meri parklja. Rušo je potem izrezal in jo obesil na že prej pripravljen kol. Ko se je posušila, naj bi bila ozdravljena tudi "gosenica". V Podkraju so pred vojno poznali tudi sredstvo, ki naj bi zagotovilo, da se bo krava obrežila. Kravi je bilo treba dati, preden so jo odgnali k biku, živo postrv, ki pa je morala priti živa in cela v kravji vamp, sicer ni nič zaleglo.* (18)

S tem smo navedli večino doslej znanih starejših in novejših ljudskomedicinskih zapisov iz Šaleške doline. Še enkrat ponovimo, da je bila večina zapisanih v prvi polovici našega stoletja, vendar smo lahko prepričani, da vsebujejo fragmente medicinskega "znanja" in prakse naših prednikov iz precej oddaljene preteklosti. Kako daleč nazaj segajo, žal ne bo mogoče nikoli ugotoviti. Lahko pa hkrati ugotovimo, da je zapisovalce tega gradiva zanimal predvsem opis zdravlilnega sredstva ali prakse, niso pa zbrali podatkov o tem, ali jih ljudje še uporabljajo

in verjemejo vanje, ali pa so predstavljali le še ostanke iz prejšnjih dob, ki se jih spominjajo le še najstarejši ljudski "zdravniki".

OPOMBE - VIRI IN LITERATURA (I)

1. F. Kotnik: *Iz ljudske medicine*. Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1952, str. 122-123; F. Minarik: *Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila*. Ljubljana 1962, str. 9-10;

2. P. Borisov: *Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij*. I. del, Ljubljana 1980, str. 35, 220 in 435; I. Vošnjak: *Spomini*. Rokopis iz leta 1962, str. 7;

3. V. Moederndorfer: *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana 1964, str. 64;

4. Žal originalno gradivo, ki sta ga v letih 1933 in 1934 zbrala Mencej in Mlinšek ter ga posredovala V. Moederndorferju, ki ga je porabil v svojih knjigah, ni znano. Mlinškovo gradivo, kolikor ga je ohranila njegova vdova, je bilo v celoti ohranjeno, vendar v njem v glavnem ni zapiskov, ki jih je objavil Moederndorfer. - Gl. Mlinškovo berilo (ur. J. Hudales in I. Stropnik), Izbrani etn. in slovst. zapiski. Šaleški razgledi 7, Velenje 1991;

5. V. Moederndorfer: o. c., str. 100; Ibid., str. 271; Jože Hudales: *Ljudska kultura v Šaleški dolini*. Šaleški razgledi 2, Velenje 1989, str. 92;

6. V. Moederndorfer: o. c., str. 98;

7. (...)

8. Ibid., str. 164 in 216;

9. Ibid., str. 366, 406, 207, 228 in 342;

10. D. Predan: *Drobiž iz občestvene kulture na Paškem Kozjaku*. Celjski zbornik 1973/74, str. 405;

11. V. Moederndorfer: o. c., str. 106-107;

12. Ibid., str. 345-353; J. Hudales: o. c. str. 92;

13. V. Moederndorfer: o. c., str. 299;

14. Ibid., str. 139; J. Hudales: o. c. 92 in 115;

15. V. Moederndorfer: o. c. str. 219 in 211;

16. Ibid., str. 330; J. Hudales: o. c., str. 92;

17. V. Moederndorfer: *Verovanja običaji in uvere Slovencev*. V. knjiga, Ljubljana 1947, str. 180; Isti: o. c. (glej op. 3), str. 112-113 in 411;

18. V. Moederndorfer: *Ljudska medicina ...*, str. 396, 394 in 401; Isti: *Verovanja, običaji ...*, str. 186.

II. ZDRAVSTVO V ŠALEŠKI DOLINI DO SREDE 19. STOLETJA

V časovno opredeljivih zgodovinskih virih se podatki o zdravstvu v Šaleški dolini pojavijo v 16. stoletju in so zelo skopi. Največkrat obsegajo stavek ali dva, kar nam omogoča le bolj ali manj utemeljene domneve o socialno-zdravstvenih razmerah pri nas. Šaleška dolina, ki bi jo sicer že v srednjem veku lahko označili za dolino gradov, je bila pač dolgo precej izolirano področje, ki je za zgodovinarje ohranilo le redke pismene sledove. Šele v začetku novega veka so se stvari obrnile na bolje. V 16. stoletju so se številni plemiči iz Doline nenadoma znašli v središču protestantskega gibanja na slovenskih tleh in ta živahnost nam je seveda zapustila več pisemskega gradiva, kot pa so ga prej zapustila štiri stoletja srednjega veka. Prvi znani podatki o zdravstvu so tudi pri nas povezani s strašno boleznijo, ki je od poznega srednjega veka dalje večkrat pustošila po deželah tedanje Evrope.

ČRNA SMRT - KUGA

Pojavila se je menda kar nenadoma leta 1347 in v slabih treh letih dospela od južne Evrope do Islandije. Po današnjih ocenah je pobrala vsaj tretjino evropskega prebivalstva. Pri tej epidemiji je šlo za t. i. azijsko ali bubonsko kugo, ki se je pokazala z otekanjem limfnih žlez, močnim glavobolom, apatijo in slabostjo. Ko je dozorela, so se po vsem telesu izpustili veliki gnojni buboni. Bolnik s takšnimi znaki je najkasneje v tednu dni umrl. Druga pogosta oblika kuge je dobila ime Antonov ali sveti ogenj in je povzročila, da so posamezni deli telesa postali črni in gnili ter so odpadli. Tudi ta je bila smrtna.*⁽¹⁾

Verjetno je, da prva epidemija prebivalcem Šaleške doline ni prizanesla, čeprav poročila naših krajev posebej ne navajajo. Na slovenskih tleh se je kuga pojavila leta 1349 in se razširila predvsem v celjski okolici (!) in na Koroškem. Imela je lahko delo; te kraje je namreč le leto poprej prizadel silovit potres, sledila mu je velikanska jata kobilic, ki je požrla vse, kar je bilo zelenega. Ko je kuga končala svoje delo, so za njo ostale izumrle vasi in mesta, v katerih je le še tu in tam ostal živ človek. Tedanji

kronisti so zapisali, da sta obrt in trgovina povsem prenehali, ljudje so se zatekali v gozdove in polja so ostala neobdelana.
*(2)

Naslednja večja epidemija kuge, ki je zajela slovenske kraje, je bila zabeležena v letih od 1472 do 1480. Leta 1472 so ljudje najprej opazili velik komet v ozvezdju Vege, ki je po ljudski veri prinašal nesrečo. Naslednje leto so po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem res hudo pustošili Turki. Pridružila se jim je še dveletna suša, ki je prav tako zahtevala mnogo žrtev. Leta 1474 so se pojavile še kobilice in takoj za njimi kuga, ki je največ žrtev zahtevala leta 1480 v Laškem in Zgornji Savinjski dolini (Radmirje).

Šaleška dolina ni omenjena med kraji, ki bi jih kuga posebej prizadela. Vendar ta možnost ni izključena, saj so leto prej Turki posebno grozovito divjali tudi po Šaleški dolini, ko so se vračali proti Celju. O silovitosti turškega vpada priča naslednji zapis:

"V soboto, 1. oktobra, so se trume ujetih kristjanov, katerih se je nabralo do 8000, in živine brez števila od 8. ure zjutraj do 4. ure popoldne počasno pomikale mimo Celja." Po drugih podatkih je bil v tem turškem vpadu razrušen tudi šoštanjski grad.*(3)

Prvič kugo v Šaleški dolini neposredno navaja lastnik Velenjskega gradu Baltazar Wagen. Ta se v nekem pismu iz leta 1580 razburja zaradi pogostih romanj k cerkvi sv. Uršule na Plešivcu, ki so jo ravno takrat gradili. Romanja so se zdela Wagnu zelo nevarna zaradi "objestnosti" romarjev, ki bi po njegovem mnenju lahko povzročila kugo. V nadaljevanju pisma Wagen opozarja, da se je v Velenju pred približno tremi leti kuga že razširila (*"wie den nachent in die Drey Jar herumb beschehen"*). Velenjčani naj bi torej po besedah Baltazarja Wagna kugo prestali okrog leta 1577. V bližini naših krajev se kuga v tem stoletju omenja le leta 1540 v celjski in leta 1554 v gornjegrajski okolici, nato pa do leta 1600 ni poročil o tej bolezni. Zato pa je zanimiv Valvasorjev podatek o kugi na Kranjskem leta 1576, zaradi katerega lahko Wagnovemu poročilu še toliko bolj verjame-mo.*(4)

Druga omemba kuge v Šaleški dolini je povezana z Wagnovim naslednikom na Velenjskem gradu Baltazarjem Heritschem. Ta je leta 1600 pred kužno nevarnostjo svaril škofa Tomaža Hrena, ki je tega leta na belo nedeljo nameraval priti v Velenje na čelu procesije, v kateri naj bi bilo kar 10.000 ljudi. Ob tem naj bi škof prevzel v roke velenjsko cerkev Matere Božje, ki je bila od leta 1575 v protestantskih rokah. Seveda je mogoče, da je Heritsch, ki je bil vnet protestant, s svarilom o kugi skušal zadržati škofov prihod in prevzem cerkve. Iz drugih poročil pa vemo, da je kuga leta 1600 zares razsajala po celjski okolici. Pri cerkvi sv. Duha v Celju so tedaj vsak dan pokopali po pet, šest ali več ljudi, ki so umrli za kugo. Kakorkoli že, vemo, da se škof Hren na belo nedeljo leta 1600 kuge kljub vsemu ni ustrašil. Prišel je v Velenje in cerkev Matere Božje je bila od tedaj v katoliških rokah.*⁽⁵⁾

V 17. stoletju se je kuga dvakrat pojavila v Šoštanju oz. v njegovi okolici. Obe poročili sta zelo skopi, tako da tudi tokrat ničesar ne izvemo o obsegu epidemije. Prvo poročilo se nanaša na leto 1625, ko je škalski župnik Martin Ebenperger poročal škofu Hrenu, da se je v hiši njegovega brata pojavila kuga. Iz leto dni starejšega Ebenpergerjevega testamenta izvemo, da je njegov brat Gašper imel v lasti t. i. Pungartnikovo hubo (t. j. celo kmetijo) pri Šoštanju.*⁽⁶⁾

Novi val kužnih epidemij je zajel celo celjsko in ptujsko pokrajino ponovno v letih 1644 do 1646. Tedaj je v okolici Celja za kugo umrlo 400 ljudi, v trgu Vojnik 127 (gotovo pol prebivalstva) in v laški gosposčini 706 ljudi. Kuga je tedaj divjala tudi v Šmarju, Šentjurju in pilštanski župniji (Kozje) in tu pomorila okrog 4500 ljudi. Zapis iz šoštanjske krstne knjige, ki sporoča, da se je *"leto Gospodovo 1647 zaradi divjajoče kuge v nesreči in žalosti začelo"*, dokazuje, da kuga tudi Šaleški dolini ni prizanesla.*⁽⁷⁾

Zanimiv spomin na čase "kužne nevarnosti" je tudi kužno znamenje, ki so ga v Velenju postavili v spomin na eno izmed prestanih epidemij. Znamenje je nekdam stalo ob poti iz trga k cerkvi sv. Martina, nekje v bližini današnje osnovne šole Antona Aškerca. Žal so znamenje leta 1950 neznanci zminirali in ga

močno poškodovali. Nekaj ostankov znamenja zdaj hranijo v Muzeju Velenje in iz njih se da razbrati, da je znamenje postavil Anton Pirtošek (*Antonius Pirtosec*). Deloma je čitljiva tudi letnica (..76, morda 776), ki pa nam za zdaj ne daje posebnih opor pri določanju leta, ko je bilo znamenje postavljeno. V 18. stoletju se je kuga iz Evrope že umikala; znani sta le epidemiji v letu 1711 in 1717, ki sta po doslej znanih podatkih celjski pokrajini prizanesli.*⁽⁸⁾

Ko se je kuga umaknila, so se pojavile epidemije griže in črnih koz, ki so bile po svojih posledicah prav tako grozljive. Franc Hribernik je v *svoji zgodovini Šoštanja in okolice* navedel naslednje podatke: leta 1787 je od 11. avgusta do 27. decembra t. i. rdeča griža v šoštanjski župniji pomorila kar 215 ljudi.

Dvajset let kasneje (leta 1807) je v župniji (spet zaradi griže) umrlo 38 ljudi, nato pa so se epidemije kar vrstile. Leto kasneje so se v Šoštanju pojavile koze, ki so zahtevale 17 žrtev, leta 1809 sta razsajali obe bolezni; za kozami je tega leta umrlo 15 ljudi, za grižo pa 20. Griža je potem do srede 19. stoletja v Šoštanju razsajala še trikrat; leta 1823 je zahtevala 41 življenj, leta 1827 oz. 1847 pa 31 oz. 30 življenj.*⁽⁹⁾

Vzrok za tako veliko umrljivost pri vseh teh epidemijah je seveda neustrezno zdravljenje, predvsem pa nesnaga. Še v 18. stoletju so se vsa velika in imenitna evropska mesta dušila v smeteh in nesnagi. Na dvoru Ludvika XIV., ki je bil zagotovo najimenitnejši dvor svojega časa, so po hodnikih in pred vrati nastajali kupi smeti, ki jih po več tednov ni nihče odstranil. Stanovanja so bila polna mrčesa, tako v mestih kot na deželi. Celo najvišji sloji so se umivali le s polivanjem vode na roke in obraz. Ceste in ulice so bile polne lukenj, v katere so se pogrezali ljudje, živali in vozovi. Ob deževju so se spremenile v neprehodna močvirja. Na ulice so stresali vsebine nočnih posod in vedra z nesnago, zato so po cestah tekli potočki, iz katerih je neznosno smrdelo, in so bili stalni viri okužb. Ulice in hiše so v mestih in na deželi pošteno očistili le dvakrat na leto; na veliki petek in telovo, sicer pa le še ob večjih epidemijah kuge, griže ali tifusa.

V Šoštanju in Velenju, ki sta bila tedaj le neznatna provincialna trga (prvi podatki iz leta 1822 povedo, da sta imela 424

oz. 147 prebivalcev), tedaj ni moglo biti bolje. Predstavljati si moramo, da so se po ulicah Velenja in Šoštanja sprehajali prašiči in perutnina, ki so jih tudi Ljubljancani šele konec 18. stoletja z občinskim odlokom pregnali s cest.

Tudi stranišč ni bilo; ljudje so svoje potrebe opravljali kar na dvorišču vse do 19. stoletja. Tudi na Velenjskem gradu, kjer so mnogo dali na higieno, in v obeh trgih še danes lahko vidimo globoke razjede na zidovih, ki so jih v stoletjih napravile fekalije, ki so tam prosto odtekale v jarke. V kmečki okolici pa so bile stanovanjske, socialne in higienske razmere še precej slabše. Kmečke domačije v Dolini so v 18. stol. pač bile še take, kakršna je obnovljena Kavčnikova domačija v Zavodnjah, ki je proglašena za nacionalni spomenik 1. kategorije.

Domačija je sicer rezultat večstolenega razvoja, dozidav in prezidav, vendar je v njej lepo vidna in dokazljiva njena najstarejša faza - enocelična dimnična hiša. Opredeljuje jo en sam bivalni prostor, ki je našim prednikom hkrati predstavljal kuhinjo z odprtim ognjiščem, bivalno sobo, delavnico, spalnico pa tudi zatočišče za mnoge živali. Dim z ognjišča se je valil po vsem prostoru in uhajal na prosto skozi odprtino v stropu. Svetlobo prostoru so dajale le tri majhne odprtine (30 x 30), ki so bile vrezane med dve bruni in so se zapirale z deščicami "na smuk". Šele v 18. stoletju je postalo bolj običajno, da so dimnici dodali še čist bivalni prostor, "hišo", kasneje pa še manjšo "izbo" ali kamro.

DOKTORJI, KIRURGI IN PADARJI

Poleg ljudskih zdravnikov, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju, so na Slovenskem že zgodaj poznali tudi doktorje medicine. Ti se v Gornjem Gradu omenjajo že leta 1308, v Celju leta 1421 itd. Poročila o njih so pogostejša šele od 16. stoletja dalje, vendar so bili tudi tedaj še silno na redko posejani po naših mestih. V Ljubljani so npr. še sredi 16. stoletja imeli le enega zdravnika, ki je bil hkrati edini na Kranjskem.

Zato je razumljivo, da so pri nas plemstvo in meščane še dolgo zdravili t. i. kirurgi in padarji (kopališčniki - nem. *Bader*),

ki so bili pogosto tudi brivci. Ti so bili od srednjega veka dalje organizirani v cehih in so imeli med ostalimi obrtni dolgo časa neugledno mesto. Enačili so jih kar s pogrebci, kovači ali rablji, ki so po tedanjem mnenju opravljali najbolj "umazano" obrt. V 16. in 17. stoletju so se mnogi kirurgi in padarji že precej povzpeli na socialni lestvici in postali premožni in ugledni meščani. Tisti med njimi, ki so lahko dokazali, da so se svoje obrti naučili pri kakem doktorju medicine, so bili lahko nastavljeni tudi kot "mestni fiziki", tako kot habilitirani zdravniki. Doktorji medicine so imeli seveda povsem drugačen položaj; niso plačevali davkov, bili so oproščeni vojaščine in so uživali ugled in časti, kot bi spadali k plemstvu.*⁽¹⁰⁾

Prvi podatki o zdravnikih, povezanih s Šaleško dolino oz. z njenimi prebivalci, so iz 16. in 17. stoletja in posredno dokazujejo, da so se imenitniki iz Doline zatekali po zdravstveno pomoč drugam, ker pač doktorjev in kirurgov v Dolini še do 18. stoletja najbrž ni bilo. Prvi tak podatek se nanaša na leto 1573, ko je štajerski plemiški deželni odbor v Celju namestil deželnega stanovskega fizika, kakršnega so tedaj imeli le še v Mariboru in na Ptuj. Prvi je to mesto zasedel dr. Jakob Strauss, ki je bil ugleden zdravnik in izdal več zvezkov zdravniškega koledarja (ohranjen samo eden). Za Šaleško dolino je zanimivo, da je Straussu plačo dajal Jurij Truebenek, lastnik gosposčine Gradič (Schwarzenstein) v Šentilju. Kakšni so bili razlogi za to, ni čisto jasno, verjetno pa so povezani z dejstvom, da je bil Treubenek do leta 1576 deželni svetnik in vladarjev namestnik na Štajerskem, kasneje pa tudi pooblaščenec štajerskih deželnih stanov in svetovalec nadvojvode Karla.*⁽¹¹⁾

Leta 1590 se že omenjeni Baltazar Wagen, lastnik Velenjskega gradu, spet omenja v zvezi s celjskim kirurgom Hieronimom de Castillio. V priporočilu za njegovo namestitev v Celju je namreč navedeno, da kirurga dobro poznata mestni fizik dr. Strauss in Wagen ter da lahko oba potrdita njegovo izurjenost pri "uravnavanju kosti, zdravljenju raka in drugih bolezni". Ker je bil Wagen na medicinskem področju laik, smo lahko prepričani, da je pričal v korist kirurga Castillie zato, ker ga je le-ta uspešno zdravil.*⁽¹²⁾

Očitno se je pri celjskem zdravniku in lekarnarju zdravil tudi škalski župnik Martin Ebenperger, ki je dal leta 1626 v svoj testament zapisati: *"Prav tako naj se poskrbi, da se doktorju in apotekarju na (njuno) zahtevo pošteno plača"*. Iz tega skopega zapisa lahko poleg očitnega dejstva, da je župnik ob bolezni, ki ga je spravila na smrtno posteljo, potreboval pomoč zdravnika in lekarnarja, napravimo še nekaj drugih sklepov. Glede na to, da Ebenperger navaja le poklic, ne pa tudi imen zdravnika in lekarnarja, si moremo misliti, da sta bila oba dobro znana in sta torej morala zdraviti tudi druge imenitnike v Dolini.

Skoraj prepričani smo lahko, da je Ebenperger imel v mislih stanovskega zdravnika dr. Paulusa Apostolisa, ki je od leta 1623 deloval v Celju, in lekarnarja Adama Vogla, ki je bil v Celju od leta 1622 do 1638. Škalski župnik je bil seveda dovolj premožen in ugleden, da bi si njuno zdravljenje lahko privoščil. Sicer pa je znano, da je za svoje zdravje skrbel že prej. Leta 1607 je v spremstvu gospe pl. Stein zapisan med imenitnejšimi gosti Dobrnskih toplic. Kronika navaja, da se je nastanil v sobi poleg toplic in da so se komaj dve uri po njegovem prihodu pripeljale v zdravilišče na dveh vozovih še nune iz Velesovega.*⁽¹³⁾

Po tem poročilu vse do leta 1788 nimamo več nobenih poročil o zdravnikih v Šaleški dolini. Tega leta pa se v seznamu 42 šoštanjskih tržanov pojavi tudi ime Janeza Lampauerja, kirurga oz. ranocelnika. *Lampauer je tako bil prvi znani zdravnik v Šaleški dolini, zato lahko leto 1788 označimo za začetek zdravstva pri nas.* Žal o njegovem delu ne vemo prav ničesar, vendar lahko na osnovi primerjalnih podatkov iz drugih slovenskih krajev oz. dežel vendarle zapišemo nekaj besed.

Kljub temu da je ranocelnik naveden v seznamu šoštanjskih obrtnikov, Janez Lampauer v letu 1788 ni več spadal mednje, saj je bil od leta 1784 kirurški ceh ukinjen. Od tedaj dalje je bila kirurgija svobodna "umetnost" - *artes liberales* - in ne več rokodelstvo. Ugled kirurgov oz. ranocelnikov je zato v tem času že močno zrasel. Kakšna je bila Lampauerjeva izobrazba, žal ne moremo ugotoviti. Šolani kirurgi, ki so obiskovali posebne kirurške tečaje na medicinskih fakultetah,

so bili pri nas znani že od 17. stoletja, vendar tečaji za opravljanje tega poklica niso bili obvezni. Na Kranjskem pa so že od leta 1694 podeljevali naziv "patron kirurgije" tistim ranocelnikom, ki so svoje znanje dokazali pred zdravniško komisijo.

Mogoče je tudi, da je Lampauer obiskoval poseben mediko-kirurški oddelek liceja v Gradcu ali Ljubljani, ki jih je cesar Jožef II. ustanovil ravno v Lampauerjevem času. Ti oddelki so skrbeli za izobrazbo podeželskih praktičnih zdravnikov in so bili ukinjeni sredi 19. stoletja, ko je bilo doktorjev medicine že precej več. Če je imel Lampauer tovrstno izobrazbo, je bil razen za "malo kirurgijo" (zdravljenje izvinov, zlomov, oskrba ran itd.) usposobljen tudi za zdravljenje notranjih bolezni. Ne bi pa nas smelo pretirano začuditi, če bi se šoštanjski ranocelnik ukvarjal tudi s striženjem in britjem šoštanjskih tržanov, kar je bilo še v 19. stoletju precej pogosto.* (14)

ŠOŠTANJSKI ŠPITAL

Kirurgi in zdravniki so v tem času sprejemali bolnike v svojih "ordinacijah" ali pa so prihajali k njim na dom. Bolnišnice v današnjem pomenu besede so bile znane šele od druge polovice 19. stoletja dalje in so se razvile v glavnem iz meščanskih špitalov, ki so bili neke vrste ubožnice oz. hiralnice. Špitali so se razvili že v srednjem veku in so pogosto nastajali ob samostanih, ki so bili po svojih redovnih pravilih obvezani sprejemati, pogostiti ter zdraviti tujce oz. popotnike. Pri nas so tako nastali špitali v Kamniku (že leta 1228), na Ptuj (1315), v Celju (1350) itd. Kasneje so špitale v mestih in trgih ustanavljali tudi zemljiški gospodje, mestne občine, okraji, ali pa so se vzdrževali iz sredstev, ki so jih darovali zasebniki. Vanje so sprejemali ubožne in onemogle meščane in tržane ter skrbeli zanje. V mestne špitale so pogosto spravili tudi slaboumne in duševne ter božjastne bolnike, ki so jih tako izolirali od okolice. Oskrbo so tu lahko v času poroda dobile nezakonske matere, nato pa tudi njihovi otroci in najdenčki.

Vrsti takih špitalov se je v začetku 18. stoletja pridružil tudi šoštanjski. Točno leto ustanovitve ni znano, saj za špital izvemo iz pisma šoštanjskega župnika Matije Altenbergerja iz

leta 1713, medtem ko je bila špitalska hiša od trške občine kupljena že pred letom 1706. Iz tega pisma lahko povzamemo, da je kaplan Matija Podhrastnik v svoji oporoki vse premoženje in posest namenil za ustanovitev špitala v Šoštanju ter za izvrševalca oporoke pooblastil šoštanjskega župnika Altenbergerja in Štefana Podhrastnika (očitno svojega sorodnika), župnika pri sv. Antonu pri Radgoni. Leta 1706 je potem župnik Altenberger s trško občino dosegel dogovor o delovanju špitala, po katerem naj bi:

- špital vodil špitalski mojster, ki bi ga izmed dveh predloženih kandidatov izbral šoštanjski župnik, izvoljen pa naj bi bil vsako leto ob predložitvi špitalskega obračuna (obračun naj bi pripravili trije ali štirje tržani);

- se iz špitalske ustanove vzdrževal "bogaboječ" duhovnik, ki bo ob določenih priložnostih (te so v določilih dogovora natančno opredeljene) za ustanovnika in kasnejše darovalce bral maše v cerkvi sv. Mohorja v trgu;

- se v špital sprejela in vzdrževala dva ubožna tržana, dokler nadaljnja darila ustanovi ne bi dovoljevala povečati števila. Oba sta morala na znak majhnega zvona v stolpiču špitala v oratoriju vsako jutro in vsak večer zmoliti rožni venec "za darovalca, njegove prijatelje, za ostale dobrotnike in ves trg". Ubožca sta morala vsak ponedeljek in petek biti tudi navzoča pri maši, ki jo je bral špitalski kaplan.

Iz Altenbergerjevega pisma nadalje izvemo še to, da so iz začetne vsote kaplana Podhrastnika kupili vrt, hlev in skedenj Franca Jezerčnika ter hišo, v kateri je bil potem špital. Gre za stavbo, ki je kasneje prešla v last trške občine in jo danes poznamo kot šoštanjsko mestno hišo. Na špitalske čase v njej pa še danes spominja stolpič na stavbi.

Kakšna je bila kasnejša usoda šoštanjskega špitala, nam ni dovolj znano. Poznamo le imena nekaj kasnejših darovalcev, ki so začetnim 2000 fl. Matije Podhrastnika dodali nove zneske. Župnik Altenberger je tako leta 1710 dodal 1000 fl. in leta 1722 500 fl., manjše zneske pa so prispevali še: Leonhard Bruneti leta 1725, Matija Poštajner leta 1726, Mohor Fortunat Keber in lastnik graščine Gutenbichel v Ravnah pri Šoštanju

Karl Sigmund von Hohenwart leta 1731 ter kot zadnji še Johan Ludvik Umek leta 1745. Kdaj je potem špitalska hiša prešla v roke trške občine kot magistrat, ni znano, vemo pa, da je to hišo župnijsko predstojništvo med letoma 1842 in 1845 poskušalo ponovno pridobiti zase, vendar brez uspeha. Tako smo lahko prepričani, da šoštanjski špital v prvi polovici 19. stoletja, ko so se špitali drugod počasi spreminjali iz ubožnic v prave splošne bolnice, ni več deloval.

ZDRAVILNI VRELEC V TOPOLŠICI

Z razvojem zdravstva v Šaleški dolini je povezan tudi razvoj zdravilišča ob termalnem vrelec v Topolšici. Zdravilni učinki tega vrelca so v pisanih zgodovinskih virih prvič zapustili sledi leta 1617, domnevamo pa lahko, da so vrelec in njegove lastnosti že dolgo prej poznali in uporabljali domačini. Prvi zapis izvira izpod peresa protireformatorskega škofa Tomaža Hrena, ki si je 31. maja 1617 v svoj koledar zabeležil: "*Potem (odšel) v toplice sv. Florjana pri Šoštanju (ad thermas s. Floriani prope Schonstain), ki so nam po osmem kopanju prinesli olajšanje našega trpljenja.*" Ciril Šlebinger, ki navaja isti zapis, poudarja, da je škof Hren zapisal tudi, da je zdravilni vrelec "*preveč zanemarjen*". Tudi dan kasneje je škof še bival v Topolšici, saj je bilo (tokrat pravilneje) "*in der Topplitz bey Schonstain*" napisano pismo lastnici gradu Forchtenek v Ravnah pri Šoštanju. Tudi kasneje se je škof ob svojih obiskih v Dolini še ustavljal v Topolšici. To nam dokazujeta pismo, napisano "*ad Thermas*" 23. maja 1620, in kupoprodajna pogodba, ki jo je škof potrdil 19. avgusta 1623 "*in der Topplitz bey Schonstain*".

Kljub temu da so v Topolšici že v začetku 17. stoletja imeli tako imenitnega gosta, kot je bil ljubljanski škof, se sloves vrelca še dolgo ni razširil. Tako se npr. Karlu Schmutzu leta 1822 v njegovi zelo podrobni topografiji Štajerske pri opisu Topolšice vrelca sploh ni zdelo vredno omeniti. Nekaj kasnejši (1829) Kefersteinov opis zdravilišč oz. termalnih vrelcev Topolšico sicer omenja, vendar ob tem zapiše, da je povsem zanemarjena.

Šele leta 1838 je zgodovinar Ignac Orožen tu našel odprt kopalni bazen, preko katerega je lastnik izvira Topličnik postavil slamnato streho, ki so jo nosili leseni stebri. Nekaj kasneje je Topličnik (po Orožnovih podatkih) sezidal še majhno kopališko hišico, zgradil *"precej obsežen bazen"* in za tujce pripravil nekaj sob. Od tedaj dalje so Topolšico poleg domačinov in prebivalcev okoliških krajev obiskovali tudi tujci, *"posebno iz slovenjgraške okolice in Koroške"*.

Približno takega stanja se spominja tudi dr. Josip Vošnjak, ki je kot otrok oz. mladenič (roj. 1837) sem večkrat prihajal na kopanje. Vošnjak Topolšico opiše dvakrat, in sicer leta 1904 ter 1906. Ker se zapisa v podrobnostih nekoliko razlikujeta, bomo navedli oba.

V prvem spominskem zapisu beremo naslednje: *"... nad izvirkom tople vode je stala lesena bajta z bazenom za kopeli. Nad vrati je visel napis: 'Von badn is fir krajzer zu zaln.'" (Za kopel je plačati 4 krajcarje.) Tuji gostje pač niso prihajali v te primitivne toplice."*

V drugem zapisu pa je Vošnjak zapisal drugače: *"Tu izvira močen studenec mrzle vode, tako močen, da je v svojem času niže stoječi mlin gonil. V bližini pa izvira iz zemlje topel vrelec s temperaturo 30-32 stopinj C. Nad toplim vrelcem je primitivna hišica z bazenom za kopeli, ki je zdaj nekoliko popravljena. Tu smo se hodili izprehajati in kopati. Lastnik je bil kmet Topolšek, ki je dal napisati na vrata pri vhodu v kopeli: 'Von baden is 3 kraicer zu zaln.'"*

OPOMBE - VIRI IN LITERATURA (II)

1. Janko Orožen: *Zgodovina Celja in okolice*. 1. knjiga, Celje 1971, str. 593; Egon Friedell: *Kultura novoga vremena 1.*, Zagreb 1940, str. 21-22; Josif Kulišer: *Splošna gospodarska zgodovina 1.*, Ljubljana 1959, str. 171-172;
2. Josip Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910, str. 237;
3. Janko Orožen: o. c. 1., str. 591 in 593; Ivan Lapajne: *Politična in*

kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884, str. 118;

4. Ignaz Orožen: *Das Dekanat Schallthal*. Graz 1884, str.34; Janko Orožen: o. c. 1., str.594; Ivan Lapajne: o.c., str. 265;

5. Ignaz Orožen: o.c., str. 34 in 231;

6. Isti, n. d., str. 35-36;

7. Janko Orožen: o. c., str. 594, prim. op. 6;

8. isto; -

9. Franc Hribernik: *Zgodovina Šoštanja in okolice*. Tipkopis, 1948, str. 29-30;

10. Josif Kulišer: o. c. 11, str. 22-23; Josip Mal: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana 1957, str. 74; isti: *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928, str. 439; Peter Borisov: *Pregled zgodovine medicinske miselnosti in odkritij*. Ljubljana 1980, str. 211;

11. Janko Orožen: o. c. 1., str. 597-600; Ignaz Orožen: o. c. str. 342;

12. Janko Orožen: o. c., str. 599;

13. isti, n. d., str. 529 in 598; Ignaz Orožen: o. c., str.86;

14. Peter Borisov: o. c. 1., str. 211; Josip Mal: *Stara Ljubljana ...*, str. 84-85; isti: *Zgodovina ...*, 341 in 439; Janko Orožen: o. c. 1., str. 602, 603 in 605; Franc Hribernik: o. c., str. 21;

15. Josip Gruden: o. c., str. 520; Josip Mal: *Stara Ljubljana ...*, str. 86; isti: *Zgodovina ...*, str. 449; Tone Kolšek: *Dom oskrbovancev v Vojniku in skrb za starostno onemogle na celjskem področju*. Celjski zbornik 1965, str. 303; Janko Orožen: o. c., str. 602-603; Peter Borisov: o. c. 1., str. 185;

16. Ignaz Orožen: o. c., str. 391-397; Franc Hribernik: o. c., str. 5;

17. Ignaz Orožen: o. c., str. 411; Ciril Šlebinger: *Toplice in slatine na slovenskem Štajerskem*. Izvestja muzejskega društva v Mariboru 1, Maribor 1930, str. 50;

18. gl. op. 17;

19. Josip Vošnjak: *Moj rojstni kraj*. Slovan 1904, str. 45; isti: *Spomini*, 1. knjiga, Ljubljana 1905, str. 5.

ARHEOLOGIJA

Danijela Brišnik

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

ARHEOLOŠKI PABERKI ŠALEŠKE DOLINE

Leta 1975 sta Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Inštitut za arheologijo izdala delo Arheološka najdišča Slovenije (dalje ANSI), katerega namen je bil predložiti zbrana najdišča in jih vrisati na ustrezne karte. S topografskega, kronološkega in dokumentacijskega vidika so obdelana in zbrana vsa najdišča, znana do leta 1965, kasneje pa sta nalogo zbiranja in krajših predstavitev novih arheoloških najdišč ter del na njih nadaljevali publikaciji Varstvo spomenikov (revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva) in Arheološki pregledi.

V Arheoloških najdiščih Slovenije je obdelanih preko 3300 najdišč, od tega iz Šaleške doline in širše okolice samo 11. Igra s števkami je potrebna zato, ker bi rada poskusila v pričujočem sestavku odgovoriti na vprašanje, zakaj je Šaleška dolina z okolico na vseh kartah arheoloških najdišč predstavljena kot bela lisa, ko pa je v savinjski, celjski in slovenjgraški regiji, s katerimi je Šaleška dolina najbolj povezana, zelo veliko arheoloških najdišč. Možnih je seveda več odgovorov.

Šaleška dolina predstavlja s svojim pripadajočim obrobjem dokaj zaprto in zaključeno geografsko enoto. Od Zgornje in Spodnje Savinjske doline jo ločijo Golte, Skornski hribi, Paški vrhovi z Goro Oljko in Ponikovska planota, proti slovenjgraški strani jo zapirajo Paški Kozjak, Špik, Smodivnik, Vodemla, Lubela, Graška gora ... na jugovzhodu pa vodi znižan prehod pod Vinsko Goro v Dobrnsko podolje in naprej v Celjsko kotlino. Kljub tej zaprtosti pa je prometno dovolj zanimiva, saj povezuje celjsko, savinjsko ter slovenjgraško regijo in je torej zveza med osrednjimi in severnimi slovenskimi pokrajinami. (Kljajič 1989: 5)

Gledano z geografskega vidika ima Šaleška dolina dovolj vodnih virov, plodne zemlje in zmerne temperature in je torej primerna za bivanje, kar potrjujejo tudi nekatera znana arheološka najdišča. Problem je torej potrebno poiskati drugje, najbrž v stanju raziskav, ki je le malokje v Sloveniji slabše kot pri nas. Konec prejšnjega stoletja se predvsem v avstrijski literaturi pojavljajo notice o arheoloških najdbah iz naših krajev, ki so bile več ali manj vse poslane v graški Joanneum; prav tako je zaslediti v arhivu Muzejskega društva v Celju med letoma 1937-40 težnjo po sistematičnem zapisovanju védenja o novih in starejših arheoloških najdbah, medtem ko po drugi svetovni vojni v literaturi skoraj ne zasledimo nobenih podatkov več. Vzrok temu gre najbrž iskati v izgradnji novega modernega mesta in iskanju njegove identitete, pri tem pa očitno ni bilo teženj po raziskavah zgodovine, starejše od nekaj deset ali sto let. Dejstvo je, da so zadnji sistematični zapisi o arheoloških najdbah v Šaleški dolini z okolico stari dobrih 35 let, najdemo pa jih v maloprej omenjeni publikaciji *Varstvo spomenikov*.

Šaleška dolina sodi pod okrilje Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, ki tega področja nikoli ni uspel sistematično pokrivati, temveč je prevzemal le bolj ali manj nujne akcije, ki so bile skoraj vse vezane na umetnostno-zgodovinsko področje. Zato je večjo pozornost raziskavam starejših obdobij začel pred leti posvečati Muzej Velenje, ki je z nekaj članki v *Šaleških razgledih* načel vprašanja o starejši poselitvi Šaleške doline in njenih arheoloških najdiščih. Odgovori so bili redki in nepopolni, kot so pravzaprav še danes. Veliko več kot pred osmimi leti, ko je izšel prvi zvezek *Šaleških razgledov*, vemo o kolonizaciji v srednjem veku, o polpretekli zgodovini novega veka ... védenje o materialni kulturi starejših obdobij in srednjega veka pa je še vedno enako, kot je bilo pred 35 in več leti.

Vzrok je najbrž tudi v dejstvu, da Šaleška dolina - zaenkrat - ne premore niti enega redno zaposlenega arheologa, ki bi se lahko poleg nujno potrebnih zaščitnih akcij, kot je bila npr. obnova gradu Šalek in z njim povezana zaščitna izkopavanja, ukvarjal z vsemi vidiki arheologije, kot so sistematična izkopavanja, terenski pregledi, nadzor pri gradbenih delih na možnih arheoloških lokacijah ... ki bi védenje o materialni kulturi (s pomočjo razstav in publikacij) približal širši množici ljudi, kar je nenazadnje ena od primarnih nalog arheologije.

Tu in tam pa je naše območje na prizorišče arheološke stroke le zakorakalo z velikimi in odmevnimi koraki. Gre seveda za rezultate načrtnih raziskovanj dr. Srečka Brodarja v Mornovi zijalki in Špehovki (naj mi kolegi s slovenjgraške strani Hude luknje ne zamerijo, da si drznem omenjati jamo, ki leži na njihovem območju, a je kljub temu pomembna tudi za naš prostor), ki sta s svojimi najdbami še danes v samem vrhu poznavanja prazgodovinske materialne kulture, ne le v Sloveniji, ampak tudi v evropskem prostoru. Drug tak korak je bilo odkritje ostankov mastodontov v Škalah leta 1964, ko so pri odpravljanju posledic izkopavanja premoga naleteli na najbogatejše tovrstno najdišče v Sloveniji. Zanimiva je tudi teza, ki sta jo že pred leti postavila dr. Jaro Šašel in dr. Milan Ževart, namreč da so Škale možna poštna postaja *Upellae* na verjetni

antični cestni trasi med Celeio in Colatijem (Šašel 1954: 125; Ževart 1949). Cesta trase bi naj tako potekala: *Celje (Celeia)-Babno-Medlog-Pernovo-Št. Janž (Vinska Gora)-Stara vas pri Velenju (Upellae?)-Škale-Plešivec-Metulov hrib na Graški gori-Sv. Lena-Šmiklavž-Stari trg pri Slovenj Gradcu (Colatio)*. Obstaja pa tudi možnost drugačne trase, ki pelje od Šmartnega preko Konovega in Šentbrica na Škalske Cirkovce in od tam čez Metulov hrib v Mislinjsko dolino. To traso zagovarja v orisu zgodovine Škal Tone Ravnikar (1989: 12), ki meni, da ima ta pot dve prednosti pred zgornjo. Je bolj direktna in tudi v kasnejši dobi je imela večji pomen, saj je bila glavna povezava s Koroško vse do prebitja ceste skozi Hudo luknjo. Tako imata obe trasi nekaj argumentov za in proti. Traso ceste skozi Škale je z razlago imena *Upellae* poskusil potrditi oz. vsaj utrditi tudi mag. Jože Hudales (1989: 9), v letu 1994 pa se je z najdbami velike količine antične opeke in keramike na ugrezninskem področju Škal, ki nosi ledinsko ime Groblje, ta teorija še močneje zasidrala, žal pa se brez sondiranja še ni potrdila. O pomenu ceste čez Šentbric in Škalske Cirkovce priča stara, iz neobdelanih kamnov grajena cestna škarpa ob cesti Šentbric-Škalske Cirkovce, ki jo je brez sondiranja časovno težko uvrstiti, in useki v skale, ki bi lahko bili ostanki stare ceste.

V zadnjih nekaj letih se je Šaleška dolina vpisala na seznam arheoloških najdišč z izkopavanji v jami Špehovki leta 1990 pod vodstvom dr. Mitja Brodarja (Muzej Velenje in jamarsko društvo Speleos), z zaščitnim izkopavanjem gradu Šalek v letih 1991 in 1992 (ZVNKD Celje, Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani in Muzej Velenje) ter z sondažnimi izkopavanji na gradu Katzenstein v Florijanu pri Šoštanju lansko leto (Muzej Velenje). Rezultati izkopavanj v jami Špehovki so z objavo dr. Mitje Brodarja v Arheološkem vestniku (1993:7) že predstavljeni strokovni in širši javnosti, prav tako je v Šaleških razgledih izšlo preliminarno poročilo o izkopavanjih na gradu Šalek (Brišnik 1994/95:70). Arheološko gradivo z gradu Katzenstein še ni ovrednoteno, tako arhitektura kot materialna kultura pa po prvih grobih ocenah napovedujeta, da je pred nami najdišče, ki se lahko kosa s številnimi znanimi slovenskimi najdišči.

Nevsakdanji pogled na grad Šalek (fotografija: T. Ravnikar)

Malo za šalo in malo zares je poleti leta 1993 potekalo čiščenje obeh vodnjakov na Velenjskem gradu. Akcija čiščenja je potekala pod pokroviteljstvom Rudnika lignita Velenje in Ljubljanske banke Velenje, organizacijo pa je prevzel KCIN - Muzej Velenje. Čisto zares sta bila oba vodnjaka očiščena do dna - notranji do globine 12,10 metra, zunanji do okr. 54 metrov. Tudi medijska podpora, obiski občinskih veljakov in nenazadnje dober namen so bili zaresni. Zataknilo se je pravzaprav le pri arheoloških najdbah, ki jih ni bilo, oz. so bile stare 50-100 let. In ker v Sloveniji zaenkrat še ne poznamo "etnološke" arheologije, na tem mestu zaključujem poročilo.

Da pa je Šaleška dolina za arheologe še kako zanimiva, je med drugim pokazala tudi lanskoletna razstava - prva arheološka razstava v Dolini - z naslovom *Drobci nekega vsakdana*, ki je bila plod dela več slovenskih muzejev in Oddelka za arheologijo Univerze v Ljubljani. Razstavo je Muzej Velenje obogatil z najdbami z gradov Šalek, Velenje in Švarcenštajn in ji - kot je dejal glavni pobudnik razstave dr. Mitja Guštin - z multimedijско predstavitevijo življenja na gradu Šalek, s prvo knjižico *Muzejskega kolaža* in privlačnim vabilom dodal tisto piko na i, ki razstavo naredi privlačno, poučno in nenazadnje zabavno za večji krog obiskovalcev. Razstavo si je v 50 dneh ogledalo preko 5500 ljudi, to pa je število, ki ne bi potrebovalo

komentarja, če bi razstavo obiskali tudi učenci in dijaki iz Šaleške doline. Tako pa kljub vabilom, naslovljenim na učitelje in profesorje zgodovine, odziva - z redkimi izjemami - ni bilo. Zato pa so k nam - predvsem na ogled multivizije, ki je bila prva tovrstna predstavitev življenja na gradu - prihajali osnovnošolci in srednješolci z vseh koncev Slovenije.

Pogled na Šalek (fotografija: P. Marinšek)

In kako naprej?

Materialna kultura srednjega veka, izkopana na gradovih Katzenstein in Šalek je sicer le drobec tega, kar Šaleška dolina skriva v svojih nedrjih, toda to je drobec, ob katerem bi se morali zavedati, da je dolina z več kot dvajsetimi gradovi, graščinami in dvorci eden najbolj perspektivnih prostorov v Sloveniji za razvoj arheologije mlajših zgodovinskih obdobj. Gre za obdobje, ki je bilo v Sloveniji do pred nekaj leti po krivici zapostavljeno - okvirno je to čas od 10. stoletja pa vse do takrat, ko vzamejo raziskave v svoje roke etnologi - in ki je pred nekaj

leti pod imenom "arheologija mlajših zgodovinskih obdobj" končno dobilo svoje mesto na Oddelku za arheologijo Univerze v Ljubljani. V okviru teh predavanj je bilo predstavljeno tudi gradivo z gradu Šalek in posamezni kosi - predvsem t. i. pečatna keramika - so pokazali, da sodijo v sam vrh obrtniške spretnosti tistega časa. In zato, da bi lahko ljudem podarili res nekaj lepega in "našega", smo v Muzeju Velenje skupaj z Lončarstvom Bahor pripravili repliko srednjeveške pivske čaše, izkopane na Šaleku. Čaša je izdelana iz svetlo oker žgane gline, okrašena pa je s štirimi vrstami pečatov. Priložen je še certifikat, ki zagotavlja, da imate v rokah kupico, s kakršno so pred dobrimi 500 leti nazdravljali šaleški plemenitaši.

To je le ena izmed akcij, s katero bi radi arheologijo in njene izsledke približali ljudem. Žal pa bo veliko zanimivega, lepega in edinstvenega ostalo skritega v zemlji vse dotlej, dokler Dolina ne bo dobila vsaj enega arheologa.

ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA ŠALEŠKE DOLINE IN OKOLICE

Zadnji poskus, zbrati na enem mestu vse podatke o arheoloških najdiščih Šaleške doline, sega torej v davno leto 1965 (ANSI 1975), potem pa najdevamo redke omembe, raztresene po bolj ali manj strokovni literaturi in časopisih. Zato je pred vami nov seznam (oz. poskus kar najbolj popolnega seznama) arheoloških najdišč in lokacij, ki s sporadičnimi najdbami kažejo, da bi to lahko bila.

Podatki o najstarejših arheoloških lokacijah so povzeti po ANSI, zato je navajanje literature včasih nepopolno (kjer ne poznamo naslova članka, je v seznamu lit. navedeno najdišče, npr. Šmartno ob Paki - V: Mitt. Hist. Ver. St. 2, 157 ss), prav tako pa v vseh primerih ni bilo mogoče preverjanje stanja na terenu. Vir za ostala najdišča so v glavnem terenski pregledi in izkopavanja.

Ker so bila pota ljudi, ki so oblikovali našo dolino, drugačna kot danes in jim meje - razen naravnih - niso predstavljale nobenih ovir, sem vključila v seznam najdišča, ki danes ležijo v občinah Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki ter jamska najdišča na področju Tisnika, ki sodijo pod okrilje občine Mislinja.

Seznam ledinskih imen, ki opozarjajo na kontinuiteto poselitve, je žal nepopoln, kajti topografija terena je bila opravljena le na nekaterih manjših območjih Doline, in sicer v okviru raziskovalnih taborov. Zato naj tu naštejemo samo najbolj značilne: *Brezovo, Brezovec, Brezje, Gabrke, Gavce, Gradnik, Gradišče, Gradič, Grmada, Groblje, Grušovlje, Hrastnik, Hrastovec, Jesenik, Koželj, Laze, Lazišče, Lipje, Ljubela, Plešivec, Podjavoršek, Praznikove gomile, Pristava, Roprče, Ruperče, Tabor, Tajna, Topolovec, Topolšica, Trnišnik, Trnava.*

Na seznam arheoloških najdišč bi brez dvoma sodili tudi vsi gradovi in dvorci Šaleške doline (in okolice) ter najstarejše cerkve, kljub temu da zaenkrat še niso ovrednoteni s stališča arheologije. Gradovi in dvorci, ki bi jim morali v naslednjih letih posvetiti več pozornosti, so: *grad in graščina Šoštanj, grad v Skornem, Turn v Hrastovcu, dvorec Gutenpihl (Marof) in Forhtenek v Ravnah pri Šoštanju, Ekenštajn, dvorec Gorica, izginuli dvorec Žitenberg, graščina Bevče (morda predhodnik današnje graščine Dobrovo - Gutenhart), Pakenštajn v Šmartnem ob Paki in Valdek v Zgornjem Doliču pri Mislinji.* Med cerkvami, ki jih najdemo že zelo zgodaj omenjene v listinskem gradivu, so za arheološke raziskave najzanimivejše: *sv. Andrej v Šaleku, sv. Mohor in Fortunat v Šoštanju, sv. Florijan v Florjanu pri Šoštanju, sv. Anton Puščavnik v Skornem, sv. Nikolaj v Plešivcu, sv. Peter v Zavodnjah, sv. Jakob na Gradišču in sv. Egidij (Tilen) v Arnačah.*

Vsi ostali - tukaj nenašteti - gradovi so izpričani z arheološkimi najdbami, pridobljenimi z zaščitnimi in sondažnimi izkopavanji pa so s sporadičnimi najdbami že uvrščeni na seznam arheoloških najdišč.

Renesančna pečnica z gradu Švarcenštajn. Narisal Rok Poles.

OBČINA VELENJE

Naselje: BEVČE

Ime:

Narodni muzej v Ljubljani hrani pod inv. št. NM Lj. 12278, 12277 in 12276 tri železne sulične osti iz Bevč, ki jih je pridobil v času med obema vojnama. Natančnejši najdiščni podatki niso znani.

Lit.: ANSI 1975, 272; Teržan 1990, 353 in T. 82:1-3.

Naselje: LAZE

Ime: grad Švarcenštajn (Gradič)

Spomladi leta 1993 se je ob vhodu v grad Gradič (Švarcenštajn) sprožil plaz, pri čemer je prišla na dan večja količina srednjeveške in novoveške keramike. Med najdbami prevladujejo fragmenti pečnic. Najdbe hrani Muzej KC Ivana Napotnika Velenje. Marca 1995 je popustilo ostrešje vhodnega stolpiča, posledica tega je zrušenje celotnega vhodnega stolpa z gotskim portalom.

Lit.: Brišnik 1995.

Naselje: PAŠKI KOZJAK

Ime: Špik

Najdišče leži 300 m Z od cerkve sv. Jošta na Kozjaku, ob poti, ki pelje na vrh Špika.

Skupina za starejšo zgodovino se je na dveh raziskovalnih taborih na Paškem Kozjaku l. 1991 in 1992 ukvarjala z ledinskimi imeni in pri tem prišla v stik z g. župnikom Tonetom Krncem, ki nas je opozoril na kamnito grobljo, naslonjeno na škarpo ob poti. Le-to je leta 1985 g. župnik "raziskal" in pri tem odkril več predelkov v velikosti 1,3-1,8 x 1-2 metra. Najdišče je dokumentiral in ovrednotil dr. Andrej Pleterski, ki meni, da je kamnita struktura v povezavi s srednjeveško gospodarsko izrabo Kozjaka.

Lit.: Pleterski 1989, 256.

Naselje: PAŠKI KOZJAK

Ime: ob cerkvi sv. Jošta

Leta 1990 so zahodno od ckeve sv. Jošta (med cerkvijo in šolo) ob urejanju cerkvene okolice in ceste naleteli na ostanke polkrožnega zidu z deloma pokritim krajšim jaškom. Sodeč po analogijah je šlo verjetno za ostanke manjše lončarske peči, ki pa je bila pri načrtovanju okolice cerkve v celoti uničena. Fotodokumentacija hrani Muzej Velenje.

Naselje: PESJE

Ime: Dolgo polje

Njive ob tovarni Gorenje so bile pred časom v lasti prebivalcev Stare vasi in med njimi še vedno kroži zgodba o potopljenem mestu, ki naj bi stalo na tem območju. Preverjanje ustnega izročila na terenu je pokazalo, da je na njivah precejšnja količina srednjeveške in novoveške keramike, antično keramiko pa zasledimo le sporadično.

Naselje: PLEŠIVEC

Ime: Vedetov hrib

V okviru terenskega dela raziskovalnega tabora Škale 1994 je dr. Milan Ževart odkril pri Franciški in Vladu Ževart, Plešivec 26, odlično ohranjeno neolitsko kladivasto sekiro, izdelano iz temno zelene magmatske kamnine. Sekiro so domačini našli na njivi na Vedetovem hribu v bližini domačije Navršnik (Marolt), Plešivec 55. Sekira je lepo zglačena, dl. 7 cm, š. 3,8 cm, db. 3,7 cm, premer luknje za nasaditev je 1,7 cm. Najdbo hrani Muzej Velenje.

Lit.: Brišnik 1995.

Naselje: PLEŠIVEC (?)

Ime:

Prof. Bojan Glavač (Efenkova 22, Velenje) hrani lepo ohranjeno neolitsko kamnito sekiro, ki jo je okoli leta 1960 dobil v dar od svojega učenca. Najdiščni podatki niso znani, zelo

verjetno pa je, da je bila najdena na Plešivcu. Sekira je slabo zglajena, dl. 7,4 cm, š. 4,4 cm, db. 4,8 cm, premer luknje za nasaditev je 2 cm.

Naselje: PODKRAJ (Šentilj)

Ime: Ruperče

V Podkraju so na njivah, ki nosijo ime Ruperče (levo od transformatorske postaje - iz smeri Arnače), pred drugo sv. vojno našli kipec svetnika, ki naj bi izviral iz izginule cerkve sv. Ruperta. Najditelj je kipec ob selitvi iz kraja odnesel s seboj, tako da natančnejši podatki niso znani.

Naselje: PODKRAJ pri Velenju

Ime: Gradišče

Pri terenskem pregledu Gradišča (hrib nad cerkvijo sv. Jakoba), kjer je v srednjem veku stal grad Limbar, je bilo odkritih nekaj fragmentov (najverjetneje) srednjeveške keramike, samo ledinsko ime *Gradišče* pa kaže na možno še starejšo arheološko lokacijo.

Naselje: ŠALEK

Ime: grad Šalek

V sklopu obnovitvenih del na gradu Šalek v letih 1989-1994 je potekalo v letih 1991 in 1992 zaščitno arheološko izkopavanje. V dogovoru z nosilcema akcije KCIN - Muzejem Velenje in ZVNKD Celje je del zaščitnih izkopavanj prevzel ZVNKD Celje, del pa Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Zaščitna izkopavanja so zajela celotno površino pomola ob vzhodni, zahodni in južni stranici trikotnega stolpa, pri čemer niso bila v celoti upoštevana načela arheološke strati-grafije. Glavni elementi arhitekture so zidovi, grajeni iz neobdelanih lomljencev apnenca, vezani z grobo malto, pomešano s peskom. Od jugozahodnega roba trikotnega stolpa teče proti zahodu zid, ki leži neposredno na skalni osnovi in predstavlja zahodno mejo grajskega jedra. Zid se ob robu skalnega pomola pravokotno zalomi proti severovzhodu in je relativno dobro ohranjen, njegovo

nadaljevanje proti severnemu vogalu trikotnega stolpa pa lahko z veliko verjetnostjo domnevamo. Ostanki zidov ob vzhodni stranici stolpa so težje razločljivi, sodeč po tlorisu in ostankih leg tramov v steni stolpa pa lahko sklepamo, da se je v višini tretje etaže na stolp naslanjalo manjše poslopje. Ob vzhodni, zahodni in južni stranici stolpa je ohranjena originalna hodna površina - kamnit tlak, sestavljen iz lomljencev apnenca in rečnih prodnikov. Kamni so položeni z ravno ploskvijo navzgor, kot polnilo pa je uporabljen droben rečni pesek.

Ohranjeni arhitekturni členi, v vrhnjih etažah dobro ohranjeni ogelniki in le nakazana želja po platenju postavljajo nastanek grajske stavbe v prvo polovico ali sredino 12. stoletja (Stopar 1993: 95 ss). Gradivo, pridobljeno pri zaščitnih izkopavanjih, je številno in oblikovno zelo bogato, časovno pa zajema obdobje od 12. do 18. stoletja, s poudarkom na materialu 15., 16. in 17. stoletja.

Pomemben segment teh najdb so pečnice, katerih motivni svet se veže predvsem na gradivo s celjskega območja. Med najstarejše sodi neglazirana pečnica, izdelana na lončarskem vretenu, ki je v spodnjem delu oblikovana kot lonec, v zgornjem delu pa se razširi v pravokotno ustje. Zastopana je tudi pečnica z reliefno upodobljenim zmajem, več variant pečnic s hrastovo rožo in tapetnim vzorcem. Med renesančnimi pečnicami je najlepša pečnica z nišo, ki je obrobljena z bisernikom, in fragment heraldične pečnice s perutjo orla in polkrožno zaključenim grbovnim ščitom. Najštevilnejše so pečnice, izdelane v kombinaciji modro-bele in zeleno-bele glazure, izdelane v tehniki fajanse.

Med keramičnim posodjem prevladujejo lonci različnih velikosti, trebušaste oblike in z ravnim dnom. Ustje je bolj ali manj izvihano in prehaja v trup neposredno ali pa je oddeljeno s klekom. Večina loncev je izdelana z redukcijskim načinom žganja, zato prevladujejo temnejše barve. Redkejšje so skledje temno sive oz. črne in svetlo oker barve. Med njimi izstopa tako po velikosti kot ohranjenosti skleda svetlo oker barve, s široko stojno ploskvijo, rahlo ovalne oblike, s premerom ustja od 42,5 do 44,5 cm. Ustje je nagnjeno navzven, bogato profilirano, z ohranjenim širokim izlivom.

Pivsko posodje je zastopano z več čašami in bokali. Najlepša in najbolj ohranjena je čaša z visoko, rahlo narebreno nogo, ki se

širi v konično oblikovan trup. Ustje je gladko in zalomljeno navznoter. Čaša je okrašena s štirimi različnimi pečatnimi ornamentami. Bokali so ohranjeni zelo fragmentarno, vsi pa so pod glazuro poslikani večinoma z zeleno, rumeno in modro poslikavo.

Glazirana keramika je zastopana s krožniki, skledami in maloštevilnimi fragmenti skodelic.

Med kovinskimi predmeti gre omeniti štiri železne puščične osti s tulci in trni za nasaditev. Pasne sponje so štiri, vse (razen ene) so slabo ohranjene. Vsakdanji predmeti so zastopani z vijčkom za rezanje testa, koščeno in bronasto šivanko, bronastim naprstnikom in gumbom z zanko za pritrdjevanje.

Pomembna najdba je sončna ura, izdelana iz slonovine. Sestavljena je iz dveh preklonih slonokoščenih ploščic, med katerima je bila prvotno kot polos vpeta nitka. Na pokrovu je ohranjena pozlačena lunina ura, vse oznake so vrezane. Na spodnji ploščici je vrezano ime *Michael Lesel*, najverjetneje gre za izdelovalca ure.

Srednjeveški novci - *pfenigi* - so trije, datirani v čas od 1410 do 1456, pet novcev je novoveških, sodijo pa v čas od leta 1517 do 1901.

Gradbena zaščitna dela na gradu Šalek so se nadaljevala vse do leta 1995, pri čemer je občasno še prihajalo do posegov v arheološke plasti, vendar le-te niso dokumentirali. Vse najdbe in dokumentacijo hrani Muzej Velenje.

Lit.: Brišnik 1994/95, 70 ss; Brišnik, Ravnikar 1995; Brišnik 1995.

Naselje: ŠKALE

Ime:

Leta 1964 so v Škalah pri odkrivanju krovnine premogovih plasti naleteli na najdišče z ostanki mastodontov. Ostanki so ležali v štirih različnih horizontih. Glavno najdišče je bilo v tretjem horizontu (397,50-399 m nadm. v.), ki je vsebovalo lobanjo z zobmi zgornje čeljusti ter dele postkranialnega skeleta (vretenca, rebra, fragmenti okolčja, dolge kosti, kosti stopal, členki ...), v četrtem horizontu (389 m nadm. v.) pa so odkrili poleg zobovja še dobro ohranjen okel. Ostanki pripadajo dvema vrstama mastodontov -

Bunolophodon (Anancus) arvernensis in *Zygodolophodon borsoni*, ki sta živelata v najstarejšem pleistocenu.

Lit.: Drobne 1967, 305 ss; Drobne, J. Pohar, V. Pohar in M. Prestor 1964, 1 ss; V. Pohar 1965, 211 ss; Rakovec in sodelavci 1966.

Naselje: ŠKALE

Ime: Groblje

V okviru raziskovalnega tabora Škale 1994 je skupina za arheologijo odkrila na zemljišču, ki nosi ledinsko ime Groblje in leži na ugrezninskem področju v neposredni bližini Velenjskega jezera, večjo količino antične opeke in keramike. Škale je kot poštno postajo Upellae na verjetni antični cestni trasi med Celeio in Colatijem omenjal že Jaro Šašel leta 1954. Marca 1995. leta smo na tej lokaciji (pri obhodu po prečnicah) med množico antičnega in mlajšega keramičnega gradiva našli (poleg fragmentov prazgodovinske keramike) tudi paleolitsko kamnito orodje, najverjetneje praskalo. Najdbe hrani Muzej Velenje.

Lit.: Brišnik 1995.

Naselje: ŠMARTNO

Ime:

Na župnijski njivi je bil leta 1882 najden *Speratinov* antični nagrobnik (CIL III 11710), ki ga hrani Muzej Velenje pod inv. št. MV 951.

Lit.: Orožen 1883, 63 ss; isti 1884, 133; Fekonja 1895, 372; isti 1937, 557 (Konovo); AIJ, 9 ss; Šašel 1954, 129; ANSI 1975, 272; Velenje 1992, 25.

Naselje: VELENJE

Ime: Premogovnik Velenje

Leta 1888 so pri poglobljanju glavnega jaška odkrili v krovni premogovnika dele lobanje z ohranjenimi zobmi tapirja ter dele postkranialnega skeleta. Ostanki so ležali v globini 60 metrov, in sicer 8,2 metra nad plastjo lignita. Teller je najdbo pripisal vrsti *Tapirus hungaricus* H. v. Meyer.

Lit.: Teller 1888, 729; Rakovec in sodelavci 1966.

Kamnito sekiro, ki so jo med vojno našli v rudniku, hrani Joanneum v Gradcu pod inv. št. 15269.

Lit.: ANSI 1975, 272.

Naselje: VELENJE

Ime: Stara vas

Na njivah Stare vasi leži veliko fragmentov opeke in keramike, za katero Šašel meni, da je najverjetneje antična.

Lit.: Šašel 1954, 129; ANSI 1975, 272.

Naselje: VELENJE

Ime: grad Velenje

Na gradu Velenje so leta 1978 sanirali obrambno zidovje, pri čemer je 19. 10. in 20. 10. 1978 arheolog Lojze Bolta izvedel sondiranje terena med obzidjem in palacijem. Sonda je bila locirana na zahodni strani palacija v velikosti 2 x 5,20 x 0,40 metra. V globini 0,40 m so naleteli na razmeroma dobro ohranjen temelj zidu. Ob zidu so odkrili več fragmentov keramike in zeleno glaziranih pečnic, ki jih Bolta na podlagi analogij s celjskim materialom datira v 17. stoletje. Bolta razlaga odkrite zidove kot prizidke oz. nekakšna gospodarska poslopja, nastala v 16. ali 17. stoletju, ki pa so jih kasneje porušili. Najdbe hrani Muzej KC Ivana Napotnika Velenje.

Leta 1979 so ob urejanju vhodnega mostu in zamenjavi tlaka pred južnim stolpičem obrambnega zidu odkrili v globini 0,60 metra zidan odtočni kanal v dolžini okr. 18 metrov. Kanal poteka vzporedno z obrambnim obzidjem, grajen je iz kamnja, širok približno 0,26 metra, pokrit pa z opeko velikosti do 0,27 x 0,14 metra.

Lit.: Bolta 1978; Mohorko 1979.

OBČINA ŠOŠTANJ

Naselje: FLORJAN pri Šoštanju

Ime: grad Katzenstein

Avgusta leta 1995 je Muzej KC IN Velenje začel s sondažnimi raziskavami srednjeveškega gradu Katzenstein. Sonda je locirana v neposredni bližini zvonika cerkve sv. Florijana, v velikosti pribl. 6 x 6 metrov. Odkriti so bili temelji okroglega obrambnega stolpa, katerega stene dosegajo debelino do 4,05 metra. Ugotovljeni sta bili vsaj dve hodni površini in zid, ki se organsko veže z obrambnim stolpom. Drobnogradivo sega v čas od 12. do 15. stoletja, prevladujejo fragmenti kuhinjskega posodja, glaziranih posod je manj - med njimi pa izstopa zeleno glaziran fragment pivske čaše s pečatnim ornamentom. Najbolj presenetljiva je najdba preko 20 pušičnih osti in podkve, ki so jo za srečo položili v temelje obrambnega stolpa.

Naselje: FLORJAN pri Šoštanju

Ime: Mornova zijalka

Paleolitska jama (vhod 2500 m in 307° NW od cerkve sv. Florijana v višini 520 m; kat. št. DZRJS 523). Jamo je leta 1936 načrtno raziskal dr. Srečko Brodar in odkril zapuščino pozne faze starejšega paleolitika. Artefakti, izdelani iz rožencev in kvarcitov, pripadajo končnemu mousterienu-praaurignacienu in časovno datirajo v prvi wurmski stadial (WI). 312 zoglenelih kolov, ki so bili zabiti v prazgodovinsko plast, pa najverjetneje pripada prazgodovinskemu jamskemu bivališču na koleh. V vrhnjih legah te prazgodovinske plasti so odkrili še poznohalštatske in latenske kovinske predmete, 10 antičnih novcev in nekaj keramike. Najdbe hrani Joanneum v Gradcu.

Lit.: Jutro, 5. 3. 1937; Brodar 1938, 161 ss; isti 1950, 722; Ložar 1942, 130 ss; Arhiv 1937-40; Osole 1964-65, 11; ANSI 1975, 272.

Naselje: ŠOŠTANJ*

Ime:

Joanneum v Gradcu hrani od tu rimska novca Valeriana in Maksimina Tračana.

Lit.: MHS 7, 1857, 57; Pichler 1867, 242; isti 1879, 47; ANSI 1975, 272.

(*V šestdesetih letih je na gradu Šoštanj s skupino delavcev kopal g. Viktor Kojc, ki najdbe tudi hrani. Le-te pa avtorici pričujočega prispevka za objavo žal niso bile na razpolago.)

Naselje: ZAVODNJE

Ime: grad Šamberk

V okviru raziskovalnih taborov Zavodnje 1989 in 1990 je skupina za starejšo zgodovino raziskovala grad Šamberk, pri čemer je zbrala manjšo količino srednjeveške in novoveške keramike, ki jo hrani Muzej Velenje. Manjšo zbirko keramike in novcev hrani tudi Miha Goršek, Zavodnje 22/a.

OBČINA ŠMARTNO OB PAKI

Naselje: GORENJE

Ime: cerkev Janeza Krstnika

Blizu cerkve Janeza Krstnika so bili že v prejšnjem stoletju odkriti ostanki opek in zidanih temeljev, ki pripadajo temeljem antične stavbe. Prav tako je iz Gorenja profilirano podnožje antičnega napisnega kamna.

Lit.: Orožen 1880, 189 ss; isti 1894, 95 ss; Fekonja 1895, 371 ss; AIJ: 9 ss; Bolta, Kolšek 1960-61, 208 ss; ANSI 1975, 271.

Naselje: REČICA ob Paki

Ime:

Konec prejšnjega stoletja poročajo o najdbi rimske opeke in dveh srebrnikov iz leta 793.

Lit.: Deutsche Wacht 19, 1894, 95 ss; Müllner 1894, 98 ss; ANSI 1975, 271.

Naselje: ŠMARTNO ob Paki

Ime: Paški grad (Pakenštajn)

V Pokrajinskem muzeju Celje hranijo pod inv. št. PM 103, 104 dva antična napisna kamna, ki sta bila tja prenesena s Paškega gradu (CIL III 14368 in 14368(4)). Tretji napisni kamen je vzidan v cerkveni oltar (ILJug 379). Na njivah s parc. št. 346/2, 347/3, 348 in 350/1 k. o. Šmartno ob Paki so vidni ostanki zidovja in kamenja, v arhivskih zapiskih Muzejskega društva Celje iz let 1937-1940 pa najdemo zapis, da naj bi tod mimo vodila rimska cesta.

Lit.: Knabl 1851, 157 ss; AIJ: 9 ss; Saria 1946, Bb. 43 ss; Kolšek, Bolta 1960-61, 216; ANSI 1975, 271.

OBČINA MISLINJA

Naselje: GORNJI DOLIČ

Ime: Huda luknja

Jama se odpira 1200 m in 226° SW od železniške postaje Gornji Dolič v višini 500 metrov. Katastrska številka DZRJS 413. Raziskave Hude luknje segajo že v prejšnje stoletje. V "Zmajevem kotu" so odkrili oglje, fragmente črepinj in časovno neopredeljene kosti, prav tako neopredeljene pa so tudi najdbe iz "Plesne dvorane". V vhodnem delu jame so našli novec Antonina Pia, ki ga hrani Inštitut za arheologijo SAZU.

Lit.: Pichler 1879; Polscher 1917, 117; Jutro 28. 1. 1938; Ložar 1941, 130; Rakovec 1948-49, 160; Šašel 1954, 155; ANSI 1975, 273.

Naselje: GORNJI DOLIČ

Ime: Pilenca

Jama, v kateri je dr. R. Widmar med drugo vojno izkopal črepinje prostoročno izdelane keramike, kosti jamskega medveda in rimsko fibulo iz 2. stoletja.

Lit.: pismo dr. Widmarja W. Schmidu - Die Ausgrabungen in Pilanza bei Wöllan (Joanneum, Graz); Pichler 1879, 41; ANSI 1975, 273.

Naselje: GORNJI DOLIČ

Ime: Špehovka

Vhod v jamo leži 1100 metrov in 234° SW od železniške postaje Zgornji Dolič v višini 580 metrov, v soteski Pake, 80 metrov nad dolinskim dnom. Katastrska številka DZRJS 509. Izkopavanja pod vodstvom dr. Srečka Brodarja so potekala med letoma 1935-1937, zajela pa so del predjamskega in vhodno-jamskega prostora. V notranjosti so na stenah ohranjeni obrusi jamskega medveda. Drugo sondiranje je na pobudo Muzeja Velenje in jamarskega društva Speleos leta 1990 vodil dr. Mitja Brodar. Sonda v velikosti 3 x 4 metre in globine 4,5 metra je bila zakoličena blizu prejšnje, v vhodnem delu jame. Problematika stratigrafije je temeljito obdelana v članku dr. M. Brodarja, zato

je na tem mestu ne bomo načenjali. Pri izkopavanjih v letu 1990 nismo odkrili nobenih novih artefaktov, iz starejših izkopavanj pa je znanih 226 kamenih najdb, od katerih je nekaj izgubljenih in 6 koščenih predmetov. Kameno orodje je izdelano iz raznih vrst kremenca (finozrnati zeleni tuf, pravi kresilnik, roženci ...), oblikovno pa prevladujejo kline in retuširani artefakti brez tipoloških značilnosti ter nekaj praskal in vbadal. Med koščenim orodjem pa so edinstvene koščena konica in dve harpuni. Dr. Mitja Brodar meni, da je treba mnenje o tem, da je jamo obiskal že neandertalec, po stanju zadnjih raziskav opustiti. V Špehovki ni mousteriena, ampak vse najdbe pripadajo aurignacieniu, gravettieniu in mezolitiku.

Lit.: S. Brodar 1938, 162 ss; isti 1939, 56 ss; isti 1951, 8; isti 1955, 223; isti 1957, 147 ss; isti 1956-57, 194; M. Brodar 1958-59, 288; isti 1993, 7 ss; Freund 1956, 5; J. Korošec 1955, 86; Michler 1950-51, 338; Gavela 1963, 78; Osole 1964-65, 11; Rakovec 1948-49, 160; isti 1956, 62; isti 1949, 206; Sauter 1948, 173; Schmid 1943, 135; Skutil 1950, 281 in 290 ss; Šerko in Michler 1952, 160; Škerlj 1948-49, 110; Šašel 1954, 155; Zotz 1937, 361; Zotz 1944, 29; Zotz 1951, 201; ANSI 1975, 274.

LITERATURA

1. ANTIKE Inschriften aus Jugoslawien I, 1938. Noricum in Pannonien superior. - Zagreb.
2. ARHEOLOŠKA najdišča Slovenije 1975, 271 ss. - Ljubljana.
3. ARHIV muzejskega društva v Celju 1937-40.
4. BOLTA, L. - V. KOLŠEK 1960-61, Gorenje. - V: Var. spom. 8, 208.
5. BOLTA, L. 1978, Poročilo o sondažnem izkopavanju na velenjskem gradu. - Arhiv Muzeja Velenje.
6. BRIŠNIK, D. 1994/95, Življenje na gradu Šalek v luči srednjeveške in novoveške materialne kulture. Preliminarno poročilo o zaščitnih izkopavanjih na gradu Šalek. - V: Šaleški razgledi 11, 70 ss. - Velenje.
7. BRIŠNIK, D. - T. RAVNIKAR 1995, Grad Šalek. Muzejski kolaž 1. - Velenje.
8. BRIŠNIK, D. 1995, Šalek, Gradič, Plešivec. - V: Var. spom. 36, v tisku.
9. BRODAR, M. 1958-59, Špehovka. - V: Var. spom. 7, 228.
10. BRODAR, M. 1985, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971-1982. - V: Arh. vest. 36, 11 ss.
11. BRODAR, M. 1993, Paleolitske in mezolitske njadbe iz jame Špehovke pri Zgornjem Doliču. - V: Arh. vest. 44, 7 ss.
12. BRODAR, S. 1938, Das paläolithikum in Jugoslawien. - Quartär I. - Berlin.
13. BRODAR, S. 1939, Špehovka. - V: Zbornik prirodoslovnega društva 1, 56 ss.
14. BRODAR, S. 1939a, Rezultati lanskega raziskovanja v Špehovki pri Zgornjem Doliču. - V: Zbornik Prirodoslovnega društva 1, 56 ss.
15. BRODAR, S. 1950, Prerez paleolitika na slovenskih tleh. - V: Arh. vest. 1, 5ss.
16. BRODAR, S. 1951, Mornova zijalka in Špehovka. - V: Arh. vest. 1, 7 ss.
17. BRODAR, S. 1955, Špehovka. - V: Zgodovina Ljubljane I, 223.
18. BRODAR, S. 1957, Špehovka. - V: Quartär 9, 147 ss.
19. BRODAR, S. 1956-57, Špehovka. - V: Letopis SAZU 8, 194.
20. BRODAR, S. 1965, Paleolitik. - V: Enciklopedija Jugoslavije 6, 414 ss.
21. DROBNE, K. 1967, Izkopavanje mastodonta v Škalah pri Velenju. - V: Geologija - razprave in poročila 10.
22. DROBNE, K., J. POHAR, V. POHAR, M. PRESTOR 1964, Izkopavanje mastodonta iz krovne velenjskega premogovnika. 1-26, T.1-8, pril. 1-6. - Arhiv Inštituta za geologijo. - Ljubljana.
23. FEKONJA, A. 1895, Šmartno ob Paki, Šmartno. - V: Dom in svet 8, 371.
24. FEKONJA, A. 1937, Krajevni leksikon dravske banovine. - Konovo, 557.
25. FREUND, 1956, Špehovka. - V: Probleme des Paleolithikums in Jugoslawien. Dipucation provincial de Asturias, 5. - Oviedo.
26. GAVELA, B. 1963, Špehovka. - V: Praistoriska arheologija, 78.

27. HOFFILER, V. - B. SARIA 1938, Šmartno ob Paki. - V: Antike Inschriften aus Jugoslawien I, 9. - Zagreb.
28. HUDALES, J. 1989, Kakšno je bilo Velenje v rimskih časih. - V: Šaleški razgledi 2, 9 ss. - Velenje.
29. KLJAJIČ, D. 1989, Geografski oris Šaleške doline in Škal. - V: Šaleški razgledi 3, 5 ss. - Velenje.
30. KNABL, R. 1851, Šmartno ob Paki. - V: Mitt. Hist. Ver. St. 2, 157 ss.
31. KOROŠEC, J. 1955, Špehovka. - V: Prvi jugoslovanski speleološki kongres, 86.
32. LOŽAR, R. 1941, Huda Luknja. - V: Zbornik za umetnostno zgodovino 17, 130.
33. LOŽAR, R. 1942, Mornova zijalka. - V: Glas. Muz. dr. Slov. 23, 130.
34. MICHLER, 1950-51, Špehovka. - V: Proteus 13, 338.
35. MITT. Hist. Ver. St. 7, 1857, Šoštanj, 57.
36. MOHORKO, B. 1979, Posnetek zidanega odtočnega jaška. - Arhiv Muzeja Velenje.
37. MÜLLNER, A. 1894, Rečica ob Paki. - V: Argo 3, 98.
38. OROŽEN, I. 1880, Šmartno ob Paki. - V: Das Dekanat Frasslau, 189.
39. OROŽEN, I. 1883, Šmartno. - V: Mitt. Hist. Ver. St. 31, 63 ss.
40. OROŽEN, I. 1884, Šmartno. - V: Das Dekanat Schallthal, 133.
41. OROŽEN, I. 1894, Šmartno ob Paki. - V: Deutsche Wacht 19. - Celje.
42. OSOLE, F. 1964-65, Mornova zijalka, Špehovka. - V: Arh. vest. 15-16, 11.
43. POHAR, V. 1965, Najdba mastodonta v pliocenskih plasteh v Škalah pri Velenju. - V: Várstvo narave 2-3, 211 ss.
44. PICHLER, F. 1867, Šoštanj. - V: Repertorium des steierischen Münzkunde II, 242.
45. PICHLER, F. 1879, Šoštanj. - V: Text zur archäologischen Karte von Steiermark, 19, 47.
46. PLETESKI, A. 1989, Njiva na Špiku, Kozjak. - V: Var. spom. 31, 256, sl. 89.
47. POLSCHER, 1917, Huda Luknja. - V: Mitt. der Geograph. Gesellschaft 60, 117.
48. RAKOVEC, I. 1948-48, Huda Luknja, Špehovka. - V: Proteus 11, 160.
49. RAKOVEC, I. 1949, Špehovka. - Razprave 4. razr. SAZU 4, 206.
50. RAKOVEC, I. 1956, Špehovka. - V: Prvi jugoslovanski geološki kongres, 62.
51. RAKOVEC, I. in sodelavci 1966, Mastodonti iz krovnine velenjskega premogovnika, 1., 2. in 3. faza. - Inštitut za geologijo. - Ljubljana. (V arhivu Muzeja Velenje).
52. RAVLJEN, J. - D. ŠAFARIČ 1991, Zgodovina soteske Hude Luknje. - V: Naše jame 33, 110 ss.
53. RAVNIKAR, T. 1989, Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. - V: Šaleški razgledi 2, 18 ss. - Velenje.

54. RAVNIKAR, T. 1989, Oris starejše zgodovine naselja Škale. - V: Šaleški razgledi 3, 11 ss. - Velenje.
55. SARIA, B. 1946, Šmartno ob Paki. - V: Jh. Österr. Arch. Inst. 26, 43 ss.
56. SAUTER, 1948, Špehovka. - V: Préhistoire de la Méditerranée, 173, 4. - Paris.
57. SCHMID, W. 1943, Špehovka. - V: Ztschr. Hist. Ver. St. 36, 135.
58. SKUTIL, 1950, Špehovka. - V: Obzor Prehistoricky 14, 281 in 290 ss.
59. STOPAR, I. 1993, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, 4. del. - Ljubljana.
60. ŠAŠEL J. 1954, Upellae - Vitanje?. - V: Zgod. čas. 8, 125 ss.
61. ŠERKO, MICHLER 1952, Špehovka. - V: Postojnska jama, 160.
62. ŠKERLJ, B. 1948-49, Špehovka. - V: Proteus 11, 110.
63. TELLER, F. 1888, Ein pliocäner Tapir aus Süddeistermark. - V: Jb. geol. R. A. 38, 729 ss. - Wien.
64. TERŽAN, B. 1993, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 353. - Kat. in monogr. 25. - Ljubljana.
65. VELENJE (monografija) 1992, 25.
66. ZOTZ, 1937, Špehovka. - V: Forschungen un Fortschritte 13, 361.
67. ZOTZ, 1944, Špehovka. - V: Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 29, 29.
68. ZOTZ, 1951, Špehovka. - V: Altsteinzeitkunde Mitteleuropas, 201. - Stuttgart.
69. ŽEVART, M. 1949, Seminarska naloga: Upellae = Velenje?. - Arhiv Muzeja Velenje.

NOB

Milan Ževart

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

**ŠE ENKRAT O PADCU
KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA**

O padcu Karla Destovnika Kajuha je bilo objavljenih že dosti spominskih in zgodovinskih prispevkov. Dogajanja pri Žlebniku v Šentvidu nad Zavodnjami in padec Kajuha so opisovali tudi pisci, ki so obravnavali širše teme, in še zlasti tisti, ki so pisali o pohodu 14. divizije na Štajersko in nemški ofenzivi proti 14. diviziji februarja 1944. O Kajuhovem padcu so pisali tudi literarni zgodovinarji, ki so obravnavali Kajuhovo življenje in njegovo poezijo. V svojih prispevkih so avtorji uporabljali zlasti pričevanja, nekatera pričevanja so tudi v celoti objavili. Nekaj udeležencev dogajanj pri Žlebniku pa je objavilo svoje spomine. Obširnejše sta o okoliščinah Kajuhovega padca razpravljala Franci Strle in Emil Cesar.*⁽¹⁾

V svojem referatu na simpoziju "Kajuh in literarnozgodovinska misel", ki je bil v Šoštanju ob 50-letnici Kajuhove smrti, 22. februarja 1994, sem med drugim povedal, da zaradi razlik v pričevanjih udeležencev le ni mogoče do podrobnosti opisati zadnjih minut Kajuhovega življenja in smrti.*⁽²⁾ Tudi skopi partizanski dokumenti iz časa vojne, ki omenjajo boj pri Žlebniku, ne prispevajo kakih podrobnosti, osnovne podatke pa seveda nudijo.*⁽³⁾

Ni namen tega prispevka, da bi natančneje povzemal dosedanje pisanje o padcu Kajuha. Dogajanja pri Žlebniku osvetlujem z dokumentom, ki v dosedanjih obravnavah ni bil

upoštevani, a je za osvetlitev okoliščin Kajuhevega padca zelo pomemben. V svojem že omenjenem referatu sem v zvezi s Kajuho smrtjo povedal, da Kajuha ni usmrtila četa, ki jo je Treeckov štab poslal 22. februarja v Zavodnje, in da je napad na partizane pri Žlebniku izvedla skupina iz enot, ki so 14. diviziji zapirale pot proti Koroški ali iz Črne.*⁽⁴⁾ To sem navedel na osnovi poročila polkovnika dr. Egona von Treecka z dne 26. februarja 1944 o akciji proti 14. diviziji od 6. do 26. februarja 1944.*⁽⁵⁾ Polkovnik Treeck je bil po prvih dneh neuspešnih bojov nemških enot proti 14. diviziji na Kozjanskem 11. februarja 1944 postavljen za poveljnika operativnega štaba enot, ki so jih bili pritegnili v boj proti 14. diviziji, ko je le-ta 6. februarja 1944 prešla Sotlo. Treeck je poveljstvo dejansko prevzel že 10. februarja. Pred tem je bil poveljnik podoficirske šole 18. vojnega okrožja v Mariboru, ki je imela svoje gojence tudi v Slovenski Bistrici. Polkovnik Treeck je bil vsekakor izkušen in odločen častnik.*⁽⁶⁾ Takoj ob koncu nemške ofenzive proti 14. diviziji je napisal omenjeno poročilo in v njem navedel, da je četa, ki jo je 22. februarja poslal v Zavodnje, da bi sodelovala v nadaljnjih operacijah proti enotam 14. divizije, prišla v Zavodnje ob 19. uri in tam prenočila. Navedeno jasno pove, da enota, ki je bila v Zavodnjah, ni napadla partizanov pri Žlebniku. Boja pri Žlebniku Treeck v svojem poročilu ne omenja.*⁽⁷⁾ Domnevamo lahko, da ga ne omenja zato, ker nemška skupina, ki je napad pri Žlebniku izvedla, ni bila pod Treeckovim poveljstvom. Dne 22. februarja je višji vodja SS in policije v 18. vojaškem okrožju, policijski general in vodja operativnega štaba za uničevanje band s sedežem v Ljubljani, Erwin Rösener, ki mu je bil Treeck v času ofenzive proti 14. diviziji podrejen, Treecku odvzel del enot, in sicer policijske ter orožniške enote. Le-te so nato z vlakom in motornimi vozili krenile v Črno v Mežiški dolini. Od tam so morale nadaljevati pot na območje med Šentvidom in koto 1095 ter zasesti prehode iz Štajerske na Koroško.*⁽⁸⁾

Dokument, ki ga vključujem v razpravo o Kajuhevem padcu, moje navedbe v omenjenem referatu potrjuje, a jih hkrati bistveno dopolnjuje. Gre za poročilo, ki ga je napisal glavni orožniški stražmojster na orožniški postaji Guštanj (sedaj

Ravne na Koroškem) Franc Černe. Černe je poročilo napisal tri dni po spopadu pri Žlebniku, v katerem je sodeloval. Doslej ne poznamo dokumenta, ki bi bil napisan tako hitro po boju pri Žlebniku in Kajuhovi smrti. Še več, doslej ne poznamo dokumenta nemškega izvora, ki bi poročal o dogajanjih pri Žlebniku, kjer je padel Kajuh. Drugi doslej znani in uporabljeni nemški dokumenti spopada pri Žlebniku ne omenjajo.

Objavljamo prevod celotnega sporočila Franca Černeta. Pri prevajanju smo skušali v kar največji meri ohraniti stil izvirnika.

*Orožniška postaja Guštanj
Guštanj, 25. februarja 1944*

Orožniškemu akcijskemu odseku I. v Pliberku

Dne 21. februarja 1944 sem bil še s tremi orožniki orožniške postaje Guštanj dodeljen v akcijo, ki smo jo zaradi boja proti banditom skupaj s skupino vojakov izvedli na območju Šentvida. Dne 22. februarja 1944 ob 17. uri je stotnik Neuner ukazal, da mora 18 orožnikov s skupino vojakov zasesti oporišče jugozahodno od kote 1080 v smeri Topolšice. Z dvema vojakoma sem bil na čelu. Okoli 18. ure smo prišli k domačiji (ime neznano). Nekemu vojaku sem rekel, da bom vstopil pri zadnjih vratih, on pa naj vstopi spredaj. Ko sem stopil približno 5 korakov proti hiši, sem čul kričanje otrok in žensk v slovenščini: "O, Marija, kaj ste naredili, zdaj bomo vsi postreljeni." Skočil sem malo proti levi, da se prepričam, ali je tam kaka banditska straža. Ker nisem mogel ničesar opaziti, sem stopil k vratom. V tistem trenutku se je pojavil pred menoj z lahko strojnico oborožen bandit, in to tako, da mi je ustje cevi sunil v prsi. Sprožil je, a lahka strojnica ni delovala. Z levo roko sem zagrabil cev in jo sunil v levo, hkrati pa sem s svojo brzostrelko sunil bandita v trebuh, nakar je sključen zbežal. V tem trenutku je smeje se prišel drugi bandit, prav tako oborožen z lahko strojnico, ki sem ga takoj pokončal, in takoj še tretji bandit, tudi z lahko strojnico oborožen, ki sem ga prav tako pokončal. Nato sem skočil v kuhinjo, kjer je bil pri peči četrti bandit s svojo lahko strojnico, ki sem ga tudi pokončal. Iz veže so name streljali s pištolo, na kar sem odgovoril.

Banditi so se razpršili in te sekunde sem izkoristil in se pognal nazaj na prosto, kjer sem zamenjal prazen magazin. Ko sem se ozrl, so streljali name iz prvega nadstropja. Oddal sem nekaj strellov, name pa so streljali z vseh strani (lahka strojnica in minomet). Zavzel sem popolno kritje in sem se lahko le skokoma umikal ter dosegel tovariše iz vojske, ki so ležali v kritju na poti. Ko smo ležali v polnem kritju, smo opazili, da nas hočejo banditi obkoliti. Voditelj vojaške skupine je ukazal: "Umik, umik, sicer bomo obkoljeni." Skokoma smo se umikali, od vseh strani so nas obstreljevali z lahkiimi strojnici, puškami in z ognjem iz minometov. Banditi so nas s svojim ognjem razpršili. Pri umiku sem se znašel na čistini in se le s težavo umikal. Poleg tega sem bil zaradi velikega napora zelo utrujen in sem zelo zaostal za tovariši. Ko sem dosegel gozd, sem povsem izčrpan padel na tla. Prišla sta dva tovariša vojaka, ki sem ju prosil, da me vzameta s sabo. Nista mi odgovorila. Zbral sem se in napravil nekaj korakov ter znova padel. Prišla sta še dva tovariša vojaka in me vzela v sredo. Po kakih 400 metrih smo prišli do skupine, pri kateri je bil tudi vojaški štabni narednik. Ko je bila skupina spet zbrana, je njen vodja ugotovil, da manjka 5 mož. Potem smo šli k oporišču pri koti 1080, kjer so bile postavljene tri skupine, ki pa so se tudi odstranile in so bile v zasedi 200 metrov od oporišča. Šli smo v smeri, kjer je bila četa, in našli omenjene skupine. Po 15 minutah je prišel tudi gospod stotnik Neuner s svojim moštvom in izdal nadaljnja povelja. V boju sem izstrelil iz svoje brzostrelke 52 nabojev.

glavni orožniški stražmojster(9)*

Černe je svoje poročilo napisal še pod vtisom tega, kar je doživel in storil, seveda pa je hotel poudariti svojo vlogo v boju pri Žlebniku. Poročilo le ni povsem podobno običajnim uradnim poročilom orožniških postaj in tudi avtor ga je označil kot poročilo o svojem doživetju v spopadu. Černetu ni bilo znano ime domačije, ki jo je njegova skupina napadla, a če njegovo poročilo primerjamo s partizanskimi pričevanji in dokumenti, je povsem jasno, da je Černe bil v boju pri Žlebniku v Šentvidu. Dne 22. februarja, potem ko so enote 14. divizije

prebile nemške zapore v Ravnah, proti večeru drugih spopadov ni bilo. Černetovo poročilo se v marsičem ujema s pričevanji udeležencev spopada, so pa tudi razlike med partizanskimi pričevanji in Černetovim opisom dogajanj. Na osnovi Černetovega poročila lahko dosedanje opise dogajanja pri Žlebniku dopolnimo in posamezne navedbe v pričevanjih in prispevkih tudi popravimo.

Prvo, kar je razvidno iz Černetovega sporočila, je to, da je bila nemška skupina, ki je napadla partizane pri Žlebniku, močnejša, kot so navedli nekateri partizanski udeleženci spopada ter nekateri avtorji prispevkov o pohodu 14. divizije in Kajuhovi smrti. Ko je štab 14. divizije 5. marca 1944 poročal o pohodu na Štajersko in bojih na Štajerskem februarja 1944, ni mogel navesti števila napadalcev pri Žlebniku. Omenil je le, da so bili "nemški banditi" oblečeni v bele varovalne pelerine.*⁽¹⁰⁾ Avtor monografije o pohodu Štirinajste na Štajersko, Lado Ambrožič, je zapisal, da je napad izvedlo nekaj Nemcev na smučeh in da je šlo verjetno za ogledniško patroljo, ki je pripadala bojni skupini planinskih lovcev, ki ji je poveljeval stotnik Maunz.*⁽¹¹⁾ Avtor prvega dela monografije o Bračičevi brigadi, L. Kiauta, je prav tako zapisal, da je nekaj Nemcev, verjetno iz Maunzove bojne skupine, ki je bila na položajih pri Radmanu, zvečer v gosti megli napadlo Žlebnikovo hišo.*⁽¹²⁾ Milan Guček je v drugi knjigi monografije o Šerčerjevi brigadi zapisal, da je napad opravila patrolja kakih 20 policistov na smučeh.*⁽¹³⁾ Franci Strle, ki se je dosti ukvarjal z dogajanjem pri Žlebniku, je v četrti knjigi monografije o Tomšičevi brigadi zapisal, da je nemška patrolja, ki je prišla od Radmana v Šentvidu, kota 975, štela 18 mož.*⁽¹⁴⁾ Iz Černetovega poročila je razvidno, da je bilo toliko samo orožnikov. Emil Cesar je v svoji razpravi o Kajuhovi smrti na osnovi pričevanj in literature presodil, da je Žlebnikovo domačijo napadla patrolja iz bojne skupine, katere jedro so bili gojenci podoficirske šole planinskih lovcev in ji je poveljeval stotnik Maunz ter da je patrolja 10 do 15 mož prišla iz Črne. V svoji monografiji o *Karlu Destovniku - Kajuhu* je Cesar navedel v bistvu enake podatke, le da je zapisal, da je nemška patrolja štela deset do dvanajst mož.*⁽¹⁵⁾

Černe je v svojem poročilu zapisal, da je nemška skupina, ki je krenila proti Žlebniku, štela 18 orožnikov in skupino vojakov. Števila vojakov ne navaja. Pri opisu boja in umika pa poleg sebe omenja le vojake. Tudi poveljstvo skupine je bilo v rokah pripadnika vojske. Domnevamo lahko torej, da je bilo v nemški skupini vsaj toliko vojakov kot orožnikov, verjetno pa še več. V povelju orožniškega akcijskega odseka Pliberk z dne 18. marca 1944 je navedeno, da se je Černe izkazal v okviru velike akcije vojske na območju Šentvid-Bele Vode.*⁽¹⁶⁾ Torej ni šlo za maloštevilno patroljo, ampak za številčno kar močno skupino. Iz Černetovega poročila je tudi razvidno, da napadalci niso bili na smučeh. Omenjeni avtorji so, kot smo navedli, menili, da je moštvo patrolje, ki je napadlo Žlebnikovo domačijo, pripadalo Maunzovi bojni skupini ali policiji. Iz Černetovega poročila pa je razvidno, da so bili v nemški skupini orožniki in vojaki iz postojanke v Mežici in da je tej skupini poveljeval stotnik Neuner. Iz vojnega dnevnika 18. polka deželnih strelcev za čas od 1.-29. februarja je razvidno, da je bila v obravnavanem času oziroma februarja 1944 v Mežici 1. četa 922. bataljona deželnih strelcev. Vojaki, ki so bili v skupini, so torej pripadali omenjeni četi.*⁽¹⁷⁾ Kar zadeva orožnike, bi lahko iz Černetovega poročila sklepali, da so jih zbrali iz posameznih orožniških postaj na Koroškem, saj so enote, ki jih je Rösener 22. februarja odvezel polkovniku Treecku, šele v noči na 23. februar krenile v Mežiško dolino oziroma v Črno in torej v času napada na Žlebnikovo domačijo še niso mogle biti na zaporni črti na meji med Štajersko in Koroško. Pritegnitev vojakov iz postojanke v Mežici in orožnikov je bila v skladu s tem, da je nemško poveljstvo poleg glavne operativne skupine za boj proti 14. diviziji vključevalo tudi lokalne sile iz postojank, ki so bile blizu območju bojev s 14. divizijo. V Črno so morale v noči na 23. februar kreniti orožniška motorizirana četa, orožniška akcijska četa in 6. četa 14. SS-policijskega polka. Torej orožniki iz navedenih enot niso bili pri Žlebniku. Deli 18. oklepne grenadirske divizije, ki so bili do 22. februarja podrejeni Treecku, pa so se morali vrniti v svojo enoto.*⁽¹⁸⁾ Opisi poteka napada na partizane pri Žlebniku in pričevanja partizanskih udeležencev v celoti le ne nasprotujejo Černetovemu poročilu, v posameznostih pa vsekakor, v nekaterih

podrobnostih pa tudi ne. Kljub temu da je Černe seveda prikazal svoje videnje napada na partizane pri Žlebniku in boja, ki je sledil, le ni mogel povsem po svoje prikrojiti opisa dogajanj. Velja omeniti, da se Černetov opis poraza in pobega nemške skupine, potem ko so partizani pri Žlebniku dobili pomoč, v bistvu ujema z izjavami partizanskih udeležencev boja, a tudi s poročilom štaba 14. divizije.* (19)

Žrtve, ki so padle pri Žlebniku na partizanski strani, so bile vsekakor tudi posledica tega, da so napadalci postali previdni zaradi vpitja stanovalcev v Žlebnikovi hiši, da partizani pri Žlebniku pred nemškim napadom še niso imeli postavljene straže in da je partizanskemu mitraljezcu, ki je prvi naletel na napadalce oziroma na orožniškega glavnega stražmojstra Černeta, odpovedala strojnica. Naj navedeno pojasnimo:

1. Kljub temu da partizani v času, ko so se Žlebnikovi domačiji približali napadalci, še niso imeli straže, so bili ti opazeni pred začetkom napada. V prispevkih, ki obravnavajo nemški napad na Žlebnikovo domačijo, so njihovi avtorji razpravljali tudi o tem, kdo je prvi zagledal nemško kolono. Pomembno pa je bilo to, da je med prvimi napadalce opazil tudi eden od domačinov, in to po vsej verjetnosti žena Pavla Jelen. Jelen je 27. marca 1963 Strletu izjavil, da je njegova žena prišla "noter", torej v kuhinjo, in zavpila: "Ježeš Marija, zdaj pa smo nesrečni!" Jelen je povedal, da je tudi on vpil: "Svet križ nam pomagaj pa sarska mati božja!" Tako je namreč Jelenovo izjavo o tarnanju Strle posnel na magnetofonski trak. Jelen je tudi povedal, da jih je Kajuh tolažil, ko so kričali.* (20) Verjeti moramo Černetu, da ga je vpitje v hiši opozorilo na nevarnost in na to, da se bo treba previdno približati hiši. Kot je razvidno iz njegovega poročila, je Černe šele takrat, ko je zaslišal vpitje, pogledal, če je kje partizanska straža.

2. Ivan Lamovšek Runo, ki je pri Žlebniku poveljeval partizanom štabne patrulje, je v svojem pričevanju povedal, da je neposredno pred nemškim napadom hotel postaviti stražo in da se je s tamkajšnjim kmetom posvetoval, kje bi jo bilo najboljše postaviti. Domnevamo lahko, da se je Lamovšek o tem pogovarjal z Jelenom. To naj bi Lamovšek sam ugotovil po vojni.

Jože Štojs, ki je bil mitraljezec, je Strletu februarja 1960 po telefonu zatrdil, da so partizani že pred nemškim napadom postavili stražo.*⁽²¹⁾ Vsekakor bo treba v tem pogledu verjeti Lamovšku in Černetu, saj sicer ne bi bilo mogoče, da bi nemška predhodnica nemoteno prišla do Žlebnikove hiše. Po strahotnih naporih in juriših ter izgubah v Ravnah 22. februarja dopoldne sta čuječnost in previdnost pri partizanih popustili. Kot posledica skrajnih naporov se je pri nekaterih partizanih pojavljala že otopelost.*⁽²²⁾ Hkrati pa so partizani po preboju nemških zapor v Ravnah čutili olajšanje in niso predvidevali, da je sovražnik zopet blizu.

3. Černe je v svojem poročilu zapisal, da je partizanskemu mitraljezcu, na katerega je najprej naletel pri zadnjih vratih, zatajila strojnica. Po pričevanju Lamovška je mitraljezec Vili skočil skozi vrata in naletel na Nemca, a mu je strojnica odpovedala in zato ga je kar z njo mahnil po glavi.*⁽²³⁾ Partizansko pričevanje in Černetovo poročilo se v bistvu ujemata, a če bi partizan Vili nasprotnika res udaril s strojnico po glavi, bi Černe verjetno ravnal drugače, kot je. Predvsem pa bi bil potek dogajanj drugačen, če bi partizanu strojnica ne zatajila. Černetovo poročilo zelo nazorno priča o tem, da je bila intervencija partizanov, ki so prihiteli na pomoč napadenim tovarišem pri Žlebniku, zelo uspešna. Ko so v štabu 14. divizije, ki je bil pri Žlebnikovem sosedu Banku v Topolšici, čuli streljanje, so pod vodstvom namestnika komandanta 14. divizije Toneta Vidmarja Luke in pomočnika divizijskega političnega komisarja Matevža Haceta pohiteli proti Žlebniku ter odločno udarili po nemški skupini. Iz Žlebnikove hiše so krenili v napad tudi partizani štabne patrulje. Partizani so nemško skupino prisilili k paničnemu umiku. Od Zadnikove kmetije v Zavodnjah so hiteli na pomoč tudi borci 2. bataljona Tomšičeve brigade pod vodstvom njenega političnega komisarja Vladimirja Mišice Miha. Nemška skupina je bila razbita in res ji je grozila obkolitev. Če pri Žlebniku ne bi bilo žrtev, bi lahko ocenili, da je bil boj med nasprotnikoma uspešen za partizane.*⁽²⁴⁾ S tem v zvezi moramo spregovoriti o izgubah na partizanski in nemški strani. Štab 14. divizije je 5. marca 1944 poročal, da sta pri Žlebniku padla dva partizana, torej Kajuh in še en partizan. Štab divizije je tudi navedel, da so na

nemški strani padli trije in da so partizani zaplenili puškomi-traljez in tri puške.*⁽²⁵⁾ Povsem enake podatke je v svoj parti-zanski dnevnik zapisal Tone Vidmar Luka.*⁽²⁶⁾ V pričevanjih udeležencev boja pri Žlebniku najdemo trditve, da sta padla na nemški strani dva ali trije. Černe v svojem poročilu navaja, da je nemška skupina po boju pogrešala pet mož, a na osnovi tega podatka še ni mogoče trditi, da je vseh pet pripadnikov nemške skupine res padlo. Pavle Jelen je povedal, da je v kuhinji poleg Kajuha padel še en partizan. Černe je v svojem poročilu trdil,

Žlebnik

da je z brzostrelko pobil štiri partizane, tri pri vhodu v hišo ozi-roma pri zadnjih vratih, enega pa v kuhinji. V že omenjenem povelju akcijskega orožniškega odseka Pliberk je zapisano, da je glavni orožniški stražmojster Franc Černe pri neki domačiji s svojim odločnim in pogumnim dejanjem v boju pokončal štiri bandite. Zaradi tega mu je orožniški stotnik in vodja omenje-nega odseka Rigerl izrekel posebno priznanje.*⁽²⁷⁾ Vsekakor se Černetovo poročilo o številu padlih partizanov pri Žlebniku ne ujema s poročilom štaba divizije in podatkom v Vidmarjevem Dnevniku, a tudi z nekaterimi pričevanji ne. Ni pa nujno, da je podatek v navedenih dokumentih povsem točen. Lahko tudi domnevamo, da je Černe hotel povečati svoj uspeh. V neki meri pa bi lahko Černetove navedbe o partizanskih izgubah pri

Žlebniku potrjevalo to, da so po nekaj dneh pri Žlebniku našli trupla štirih partizanov in jih nato odpeljali na pokopališče v Zavodnje. Janez Rožman, ki je bil dolgo župnik v Zavodnjah, je v opisu medvojnih dogodkov na območju svoje župnije navedel, da so pri Žlebniku padli Karel Destovnik, Anton Batič in Vinko Martinek. Navedel je tudi, da je skupina nemških vojakov, ki je štela okoli tristo mož in je po spopadu pri Žlebniku pridrla k tej domačiji, v zgornjih prostorih Žlebnikove domačije našla ranjenega partizana Ivana Adamiča in ga na postelji ustrelila. Navedba o tem, da so v zgornjih prostorih Žlebnikove hiše ubili Adamiča, je vprašljiva. Cesar je na osnovi pričevanj zapisal, da je Adamič padel v kuhinji tedaj kot Kajuh. Černe je navedel, da je v kuhinji ustrelil enega partizana, ostale pa pri vratih. Po Rožmanovi navedbi naj bi Adamiča že ranjenega prinesli k Žlebniku. Pri Žlebniku je bil del partizanske sanitete 14. divizije in prav verjetno je, da so partizani tja prinesli tudi enega ali več svojih ranjencev. Župnik Rožman je svoj opis dogajanj z naslovom *Vdor Nemcev v Jugoslavijo in grozovitosti nad Slovenci* napisal po vojni, a vsekakor se je pri tem naslanjal na svoje zapise iz časa vojne.* (28) O tem, da je Rožman imel zapise iz medvojne časa, pričajo številni zelo natančni podatki o dogajanju na območju župnije sv. Petra v Zavodnjah. Rožmanov opis je kar pomemben vir za dogajanja na severozahodnem šaleškem območju med letoma 1941-1945. Rožman je v omenjenem besedilu navedel tudi seznam na zavodnjanskem pokopališču pokopanih partizanov. Zapisal je, da je bilo v grobu št. I. pokopanih šest partizanov, ki so padli 22. februarja 1944, in to: Karel Destovnik iz Šoštanja, Ivan Adamič iz Sodražice, Anton Batič, medicinec iz Ljubljane, Vinko Martinek iz Starega trga pri Rakeku, Franc Stegel iz Rakitnika pri Postojni in partizan italijanske narodnosti, ki so ga Nemci ranjenega našli pri Banku in ga tam ubili. Vendar Franc Stegel ni padel 22. februarja 1944, ampak 14. maja 1944 v boju 3. bataljona Tomšičeve brigade z nemško enoto na območju Zavodenj.* (29)

Iz vsega, kar smo navedli, ni mogoče povsem zanesljivo presoditi, ali je Černe pri Žlebniku pobil dva partizana ali še kakega več, vsekakor je s svojo brzostrelko smrtno ranil Karla Destovnika - Kajuha.

OPOMBE

1. O pohodu 14. divizije na Štajersko in o njenih bojih v času nemške ofenzive proti njej februarja 1944 ter smrti Kajuha so med drugim pisali: Lado Ambrožič - Novljan, *Pohod Štirinajste. Vojno zgodovinska študija o pohodu 14. divizije NOV in POJ iz Suhorja v Beli krajini skozi Hrvaško na Štajersko in o njenih bojih od 6. do 26. 2. 1944*. Druga dopolnjena in popravljena izdaja, Ljubljana 1979 (odslej Ambrožič, *Pohod Štirinajste*); Franci Strle, Tomšičeva brigada 1944, Maribor 1995 (odslej Strle, Tomšičeva 1944); Milan Guček, Pekoči sneg. Šerčerjeva brigada, II. del, Ljubljana 1984 (odslej Guček, Pekoči sneg); Ladislav Kiauta, Bračičeva brigada, I. del, Ljubljana 1982 (odslej Kiauta, Bračičeva); Milan Ževart, Štirinajsta na Štajerskem. Kratek oris njenih bojev in akcij od februarja 1944 do maja 1945, Maribor 1981; isti, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977; isti, O pohodu Štirinajste in narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem, Borec, april 1944, str. 303-311 (odslej Ževart, O pohodu Štirinajste). Med viri, ki obravnavajo poslednje dneve življenja Karla Destovnika - Kajuha in njegovo smrt, je treba omeniti pričevanje Matevža Haceta (Komisarjevi zapiski, druga knjiga, Ljubljana 1959) in Dnevnik Vere Hreščak Bebler (V Mozirskih planinah, Svobodna misel 1994, št. 3). Omeniti velja tudi opis dogajanj med vojno na območju župnije sv. Petra v Zavodnjah z naslovom "Vdor Nemcev v Jugoslavijo in grozovitosti nad Slovenci", v Kroniki župnije sv. Petra v Zavodnjah. Avtor navedenega je župnik Janez Rožman. Temeljiteje sta obravnavala Kajuhovo smrt Franci Strle (Kako je padel Kajuh, Borec 1963, št. 12 - odslej Strle, Kako je padel Kajuh) in Emil Cesar (Kako je padel Karel Destovnik - Kajuh, Borec 1971, št. 11 in 12 - odslej Cesar, Kako je padel Kajuh). Kar obsežen seznam literature o pohodu 14. divizije, ki je izšla do 1979. leta, je objavil Gvido Stres v svojem prispevku o tem pohodu (*Pohod Štirinajste na Štajersko, Celje 1979*).

2. Ževart, O pohodu Štirinajste, str. 308-309.

3. Osnovni podatki so v poročilu štaba 14. divizije z dne 5. 3. 1944, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (odslej Zbornik NOV), VI/12, dok. št. 8.

4. Glej op. 2.

5. Poročilo je objavljeno v Zborniku NOV, VI/11, dok. št. 141.

6. Več o Treecku glej: Milan Ževart, Elaborat štaba Treeckove bojne skupine o narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem, Časopis za zgodovino in narodopisje 1990, št. 2.

7. Glej op. 5.

8. Glej op. 5.

9. Černetovo poročilo je v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani (odslej arhiv INZ), ki je sedaj vključen v Arhiv Republike Slovenije,

fond Orožništvo slovenska Koroška. - Na Černetovo poročilo me je opozoril ravnatelj Koroškega pokrajinskega muzeja prof. Marjan Linasi in mi hkrati posredoval kopijo poročila, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

10. Glej op. 3.

11. Ambrožič, Pohod Štirinajste, str. 222.

12. Kiauta, Bračičeva, str. 319.

13. Guček, Pekoči sneg, str. 317-318.

14. Strle, Tomšičeva 1944, str. 179.

15. Cesar, Kako je padel Kajuh, str. 790; isti, K. D. - Kajuh, Lj. 1983.

16. Omenjeno povelje je v arhivu INZ, fond o orožništvu.

17. Zbornik NOV VI/11, dok. št. 147.

18. Glej op. 5.

19. Glej op. 3 in navedbe pričevanj, v: Strle, Kako je padel Kajuh, in Cesar, Kako je padel Kajuh.

20. Jelenovo pričevanje je objavil Strle v prispevku Kako je padel Kajuh. Jelen je tudi drugim dajal izjave.

21. Pričevanji Lamovška in Štojsa je navedel Strle (Kako je padel Kajuh). Lamovškovo pričevanje navaja kot vir tudi Cesar (Kako je padel Kajuh). Na osnovi svojih raziskav je tudi M. Guček trdil, da partizani pri Žlebniku ob prihodu nemške skupine še niso imeli straže (Pekoči sneg, str. 318).

22. O silnem trpljenju in izčrpanosti borcev 14. divizije po preboju v Ravnah po svoje priča tudi Dnevnik, ki ga je učiteljica Marica Trobej vsa leta okupacije pisala v Šoštanju in je zelo pomemben vir. Trobejeva je v 13. zvezku svojega Dnevnika po pripovedovanju kmetov med drugim zapisala: "Kam - povsod jim sovražnik postavlja zasede, a oni nič več ne upajo, topi korakajo mehanično naprej ..." Izvirnik Dnevnika Marice Trobejeve je v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (odslej AMNOM).

23. O spopadu mitraljezca Vilija z nasprotnikom je Strletu pripovedoval že omenjeni Lamovšek (Strle, Kako je padel Kajuh).

24. Med pričevanji partizanskih udeležencev o dogajanjih pri Žlebniku in opisi teh dogajanj je kar dosti razlik.

25. Glej op. 3.

26. Izvirnik partizanskega Dnevnika Toneta Vidmarja Luke je v AMNOM. Odlomek iz Dnevnika za čas od 1. do 29. februarja 1944 je objavljen v Zborniku NOV VI/11, dok. št. 107.

27. Glej op. 16. Tudi povelje akcijskega orožniškega odseka Pliberk s priznanjem F. Černetu doslej še ni bilo uporabljeno pri razpravljanju o Kajuhovm padcu.

28. Izvod Rožmanovega besedila *Vdor Nemcev v Jugoslavijo in grozovitosti nad Slovenci* je v Muzeju Velenje; Cesar, Kako je padel Kajuh.

29. O F. Stegnetu glej: Strle, Tomšičeva 1944, str. 377, 416, 417, 433, 565.

PRESOJE

POLITIKA

Matjaž Černovšek

Mestna občina Velenje

VELENJČANI SMO USTVARJALNI

*Pogovor s Srečkom Mehom,
županom Mestne občine Velenje*

Srečko Meh, župan Mestne občine Velenje (1996)

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Z REFORMO LOKALNE UPRAVE - DOBRO LETO JE OD TAKRAT -, JE VELENJE DOBILLO STATUS MESTNE OBČINE. POT DO TEGA NI BILA LAHKA, VLOŽENEGA JE BILO VELIKO DELA IN NAPOROV. KJE SE JE PRI DODELITVI STATUSA MESTNE OBČINE NAJBOLJ ZATIKALO?

SREČKO MEH: Pri reformi lokalne uprave je šlo za organiziranost prostora, občine, samega mesta in ljudi. Vsi smo se zavedali, da Velenje predstavlja enega izmed močnejših gospodarskih subjektov, z veliko razvojne energije. Vedeli smo tudi, da je naše mesto socialno dovolj samostojno področje, ki je dokaj dobro povezano s sosedi in hkrati močno prisotno v slovenskem prostoru.

Na začetku je morda res marsikaj kazalo na to, da "nima-mo" pogojev za mestno občino. Šlo je predvsem za razmerja med primarnim, sekundarnim, terciarnim in kvartarnim sektorjem ter vsemi ostalimi institucijami. Nekateri so trdili, da Velenje ne more biti mestna občina, ker nima vseh institucij, ki bi jih kot takšna morala imeti. Mi pa smo vendarle uspeli dokazati, da izpolnjujemo vse najnujnejše pogoje oz. funkcije, ki so bili potrebni za pridobitev statusa mestne občine. Precejšnje presenečenje je bilo tudi zato, ker je statistika vodila enostranske podatke o zaposlenosti in strukturi zaposlenih, čeprav smo vedeli, da je znotraj podjetij veliko razvojnih oddelkov in tistih, ki ne sodijo neposredno v proizvodnjo. Vse to nas je po analizah pripeljalo do tega, da smo v slovenskem prostoru takoj na tretjem, četrtem ali petem mestu, razen pri razvoju institucij, ki so medobčinske. Tukaj mislim predvsem na sodišče, geodetsko upravo, notranje zadeve, ki jih je država organizirala po svoje itd.

Dejstvo je, da danes vsako ministrstvo zase ureja organiziranost medobčinskih institucij in ni nobenega ključa, kako so te institucije organizirane.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: KAKŠNE SO DANES PREDNOSTI MESTNIH OBČIN IN KAJ TA STATUS KONKRETNO PRINAŠA VELENJU?

SREČKO MEH: Najprej moram povedati, da status mestne občine zaenkrat ne prinaša ničesar. Gre zgolj za zakonsko določene naloge in seveda tudi pravice, ki bi jih lahko mestne občine v Sloveniji imele. Zaenkrat pa pri tem ni nikakršne materialne prednosti pred nemestnimi občinami. Morda je neke vrste moralna prednost v tem, da smo se župani slovenskih mestnih občin začeli neformalno sestajati - kot župani, ki imamo podobne probleme. Ti problemi pa izhajajo v glavnem iz dejstva, da Vlada ni sprejela vseh predpisov, ki bi mestnim občinam omogočali z zakonom določene pristojnosti. V proceduri je *Zakon o mestnih občinah*, ki smo ga predlagali župani mestnih občin sami, in sicer zato, ker nihče drug v tem oziru ni naredil ničesar. Neposrednih prednosti in koristi kot mestna občina torej zaenkrat resnično nimamo.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *NI ŠE TAKO DOLGO OD REFORME V LOKALNI UPRAVI, A ŽE SO PRISOTNI INTERESI PO POKRAJINSKIH OZ. REGIONALNIH POVEZOVANJIH. KAKŠNO NAJ BI BILO TO POVEZOVANJE V REGIJE, OZIROMA KAKO VIDITE VLOGO VELENJA V KONTEKSTU REGIONALIZMA?*

SREČKO MEH: V Sloveniji bodo najverjetneje ob mestnih občinah nastale tudi regije, kjer se bo oblast, ki je zdaj centralizirana v Ljubljani, potem vendarle nekoliko bolj razpršila nazaj - v posamezno regijo. Seveda bo za uresničitev česa takega potrebno trdo delo. Ob tem se seveda pojavlja vprašanje, kaj regija sploh je. Ko si bomo znali odgovoriti vsaj to, potem bo veliko lažje govoriti, kako naj bi bile regije organizirane. Menim, da je celotna Slovenija danes ena sama velika regija. Bistvo regij osebno vidim predvsem v tem, da lahko ima vsak prostor, vsako področje kar največjo možnost za svoj razvoj, torej da lahko o lastnem prostoru in njegovem razvoju samostojno odloča in pri tem upošteva svoje specifičnosti in možnosti. Zato je regionalizem zmeraj vezan na dejansko pripadnost nekemu področju. In če je tako, potem je Velenje regionalni center nedvomno zaradi tega, ker je na to mesto oz. mestno občino vezanih veliko zaposlenih, proizvodnja, veliko delovnih mest itd. V prostoru, kjer živi v mejah nekdanje skupne občine 45.000 prebivalcev, imamo skoraj 23.000 delovnih mest, kar pomeni,

da je pri zaposlovanju precej migracijskih tokov, in to je del regije. Zato je naše povezovanje s sosednjimi občinami интересно. Že danes se povezujemo na področju prometa, komunalne in cestne infrastrukture; v komunali je nujno omeniti vodo in odlagališče regionalnih odpadkov.

Velenje je - poleg Celja, ki zagotovo bo regionalno središče - prav tako dovolj veliko mesto za pridobitev statusa in razvijanje regionalnega središča. Kakšna pa ta regija bo in katere naloge bo imela, je danes še nedorečeno. Tudi od države je odvisno, kako bo razdelila naloge in pristojnosti. Zdi se mi docela neprimerno, da bi morali imeti v Velenju predvsem veliko delovnih mest v proizvodnji, kakor kaže vedno večji poudarek na zaposlovanju tehnično usmerjenih in praviloma manj kvalificiranih delavcev, da bi lahko v nekem drugem (sosednjem) kraju, kjer so proizvodno šibkejši, imeli na ta račun veliko zaposlenih v državni nadgradnji, v storitveni dejavnosti in trgovini. To vsekakor ne bi bila pravična razdelitev. Za normalno distribucijo proizvodnje in polnokrvnost našega življenja je potrebno imeti v kraju tudi nekatere državne in regijske institucije. Tudi po svetu obstajajo najrazličnejše regije, ki so različno velike in z različno velikimi problemi. Mi smo svoj razvoj načrtali v smeri razvijanja tistega, kar je manj razvito, ter ohranjanja oz. dopolnjevanja že razvitega in obstoječega. In regija tako pomeni tudi eno od možnosti zaposlovanja tukajšnjih prebivalcev. Seveda pa mora imeti regionalni center še vrsto drugih zanimivosti, da ne bodo ljudje prihajali v naše mesto le na delo.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: VELENJE MORA TOREJ POSTATI SREDIŠČE REGIJE?

SREČKO MEH: Država lahko (po utečeni poti in svojih sistemih) predlaga tudi drugače in Velenje ne opredeli za regijo. V tem primeru bodo odgovorni seveda morali odgovoriti na celo vrsto vprašanj. Pri novih regijah ni možno več vleči tiste razdelitve, ki je bila narejena že v času stare Jugoslavije pred letom 1945 oz. razdelitve v Jugoslaviji do leta 1990, ampak bo potrebno upoštevati dejansko moč, predvsem pa dejanske probleme. Velenje mora biti regija, saj gre v nasprotnem primeru

za prestrukturiranje in prenos kapitala. Če se to ne zgodi, bodo kapital, denar in kadri odhajali iz Velenja drugam. S tem bi veliko izgubili. Posledice bi pripeljale do zamiranja tukajšnjega razvoja in do umiranja mladega mesta. Tega pa si država najbrž ne želi. Pri tem seveda še daleč ne gre za to, da bi se Velenje kakorkoli zapiralo v svoje meje. Danes se posamezni prostori že dogovarjajo o tem, kako naj bi se združevali. Mi menimo, da je problemov in možnosti v Velenju dovolj in da imajo tu priložnost za združevanje tudi sosednje občine. V tem trenutku se je o tem silno težko pogovarjati, ker pravzaprav še nimamo česa ponuditi.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: IZ NEKDANJE OBČINE VELENJE SO Z REFORMO LOKALNE UPRAVE NASTALE TRI NOVE OBČINE: VELENJE, ŠOŠTANJ IN ŠMARTNO OB PAKI. TA PROCES, KI ŠE TRAJA, ZAHTEVA VELIKO DELA, DOGOVARJANJA IN NAPOROV. KDAJ BO, PO VAŠI OCENI, MOGOČE REČI, DA JE RAZDELITEV (TAKO FINANČNA KOT PREMOŽENJSKA) ZAKLJUČENA?

SREČKO MEH: Najtežje je bilo leto 1995, ko so se oblikovale nove občine. Vse leto (do novembra 1995) smo delali na skupnem - ločenem računu; praktično smo vodili tri račune, tri finančne dokumentacije, istočasno pa je bilo treba denar natančno (po)razdeliti in se za vsak primer presodno dogovarjati. To je bilo seveda izredno težko delo in sodelavci so ga opravili zelo dobro. Danes lahko trdim, da so pravzaprav 99,9 % poslovanja leta 1995 uspešno zaključili, kar je tudi zame izjemen uspeh. Vendar delitev še ni končana, nedorečenih je ostalo še nekaj stroškov, o katerih se še nismo dogovorili in ni natančno opredeljeno, kaj in kako z njimi. Najslabše pri vsem tem je to, da predpisi o poslovanju niso bili natančno določeni. V novih občinah je ravno zaradi tega prihajalo do določene stopnje nezaupanja, a to je nenazadnje povsem razumljivo, saj so občine kar naenkrat pričele živeti nanovo ... mi pa smo kot občina vendarle delovali že prej.

Delo na delitveni bilanci poteka že leto in pol. Na kratko: gre za premoženje bivše občine Velenje. Danes smo že tako daleč, da smo popisali celotno premoženje in imamo izdelano

premoženjsko bilanco. Občine so te bilance dobile, zdaj pa je potrebno določiti kriterije in premoženje tudi razdeliti. V svetih občin bodo morali te sklepe natančno preučiti in sprejeti. Računam na to, da pri tem ne bo večjih problemov. V letu 1996 si premoženja vsekakor še ne bomo uspeli razdeliti, tako bo mandat do konca leta 1998 namenjen delitvi premoženja, saj gre za obsežno in, verjemite, zelo zahtevno delo.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *POSEBEN PROBLEM PRI OBLIKOVANJU MESTNE OBČINE VELENJE IN DELITVI PREMOŽENJA S SOSEDNIMI OBČINAMI PREDSTAVLJA VINSKA GORA, KI SE JE IZ OBČINE ŽALEC SEDAJ PRIKLJUČILA K MESTNI OBČINI VELENJE ...*

SREČKO MEH: Res je pri delitvi premoženja nerešeno področje Vinske Gore, ker je ta krajevna skupnost prišla v sestavo Mestne občine Velenje. Do danes se s "prenosom" Vinske Gore v našo občino in delitvijo z občino Žalec še nismo veliko ukvarjali. Enostavno smo jo upravno prenesli v Velenje; vse ostale institucije, ki so državne, torej geodetska uprava, zemljiška knjiga, sodstvo in matične zadeve, pa so zanjo zaenkrat ostale v občini Žalec. Smo v fazi, ko poskušamo Vinsko Goro tudi upravno pripeljati v Velenje, tj. pod pristojnosti Upravne enote Velenje, in na nek način poravnati razmerja z občino Žalec. Vinska Gora je upravičena do dela sredstev, ki jih ima občina Žalec. Vendar država žal ni poskrbela za to, da bi občina Žalec naredila premoženjsko bilanco na stanje 31. 12. 1994. To bomo morali doseči mi.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *KAKŠNA JE PO VAŠI PRESOJI VLOGA VELENJA V SLOVENSKEM PROSTORU, ČE IMAMO V MISLIH NJEGOVO VELIKOST IN GOSPODARSKO MOČ, IN KAKŠNI SO ODNOSI Z DRŽAVO?*

SREČKO MEH: Neka občina lahko igra tako veliko vlogo, kot jo zmorejo igrati njena podjetja in njeni prebivalci. Zato je precej nenavadno stanje, da se kljub temu, da smo na področju bele tehnike in elektro-predelovalne industrije, predelave električne energije in gradbeništva v samem vrhu, to ne odraža na drugih področjih. Pripadnost prebivalcev Velenja svojemu mestu in občini je po moji oceni premajhna. Danes

nobena lokalna skupnost v odnosu do države ni posebno močna. Država, oziroma vsako ministrstvo zase, si ureja organiziranost in za to ni nobenega posebnega ključa. Prav tako nam je država pobrala precej pristojnosti in zdaj nam jemlje še tiste zadnje, ki so nam ostale. Primer zadnjega takšnega problema je ta, da je lokalna skupnost odgovorna za izvajanje gospodarskih javnih služb, torej komunalnih in ostalih, država pa je odločila, da komunalno podjetje vlogo za dvig cen vloži na Upravno enoto v Velenju, ta pa jo posreduje na resorno ministrstvo, ki odloči o dvigu cen glede na inflacijo. Pri tem so popolnoma izločili lokalno upravo. In četudi je v našem interesu, da bi bile cene čim nižje (seveda takšne, da bodo pokrile stroške), je lokalna skupnost pri tem izločena. To je tudi naš protest na Državni zbor. Zdaj niti evidence o občanih nimamo več. Lokalna skupnost je preprosto postala blažilec negodovanja občanov; nanjo stresajo jezo, kadar so jezni na državo, kriva je skratka za vse, kar je neurejeno. Država pa je pri tem precej odmaknjena in so tako večinoma vse kritike občanov usmerjene na nas.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: KAKŠEN JE URADNI SISTEM KOMUNICIRANJA Z DRŽAVO?

SREČKO MEH: Mi kot lokalna uprava zaprosimo za podatke Upravno enoto, komunikacije z državo pa praktično ni. Pri nekaterih projektih sicer dajemo soglasja, vendar ga državi ni potrebno upoštevati. Drugače pa z državo ne komuniciramo; mi dobivamo samo navodila resornih ministrstev in ti kontakti so praviloma pisni. Sporočajo nam, kakšna so merila in teh se držimo. To so z drugimi besedami pristojnosti za lokalno upravo. Dejansko smo čisti distributerji, ki urejamo zadeve na lokalnem nivoju. Seveda prihaja tudi do podvajanja delovnih mest, včasih celo več od tega. Na kmetijskem področju, na primer, gre za početverjenje delovnega mesta: prvi referent je na državni upravi (njegove naloge mi niso znane), pri nas imamo odgovornega referenta za kmetijstvo, kajti narediti moramo svoj program vlaganja v kmetijstvo; na tem področju pa imamo še kmetijsko pospeševalno službo in kmetijsko zadrugo, ki je organizirana področno in operativno povezuje člane.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: V ZADNJEM ČASU PRIHAJA V

NEKATERIH OBČINAH DO SPOROV MED LOKALNO IN DRŽAVNO UPRAVO ZARADI NEUREJENIH NAJEMNIH ODNO-SOV IN PLAČEVANJA NAJEMNIN TER DRUGIH STROŠKOV TA RAZMERJA BI SICER MORALA UREDITI DRŽAVA. KAKŠNI SO TI ODNOSI V NAŠI OBČINI?

SREČKO MEH: V Velenju nimamo večjih problemov, saj so ljudje isti, kot so bili včeraj in med njimi ne moreš postaviti zidu. Gre za nekdanje sodelavce, med katerimi so ostali dobri odnosi in so vsi v službi za naše občane. Seveda pa bo potrebno poravnati določene stroške; potrebna so tudi vlaganja v zgradbo, v kateri delujeta obe upravi. Načelnica Upravne enote v Velenju je pri reševanju problema plačevanja najemnine in stroškov nemočna. Vemo, da sem v imenu Mestne občine Velenje za vse odgovoren jaz kot župan, s strani države pa so stvari marsikje neurejene in v marsičem nedorečene. Kadar nekdo, v tem primeru država, eno leto ne podpiše pogodbe, kaj šele da bi poravnal stroške, je stvar skrajno neodgovorna. Pri nas so razmere še nekoliko slabše, saj najemamo stavbo od Premogovnika Velenje in je tako Upravna enota podnajemnik.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: VELENJE JE NEKOČ VELJALO ZA MLADO INDUSTRIJSKO MESTO. TUDI TENDENCE ZAPOSLOVANJA SO BILE VEČINOMA USMERJENE V PRIMARNO INDUSTRIJO. ZADNJA LETA PA LAHKO UPRAVIČENO TRDIMO, DA SE TUDI NA PODROČJU GOSPODARSTVA IN V NJEGOVI STRUKTURI STVARI PRECEJ SPREMINJAJO.

SREČKO MEH: Tranzicija v gospodarstvu je doletela tudi Velenje, ni pa pustila posledic na gospodarstvu v tolikšni meri kot drugod. Pripomogla je k temu, da so podjetja analizirala svoje stroške in začela posegati v zaposlenost. V začetku tega procesa je bilo tudi pri nas nekaj stečajev. In tudi to je vplivalo na to, da je del ljudi, kadrov in kapitala našlo svojo rešitev v podjetništvu izven velikih sistemov. V *razvojni program Velenja* smo zapisali, da so osnove razvoja našega mesta še vedno *predelovalna industrija, premogovništvo, elektronika, gradbeništvo* in ostalo. Ob tem so prav tako potrebne in pomembne vse ostale dejavnosti, ki so usmerjene v *storitve, izobraževanje, raziskave in razvoj*. To so zelo pomembni segmenti na področju gospodarstva. Omeniti moramo še *turizem*

in ob tem dejstvo, da se zavedamo, da imamo pravzaprav velike možnosti za razvoj turizma. S sanacijo bloka 4 Termoelektrarne Šoštanj in ostalih aktivnosti na področju ekološke sanacije smo razvoju turizma v naši okolici odprli čistejšo in predvsem hitrejšo pot.

V Mestni občini Velenje imamo danes od nekdanjih 150 kar 400 večjih ali manjših podjetij; od nekdanjih 100 obrtnikov in samostojnih podjetnikov pa se je številka povzpela preko 1000.

S tako hitrim razvojem je nujno povezano *izobraževanje* in od tod izhajajo številne *aktivnosti pri uvajanju višjega in visokega strokovnega šolstva*.

V fazi tranzicije gospodarstva so seveda zelo pomembne tudi ostale institucije, ki zapolnjujejo naš prosti čas, hkrati pa skrbijo za nadgradnjo kvalitete življenja v našem mestu. Gre za *Kulturni center Ivana Napotnika, mestno knjižnico, razstavno in glasbeno dejavnost* ter vse ostalo na področju *kulture in športa*. Tudi v bodoče je vprašanje razvoja Velenja močno soodvisno od enakovrednega, pravočasnega in dovolj hitrega razvoja na področju *izobraževanja, kulture, športa, skratka vsega, kar mesto mora nuditi*.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: K RAZVOJU NEKEGA MESTA SPADA TUDI NAČRTNO UREJANJE IN PRIDOBIVANJE LOKACIJ ZA IZGRADNJO NOVIH OBJEKTOV

SREČKO MEH: V Velenju se tega še kako dobro zavedamo ... V smislu teh potreb začenjamo izgradnje poslovne zgradbe ob Rudarski cesti, trgovinskega centra med Kidričevo in Šaleško cesto, poslovne zgradbe Afininga ter še nekaterih objektov.

Cankarjeva cesta je pomenila začetek obnove mestnega jedra, kjer naj bi se oblikoval trgovski center, se podaljšal prek kulturno-upravnega trga in se preko hotelsko-zabavišnega dela iztekel v Staro Velenje. Tako bi ta os zaživela in imela svojo vsebino. Poleg tega je potrebno zagotoviti tudi lokacije za stanovanjsko izgradnjo in lokacije, kjer si bodo lahko podjetniki zgradili svoje poslovne in delovne prostore.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: ŽE SAMI STE OMENILI, DA JE DOBER IN DOVOLJ RAZVEJEN IZOBRAŽEVALNI SISTEM TEMELJ RAZVOJA MESTA IN GOSPODARSTVA V NJEM.

VELENJE JE ENO IZMED VEČJIH SREDNJEŠOLSKIH IZOBRAŽEVALNIH SREDIŠČ, NAJBRŽ PA SO ŽELJE NA TEM PODROČJU ŠE VELIKO VEČJE, ZLASTI S TUKAJŠNJIM STROKOVNIM VIŠJIM ŠOLSTVOM?

SREČKO MEH: Izobraževalni proces je seveda zelo pomemben. To, da smo *znotraj strokovnega šolstva dobili soglasje za višjo strokovno šolo na področju elektrotehnike, računalništva in rudarstva*, je velik dosežek in hkrati ena izmed uresničitev naših kratkoročnih ciljev. Trdim, da imamo pogoje še za druge višje strokovne šole. V zadnjih letih je prišlo do izobraževanj v novih programih tudi na CSS - primer *jegospodinjska usmeritev*, s katero smo poskrbeli za dodatni program, ki ga do sedaj ni bilo. Velike *ambicije na področju razvoja turizma* bi lahko pripeljale do novega srednješolskega programa. Za mesto, ki ima 30.000 prebivalcev in kamor gravitira več kot 50.000 ljudi, je takšen *šolski center* zelo pomemben. Skupaj z *Glasbeno šolo* predstavljata dovolj veliko kritično maso, ki bo po svoje gonilna sila razvoja.

Tudi *ambicije, da bi Glasbena šola prerasla v visoko glasbeno šolo*, so utemeljene. S tem bomo ustvarili novo, dovolj široko skupino ljudi, ki se bo ukvarjala z glasbo, ki jo bomo lahko kot našo kvaliteto ponudili tudi navzven.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: KAJ PA VRTCI IN ŠOLE?

SREČKO MEH: Včasih nam očitajo, da smo pozabili na vrte in osnovne šole. Nismo. Nikoli. Tudi vrtcem in njihovi dejavnosti posvečamo dovolj veliko pozornost. Pripravljamo se na *9-letni program izobraževanja v osnovnih šolah*. Opravljena analiza je pokazala, da se v Velenju rojstva žal zmanjšujejo, zato vlaganja v gradnje novih šol ob spremembi programa ne bodo potrebna.

Za *osnovne šole* pripravljamo naš nadstandardni program, ki bo otrokom omogočil "*dovolj močan start v OŠ*". V teku je dejavnost, kjer bi šole imele specifičnost, tako da se bi vedelo, katera šola bo npr. pri izvenšolskih dejavnostih dajala večji poudarek posameznemu področju ipd., seveda ob zagotovitvi vsem enakega in dovolj kvalitetnega programa osnovnošolskega izobraževanja. Ko smo analizirali sposobnost in uspešnost

naših učencev, so bili rezultati dobri. K temu veliko pripomore tudi *gibanje mladih raziskovalcev, OZPM, klubi, društva* in sploh vsi, ki delajo z mladimi.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *KLJUB TEMU JE VELIKOKRAT SLIŠATI OČITKE, DA JE ZA MLADE SLABO POSKRBLJENO, DA NI DOVOLJ AKTIVNOSTI IN DA NIMAJO SVOJIH PROSTOROV. KAKO SE V VELENJU REŠUJE VPRAŠANJE MLADIH IN KDAJ BO ZAŽIVEL MLADINSKI CENTER?*

SREČKO MEH: Dejavnosti mladih, vsaj večina njihovih aktivnosti, ima podporo občine. Te dejavnosti so organizirane preko šol in vrtcev, v športnih, kulturnih in ostalih društvih. Poleg osnovne naloge združevanja mladih je bistvena aktivnost pri tem ta, da jih z našo pomočjo odmaknemo s ceste, jim pomagamo pri problemih in v uresničevanju njihovih interesnih želja ter nenazadnje, da jih ne prepustimo žal vse prisotnejšim vplivom narkomanije. *Narkomanija je v Velenju močno prisotna*. Njen vpliv se trudimo zmanjšati po svojih močeh. Veliko lepši bi bil naš svet, če bi bil očiščen te zasvojenosti.

CSS mora še nadalje organizirati vzgojne aktivnosti za mlade, prav tako *osnovne šole*.

V občini Velenje je *pomanjkanje prostorov in mladinskih aktivnosti* prisotno že dlje časa, zato smo v zadnji fazi izdelave programa mladinskega centra, ki bo prostorsko organiziran v Rdeči dvorani in dokončan v letošnjem letu. *Mladinski center* je vsebinsko oblikovan kot zavod, ki bo (vsaj v eni fazi) financiran iz občinskega proračuna. Pa vendar je to le en del. Največ je prepuščeno mladim samim; da se bodo znali prav organizirati, da bodo izločili tiste, ki ne sodijo v takšen center itd. Mladinski center mora zaživeti predvsem s svojo vsebino, ki jo bodo seveda kreirali mladi sami. Mi smo delež svoje pomoči ponudili in dali. Tu bi se vendarle kazalo navezati še na izkušnje *Stiskarne*, ki je v preteklih letih odigrala pozitivno vlogo, saj so tam živele dejavnosti, ki niso našle prostora niti v KC niti kje drugje, zato pričakujem, da bo mladinski center s svojimi dejavnostmi Velenju doprinesel sveže in mladostne vsebine, nove aktivnosti in programe. Povezava s Stiskarno je tudi v tem, da se na tak način sproščajo prostori *Študentskega kluba* in lahko tam pridobimo

prostor za novo dejavnost mladih.

Potrebujemo iniciative in nosilce razvoja mladinskih dejavnosti, saj si ne znam predstavljati, kako bi lahko občina zmogla sama organizirati in financirati tovrstno interesno dejavnost mladih ...

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *PRAV JE, DA SPREGOVORIVA TUDI O OSTALIH, ZA NAŠE MESTO PRAV TAKO POMEMBNIH PODROČJIH. ŠPORT NISO LE AKTIVNOSTI, GRE TUDI ZA DOSEŽENE REZULTATE IN PRIREDITVE. VENDAR SE TUDI TU VELIKOKRAT SLIŠIJO OČITKI, DA NI FINANČNE PODPORE, DA SO NEKATERE DEJAVNOSTI ZAPOSTAVLJENE ITD. KAKO JIM POMAGATE?*

SREČKO MEH: Šport bi razdelil v tri skupine: *šolske in izvenšolske dejavnosti na področju športa* predstavljajo temelj delovanja klubov; tu je *šport v društvih*, ki jih združuje *športna zveza*, in pa *klubi*, kjer gre velikokrat že za *čisti profesionalizem*. Seveda se tudi pri vprašanju športa nenehno pojavlja vprašanje financiranja.

V okviru *Športne zveze* je bil sprejet program dejavnosti in financiranja. Financiranje ŠD omogoča preživetje društvom, vse ostalo morajo društva za svoje delovanje zbrati sama. Vsega pač ni mogoče sofinancirati.

Pri vrhunškem športu se letos del sredstev namenja za pospeševanje tistih zvrsti, ki niso komercialne in si v podjetništvu ne morejo pridobiti pokroviteljstva oz. potrebnih sredstev. Osnovna naloga občine je razgrnjena na dveh segmentih: najširši množici prebivalcev zagotavljati možnost, da se lahko otroci in odrasli ukvarjajo s športom, na drugi strani pa spodbujati aktivnosti, ki nosijo ime našega mesta navzven in ga na ta način promovirajo. To sta dve skrajnosti, vmes pa je seveda še veliko drugih športno-rekreativnih dejavnosti. V preteklosti smo športne dejavnosti vsaj delno usklajevali s *Športno rekreacijskim zavodom Rdeča dvorana*. Skratka, pri samem financiranju bodo ljudje morali delno tudi sami poskrbeti za financiranje športnih, predvsem pa najrazličnejših množičnih in rekreativnih dejavnosti. Pri nekaterih športih oz. uspešnejših športnih klubih so svoje interese našla tudi podjetja iz naše občine, ki s svojimi finančnimi vložki

športnikom oz. njihovim klubom omogočajo kvaliteto in dobre rezultate.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: KAKO PA KAŽE Z UREDITVIJO POVRŠIN, KI SO NAMENJENE NAJMLAJŠIM? KDAJ BO SPET ZAŽIVELO MESTNO OTROŠKO IGRIŠČE?

SREČKO MEH: Gre za več športnih prostorov ali igrišč, kjer se lahko otroci igrajo in preživljajo svoj prosti čas varneje kot na ulici ali dvorišču. V našem mestu je veliko takšnih prostorov, ki so žal neurejena; njihova lastnina ni opredeljena, njihovo vzdrževanje tudi ne, prav tako ni zaščite pred vandalizmom in obiskom živali, ki tam niso zaželeni ipd. Tu bo potrebno najprej urediti lastništvo in nato nameniti nujna sredstva za vzdrževanje.

Imamo centralno igrišče ob Šaleški cesti, ki smo ga v letu 1995 uspeli lepo ograditi. Dati mu moramo le še življenje. Najprej smo poskušali z dajanjem koncesije, pa ni šlo. Potrebna je tudi kontrola nad dogajanjem na tem igrišču; bili smo prepričani, da bomo z mestno stražo uredili tudi ta nadzor, vendar to ni dovolj. Potrebno je sprejeti odlok o javnem redu in miru pa odlok o psih, v katerem bo natančno opredeljeno, ali lahko lastniki na igrišče vodijo pse oz. pod kakšnimi pogoji. Veliko občanov namreč meni, da pes ne sodi na otroško igrišče. Sicer pa tudi odloki in komunalna straža ne bodo pomagali, če ne bomo imeli načina izvajanja. Igrišče ima centralni namen skupaj s podhodom in bi lahko imelo pomembno vlogo v življenju naših otrok.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: TEMELJ RAZVOJA VSAKEGA OKOLJA JE ZAGOTOVO ČIM TRDNEJŠI POLOŽAJ GOSPODARSTVA IN S TEM POVEZANA VISOKA STOPNJA ZAPOSLENOSTI. NEKAJ SVA O TEM MALOPREJ ŽE REKLA, PA KLJUB TEMU, KAKO NAPREJ, KAKŠNI SO NAČRTI?

SREČKO MEH: Kadar govorimo o gospodarstvu, moramo vedeti, da lokalna skupnost nima niti posrednega niti ne velikega vpliva na samo gospodarstvo. To je morda celo dobro. Vplivi, tisti posredni, pa so lahko preko urejanja prostora, prometa in spodbujanja ter povezovanja gospodarskih subjektov. S tem se ustvarjajo možnosti za pritok kapitala v naš prostor od drugod, hkrati pa tudi domači kapital najde interes v Velenju. Leta 1993 še ni bilo interesa po vlaganju tujega kapitala v Velenje. Potrebna

so bila 3 leta trdega dela, dokazovanja in spodbujanja, da smo prišli v fazo, ko je *interes vlaganj kapitala v Velenje* postal sorazmerno velik. S tem smo ustvarili prostor, v katerem lahko svoj interes najdejo številni subjekti. Pa ne le na proizvodnem in tehničnem, temveč tudi na humanističnem področju.

Povedati moram, da je danes tovrstni interes zavarovalnic, bank, naftnih družb, trgovskih podjetij in drugih velik. To pa je zagotovo uspeh. V našem prostoru smo poskušali ta interes spodbujati z izobraževanjem, s pomočjo pri kreditiranju, z gradbenimi in lokacijskimi ter ostalimi dovoljenji za vse tiste, ki so delali na področju terciarnih ali kvartarnih storitvenih dejavnosti. Analiza je pokazala, da je v Velenju premalo *storitvenih dejavnosti*, tudi *trgovske*. Na osnovi tega smo spodbujali tisto, česar je primanjkovalo.

Kako naprej? Zagotovo na obstoječi proizvodnji, z razvijanjem vsega, kar sem že omenil. Za takšen razvoj je potrebno organizirati tudi prostor, dati *možnost podjetnikom*, sicer bodo odhajali iz naše občine, to pa bi pomenilo za nas veliko izgubo. Najvažneje je, *zadržati kapital v našem okolju*, saj imamo s tem *stabilen gospodarski položaj in dobro zaposlenost*, ki pa v Velenju, seveda v primerjavi z ostalimi občinami, ni tako velika.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: V TURIZMU LAHKO VELENJE ZAGOTOVO NAJDE PRECEJŠEN DEL SVOJE PRIHODNOSTI. KAKŠNA SO DOSEDANJA VLAGANJA V TURIZEM IN NA ČEM BO TEMELJIL NAŠ NADALJNI TURISTIČNI RAZVOJ?

SREČKO MEH: Seveda bo potrebnih še več aktivnosti in vlaganj, kajti v tej gospodarski panogi lahko v bodoče naredimo veliko. Prvi in morda eni najtežjih korakov, tu mislim na ekološko sanacijo Doline, so že storjeni. *Turizem* kot takšen odraža tudi naš odnos do okolja in ljudi, predstavlja dejavnost, v kateri smo imeli vseskozi najmanj zaposlenih. S projektom *Turistično-rekreacijskega centra Jezero, s turističnimi kmetijami, urejenostjo mesta, pravilnim marketinškim projektom trženja lepote in zanimivosti našega področja* ter s projektom *Turistično-informacijskega centra* lahko zaokrožimo našo dejavnost na tem področju. Vsekakor ne sme ostati le pri teh projektih, ki sicer predstavljajo dovolj močne temelje, hkrati pa zahtevajo tudi

pestro in kvalitetno nadgradnjo. Zavedati se moramo naših naravnih lepot in znamenitosti ter se ob njih in z njimi naučiti tudi tržiti.

Zmotno je mišljenje, da nimamo česa ponuditi; imamo bogato muzejsko zbirko na Velenjskem gradu, lepo rekultivirano ugrezninsko področje, jezero, številne zavidanja vrede športne objekte, avtokamp, tudi samo mesto predstavlja arhitekturno celoto, v Velenju se kar vrstijo različne prireditve in še bi lahko našteval. Širši javnosti moramo povedati, da je k nam vredno priti na obisk, izlet, dopust ...

ŠALEŠKI RAZGLEDI: VELIKE PRIREDITVE, VSAKO LET VEČ JIH JE V VELENJU, SO ZAGOTOVO DEL NAŠE TURISTIČNE AKTIVNOSTI IN PONUDBE. VSEKAKOR PREDSTAVLJAJO DOBRO PROMOCIJO VELENJA ...

SREČKO MEH: Lahko smo le veseli, da zmoremo v Velenju toliko različnih prireditev. Tudi osebno sem vedno znova zelo vesel, kadar neka prireditev v našem mestu resnično uspe. Število prireditev, tudi zelo pomembnih in organizacijsko zahtevnih, kaže na to, da smo dosegli stopnjo, ko se odgovorni zavedajo, da je Velenje pravi prostor za prireditve in da Velenjčani znamo biti dobri gostitelji in zanesljivi organizatorji. Zbuditi zanimanje okolice je zelo pomembno. Seveda pa je uspeh neke prireditve še večji, kadar se lahko le-ta tudi sama finančno pokrije ali organizatorju celo prinese dobiček. Na samem trženju smo doslej vsekakor naredili premalo. Naslanjanje na občinski proračun lahko okrne projekt. V občinskem proračunu so v ta namen sicer predvidena sredstva, ki so bila do sedaj namensko porabljena. Gre za politiko usmerjanja denarja prireditvam s finančno podporo, ki je drugje nimajo ali jo zaradi svoje narave težje pridobijo. Proračun lahko pomaga le v začetni fazi, potem pa se morajo prireditve, predvsem tradicionalne, usmeriti na druge vire. Le tako lahko sredstva namenimo novim prireditvam in jim tako pomagamo, da zaživijo. Tako lahko na primer neka prireditev naenkrat zaživi sama, denar pa namenimo v širitev te dejavnosti. Prireditev je bilo v Velenju zmeraj veliko in tudi leto 1996 ne bo izjema. Tu moram posebej omeniti *sejme*, s katerimi pravzaprav resneje šele začnemo. V Velenju si namreč želimo

priti do lastne sejemске dejavnosti, ki se bo seveda morala preživljati sama.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: V VELENJU JE POVPREČNA STAROST PREBIVALCEV PRECEJ NIZKA. VELIKO JE MLADIH, KI LAHKO NAJDEJO SVOJO BODOČNOST V DOMAČEM OKOLJU OZ. V PROGRAMIH RAZVOJA RAZLIČNIH DEJAVNOSTI. ZADRŽATI MLADE IN SPOSOBNE KADRE PA POMENI TUDI ZAGOTOVITEV STANOVANJ. TEH JE V VELENJU TRENUTNO PREMALO. LAHKO MLADI, KI SE ODLOČAJO O SVOJI ŽIVLJENJSKI IN DELOVNI POTI, SPLOH RAČUNAJO NA STANOVANJA ALI VSAJ MOŽNOST ZA UREDITEV RAZMER NA PODROČJU STANOVANJSKE POLITIKE V VELENJU?

SREČKO MEH: Stanovanjska izgradnja je vsekakor zelo pomembna. Stiska v Velenju je trenutno huda, saj je danes za dodelitev stanovanja evidentiranih 500 prošenj. Polovica se jih nanaša na socialna in polovica na neprofitna stanovanja. S spremembo zakonodaje je ostala odgovorna za reševanje stanovanjske izgradnje le še občina. V Velenju ocenjujemo, da bomo do leta 2010 potrebovali še okrog 1400 stanovanj. Do te številke smo prišli na osnovi demografskih podatkov o strukturi prebivalstva Mestne občine Velenje. Šele po tem letu bo postala distribucija v prebivalstvu normalna. To tega pojava je prišlo preprosto zato, ker se je med letoma 1950-1970 v Velenju naselilo veliko mladih družin. Naseljevanje je bilo res intenzivno.

Tako se danes in tudi pri pogledih v prihodnost na področju stanovanjske politike pojavljata dva diametralno nasprotna si problema. Na eni strani *potrebujemo veliko socialnih stanovanj* za tiste, ki so ogoženi, ki imajo nizke dohodke; potrebujemo pa tudi *profitna stanovanja*, ki bodo dovolj bogata in bodo zadovoljevala potrebe kadrov z dovolj denarja. Zato se tukaj pojavlja problem, kako pravzaprav graditi in usmerjati naseljevanje in preseljevanje, saj se lahko zgodi, da bodo neka območja naseljena izključno s prebivalci, ki bodo socialno šibki, in druga, ki bodo, če jih tako imenujem, elitna. To bo problem in tu bo potrebna aktivna politika.

Seveda pa je osnova za izgradnjo stanovanj v zagotavljanju prostora, tudi za izgradnjo stanovanjskih hiš. In zato je problem dvojen; znotraj ureditvenih načrtov mesta in ostalih zaselkov

moramo zagotoviti izgradnjo stanovanj, enih in drugih, medtem ko moramo v vaseh in zaselkih sprejeti dobre plane in spremeniti kategorizacijo zemljišč, da bomo lahko gradili tudi tam in s tem omogočili, da bodo kmetije normalno živele. *Razvoj podeželja* je odvisen od infrastrukture in od tega, ali bomo znali primerno in dovolj dobro povezati naselja s plinovodom, vodo, kanalizacijo in cestno infrastrukturo.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: KULTURA JE VSEKAKOR POMEMBNA IN TO JE V VELENJU ČUTITI. TUDI KULTURA SE VSAKODNEVNO SREČUJE Z VPRAŠANJEM FINANCIRANJA. HKRATI PA LAHKO VELENJE Z DOVOLJ RAZVEJENO IN BOGATO KULTURNO DEJAVNOSTJO OZ. PONUDBO POSTANE TUDI KULTURNO SREDIŠČE ZA ŠIRŠO OKOLICO.

SREČKO MEH: Vsekakor. Na kulturnem področju je pomembnih več segmentov; prvi je *ZKO* in znotraj nje povezana *ljubiteljska dejavnost*, kot jo radi imenujemo. Ohranili smo dejavnost *ZKO* in *društev*, tudi formalno delovanje je omogočeno. S tem lahko ohranimo in zadovoljimo kar največji krog ljudi, katerih interesi se srečujejo na tem področju. Zdi se mi zelo pomembno, da imamo *veliko prireditev*, ki jih podpiramo, in tudi *ansamblov*, ki nastajajo v našem prostoru in uspešno delujejo. Vsi so pomembni. Opredeliti se moramo do lastne ustvarjalnosti in poustvarjalnosti, ki je za nas izrednega pomena. Pomembna je *abonmajska dejavnost*, katero moramo obogatiti še z lastno produkcijo. Tu gre zlasti za *opredelitev do profesionalne organiziranosti na področju gledališča, glasbene produkcije in likovne ustvarjalnosti, galerije, knjižnice in muzejskih zbirk*. Pri muzejskih zbirkah moram omeniti, da bi lahko to dejavnost organizirali tudi na lokaciji starega jaška, saj gre za vsebinsko specifiko, ki je ne more ponuditi vsak kraj. Kmalu bo potrebno sprejeti odločitev o organiziranju in delovanju polprofesionalnih in profesionalnih dejavnosti. Tudi na kulturnem področju je potrebno poiskati dodatne možnosti sofinanciranja. Če zlahka dobimo sponzorje na športnem področju, je to v kulturi toliko težje. Tega seveda ne smem posplošiti, saj so nekateri do sedaj vendarle vlagali tudi v razvoj kulturnih dejavnosti.

Velenje mora imeti svojo *založniško hišo* in vsaj *polpro-*

fesionalno gledališče, ki lahko zraste iz sedanjega *Amaterskega gledališča*. Veliko je stvari, ki jih lahko na posameznih področjih kulture še izboljšamo. Velenjčani smo ustvarjalni in zato sem vedno vesel, kadar se mladi iz našega mesta odločajo za študij na eni izmed umetniških akademij.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: VELENJE JE BILO NEKOČ ZNANO KOT ENO IZMED NAJLEPŠIH IN NAJBOLJ UREJENIH SLOVENSKIH MEST. ALI MENITE, DA JE TUDI UREJENOST MESTA ODRAZ SVOJEVRSTNE PRIPADNOSTI NJEGOVIH PREBIVALCEV?

SREČKO MEH: Naše mesto, vasi in hiše bodo zmeraj lepe, če bodo tako želeli in čutili tukajšnji ljudje. S proračunskim denarjem lahko pri ureditvi mesta zgolj pomagamo, vse ostalo moramo za lepo in čisto mesto narediti prebivalci sami. Gre za vsak korak, smet, vejo ... Biti moramo ponosni na naše mesto, narediti zanj čim več, predvsem pa ničesar prepustiti naključju. Mislim, da je potrebno veliko manj denarja, kot je bilo za ta namen vloženega lani. Seveda je treba tovrstne aktivnosti voditi frontalno: od vzgoje v družini, preko vrtcev in šol. Tudi z opozorili, tablami, odloki in komunalno stražo ne bomo dosegli želenega učinka, če ne bo prisotna zavest o pripadnosti. Vsakdo mora znati počistiti za seboj. Tu gre za splošen odnos do okolja in soljudi, za našo kulturo bivanja.

Veliko mi pomeni lanskoletno priznanje za *najlepše urejeno mesto v Sloveniji*, saj pomeni svojevrsten rezultat resnično trdega dela na tem področju. K temu priznanju so pripomogli številni: Turistično društvo, podjetja in posamezniki. Ta laskavi in hkrati obvezujoči naslov bo težko obdržati. Naš odnos do družbene lastnine je še zmeraj čuden; ni odvisen od izobrazbe, pač pa od tega, kako čutimo do svojega mesta in kako radi ga imamo.

(Z g. Srečkom Mehom, županom Mestne občine Velenje, se je 20. februarja 1996 za Šaleške razglede pogovarjal Matjaž Černovšek.)

EMONOCENTRIZEM

Ivo Stropnik
Velenje

“U LUBLAN PR ŠESTIC ...”

*Kulturni emonocentrizem
in provincializem*

Štajerci si tole naslovno ljudsko pivsko pesem (in še prenekatero drugo na račun bele in zveličavne Ljubljane) pogosto zapojemo. Pa najbrž ne zaradi kakšne posebne frustracije, ker ne živimo v oficialni, uradovalni in akademski Ljubljani; bolj iz radoživega veselja in odprtosti, ki ju narekuje naša folklorna značajska. Že zaradi slednje značajske poteze pa se v kontekstu besednega ustvarjanja morda presplošno uzavešča opredelitev, da se (povsod, kar je) izven Ljubljane (še vedno) goji (zgolj) periferni književni izraz, torej drugotna literarna kultura oz. literatura nižjega tipa.

Da obstaja znotraj skupnega slovenskega kulturnega obraza, videnja in prepoznavanja občutni ljubljanski centralizem, je staro dejstvo. Vendar ga gre razumeti kot zgodovinsko posledičnost in hkrati kot nujo selekcioniranja, ki nekje, še posebej pa v tako majhni deželi kot je naša, pač mora najti svoj center (pravzaprav epicenter) izrekljivosti, dorečenosti in udejanjenega žarišča.

Področnim, manjšim, pokrajinskim in provincialnim založniškim hišicam ter zekaojevski literarni dejavnosti namreč čestokrat zmanjka kritične in selektivne distance do umetniškega vrednotenja besedila. Tako zaživijo pesniške zbirke, v katerih neposredno ne najdevamo sodobnih vprašanj o biti in bivanju; spregovori drugače angažirana literatura, ki se ne dotika nujnih vprašanj naroda ali zgodovinske zavesti. Povprečni slovenski bralec poezije pa še zdaleč ni nerazgledan; čeprav so tovrstni konsumenti vse redkejši, so tudi zahtevnejši: po dokončnem Čop-Prešernovem, Balantičevem, Hribovškovem, Kocbekovem ter celi vrsti drugih odčaranj v razvoju slovenske poezije ter v vsakodnevnem dialogu z recepcijami svetovne literature jih res ne očara poezija, ki se bolj kot s sodobnimi eksistencialnimi in estetskimi stanji ukvarja z verzificiranjem čustveno doživetega, enointerpretativnega in zgolj "iskreno" zarisanega med lepe sanje in doživeto - po pesniško videno - lepoto duše. Selektor lirske besede je torej izostreni literarni okus, zmožnost takšnega ustvarjanja oz. literarnega dialoga - ne pa bivanjska pripadnost središču ali periferiji -, pri čemer nujno odpade očitek, češ da so provincialni avtorji, ki so sposobni tovrstne disonantne

povednosti, izključeni iz reprezentativnih izborov in vsaj vse-slovenske "pesniške slave".

A nekdo vendarle mora poskrbeti tudi za "iskreno" in "enointerpretativno" pesniško besedo, še zlasti, če ima sokove zorenja in je prizadevno učeča. Naj se sliši še tako patetično: v tem narodu številnih velikih in malih pesnikov je tudi poezija znak radožive volje do jezikovnega in siceršnjega obstajanja.

Odnosi med Ljubljano in provinco se v življenju pisateljevanja in kontekstu očitkov "emonocentrizmu" najbrž krhajo zaradi različnega vrednotenja in razumevanja literarne kvalitete. Če vendarle ni tako, je emonocentrizem nevaren in očitek je upravičeno na mestu ...

Kot pesniški ustvarjalec, živeč na provinci, pri vrednotenju literature ne poznam kakšnih posebnih prioritet "ljubljanjskih" avtorjev. Le poti do urednikov in založnikov so od tam krajše.

Tu, na provinci, pa veliko bolj poznam pesniško samoto, ki je z odsotnostjo soustvarjalnega dialoga nenazadnje inspirativna na svoj način, in živim z njo kakor z zgovornim molkom.

In vendarle so občutki deljeni ... Podobno kakor je po svoji naravi (na višje in splošno zrenje) porazdeljena literatura, tako najbrž tudi ustvarjalec živi dvojno življenje. Preživi sicer samo eno: tisto najgloblje, ki je zvesto iskateljski resnici in dovolj provokativno za umetniško osmislitev. V tej zaznamovanosti pa je jezik edini prostor opredeljevanja in bivanja, oziroma njegova izrekljivost ali neizrekljivost. Misel brez jezika je bleda kot smrt. Torej!

In vendarle so zaradi bivanja Tu in ne Tam občutki deljeni ... Medtem ko je Ljubljana žarišče, ostaja preostalemu, "provinčialnemu" slovenskemu prostoru manj slišno, prizadeto in včasih resnično izključujoče tlenje. Simptomatična opazka, da se tudi za življenje ustvarjajoče slovenske literature vsi krogi in zakulisja odpirajo, oblikujejo in zapirajo v Ljubljani, pomeni za

Šaleški razgledi 1

**ZBORNIK MUZEJA
VELENJE**

Šaleški razgledi 2

zbornik
**PRISPEVKI K ZGODOVINI
ŠALEŠKE DOLINE**

Šaleški razgledi 3

zbornik
Š K A L E

Šaleški razgledi 4

vane gošnik & peser rezman
DVIGNJENI ZASTOR

Šaleški razgledi 5

antologija
ŠALEŠKI IBIDEM I.

Šaleški razgledi 6

Literarni almanah
HOTENJA 10

Izšlo v obdobju 1988-1990

Šaleški razgledi 7

Jozef Hudales, Ivo Stropnik
MLINSKOVO BERILO
(študijni albumski in strokovni zbirki)

Šaleški razgledi 8

ŠALEŠKI ZBORNIK

Šaleški razgledi 9

Literarni almanah
HOTENJA 11

Ivo Stropnik
SKRIVALNICA V OČESU

Šaleški razgledi 11

ZBORNIK
1994/95

Šaleški razgledi 12

RAZPRAVE - PRISLOJE - AKCENTI
ZBORNIK 1995-1996

Izšlo v obdobju 1991-1996

slovenskega pisatelja, živečega izven Ljubljane, eksistenčno oteženo, če ne kar neznosno bivanje.

Odsotnost literarnega ustvarjanja lahko ob nadaljevanju "emonocentrističnega" kulturnega gospodarjenja pomeni demografsko ogrožanje preostale slovenske kulture.

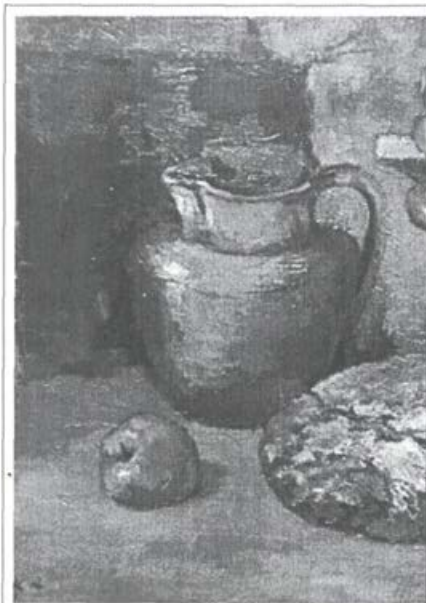
Delitvena bilanca slovenskega kulturnega tolarja bo tudi zato morala biti drugačna. Kriteriji za subvencioniranje slovenskega leposlovja v odnosu med "ljubljskimi" založbami in področnimi oz. pokrajinskimi založništvii prav tako niso najbolj poštteni. Založniško lobiranje z Ministrstvom za kulturo pomeni velik knjigotrški denar, dejanska umetniška vrednost prenekaterih subvencioniranih knjig pa je čestokrat močno vprašljiva. Očitek je toliko večji, ker provincialna založništva in izven Ljubljane živeči avtorji dejansko niso deležni opaznejših subvencij, čeprav je kot na dlani, da so Ministrstvu predložili veliko tehtnejše naslove. In upravičeno zraste občutek zapostavljenosti. Zmerjati pričnemo Ministrstvo za kulturo in tamkajšnje ekspertne izbrance, a konec koncev smo nemočni - in zgodba se ponavlja. *Obup. Emonocentrizem!* Bi res bilo vse drugače, če bi vsi živeli v Ljubljani?

O provincialnem deležu v razvoju slovenskega slovstva, jezikovne in knjižne kulture je napisnega in uzaveščenega veliko. Takšen dvojni obraz je najbrž nujen; zmeraj sta obstajali višja in nižja literatura. Seveda to še zdaleč ne pomeni, da je prva na vekov veke le tista, ustvarjena in ustvarjajoča v Ljubljani. Vstope in izstope poznata ena in druga.

Znotraj vseh tehtnejših literarnozgodovinskih zapisov vendarle ni pokrajinskopripadnostnih opredeljevanj in diskvalifikacij; če so, so ideološka, a tudi teh je nekako zmanjkalo.

Selektor umetniško izrečene besede je torej zmeraj čas: bodisi živemu bodisi mrtvemu; bodisi živečemu v Ljubljani ali na slovenski provinci. Skratka, živeti izven Ljubljane, ne bi smelo pomeniti travme. Živeti kjerkoli, mora pomeniti ljubezen, če je tam dano živeti jeziku in se je od melanholije do radoživosti mogoče sprehoditi disonantni pesniški duši. Vprašanje je torej drugačno: *Ali je dano? Ali se je mogoče?*

Šaleški razgledi 12

RAZPRAVE - PRESOJE - AKCENTI ZBORNIK 1995-1996

Po domoznanski zbirki Šaleški razgledi posegamo že deveto leto. Neverjetna ustvarjalna vnema je v njej. Čas mora takšni prizadevni instituciji ostati naklonjen. Emonocentrizem pa je izraziti tudi tu: "provincialna" zbirka še vedno ni deležna republiške subvencije Ministrstva za kulturo. To pa najbrž pomeni, da je zbirka na poti k poginu!

Če torej na gradbišču velenjske kulture poleg te splošne razdvojenosti pretežno še vedno navijamo sončne in peščene ure - namesto sodobnih, sočasnih in nezaostajajočih-, so razlogi za takšno stanje neke drugje; zagotovo ne v kakšni naravni anemičnosti šaleškega kulturnega prostora, pač pa v glavah, srcih in mišicah lokalne kulturne politike ter nenazadnje tudi v naravi tukajšnjega izrazito tehnicističnega intelekta. In spet smo pri dihotomiji, le da drugače ponotranjeni in razdvojeni po svoji krivdi. Kaj naj ti rečem drugega: *"Vztrajaj na tej zemlji ali pa naredi križ čez njo!"*

GALERIJSTVO

Milena Koren-Božiček

Galerija KC IN Velenje

VLOGA IN POMEN GALERIJE

Izvor besede *galerija* (ital. *galleria*) pomeni stebrišče, hodnik s stebri v srednjeveških cerkvah, vzvišen, odprt prostor nad kako dvorano ali sama dvorana in nenazadnje prostor za razstavljanje umetnin.

Umetnost (lat. *ars*) pa je ime za različne vrste izražanja in oblikovanja, za različne vrste umetnosti, kot so besedna, glasbena in likovna. Slednja po obči terminologiji zaznamuje slikarstvo, kiparstvo in arhitekturo. Vse tri umetnosti pa pogojuje *estetika* (lepoznanstvo). Preučuje bistvo, kriterije in pojavne oblike umetnosti, njene razvojne zakone in družbeno vlogo. Poudariti je treba, da estetika spoznava in raziskuje notranji pomen umetnine ter ga skuša razložiti. Sočasno pa vzpostavlja povratno aktivnost podrejenosti in orodje človekove ustvarjalnosti.

Različni pisci in ustvarjalci so različno interpretirali umetnostne discipline. Če vzamemo za vzorec Heglovo razlago umetnostnih disciplin, je na prvem mestu *arhitektura*, ki je najbolj značilna za simbolno umetnost in najbolj okorna, najbolj neizrazna in takorekoč nema umetnost. Hegel je to miselnost nadgradil na znanih Schellingovih spoznanjih. Iz arhitekture se logično razvije kiparstvo, ki prav tako obravnava tridimenzionalni prostor. V arhitekturni umetnosti je ideja manj dorečena, bolj nejasna, razodene pa se v skulpturi.

Naslednja stopnja je slikarstvo, ki opusti eno realno dimenzijo in doda idealni prostor. Slikarstvo je že zaradi naravnih danosti vizualno in ekspresivno, vendar ga smemo označiti kot univerzalnost. Dovoljuje izrabo vseh človekovih notranjih mnogoličnosti, ki jih s pomočjo slikarske geste oblikuje v utelešeno podobo vidnega duha.

Nadaljuje se z glasbo, kjer prostor izgine in ostaneta le še čas in čustvovanje.

Najvišje je postavljena poezija, ker je prostorska ter časovna in v tem smislu prevzema značilnosti vseh drugih oblik umetnosti.

Umetnost je materializacija duha po volji neke skrivnostne, s človekom tesno združene sile ... (Rihard Jakopič).

Galerija je kot posvečeni prostor za razstavljanje umetnin in khrati tisti prostor, ki v svojo notranjost vabi tiste, ki ta prostor sooblikujejo - ogledujejo in ocenjujejo. Tako sta v povezavi z definicijo prostora fizično povezani tudi funkciji oblikovalca in izvajalca programa galerijske dejavnosti. Galerija je v funkciji tržne ustanove. Ponudba avtorjev je v bistvu enakovredna povpraševanju galeristov, vendar ne vselej enakomerno. Zanimivejši ter inovativnejši avtorji se tako večkrat kar čezmerno kopičijo v številnih galerijah. Delo galerista v raziskovalnem delu že dolgo ni zadostno, saj je galerist pri realizaciji programa vedno bolj izpostavljen komercialnim preizkušnjam in menedžerstvu. Uspešnost in aktualnost pa sta odvisni predvsem od strokovnosti in kreativnosti galerista.

Vsaka galerija sodobne umetnosti stremi po prezentiranju avtorjev, ki so v lokalnem in slovenskem prostoru tvorci in soustvarjalci zgodovine umetnosti ter v umetnostni produkciji prispevajo k razvoju idej. Ob tem pri starejši generaciji sledimo tistim, ki ohranjajo in razvijajo kontinuiteto osebnega izraza. Pri najmlajših iščemo posebnosti, ki jih kot samodržci uspešno vpletajo v lastni izraz. Slošno uveljavljenega estetskega kriterija ni, zato so presoje o umetnosti oblikovane predvsem iz individualnega odnosa do objektivne umetnine. Predvsem subjektivno je presojanje umetnine glede na njeno miselno in čustveno vsebino. To je izrazito kreativni del opredelitve umetnostnozgodovinske stroke in galeristov, ki po historičnih in filoloških opisih sežejo preko meje individualnosti umetnine in predstavijo njeno funkcijo v umetnostnem svetu. Raziskovanje dogradijo in zaključijo še z estetskim ovrednotenjem. V tej zadnji fazi je raziskovanje še zelo odprto, razhajanja med raziskovalci pa največja. Vsa konstruktivna nesorazmerja v interpretacijah zgolj sooblikujejo in reklamirajo umetnost. Končne likovne izdelke skupaj z umeniki ali pa galeristi razstavijo (kot novo obliko v funkcionalnem prostoru) v presojo širšemu krogu ocenjevalcev. Slednji nemalokrat oblikujejo svoj odnos in vrednotenje umetnine. Po izsledkih, povzetih po Izidorju Cankarju (*Uvod v umevanje likovne umetnosti*) pa zmagujejo nazori, ki so v življenju nujnejši.

Takšna spoznanja so nujna osnova za oblikovanje razstavnih programov. Ob tem so številni tudi diskurzi skozi novosti v umetnosti, ki se seveda spreminjajo z inovativnimi pojavnostmi, sčasoma pa se izluščijo zrna, ki padejo na plodna tla in postavijo nove zaznamke v razvoju sodobne umetnosti. Hkrati z njimi pa oblikujejo okolja, v katerih te umetnine nastajajo in se predstavljajo. Zahtevnost in kvaliteta sta seveda odvisni tudi od povpraševanja. Pozitivno razmerje čestokrat ustvari ustaljeno klientelo. Glede na njeno "širino" lahko razbিরamo rezultate uspešnosti programa, ki je povezan tako z vsebino kot s prostorom.

Galerija Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje si deli stavbo, v kateri so razstavni in galerijski poslovni prostori, skupaj s knjižnico. To morda pomeni celo prednost pri številu obiskovalcev, medtem ko delovnik oz. odprtost galerije ni v skladu s splošnimi pogoji odprtosti galerij po Sloveniji. Še bolj pa je disonančen prostor, ki ne omogoča večjih preglednih predstavitev (kar se je januarja 1996 pokazalo predvsem pri retrospektivi Mire Pregelj, ki je bila zaradi premajhnega prostora v matični galerijski hiši postavljena na dveh mestih). Sicer pa je že vrsto let prisotno snovanje oz. iskanje novih, večjih galerijskih prostorov.

Galerija je muzej sodobne umetnosti, ki je dejavna s predstavitvami osebnih, preglednih in retrospektivnih razstav sodobne umetnosti ter s stalnimi zbirkami. Stalne zbirke Galerije KC Ivana Napotnika Velenje: *Moderna slovenska umetnost* in *Perkova galerija* (na Velenjskem gradu) ter *Napotnikova galerija* v Šoštanju zahtevajo zagotovitev pogojev za ustrezno predstavitev, hrambo in varovanje, ki smo jih vsekakor dolžni izpolnjevati.

Dolgoročna programska načrtovanja Kulturnega centra Ivana Napotnika in Mestne občine Velenje so sicer že večkrat pripeljala do konstruktivnih razgovorov in celo sklepov. Nestrpno že pričakujemo tisto prihodnost, ki nam obeta lastno zgradbo oz. ustrežnejše prostore. Sami smo se že ozirali po primestni vili Bianci v podnožju Velenjskega gradu. Tam smo predvidevali odprte ateljeje likovnih ustvarjalcev pa projekcijsko

dvorano in prostor za komorne debatne večere umetnostne stroke ter seveda prepotrebne razstavne prostore za naše stalne zbirke. Nekdanja Skupščina občine Velenje je že bila sprejela sklep o prenosu namembnosti te zgradbe za galerijske namene; začeli smo že z osnovno zaščito objekta pred nasilnimi vselitvami itd., vendar so se interesi hitro ohladili in nazadnje celo zamrznili. Sedaj je od prvih resnejših dogovarjanj preteklo že deset let in morda smo v Velenju vendarle bližje novim galerijskim prostorom?

Pred institucionalnimi začetki delovanja Galerije, ki je zrasla pri Kulturnem centru Ivana Napotnika leta 1976, so bili v manjše združenje organizirani posamezni ustvarjalci Šaleške doline. Prvi zametki segajo v leto 1946, ko je v Šoštanju likovni pedagog *Viktor Kojc* (1925-) dal pobudo o organizirani likovni dejavnosti, ker je tudi sam slikal in kiparil. Začetki opaznejšega delovanja tako segajo v leto 1947. Kasneje se je to široko zasnovano združenje preimenovalo v *Društvo šaleških likovnikov*. Na prvi razstavi je bila s svojimi deli prisotna prva akademsko izobrazena slikarka v Šaleški dolini *Majda Kurnik* (1920-1967). Mesto prvega akademsko izobrazenega kiparja pa pripada *Ivanu Napotniku* (1988-1960). Po teh dveh likovnih umetnikih pa je v Dolini zelo malo domačinov z akademsko izobrazbo. - V Šoštanju je v času šolanja na tamkajšnji ljudski šoli in meščanski gimnaziji živel akademski kipar *Aladin Lanc* (1917-1990), iz Šoštanja pa prihaja tudi kipar *Anton Herman* (1943-). Kasneje so prihajali priseljenci, ki so sooblikovali ta prostor s svojo prisotnostjo in vplivi iz okolij, iz katerih so prišli. Med njimi so slikar *Aristid Zornik* (1913-1985), akademski kipar *Ciril Cesar* (1923-), akademski slikar *Alojz Zavolovšek* (1928-), grafik *Arpad Šalamon* idr. - Alojz Zavolovšek je mdr. pri Kulturnem centru Ivana Napotnika prvi pričel s strokovno organizirano galerijsko dejavnostjo.

Sočasno z življenjem velenjske Galerije pa v tem prostoru že vrsto let prizadevno deluje *Društvo šaleških likovnikov*, ki si išče svoje mentorje predvsem med umetniki lastnega prostora. Naklonjenost okolja, v katerem delujejo, je velika, zato so pridobili svoje ateljejske in razstavne prostore v šoštanski Mayerjevi vili.

Galerija Kulturnega centra Ivana Napotnika

*Nestrpno že pričakujemo tisto prihodnost, ki nam obeta
lastno zgradbo oz. ustrežnejše galerijske prostore.*

Program razstav Galerije Kulturnega centra Ivana Napotnika je po svoji vlogi programsko zastavljen za več let naprej, avtorji pa so izbrani ob vsakoletnem zaključku razpisa, na katerega se vedno prijavi veliko več avtorjev, kot jih Galerija lahko sprejme. Med izbranimi avtorji so vedno tisti, ki ustrezajo nespornim likovnim kvaliteta in usmeritvi Galerije. Med njimi so pomembni (že tradicionalni) projekti, ki se sčasoma seveda zamenjajo z novimi vsebinami. - Spremljajoča publikacija je primeren *katalog, zloženka z vabilom*, ki sicer vsebuje le osnovne podatke in slikovno gradivo. (Takšna publikacija bi morala postati *izjema* in ne *pravilo*, kajti izkušnje kažejo, da je prav pisna informacija tisto, kar po razstavi ostane, ko za njo zapremo vrata galerije.)

Ob zbiranju, evidentiranju in hranjenju likovnega gradiva je *razstava* najpomembnejša naloga galerije. Galerije so torej resnično muzeji sodobne umetnosti; ob popolni prezentaciji ustvarjalnosti domačih in gostujočih umetnikov je tako pri osebnih, skupinskih ali preglednih oz. retrospektivnih razstavah pomembno to, da se zbirka oblikuje in dopolnjuje. Tako je zasnovana tudi naša *zbirka Moderne slovenske umetnosti*, ki v slovenskem prostoru zavzema vidno mesto. Profiliranost Galerije KC Ivana Napotnika Velenje se v zadnjih šestih letih oblikuje prav z neformiranimi slikarji, ki končujejo študij na ljubljanski likovni akademiji in med njimi nekateri že močno posegajo v oblikovanje novega likovnega prostora. K temu bo gotovo pripomogel tudi projekt likovne delavnice *Slovenija odprta za umetnost*, ki poteka že tretje leto in v katerega se od samega začetka aktivno vključujemo z nagrajencem *likovne kolonije diplomantov ALU Ljubljana*, ki jo organiziramo že šest let. - Ker mora mesto Velenje imeti tudi ponudbo klasikov slovenske moderne, jih predstavljamo vsaj enkrat letno: z njihovo osebno, pregledno ali retrospektivno razstavo. - Program naše Galerije zajema tudi prodajni fundus, ki temelji na izboru ustvarjalcev, ki so pri nas v večini že razstavljali.

Razmerje v umetnostnih tendencah se oblikuje s tokovi časa. Opisujejo, pojasnjujejo in vrednotijo jih umetnostni kritiki.

Humana resničnost določene družbe pomeni sozvočje
simboličnega in čutnega dojetja sveta.

TURIZEM

Damijan Kljajič*Muzej KC Ivana Napotnika Velenje*

**DOBRE MUZEJSKE POSTAVITVE -
DEL TURISTIČNE PONUDBE
MUZEJA KCIN, MESTA VELENJE
IN CELOTNE ŠALEŠKE DOLINE**

Turizem postaja v zadnjih letih gibalno razvoja marsikaterega slovenskega kraja, oziroma gospodarska panoga, ki nudi nesluttene možnosti razvoja. Tudi v Šaleški dolini vse intenzivneje razmišljamo o turizmu oz. celoviti turistični ponudbi, saj se zavedamo, da nas lahko razvoj, temelječ samo na rudarstvu in industriji, kaj kmalu pripelje v slepo ulico. Poleg urejenega okolja in dobre turistične ter ostale infrastrukture je treba gostu oz. turistu zagotovo ponuditi še kaj več kot zgolj hotelsko sobo, hrano in pijačo. Prav gotovo med ta "še kaj več" spada naša kulturna dediščina, na katero smo lahko v Šaleški dolini upravičeno ponosni, čeprav jo slabo poznajo celo domačini.

TRŽENJE KULTURNE DEDIŠČINE

V svetu se že nekaj časa govori o t. i. *trženju kulturne dediščine*, ki naj ne bi bila namenjena sama sebi in (lokalno) zamejenemu prostoru, temveč jo je treba čimbolje urediti, predstaviti in ponuditi čim večjemu krogu obiskovalcev oz. turistov. Korist je seveda obojestranska, saj pomeni več obiskovalcev več denarja in s tem manjšo odvisnost kulturnih ustanov od državnega proračuna; turistom, ki jih naša dediščina očara in tako ali drugače bogati, pa moramo vselej ponudi "še kaj več". Atraktivne muzejske postavitve, rekonstrukcije ambientov iz preteklosti, muzeji na prostem (skansni), ekomuzeji, urejeni stari industrijski objekti, muzejsko urejeni opuščeni rudniški rovi in še kaj so stvari, ki pritegnejo veliko obiskovalcev. V svetu (in ponekod vendarle že tudi pri nas) je znanih več primerov, kako lahko dobra predstavitev oz. ponudba kulturne dediščine pospeši turistični in siceršnji razvoj nekega kraja, regije ali morda celo države.

ZANIMIVE ZBIRKE VELENJSKEGA MUZEJA

Tudi v velenjskem muzeju (KC IN) smo se že pred časom zavedli, da muzejske zbirke (*na Velenjskem gradu, depandansi na Graški gori in v Topolšici, Kavčnikova domačija v Zavodnjah*) niso namenjene same sebi, temveč jih je treba predstaviti moderno, atraktivno in zanimivo ter jih tako približati čim širšemu krogu obiskovalcev. Poleg tega smo prvi med slovenskimi muzeji spoznali, da lahko s trženjem kulturne dediščine tudi nekaj zaslužimo. S tem pa našo dediščino predstavljamo tudi širšemu krogu ljudi, saj nekaj naših razstav stalno potuje po Sloveniji in tujini. *Kavčnikova domačija*, ki je bila kandidat za muzej Evrope v letu 1994, je tako na najboljši način predstavila Slovenijo Evropi. Obiskovalcev Kavčnikove dimnice je iz leta v leto več, poleg tega pa smo izdelali tudi maketo ognjišča, tako da lahko ta dimnični prostor z originalno opremo postavimo kjerkoli in kadarkoli. Na Sejmu znanosti, ki

je bil jeseni leta 1995 v Ljubljani, je naš ambient Kavčnikove domačije pritegnil veliko pozornosti in bil zagotovo najbolj domiselno in atraktivno postavljen sejemski prostor.

Tudi *spominsko sobo v Topolšici*, posvečeno nemški kapitulaciji 9. maja 1945, smo v letu 1995 prenovili; danes je postavljena bistveno drugače od večine podobnih spominskih sob pri nas. Ogledati si jo je mogoče 24 ur na dan in brez spremstva vodiča, saj je soba urejena pasažno, dogodek pa prikazan s pomočjo rekonstrukcije - z lutkama, ki sedita za originalno mizo iz tistega časa in podpisujeta dokument o kapitulaciji. O dogajanju v Šaleški dolini v tistih prelomnih dneh maja 1945 pa je mogoče kaj več izvedeti s pomočjo kratkega videofilma, ki si ga lahko obiskovalci izberejo v treh različnih jezikih. Zagotovo je ta soba popestrila turistični utrip tega zdraviliškega kraja in celotne Šaleške doline.

Trgovinsko opremo naše *muzejske trgovine iz 30. let tega stoletja* posojamo Žitu iz Ljubljane, ki jo uporablja za kuliso na različnih sejmihi doma in po svetu. Tako si je to našo trgovinico na tak ali drugačen način ogledalo že milijon ljudi! Trgovina je gostovala že na več kot 10 sejmihi v Ljubljani, Gornji Radgoni in Kölnu, v letu 1995 pa so jo kot kuliso uporabili tudi v priljubljeni televizijski oddaji Križkraž. Med različno urejenimi sejemskimi prostori je tako prostor Žita iz Ljubljane vedno nekoliko drugačen od večine klasičnih sejemskih postavitv. V Žitu so se namreč leta 1992 (po ogledu 1. slovenskega muzejskega sejma, na katerem so opazili zanimivo rekonstrukcijo stare trgovine, ki jo je na sejmu predstavljal velenjski muzej) odločili, da poskusijo z nekoliko drugačnimi sejemskimi postavitvami. Delavci Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje smo prisluhnili njihovim (in seveda tudi svojim) željam ter potrebam in tako je steklo zanimivo in plodno sodelovanje med kulturno inštitucijo ter gospodarsko delovno organizacijo. Temu primeru bi lahko z drugimi besedami rekli *trženje kulturne dediščine*, saj imata od takšnega sodelovanja korist obe strani. Velenjski muzej si na ta način pridobiva dodatna finančna sredstva, podjetje Žito pa si na izviren način ustvarja dobro reklamo, saj je njihov "štant" zaradi atraktivne postavitve vedno dobro obiskan.

Med več tisoč razstavljalci z vsega sveta je na sejmu v Kölnu leta 1993 ta postavitev dobila celo priznanje kot ena izmed najbolj izvirnih sejmskih postavitev. Naj posebej poudarim, da je na opremi vedno zelo dobro označeno, da gre za opremo Muzeja KC IN Velenje, na sejmu v Kölnu pa je vsem obiskovalcem bila na voljo tudi pisna informacija o tej opremi (seveda tudi o velenjskem muzeju) in Sloveniji, ki jo delavci velenjskega muzeja želimo čim lepše predstaviti tudi na tak način. Torej ne gre samo za trženje kulturne dediščine, ampak tudi za njeno promoviranje doma in v tujini. Mimogrede: Kateri izmed slovenskih muzejev se lahko pohvali, da je katerokoli izmed njihovih zbirk videlo že milijon ljudi!?

Gostilniško opremo, ki je postavljena v *muzejski gostilni* na Velenjskem gradu, prav tako posojamo za različne prireditve, kjer se predstavljata bodisi naš muzej ali mesto Velenje. Muzejsko gostilno občasno oddamo tudi za kakšno imenitnejšo zabavo, protokolarno prireditev, sprejem ipd. Vsak tak najem pa je seveda tudi ustrezno finančno ovrednoten. Sredstva, ki jih s tem pridobimo, lahko namenimo za nakup novih muzealij, restavriranje te opreme oziroma za nemoteno delovanje našega muzeja. To pa hkrati pomeni, da s pridobivanjem lastnih sredstev, ki jih je bilo v letu 1995 že skoraj 30 %, ne čakamo samo na priliv občinskega ali državnega denarja, temveč pri tem tudi sami aktivno sodelujemo. Poleg finančnega efekta ima vsako takšno gotovanje tudi druge koristi, saj preko teh postavitev ljudje spoznavajo naš muzej, mesto Velenje in celotno Šaleško dolino. Gre torej za dobro in brezplačno reklamo.

MUZEJSKA TRGOVINA IN GOSTILNA NA VELENJSKEM GRADU

V velenjskem muzeju smo se že pred leti odločili, da bomo skušali postaviti čimveč zanimivih ambientov iz naše preteklosti. Tako smo pred štirimi leti postavili tipično *trgovino z mešanim blagom iz tridesetih let*. Uspeli smo pridobiti oziroma odkupiti originalno pohištvo dveh trgovin iz Šaleške doline

(stalaže, trgovinske pulte, stojalo s steklenimi posodami za bonbone, zaboj za moko in petrolej ter predalnik za semena) in okoli 1.500 različnih prodajnih predmetov iz tistega obdobja. Gre za najrazličnejše škatle, reklamne table, posodo, železnino, tehtnice, zaboje, tekstil, čevlje, vrečke, galanterijo, tobačne izdelke, parfumerijo, blagajno in celo originalne začimbe, čaje, milo, pralne praške ipd. Ko vstopite v to muzejsko trgovino, vas najprej pozdravi vonj po petroleju in temačnost prostora, v katerem je na policah - tako kot včasih - naloženo ogromno prodajnih artiklov, z željo, da bi vas ta polnost premamila, da bi kupili čim več. Pogled na vse to pa v mnogih prebudi predvsem nostalgичne spomine na čudovito prijaznost in prijetnost takih trgovin.

Večino teh predmetov smo dobili v Šaleški dolini, nekaj pa smo jih poiskali pri različnih zbiralcih širom Slovenije, na boljših sejnih in celo v tujini.

Grajski oskrbnik Vinko Kovač: "Otroci si našo trgovinico najbolj zapomnijo po pisanih cukrih." Fotografija: D. Kljajič.

V sosednjem prostoru imamo urejeno tudi *gostilno* iz istega obdobja. Že naš znani pisatelj in kronist življenja na Slovenskem v prejšnjem stoletju Janez Trdina je v enem izmed svojih spisov zapisal naslednjo modrost o Slovencih: "Samo zaradi

lakote in žeje gre Slovenec malokedaj v krčmo, žene ga tje hrepenenje po zabavi, po društvu v zavezi". In res, gostilne so že od nekdaj bile eno izmed središč družabnega in družbenega življenja na Slovenskem. Njihova vloga ima v naši zgodovini poseben pomen, ki še ni povsem razsvetljen, se pa počasi zavedamo tudi tega pomena.

Seveda je bila ponudba v teh gostilnah vse kaj drugega kot danes, pa vendarle si lahko v taki gostilni napravil celo premoženje. Tako je bilo na primer v začetku stoletja v Šoštanju in okolici kar 16 gostiln in dva hotela; v Velenju, ki je bil takrat še precej manjši kraj, pa 10 gostiln. Zanimivo je tudi to, da so se posamezni sloji prebivalstva, razne družbe in skupine, privrženci političnih strank ter drugi radi zbirali samo v določenih gostilnah - *Povej, v katero gostilno zahajaš in povem ti, kdo si.*

Tudi oprema takratnih gostiln je bila obisku primerna, torej zelo skromna. Navadno je imela gostilna le en prostor namenjen gostom, le izjemoma so imele nekoliko večje gostilne dva ali več ločenih prostorov ("ekstra cimrov") za zaključene in posebne skupine. - No, če hočete še danes doživeti čar take gostilne, se morate podati v muzej na Velenjskem gradu, kjer je postavljena taka rekonstrukcija gostilne iz tridesetih let tega stoletja. Gostinski prostor je urejen tako, da zares izgleda popolnoma avtentično in je mogoče v njem tudi kaj popiti (morda šilce žganja ali kozarec piva). V gostinskem prostoru stoji nekaj "lepo" obrabljenih miz, okoli njih pa so postavljeni stari gostilniški stoli in nekaj klopi. Ob stenah sta dve "kredenci", v katerih je vse polno različnih kozarcev, krožnikov, skodelic itd.

Pijačo, ki jo hladijo v starem hladilniku iz "pocinkanega pleha" in lesa, vam bodo natočili ob točilnem pultu, ki ga sestavljajo samo pipa in škaf za vodo za pomivanje ter obvezen umivalnik ali "ausgus". Po stenah je nekaj slik z lovskimi prizori, nekaj šaljivih in poučnih napisov o pravilnem obnašanju v gostilni, gostilniška ura, nekaj obešalnikov, gospodarjeva diploma in seveda podoba sv. Barbare, saj gre vendar za gostilno v rudarskem kraju. Poleg tega imamo bogato zbirko sifonov, steklenic za brezalkoholne pijače, t. i. kraherle, različne kozarce, vrče za pivo, velike steklene posode za vino, steklenice in zaboje

za pivo ipd. V prostoru ne manjka niti obvezen lesen pljuvalnik z žaganjem niti steklen muholovec. Pijačo pa boste lahko popili ob prijetnih zvokih starih melodij, ki odmevajo iz radijskega aparata ali starega gramofona.

Gostilnica na Velenjskem gradu

Trgovina hkrati služi kot prostor za prodajo muzejskih vstopnic in propagandnega materiala, v gostilni pa si obiskovalci po napornem ogledu muzeja lahko nekoliko odpočijejo. Oba ambienta sta izredno zanimiva tako za najmlajše obiskovalce, ki tako na neposreden način spoznavajo del življenja svojih dedkov in babic, kot tudi za naše malo starejše in najstarejše obiskovalce, ki tukaj nostalgичno obujajo spomine na svojo mladost.

V prihodnjih letih nameravamo postaviti še več takih ambientov, s katerimi želimo v te kraje, še zlasti pa v muzej, privabiti čim več obiskovalcev in jim tudi na tak način približati našo skupno preteklost. Obe zbirki stalno dopolnjujemo, saj je med ljudmi še vedno veliko predmetov, ki bi sodili v to muzejsko "štacuno" in gostilno. V Velenjskem muzeju smo se torej odločili, da o trženju kulturne dediščine ne bomo samo besedili, kot to mnogi radi počno, ampak to tudi dejansko uresničujemo.

Kavčnikova domačija. Fotografija: P. Marinšek.

Ognjišče Kavčnikove domačije. Fotografija: P. Marinšek.

CELOVITA IN DOBRO ORGANIZIRANA TURISTIČNA PONUDBA

Seveda pa tudi dobro urejene, zanimive in atraktivne muzejske zbirke ponavadi niso dovolj, saj je pri kvalitetni in celoviti ponudbi potrebno še marsikaj. Pri tem imam v mislih dober propagandni material, zadovoljivo medijsko podporo, izvirne in privlačne muzejske ter druge prireditve in še kaj.

V Sloveniji se v zadnjih letih precejšnja pozornost posveča originalnim spominkom, ki bi naj čimbolje predstavljali Slovenijo, njene značilnosti in posebnosti. Tudi pri nas smo v zadnjem času stopili korak naprej, saj smo pripravili kar nekaj izvirnih spominkov, ki po mnenju večine poznavalcev in tudi obiskovalcev dokaj dobro predstavljajo naše kraje. *Kavčnikovo žganje* v različnih steklenicah in z različnimi naravnimi zelišči, *stekleničke s "Kavčnikovim pepelom"*, *lončena posoda*, *srednjeveška šaleška pivska čaša* ter *kopije mečev* so spominki, ki jih ponujamo našim obiskovalcem, poleg tega pa so tudi dober *promocijski material za našo občino*. Seveda smo pri tem pravzaprav šele na začetku in bo potrebno postoriti še marsikaj. Zelo pomembno pa je dejstvo, da se na tem področju zadeve premikajo in gre pri izdelavi teh spominkov za dobro sodelovanje med različnimi podjetji oz. obrtniki iz našega okolja ter kulturno ustanovo. Vsi smo nekako začutili, da je lahko *"dober spominek tudi dober posel"*.

V muzeju želimo v prihodnje čimbolje izkoristiti tudi čudovito okolje Velenjskega gradu s številnimi "nemuzejskimi" prireditvami, ki lahko k nam pripeljejo nove in nove obiskovalce. V mislih imamo razne glasbene prireditve, koncerte, monodrame, viteške igre, srednjeveške pojedine, razne zabave itd. Pri teh načrtih nam je v veliko oporo tudi *Šaleško muzejsko in zgodovinsko društvo* (ustanovljeno leta 1994), saj je med člani veliko ljudi, ki so nam pri uresničevanju naših (skupnih) želja pripravljeni pomagati. Cilji društva so pravzaprav identični ciljem muzeja.

Vsi (ali pa vsaj delavci naše ustanove), ki se na nek način ukvarjamo s turistično promocijo naših krajev, pa opazamo, da

v Dolini manjka povezovalna inštitucija, ki bi usklajevala različne aktivnosti in interese na tem področju (včasih se zdi, da se ne moremo dogovoriti niti to, da ne bi bili dve veselici na isti dan, kaj šele kaj drugega) ter jih seveda usmerjala in spodbujala. Tako pa večina stvari nastaja stihijsko in nenačrtno, s tem pa je učinek veliko manjši, kot bi sicer lahko bil.

EMBLEMI

Ivo Stropnik

*Domoznansko-založniški oddelek
Knjižnice KC Ivana Napotnika Velenje*

“ODNESI KAKŠEN SPOMINEK IZ MOJEGA KRAJA ...”

(o šaleških emblemih)

Niti Velenje niti Šoštanj niti Šaleška dolina nimajo svojih razpoznavnih simbolov, dogovorjenih emblemov pravzaprav, ki bi jih lahko vtiskovali v turistično ponudbo in siceršnjo promocijo naših krajev. Tukajšnje emblematično obzorje je po oceni številnih silno ozko.

Seveda pričujoče razmišljanje o simbolnih danostih, ki jih imamo in nimamo, ki jih ne znamo in ne znamo povleči iz preteklosti, nima nikakršne zveze z občinskim grbom, ki smo ga imeli poprej z dvema rokavicama, zdaj z modernistično stolpnico na zeleni trati. A vendarle so se tudi ob izbiri grba kresala različna mnenja, ki so rušila heraldične zakonitosti in zmetala v en koš vse simbole, embleme, attribute, alegorije in maskote. Skratka, tresla se je gora, rodila se je siva miš - in naša turistična ponudba tako-rekoč še danes nima niti razpoznavnega emblema niti avtentičnih spominkov.

Poleg mestnega grba, ki ima svojo funkcijo in statutarno omejeno rabo, so marsikje v lepi navadi še neobvezni emblemi kraja, ki se pojavljajo kot izvirni spominki ali avtohtoni arheološki, etnološki in še kako drugače spominsko uzaveščeni predmeti. Marsikje so prišli v poštev simbolični znaki katere izmed plemiških rodovin; ponekod se odločajo za pomanjšane ali povečane simbolne skulpture s tipično lastnostjo kraja, nekateri pa pridejo z od drugod preneseno idejo in jo smešno adaptirajo v docela drugačno barvitost določenega prostora. Slednje krame imamo v Velenju turistu naprodaj kolikor hočeš: vse od tistih klopotcev in lesenih petelinov z napisom *Velenje - Slovenija - Moja dežela* do porcelanastih in rezbarjeno-žganih krožnikov s patetično priljubljenim motivom šaleškega gradu. "*O preljubi turistični štanti,*" si reče človek, "*boljše nič kot pa kaj takega!*"

A iz slehernega kraja človek nekako rad ponese vsaj majhen spominek. Oberkrajnerska miselnost pa je že taka, da na vsakem vogalu najraje kupimo odčepnike ali odpirače za steklenice, ki imajo vgravirano ime mesta ali kičasto prelepko s podobo obiskanega kraja. Takšni ponudbi seveda komajdakje in komajdakdaj stopi na prste stroka: etnološka na primer.

Naj bodo naši emblemi in turistični spominki čisti in zdravi! To si smemo privoščiti, saj je samodejna zgodovina tod vklesala

vsepolno še kako zgovornih znamenj.

Turistični akterji, župani in direktorji podjetij ste hkrati tudi posredniki naše kulture. Naj vaša poslovna darila promovirajo naše ljudi in naše kraje!

Zdravih idej za majhen spomin iz naših krajev je kar nekaj ... Poglejmo najprej, kaj pravzaprav premoremo in nudimo; kje se skrivajo dovolj razpoznavni simboli in emblemi, ki bi jih bilo vredno načrtno vključevati v tukajšnjo turistično ponudbo.

Najbolj razpasen simbolni spominek iz Velenja je najverjetneje še zmeraj RUDARSKA SVETILKA NA KOŠČKU LIGNITA. Vse lepo in prav: svetilka sama po sebi simbolizira svetlobo, tudi modrost, svetloba je svetla metafora; in uzaveščeno ostaja, da je premog "naredil" to mesto. A rudarska svetilka je zgolj stanovski emblem in v pomanjšani, kičasti izvedbi (z baterijskim vložkom in žarnico) najbrž res ni najbolj posrečen spominek iz našega mesta; izvirna kopija s patino bi seveda bila nekaj povsem drugega. Tudi KIPEC MIŠIČASTEGA VELENJSKEGA RUDARJA (ki noče in noče postati "premogar") ali KLADIVO Z ZAGOZDO najbrž nista tisto, kar bi bilo za širše razpoznavno emblematično obzorje dovolj atraktivno. Se pa naravnost ponuja MOTIV SV. BARBARE - zaščitnice rudarjev; in če je na Šaleškem največji (stanovski) praznik 3. julij, potem bi lahko bil na primer VELENJSKI TRETJEJULIJSKI VRČEK (z motivom sv. Barbare) še kako domisel. Sicer pa ima (velenjsko) premogovništvo toliko zgovornih predmetov, da jih pravzaprav ni potrebno iskati in umetno modelirati, pač pa med številnimi le izbrati pravega.

Seveda po moramo interne in stanovske embleme ločevati od tistih, ki želijo predstavljati dejansko naturo in avtohtoni, kar najširše uzaveščeni kolorit določenega kraja/mesta ali doline.

V najrazličnejših izvedbah se pojavlja RAZVALINA GRADU ŠALEK, ki je zagotovo emblem številka ena.

Nekoliko zadaj stopata živa PODOBA VELENJSKEGA GRADU in Šilihova literarna UPODOBITEV BELEGA DVORA. - Grad je simbol zaščite, toda vsak grad je hkrati tudi simbol osamljenosti (zaradi svojega položaja, lege, osamljenosti sredi polj, gozdov, na višini, sredi nedostopnosti itd.) Grad je

zategadelj simbol transcendence; ščiti nadčutnost duhovnega, v njem naj bi imela zavetje skrivnostna in neoprijemljiva oblast. A grad hkrati simbolizira tudi spojitev želja. (J. Chevalier-A. Gheerbrant) - Šilihov BELI DVOR je simbol izpolnitve, dopolnitve in duhovne popolnosti. - Vse tri grajske simbolizacije pa so razpoznavne zgolj navznoter, za nas same, navzven pa najverjetneje ne predstavljajo kakšnega posebnega emblematično atraktivnega lika.

Naslednji že dodobra uzaveščen in s pojavnostjo aktualiziran šaleški simbol oz. emblem je MASTODONT. Je avtohtona posebnost in sorazmerno dovolj zgovoren lik; čeprav v prvi vrsti simbolizira nerodnost, bi ga lahko kot turistični spominek iz naših krajev veliko bolj promovirali. V podobi mastodonta pa se poleg okornosti simbolno skriva tudi vladarska moč, trdnost in nespremenljivost. Res pa je tudi to, da so sloni, mamuti, mastodonti in drugi trobčarji bolj značilni za budistični svet.

Vedno bolj prisoten lik v Velenju je tudi PIKA NOGA-VIČKA.

Tradicionalna prireditev Pikin festival si je že pridobila sloves največje otroške prireditve na Slovenskem. A Pika Nogavička je švedski otroški lik - svetovljanska maskota, ki izvorno z Velenjem nima bogve koliko skupnega. Za avtohtoni spominek ne, priložnostno pa bi bilo pametno razmišljati tudi o tem.

Danost sama po sebi je SPOMENIK MARŠALA TITA. Časi ideoloških navzkrižij so vendarle nekoliko pojenjali, mišljenja so se porazdelila, a spomenik maršla Tita ostaja tu. Nikoli ga nismo znali vključiti v turistično ponudbo, a Velenje je še kako znano tudi po tem. Ob iskanju turističnega gesla za mesto Velenje sem osebno dal predlog: *TURISTIČNO VELENJE - TITO V KRATKIH HLAČAH*. Seveda ni bilo sprejeto!

Omenimo vsaj še en šaleški emblem, ki se potihoma kaže pa spet ponikne. To je tista bajeslovna jezerska prikazen POZOJ, o kateri je pisal Gustav Šilih v povesti *Nekoč je bilo jezero*. Pozoja - jezersko zmajsko pošast so naši predniki (Zaleščani) tukaj (v Zalesju) ubili, a njegova pozojska kri še živi; odtekla je (po

Šilihovih besedah) v Hudo luknjo in od tam še dandanašnji zastruplja Dolino. Bojda smo Šalečani zategadelj tako strupeni.

Od vseh omenjenih simbolov in emblemov je POZOJ morebiti še najsprejemljivejši. Ima zgodovino in literarno fikcijo. Simbolno je zmaj-pozoj večpomenski simbol in neštetokratni emblem; največkrat pomeni čuvarja skritih zakladov, ki ga je treba premagati, če hočemo priti do njih, dasiravno je hkrati tudi simbol zla. Zmaj pomeni nesmrtnost. Tudi sveti Jurij ali sveti Mihael, katerih boj z zmajem so umetniki tako pogosto prikazovali, ilustrirata večni boj dobrega z zlom. Ta bojazen se v najrazličnejših oblikah najde v vseh kulturah in religijah, celo v dialektičnem materializmu razrednega boja. (Chevalier-Gheerbrant)

Zmaj je upodobljen tudi na pečnicah iz 15. st., izkopanih na Šaleku: LONČASTA PEČNICA, na kateri je upodobljena mitološka žival - zmaj, je ena najlepših pečnic s Šaleka.

Med množico najdb na Šaleku je posebnost rekonstrukcija GLINENE PIVSKE ČAŠE iz visokega srednjega veka, okrašena s pečatnim ornamentom. Čaša je po svoji obliki in pestrosti oblik pečatov ter ohranjenosti edinstvena v Sloveniji ter predstavlja vrhunec lončarske spretnosti tistega časa. (D. Brišnik)

Na Šaleku je najdena tudi edinstvena SONČNA URA, izdelana iz slonovine.

Rekonstrukcije in odtisne ali odlite kopije naštetega so tisto, kar bi lahko znamenito določalo naše mesto in bližnje kraje. Ničesar od tega (vsaj v sorodni pojavnosti in avtohtonosti ne) ne nudijo drugi slovenski kraji. To pa pravzaprav iščejo (in ne najdejo) pravi turisti.

Skorajda neznana nam je ponudba z unikatno keramiko in lončarstvom, kakršno nudi *lončarstvo Bahor* v Topolšici. Med njihovi izdelki prevladujejo ETNOLOŠKE ZBIRKE LONČE-NEGA POSODJA - verodostojne kopije inventarja slovenske hiše, med njimi na primer veliko lončenih kopij posodja s Kavčnikove domačije, ki sodijo med najlepše (in celo uporabne) spominke iz Šaleške doline. Pa si priznajmo, da tudi za to komajda vemo.

Nenazadnje je res: turizem smo zmeraj ljudje sami. Tudi tu premoremo silno bogato zgodovino, ki jo za visoko reprezentanco mdr. lahko krona DUNAJSKI AKADEMSKI MEČ iz 19. stoletja, bolj potrošno in še zmeraj domiselno pa kakšen žvižgavec (piščalka), če smo že res Zaleščani - pastirji.

"Prinesi mi kakšen spominek iz tvojega kraja. Če drugega ne pa vsaj KAVČNIKOV ŠNOPS in vanj namočene šentjanževe rože!"

POZOJ

Tone Ravnikar

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

PRISPEVEK K ŠALEŠKIM MITOLOŠKIM ZGODBAM

Prispevek, ki je pred vami, je natančno to, kar sporoča njegov naslov: prispevek in nič več. To pomeni, da si avtor ne domišlja, da je kakorkoli obdelal vprašanje mitologije v Šaleški dolini in njeni okolici ali da je podal kakršnekoli dokončne odgovore na zastavljena vprašanja. V tem kratkem prispevku želim zgolj opozoriti na zanimivo prekrivanje nekaterih dejstev, ki bi lahko nakazovala dolgotrajni obstoj staroslovanskega verovanja ter s tem morda tudi slovansko kulturno središče na področju današnjega Doliča in v Šaleški dolini. Vendar pa bo potrebno dejstva, ki jih bomo našli, še preveriti in razložiti.

Nastanek tega članka je sprožilo prijetno srečanje nekaterih zainteresiranih posameznikov, na katerem se je govorilo tudi o simbolni figuri, ki bi morda lahko v prihodnosti predstavljala Šaleško dolino. Med mnogimi predlogi in idejami se je pojavila tudi ideja o figurici *pozója*, mitološkega bitja (lintverja¹), ki je živelo v Hudi luknji ter se hodilo prehranjevat v Šaleško jezero. Zgodbo verjetno pozna mnogo domačinov v inačici, ki jo je zapisal Gustav Šilih v svoji "*dolinski bajki*" oz. mladinski povesti *Nekoč je bilo jezero* (1921). Šilih je zgodbe o Šaleškem jezeru in "lintverju", ki so bile v Šaleški dolini žive in jih je nepotvorjene zapisal Fran Mlinšek, zelo svobodno interpretiral, kljub temu pa je ohranil osnovno jedro teh zgodb, tako da jih bomo na tem mestu povzeli tudi mi in uporabili za nadaljnje razmišljanje.

V tem članku nas bo zanimal del tiste zgodbe, ki se tiče samega *pozója*. Sicer pa je Šilih uporabil kar nekaj zanimivih tem iz predkrščanske in krščanske mitologije, in je iz tega vidika sama "*dolinska bajka*", kot jo imenuje, dokaj zanimivo branje. Tu naj opozorimo le na starozavezni motiv Kajna in Abela, živinorejca in poljedelca, ki si stojita nasproti in njuno nasprotje se ravno tako kot v Svetem pismu konča s smrtjo enega od njiju. Živinorejec in vojščak je predstavljen kot "trden in odločen mož", medtem ko je poljedelec "gobezdav in napuhnjen slabič".

Toda pojdimo raje k Šilihovi verziji zgodbe o *pozóju*. *Pozój* je mitološka pošast, jezerski zmaj (lintver), ki je kot tak ostal v spominu *Zaleščanov* (staroslovanskih prebivalcev Šaleške doline), pred mnogimi leti strahoval prebivalce Doline, nato pa ga je Veles², zaščitnik in glavni priprošnjik *Zaleščanov*, prepodil v Hudo luknjo. *Zalesje* je predstavljeno kot dolina, sredi katere leži jezero, okoli tega jezera pa so razvrščena slovanska gradišča, med katerimi sta najpomembnejši *Podgorje*, kjer je ležal tudi Velesov hram, in *Skalsko* (*Na Skalah*), kjer je domoval najpomembnejši rod, iz katerega so izhajali tudi dolinski starešine. Toda zaradi napak, ki so jih *Zaleščani* storili ob sporu med obema omenjenima bratoma, se *pozój* ponovno pojavi v *Zaleščanskem jezeru* in ugonobi podgorskega starešino. Stojan, maloprej omenjeni živinorejec, ki ga je jezerska zadruga izobčila,

*Dolgo kačasto telo, nagajiv pogled - pozoj,
pravljíčno prijazen našim najmlajšim.*

Ilustracija: Stane Hafner, znak Založništva Pozoj: Neda Hafner.

ker ni hotel maščevati smrti svojega poljedelskega brata, saj jo je po nesreči zagrešil njegov najboljši prijatelj in sodrug iz vojnih časov, pa se odloči, da bo odrešil Zaleščane tako, da razkolje skalo, ki na vhodu v sotesko Penk preprečuje, da bi jezero odteklo. Ko namera uspe, se mora pozoj umakniti proti Hudi luknji, kjer pa ga maščevalni Sloveni najdejo in pobijejo.

Pozoja avtor opiše na več mestih. Kratko bi te opise lahko povzeli takole: *pozoj je imel dolgo truplo s štirimi kratkimi nogami, na katerih so bili kremplji. Telo je bilo pokrito z luskinami, ki so bile zelene barve. Na hrbtu je imel nazobčan greben, vrat pa je obkrožal "silen grebenast obroč".* Vidimo, da je Šilihov opis mešana lintverjev, kakršne vidimo upodobljene ob sv. Marjeti, ter zmajev, ki sta jih pokončevala sv. Jurij in sv. Mihael. (K tem trem svetnikom se bomo v nadaljevanju še vrnili.) Vsekakor pa je bil Šilih pri opisu svoje pošasti zelo nedosleden. Na enem mestu piše *o pozojevih nogah in krempljih*, vendar je iz zgodbe očitno, da *pozoj ni znal hoditi* in da se je izogibal kopnega kot hudič križa, pri opisu živali pa *nikjer niso omenjene plavuti ali vsaj plavalne noge*, ki jih je kot vodna žival moral imeti.

Zgodba ali bolje "*dolinska bajka*", kakor je svoje delo označil avtor sam, je ravno tako kot opis pozoja sestavljena iz mnogih elementov, ki jih vseh sicer ne najdemo v sami Dolini. Zato si pogledajmo, kaj pa je vendarle tisto avtohtono, kar je Šilih lahko pobral iz samih mitoloških bajk, ki so jih bajali ljudje še v začetku tega stoletja, ko jih je Šilihov tovariš Mlinšek zvesto zbiral in zapisoval³.

Da so bile zgodbe o jezeru v Šaleški dolini in tudi o lintverju res žive, nam priča *ljudsko ime prafarne cerkve Šaleške doline*, ki so jo imenovali tudi *Sv. Jurij na Jezeru*, ter *kratke zgodbe o lintverju*, ki jih povzemamo zapisane po Franu Mlinšku⁴. Za naše razmišljanje pa je zanimivo, da po našem vedenju ni nikjer najti omenjene *Hude luknje* kot *lintverjevega bivališča* oziroma *ječe*, kot je to zapisal Šilih. Toda! Ravno v okolici Hude luknje najdemo kar nekaj zanimivih dejstev. Pogledajmo si jih nekaj.

V podzemeljski votlini Pilenci⁵ so nekdaj bivale zale žene. Te so Tisnikarju, kmetu, ki je živel na Tisniku, večkrat svetovale,

kaj naj seje. Neke zgodnje pomladi so mu rekle: "Sej bob, sej bob!". Tisnikar je res storil tako in tisto leto je imel toliko boba, da ga ni imel kam spraviti. Dokler so zale žene prebivale tam, je bilo vsako leto tako in Tisnikar je imel vsega v izobilju. Pozneje so se vile prestavile, ker so pastirji preveč pokali z biči okoli njihovega prebivališča in od takrat "ni bilo več tako dobro v tistih krajih."⁶

V okolici Hude luknje so v srednjem veku poznali ledinsko ime *Tvarožič*⁷. Beseda *Tvarog* je druga oblika imena slovanskega boga Svaroga. *Svarog* spada med najbolj misteriozne in nepoznane bogove iz slovanskega panteona. Običajno ga razlagajo kot boga sonca in enega najvišjih slovanskih bogov⁸. J. Peisker pa v delu *Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes* posveti svojo pozornost še eni toponomastični skupini. To je skupina, ki je vezana na koren *deva*, kar v sanskrtu pomeni "bog". V tej skupini si stojita nasproti *devin* (v tem primeru v pomenu "zli duh") in *svarožič* (oziroma ekvivalent *svetovid*, sv. Vid). Na imena s tem korenem se mnogokrat veže še pristavek *skok* (ali *skala*, *pečina*). Na te "*Devine*" navezuje tradicija povest s tipično vsebino, v kateri se reši deklica pred zasledovanjem nezaželenega ljubimca s skokom v globino. Toda za to zgodbo se pravzaprav skrivata dve mitološki bitji, ki so jih Slovani prevzeli v svojo mitologijo iz Zoroastrove religije: *Deva* je pravzaprav iranski *daeva* - bog. Beseda *deva* bi potemtakem imela v slovanskih jezikih dvojni pomen: 1. *deklica* (*devica*) in 2. *deva* - bog, *zli duh*; ko je drugi pomen potemnel, je bila dana možnost, da se razvije ob kulturnih "scenah" *Deva* - *Svetovid* ljudska povest o zasledovani devici, ki skoči v globino. Ob tem je seveda potrebno opozoriti še na dejstvo, da imamo na prostoru nad Hudo luknjo ne samo izginito *ledinsko ime Tvarožič*, temveč tudi cerkev sv. *Vida* in torej izpolnjeno dvojico, ki jo iščemo. Kult sv. *Vida* je namreč krščanska cerkev sistematično vpeljevala na tistih krajih, kjer je bilo še živo čaščenje *Svetovida* oziroma njegovega ekvivalenta *Svaroga*. Čaščenje svetega *Vida* so k nam prinesli saški karantanski vojvode. Prvi tak je bil Henrik, karantanski vojvoda konec 10. stoletja. Ti so čaščenje tega svetnika uspešno uporabili že pri pokristjanjevanju svojih vzhodnih slovanskih sosedov, ga kasneje razširili na Češko (cerkev sv. *Vida* na Hradčanih v Pragi) ter tudi v naše kraje.

Opozoriti je potrebno še na eno svetniško dvojico, ki se pojavi na geografskem začetku in koncu pozojevega bivališča. Nad Doličem stoji cerkev sv. Marjete na Lošperku, ki jo domačini imenujejo cerkev sv. Marjete na Jezeru! Ob tej cerkvi je doma tudi zelo tipična lagenda, ki govori o tem, kako je sv. Marjeta premagala lintverja, ki je živel v tem jezeru, zaradi česar je to jezero tudi presahnilo, in kako so na hribu, ki je bil prvotno otok sredi jezera, postavili v zahvalo cerkev, posvečeno sv. Marjeti⁹. Na drugem koncu mitološkega pozojevega bivališča pa je stala cerkev sv. Jurija v Škalah, ki je, kot smo maloprej že opozorili, ravno tako nosila pridevek "na jezeru". Poleg tega zelo značilnega podvajanja je seveda nujno opozoriti še na to, da sv. Jurij in sv. Marjeta pogosto nastopata skupaj. V večini legend sta tesno povezana (v nekaterih nastopata celo kot brat in sestra). Oba upodabljajo z zmajem, ki ga ubijeta (Jurij) bodisi ukrotita (Marjeta). Tega zmaja, ki je pri Juriju "pravi" zmaj, medtem ko je pri Marjeti običajno upodobljen kot lintver, razlagajo običajno kot simbol zmage krščanstva nad poganstvom. Po drugi strani pa v tem vidijo tudi simbol zmage nad zimskim demonom (Marjeta); nekaj podobnega pa bi lahko domnevali tudi za sv. Jurija, saj je jurjevo od nekdanj praznik pomladi (Zeleni Jurij in podobni običaji). Avtorji¹⁰ pa tudi domnevajo, da je sv. Jurij nadomestil neko slovansko pomladansko božanstvo (*Vesnika*, čigar zasluga je bila, da je narava vsako leto spet oživela, ali morda *Jarila*, ki ga poznajo Rusi). Zelo značilno pa je, da imamo v Šaleški dolini cerkev posvečeno tudi tretjemu preganjalcu poganstva - sv. Mihaelu. Poleg tega spadata cerkvi sv. Jurija v Škalah in sv. Mihaela v Družmirju med najstarejše cerkve te doline. Škalska cerkev je glede na svoj nekdanji prafarni status skoraj gotovo celo najstarejša cerkev v Dolini, kar še potrjuje "antipogansko" politiko, ki je gotovo usmerjala nastanek obeh patrocinijev.

Nekoliko izven mitološkega bivališča pozoja, pa vendar v njegovi neposredni bližini, najdemo še eno tipično ledinsko ime. V bližini Forhteneka v Ravnah poznamo ledinsko ime *Devišnik* (tudi *Dervišnik*), ki ga najdemo zapisanega že v forhteneškem urbarju leta 1480 kot *Tybeiner*, *Tyweiner* in nas ponovno napelje na koren "deva", ki smo ga že spoznali.

Če poskusimo zelo na kratko povzeti doslej povedano, lahko ugotovimo vsaj to, da *zgodba o pozaju ni samo še ena zgodba brez osnove, katere edina dobra lastnost bi bila, da se "dobro bere"*. Zapisane indice je seveda potrebno preveriti in soočiti z današnjim, sicer zelo skromnim vedenjem o slovanski mitologiji (za kar pa se avtor ne čuti usposobljenega); takšni, kot so, pa nam kažejo na dolgotrajno in čvrsto zakoreninjeno staroslovansko tradicijo, in sicer v sami Šaleški dolini, še posebej pa v okolici Doliča. Skoraj neverjetno se nam zdi, da bi pri vsem zapisanem šlo za golo naključje. Tako se nam lik pozaja ne kaže več kot zgolj zanimiva in slikovita figurica vodnega zmajčka, ki se je nekaj časa prehranjeval po naši dolini, temveč pomeni mnogo več. *Pozoj je simbol zakoreninjenosti slovanske starožitnosti*. Simbol, ki je preživel pokristjanjevanje¹¹, ki je bilo v naših krajih povezano tudi z zamenjavo domačih vladarjev s tujimi (nemškimi vojvodami in fevdalci) ter je kot tako ves čas ohranilo določeno negativno konotacijo. Zakoreninjenost teh simbolov kaže, da so (najprej zavedno, kasneje pa nezavedno) predstavljali duhovno zavetje šaleškim ljudem ter čuvali njihovo samobitnost in izjemnost.

OPOMBE

¹¹Beseda *pozoj* je danes že povsem izginila iz rabe, naši predniki pa so jo poznali in uporabljali v pomenu zmaja. Še danes jo v Medžimurju uporabljajo starejši ljudje, med mladimi pa je tudi že povsem izginila.

¹²Šilih je izbral *Velesa* kot zaščitnika Zaleščanov gotovo tudi z mislijo na možni koren imena *Velenje*. Koren bi lahko bila slovanska beseda "veln", kar pomeni *krčevina*, *laz*. Tudi ime slovanskega boga, zaščitnika poljedelskih šeg, bi lahko imelo isti koren. Več o Velesu si lahko zainteresirani bralec prebere v knjigi Damjana Ovsca, *Slovanska mitologija in verovanje*. Na tem mestu naj še zapišem, da je Šilih pokazal v bajki veliko poznavanje staroslovanske mitologije, saj je npr. ime pevca Zaleščanov, ki ga med ostalimi pokonča pozoj, *Bojan*,

torej isto ime, kot ga ima pevec v znani ruski *Pesnitvi o pohodu Igorjevem*, ki je v tej pesnitvi označen tudi kot *Velesov vnuk*!

³Mlinškove rokopisne zvezke sta za objavo pripravila Jože Hudales in Ivo Stropnik. Izšli so leta 1991 kot sedmi zvezek domoznanske zbirke Šaleški razgledi.

⁴Jože Hudales, Ivo Stropnik, *Mlinškovo berilo*, Šaleški razgledi 7, Velenje 1991, str. 100.

⁵Jama na pobočju Tisnika nad Hudo luknjo in v bližini jame Špehovke, ki je pomembna tudi kot prazgodovinsko najdišče, kjer so našli med drugo svetovno vojno ostanke prostoročno izdelane keramike in rimsko fibulo iz 2. stoletja po Kristusu.

⁶Jože Hudales, *Ljudska kultura v Šaleški dolini*, Šaleški razgledi 2, Velenje 1989, str. 118.

⁷Izginulo ledinsko ime v urbarju gosposčine Valdek iz c. 1480, povzeto po J. Peisker, *Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes*, Blätter für Heimatkunde IV, 1926, št. 7-8, str. 49.

⁸Več o tem skrivnostnem bogu gl. v: Damjan J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*, Ljubljana 1991, str. 123 ss.

⁹Opozoriti je treba, da je bilo ob tej cerkvi pred leti najdenih mnogo sporadičnih arheoloških najdb; da so ob cerkvi še danes vidni ostanki neke stavbe, ki je zaenkrat še neraziskana in tako neopredeljena, ter da je Ignaz Orožen zapisal, da je možno, da imamo na tem mestu opravka z rimsko pošno postajo Uppelae. Enako trditev postavlja Jaroslav Šašel za Staro vas pri Velenju (!).

¹⁰Damjan J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*, str. 470 in 485. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev*, I. knjiga, Ljubljana 1989, str. 253 ss in 504 ss.

¹¹Tu naj opozorim še na eno zanimivost. Žena Stojana, glavnega junaka Šilihove dolinske bajke, je bila potomka vojne ujetnice, ki so jo Slovani pripeljali iz Furlanije in je bila (verjetno) kristjanka. Vsaj v bajki je označena kot "krščenica". Torej dekla, ki pa je bila krščanske vere. To bi lahko bil zanimiv nastavek za dodaten zaplet zgodbe, ki bi se tudi povsem pokrilo z mitološkim lintverjevim simbolom, vendar tega Šilih ni razvil.

NAŠ GOZD

Ivan Kolar
ZGS OE Nazarje

**Z OGNJEM IN MEČEM
NAD GOZDOVE
ŠALEŠKE DOLINE**

0. UVOD

Človek, preganjan iz raja, je edino živo bitje, ki nima specifičnega prostora, na katerega bi bil, tako kot ostala živa bitja, prilagojen v naravnem razvojnem procesu. To je problem, s katerim se stalno sooča in od katerega ne more ubežati. (FROMM 1986)

Moral je nasilno poseči v okolje. Izkrčil je gozdove, zgradil velika naselja in začel potratno živeti na račun ostalih prebivalcev tega planeta. Kot izgleda, je naš razum slabo nadomestilo za instinkt, ki smo ga v procesu učenja na določeni razvojni stopnji skorajda izgubili. V svojem iskanju vse prevečkrat zgrešimo in povzročamo nepopravljive napake.

Erich Fromm nas deli na dve veliki skupini: na tiste, ki podzavestno ljubijo smrt - imenuje jih nekrofili, in na tiste, ki ljubijo življenje - to so biofili.

Tiste, ki podzavestno ljubijo smrt, povezuje z ljubeznijo do tehnoloških dosežkov - strojev; druge, ki ljubijo življenje, z ljubeznijo do narave.

Od prevlade teh dveh skupin naj bi bilo odvisno življenje na zemlji. Raj to ni več! V Raj je bil človek postavljen zato, da bi ga obdeloval in varoval, kot je zapisano v Svetem pismu, z eno samo prepovedjo - jesti od drevesa spoznanja. Človek je kršil in Bog ga je izgnal iz raja, kjer je vladala harmonija.

Alfons Rosenberg, znan predvsem v nemško govorečem prostoru kot teolog in poznavalec simbolov, citira v svoji knjigi *Odkrivajmo simbole* Novalisa, ki pravi: "*Če je Bog postal človek, more postati tudi kamen, rastlina, žival ali katerakoli prvina,*" in nadaljuje: "*Morda se po tem nadaljuje odrešenje narave.*" Izpolnitev tega odrešenja je v celoti v rokah človeštva; samo si postavlja in si bo postavljalo mejo dobrega in zlega.

Uvod je bil namenjen velikemu delu javnosti, ki pripada krščanstvu. Menim, da Cerkev vse premalo stori za varovanje okolja. Ona to zmore in bi znala - za razliko od mnogih, ki bruhajo množico puhlic o ekologiji, ki je kot beseda že postala oguljena fraza.

1. RAZMIŠLJANJA O EKOLOŠKIH OSNOVAH UMIRANJA GOZDOV

Onesnaženo ozračje s svojimi *sinergetskimi* vplivi in *močno spremenjena struktura drevesnih vrst* na naših rastiščih sta ustvarila nered v gozdnem ekosistemu in s tem tudi v krajini.

Vplivi na gozd so narušili *homeostazo* (sposobnost, da se vrne sistem v prvotno stanje) in zato v borbi za svoj notranji red gozd izgublja čedalje več energije, ki jo jemlje svojim zakonitim procesom. Gozd je klonil.

Če brskamo po zgodovini ravnanja z gozdovi, ugotavljamo, koliko hudega smo že prizadeli gozdovom in kako smo se vedno trudili in se še trudimo, da bi ga ustvarili po naši podobi.

Zavedati se je treba nečesa; povzročitelj vseh teh velikih sprememb v okolju je človek, zato je edino on poklican, da z ustreznimi ukrepi poseže v dogajanje ter poskuša gozdu vrniti njegov karakter in njegovo pravo podobo. (TEPINA 1974) Ne samo gozdovom, resnični značaj je treba vrniti tudi vsem tistim, ki so odgovorni za gospodarjenje in smo odgovorni za ravnanje z gozdom.

Gozd je ogledalo preteklosti, podoba sedanjosti in neznanka prihodnosti. Danes, v obdobju materialne in kulturne revščine, postaja odlagališče zapravljenе energije in v predstavah mnogih le prostor, kamor je treba stopiti po kubik lesa.

2. DOGAJANJA V 100-LETNI ZGODOVINI GOZDOV ŠALEŠKE DOLINE

Zaloge lignita, v katerih leži milijone let vklenjena sončna energija, so pogojevale silovit gospodarski razvoj. Pomemben mejnik je leto 1887, ko so rudarji izkopali prve tone premoga. Nekaj let pozneje je stekla do Velenja železnica in les je postal pomemben vir dohodka. V obdobju med obema vojnama je bila zgrajena prva elektrarna. Od takrat dalje smo napadali naše gozdove "*z ognjem in mečem*".

Značilnost tega obdobja so tudi t. i. "colske sečnje". V najslabšem primeru so bila posekana vsa drevesa s premerom nad 6 col. Te sečnje so pustile neizbrisno sled v naših gozdovih. Po tem času je nastopilo *obdobje obvezne oddaje*, ki je v nekaj letih zdesetkala najlepše gozdove ob prometnicah.

Pretirano pospeševanje smreke na pretežno bukovih rastiščih je močno spremenilo podobo gozda. 70 % iglavcev (pretežno smreke) in 30 % listavcev (predvsem bukve) je obrnjena podoba pravega razmerja, ki ga pogojujejo rastišča Šaleške doline.

Steljarjenje in kleščenje stoječih dreves ter gozdno pašo so lastniki pričeli opuščati šele v šestdesetih letih. Po tem času smo v povojnem obdobju uspeli vzgojiti le povprečne gozdove.

S povprečnimi gozdovi smo ustvarili sliko o nadpovprečni zmogljivosti naših gozdov, izraženo v m³ lesa, prirastka in poseka. Resnica pa je ta, da so to močno preredčeni, pretežno smrekovi sestoji na bukovih rastiščih, stari od 80 do 100 let.

Lažno iluzijo o najdragocenejši lastnosti zdravega gozda, tj. o njegovi trajni obnovljivosti ter s tem trajni koristi okolju in človeku, je razkril *pojav umiranja gozdov v Šaleški dolini*.

3. NAKLJUČNE SEČNJE SO V MOČNEM PORASTU

Ujme (veter, sneg, žled, plazovi), *podlubniki* (in ostale žuželke) ter *bolezni* so stalne spremljevalke v življenju gozda in povzročajo poškodbe na gozdnih sestojih v večjem ali manjšem obsegu. Dreve se posuši ali pa je tako poškodovano, da ga je treba posekati.

Posek tako poškodovanega drevja imenujemo "*naključne sečnje*". Teh v preteklosti ni bilo veliko. V obdobju od leta 1960 do 1979 so predstavljale okoli 8 % celotnega poseka; po letu 1980 beležimo porast teh posekov na 20 %, od leta 1990 dalje pa nikoli manj kot 40 % (največ v letu 1993, ko je napadlo kar 53 % teh posekov).

Kaj se je zgodilo?

Že okoli leta 1970 smo gozdarji opazili, da se količina sušic v predelih Zavodenj in Šentvida močno povečuje, in to v enakih predelih leto za letom. Takrat še nismo našli razumne razlage. Sušenje smo pripisali neznanemu vzroku. Šele *katastrofalna "ožiga" smreke na ožjem imisijskem območju Termoelektrarne Šoštanj v zimah 1984/85 in 1986/87 sta razkrila neznani vzrok*. Najhujše poškodbe so bile tam, kjer smo gozdarji že več kot 10 let prej ugotavljali močno povečan obseg "naključnih" posekov.

Številne raziskave (Batič 1989; Druškovič 1987; Lasnik 1990; Kolar 1989; Kotar, Kolar 1995) so potrdile domnevo, da je glavni krivec takšnega dogajanja TEŠ. Tako se je drugim, človeškemu očesu zaznavnim ekološkim problemom, ki jih v Šaleški dolini povzroča pridobivanje električne energije, pridružil še vidno in dokazano umiranje gozdov.

4. KAKO NAPREJ?

Veliko je problemov, ki jih znanost in stroka še nista pojasnili in jih verjetno še dolgo ne bosta. Nekaj je gotovo. Težko je usmerjati gozdove, če je že okoli 50 % drevja za posek izbranega naključno in če okoli 20 % poseka lastnik po lastni presoji. Torej ostane gozdarju le še ostanek 30 % dreves za strokovno izbiro.

Gozdovi so še vedno zeleni, v zadnjem času se tudi v ožjem imisijskem območju volumenski prirastki izboljšujejo. (KOTAR, KOLAR 1995) Toda gozdovi niso več tisto, kar so bili. Njihova življenjska moč čedalje bolj upada, istočasno pa se pred gozd postavlja vedno več zahtev: ekonomskih, ekoloških in socialnih.

Ker je interes lastnikov gozdov ekonomija in ostalega dela javnosti ekologija, naj bo torej ravnanje z gozdom ekološko in ekonomsko čimbolj usklajeno. To je lažje napisati kot v praksi izpeljati. Krizni časi imajo dvojni vpliv: Na eni strani silijo lastnika gozda, da posega vanj preko njegovih zmogljivosti, na drugi strani pa se zaradi uničujočih vplivov na gozd prebujata zelena zavest ostale javnosti.

V času serijskih napadov na gozdarsko stroko v zadnjih letih, ko so bile izrečene mnoge neresnice ali polresnice, nas

nihče iz javnosti ni branil, tudi tisti ne, ki so zagotovo vedeli, da gre za neresnico. Javnost je bila zadržana. Res je bilo očitno, da smo govorili o gozdu, obenem pa branili svojo stroko - le kdo je ne bi; pa vendar smo pričakovali, da se bo, razen gozdarjev, oglasil še kdo drug. Pa se ni.

Priznati je treba, da se je v preteklosti tudi stroka tu in tam spozabila nad gozdom.

S tehnokratskim odnosom smo spremenili tudi podobo gozdnega posestnika. V njem smo ubili željo po kreativnem sodelovanju. Posledice tega so se kazale in se kažejo še danes v agresivnem odnosu posestnika do gozda, ki ga marsikdo ni čutil več kot svojega. In če kdo misli, da smo bili gozdarji radi takšni, se močno moti. Izvajali smo le takratni zakon o gozdovih, in še tega v tako tolerantnih mejah, da se dobri gozdarji posestnikom ne bi smeli zameriti.

Vsi gozdovi varujejo in negujejo krajino, zato morajo biti varovani in negovani. Le tako bodo ohranili ali ponovno pridobili svojo življenjsko moč. Ker gozd opravlja tudi mnoge javne funkcije, mora država uzakoniti in izvajati načela dobrega ravnanja z vsemi gozdovi, neglede na lastništvo. Takšno usmeritev pa lahko zagotavlja ob podpori javnosti le dobro organizirana stroka, ki mora ostati legitimni predstavnik javnega interesa do gozda.

Znano je, da kriza krepi depresivna razpoloženja ter povečuje agresijo in destruktivnost. Gozdarji pa ne mislimo zamenjati zelenja s črnino. Grobarjev je že preveč, zato moramo ostati ali pa šele postati gozdarji.

HRIBERNIK

Tone Ravnikar

Šoštanj

PONATISU HRIBERNIKOVE ZGODOVINE MESTA ŠOŠTANJ OB ROB

Ponatis zgodovinskega dela Franca Hribernika Zgodovina mesta Šoštanj postaja v zadnjem času vse bolj verjeten. Interes za to izdajo je vse večji v novo nastali občini, nenazadnje pa tudi pri zainteresirani (strokovni) javnosti. Temu možnemu izdajateljskemu podvigu želim pristaviti nekaj svojih misli.

Šoštanj je imel že od nekdaj svoje zgodovinopisce, na katere pa se je včasih kar pozabilo. Prvo zgodovinsko pero Šoštanja v preteklosti je bil brez dvoma *Franc Hribernik* (1887-1965), dolgoletni ravnatelj meščanske šole v Šoštanju. V dveh zvezkih je izdal *zgodovino Šoštanja*, tretji del pa je ostal v tipkopisu. Poleg petega zvezka *Zgodovine Lavantinske škofije* Ignaca Orožna, v katerem obravnava Šaleško dekanijo, je to še vedno edini poskus, napisati popolno zgodovino nekega dela Šaleške doline, v katerem bi bili zajeti vsi vidiki, ki so vplivali na dogodke v preteklosti.

Preden pa se vrnem k temu pomembnemu Šoštanjčanu, bi želel na tem mestu obuditi še spomin na skorajda povsem neznanega "zgodovinarja" Lavrentiusa Vošnjaka, ki je bil pomemben Hribernikov vir. Vošnjak, velenjski rojak in šoštanjski kaplan v obdobju 1868-1872, je v teh štirih letih začel pisati *kroniko župnije sv. Mihaela v Šoštanju*. Njegov del obsega 419 strani silno lepo in čitljivo zapisane kronike, ki se ne omejuje samo na cerkveno zgodovino, temveč v njej obdela tudi gradove, ki ležijo (so ležali) na področju župnije; popisal je šolsko zgodovino, zgodovino trga, zgodovino šoštanjskega špitala; zabeležil je, kolikor je takrat sploh bilo mogoče natančno, kroniko dogodkov od leta 1348 dalje. Njegovo delo je razdeljeno na devet razdelkov: 1. župnija, 2. župna cerkev, 3. filialne cerkve, 4. dušna skrb, 5. stanje duš, 6. dobrodelne ustanove, 7. šola, 8. topografija (gradovi) in 9. kronika. Poleg tekočega in zelo natančnega besedila pa so mogoče osrednja pozitivna lastnost Vošnjakovega teksta njegove zelo dobre risbe cerkva in gradov. Tako je npr. risba Gutenpihla v šoštanjski župnijski kroniki zadnja znana risba stavbe, kakršna je bila pred veliko prenovo, ki so jo izvedli njeni novi lastniki - Vošnjaki. Risbe v kroniki so vse po vrsti zelo natančne, kar jim daje poleg estetske tudi veliko dokumentarno vrednost.

Zapisal sem že, da je bila *Vošnjakova kronika* pomemben vir za *Hribernikovo zgodovino*, kar lahko opazimo pri mnogih poglavjih (posebej iz šoštanjske farne zgodovine), kjer je Hribernik skoraj dobesedno povzemal iz Vošnjakove župnijske kronike. Toda Hribernik bi ne bil tako vesten strokovnjak, če bi se zadovoljil le s prepisovanjem. Podatke, ki jih je dobil v

Vošnjakovi kroniki in ki so služili za podlago njegovemu besedilu, je dopolnil z vsemi takrat razpoložljivimi novimi podatki, ki jih je znal tudi sorazmerno kritično ovrednotiti. Svojo *zgodovino mesta Šoštanj* je izdal v dveh zvezkih. Prvi je izšel leta 1930 z naslovom *Mesto Šoštanj, zgodovinski opis*, in podnaslovoma: *Župnija sv. Mihaela in Šole*. Pri izdaji prvega zvezka mu je pomagala mestna občina Šoštanj. - Drugi zvezek z istim naslovom in podnaslovi: *Geološki uvod; Odmevi zunanjih dogodkov; Grad Katzenstein; Grad Forhtenek; Šoštanjski gradovi; Marovski grad in Razni zemljiški gospodje* pa je leta 1932 že moral izdati v samozaložbi. Ker je očitno mestna občina Šoštanj izgubila (!?) interes za svojo lastno zgodovino, je tretji zvezek *Šoštanj in okolica* ostal v rokopisu (tipkopis, 1948). Ta tipkopis je bil prvotno verjetno mišljen kot smiselno nadaljevanje prvih dveh, kasneje pa ga je toliko spremenil, da mu je dodal naslednja poglavja: *Geološki uvod, Iz najstarejših časov, Gradovi in graščine, Šolstvo, Župnija, Izredni dogodki in Odmevi zunanjih dogodkov*. Torej poglavja, ki jih že srečamo v prejšnjih dveh zvezkih. Ker je rokopis tretjega dela ohranjen šele v redakciji iz leta 1948 in je torej minilo kar nekaj časa med izdajo prvih dveh zvezkov ter redakcijo tega dela, lahko domnevamo, da si ga je Hribernik v zadnji redakciji zamislil kot povsem samostojno publikacijo. Tega pa ni nikoli uresničil. Glavnino vsebine tretjega zvezka predstavljajo poglavja, ki obravnavajo *zgodovino naselja Šoštanj*. To so poglavja z naslednjimi naslovi: *Naselbine, Šoštanj - sedež oblasti, Trška oz. občinska uprava, Društva, Obrt, Trgovina, Prometna pota in sredstva, Denarni zavodi, Skrb za bolnike in reveže ter Vidnejše osebe*.

Kot povedo že podnaslovi obeh izdanih knjižic, je drugi zvezek po vsebini pravzaprav prvi, saj v njem najdemo uvodna poglavja, prvi zvezek pa se smiselno nadaljuje za drugim. Obe zvezkovni enoti skupaj predstavljata izvrstno ter še danes v marsikaterem poglavju nepreseženo skico preteklosti zahodne polovice Šaleške doline. Delo, ki ga ima le malokatero mesto v Sloveniji! Glavna vrednost Hribernikovega dela so poglavja, ki obravnavajo čas druge polovice 19. stoletja in predvsem poglavja o šolstvu v Šoštanju, saj je za to področje primarni vir, mimo katerega raziskovalec preteklosti Šoštanja in njegove okolice

danes ne more. V Šoštanju namreč ni ohranjena celotna šolska kronika. Manjkajo ravno najzanimivejši deli iz 19. in začetka 20. stoletja, tako da smo pri proučevanju nekaterih podatkov povsem vezani na Hribernika.

Ob ponovni izdaji Hribernikovega dela bo potrebno te tri dele združiti v smiselno vsebino. To pomeni, da bi morali izdati kot prvi del zvezek iz leta 1932, nato zvezek iz leta 1930, na koncu pa rokopisni del brez poglavij, ki se ponavljajo.

Ciril Cesar: **Franc Hribernik (1887-1965)**, bron, 1970.

Poprsje je postavljeno pred nekdanjo meščansko šolo v Šoštanju, kjer je Hribernik ravnateljval polnih 21 let (1920-1941); danes tu Osnovna šola K. Destovnika - Kajuha.

Nujno pa bi bilo izdajo opremiti še s skrbno pripravljenim kritičnim aparatom. Vedenje o preteklosti Šaleške doline je namreč v zadnjih letih zelo napredovalo, tako da goli ponatis Hribernikove zgodovine Šoštanja brez spremne študije ne bi doprinesel veliko niti k zgodovinski stroki niti k dragocenemu

uporabnemu viru, saj je na podlagi novih izsledkov nujno potrebno korigirati številne "zastarele" podatke. Kritični aparat si predstavljamo na dveh nivojih. Prvi nivo bi predstavljale opombe ob samem tekstu, s katerimi bi popravili zgolj najočitnejše napake (napačno zapisane letnice ipd.), drugi, mnogo pomembnejši del pa bi predstavljala spremna študija, ki bi morala biti dodana kot poseben tekst in v kateri bi predstavili najnovejše izsledke, ki jih je prineslo predvsem proučevanje v zadnjih letih. Le-ti se tičejo predvsem starejših obdobj, kjer je bilo možno v zadnjem času marsikatero Hribernikove trditve potrditi ali pa povsem zavreči. Navedem naj le en primer, ki je postal aktualen v lanskem letu (1995). V tretjem delu, ki je ostal v rokopisu, Hribernik natančno našteva listine, s katerimi so deželni knezi Šoštanju podeljevali oz. potrjevali trške pravice. Kot najstarejšo omenja povsem točno listino, ki jo je izdal leta 1436 celjski knez Friderik. Toda, Hribernik jo napačno datira (30. september), prava datacija pa je *3. oktober*. Sprva sem tudi sam brezpogojno verjel Hribernikovemu tekstu in sem celo potrdil, da je datum historično primeren in točen. Na podlagi tega so ga izbrali za praznik občine Šoštanj. Ko pa sem v Pokrajinskem arhivu v Mariboru kasneje vendarle preveril ta podatek v originalni listini, se je izkazalo, da je Hribernik datum narobe prebral.

Kot sem že zapisal, pa je Hribernikova zgodovina za novejšo obdobje (19. in 20. stoletje) tako dobra, da tu ni pričakovati velikih sprememb. Kar pa seveda ne pomeni, da ni potrebno vsega preveriti in kritično ovrednotiti. Kot primer naj zapišem le, da me je kolega Rok Poles opozoril, da je Hribernik narobe prebral tekst v družmirski župnijski kroniki, ki govori o postavitvi nove kapelice pri cerkvi sv. Florijana.

Opozoriti je potrebno tudi na to, da je Hribernikov tekst najslabši tam, kjer je poskušal predstaviti to, kar sam imenuje "*zunanje dogodke*". Torej pri načrtovanju splošnega orisa dobe, katerega naloga bi naj bila lažje postavljanje lokalnih dogodkov v širši okvir. Ti očrti so zelo pomanjkljivi in netočni, po drugi strani pa ta poglavja visijo povsem zase in se v ničemer ne vežejo na ostali tekst oz. predstavljajo izolirani in pravzaprav nepotreben privesek k ostalemu tekstu.

Pri ponovnem izdajanju takšnega dela pa se pojavi še ena dilema. In sicer, kaj narediti z jezikom, ki je - gledano z današnjimi očmi - nekoliko neroden in tudi slovnično ne povsem dognan. Po drugi strani pa mu ravno jezikovna patina daje čar, ki bi ga ob radikalnem lektoriranju izgubil. Zato bo ob izdaji poteben zelo natančen premislek, ki bo moral natančno pretehtati vse za in proti pri obeh možnostih.

Zapisal sem že, da je *Hribernikova zgodovina mesta Šoštanj* delo, ki ga premore le redkokatero slovensko mesto. Toda koliko Šoštanjčanov sploh pozna njegovo delo? Koliko jih je pravzaprav sploh slišalo za velikega rojaka Hribernika? Knjižici sta izšli pred več kot šestdesetimi leti v skromni nakladi (drugi zvezek celo v samozaložbi) ter sta bili že ob izidu redki in sorazmerno slabo odmevni. Ob porajajočem se ponovnem samozavedanju Šoštanja in Šoštanjčanov pa bi ponatis obeh knjižic (in dodatek iz leta 1948) s strokovnim aparatom opomb in temeljito, sodobno spremno študijo pomenil pomemben kamen v mozaiku oblikovanja nove podobe občine Šoštanj.

Franc Hribernik **NASELBINE**

Med vsemi naselbinami v Šaleški dolini se odlikujeta po svoji velikosti in seveda tudi pomenu le dve, v vzhodnem delu doline trg Velenje, v zahodnem mesto Šoštanj.

Trgi in mesta na bivšem Štajerskem so nastala večinoma po preseljevanju narodov, zakaj naselbin, ki bi jim bil začetek v rimski ali celo predrimski dobi, je prav malo.

Vzroki početku večjih naselbin so prav različni. Nekatere so nastale pri samostanih, druge pri gradovih, graščinskih uradih, sodiščih, mitnicah, pristavah. Temelji naselbinam so tudi rudniki, kupčija, promet v bližini.

Kaj je bil vzrok početku Šoštanja?

Če bi se ozirali le na ime Šoštanj, ki je posneto po imenu gradu Schönstein, bi mogli reči, da ima Šoštanj svoj začetek zahvaliti gradu nad krajem. Toda temu najbrž ni tako. Verjetnejše je, da mu je temelj njegova lega. Le pogledjmo! Šoštanj leži v zahodnem koncu Šaleške doline, torej na izhodišču poti v srednji del Savinjske doline in na Koroško. Kdor je hotel na to ali na ono stran, zlasti v srednji del Savinjske doline, je imel na tej točki priliko, pripraviti se, oziroma si po prihodu odpočiti. To je tem bolj razvidno, če omenimo, da svoje dni ni bilo zveze med Šaleško dolino in srednjim delom Savinjske doline po Penku, temveč mimo sedanje graščine in preko Lokovice. Zaradi tega je opravičena domneva, da je Šoštanj že stal, predno si je graščak postavil svoj grad. Naselbina je morda imela svoje ime, morda ne, vendar je sedanje ime izšlo iz imena gradu Schönstein.

Kakor ima Šoštanj zahvaliti svoje ime gradu, tako tudi svoj razvoj. Gospodar je potreboval poleg kmetov, ki so mu obdelovali polje, še rokodelce za izdelovanje vsakovrstnih potrebščin. Zato je naseljeval v svoji bližini vedno več ljudi in tako širil naselbino. Cvetoča obrt je rodila kupčijo, ta in ona pa sta imeli za posledico ugodno gospodarsko stanje prebivalcev. Tako je prišel čas, da je Šoštanj dobil trške pravice.

Najstarejši del Šoštanja nam je iskati na levem bregu Pake, na ozki, lahko proti Paki nagnjeni ravninici. Tu se je odigravala

najstarejša šoštanjska zgodovina in od tod prestopila Paka, a to šele v najnovejšem času, kar kaže naselbina prav jasno.

Če se ne oziramo na osojno lego Šoštanja, moramo reči, da je bil prostor za nekdanje čase razmeroma dobro izbran. Na jugu ga varujejo lokoviški hribi, na severu pa mu je bila naravna ograja Paka, ki se v svojem teku pred Šoštanjem oddaljuje od lokoviških hribov, za Šoštanjem zopet približuje.

*Franc Hribernik je v dveh zvezkih (1930, 1932)
izdal zgodovino Šoštanja,
tretji del (1948) pa je ostal v tipkopisu.*

Kot najstarejši del starega Šoštanja smatramo vsako stran ceste od mostu po trgu navzgor. V nadaljnjem razvoju so stavili hiše od jedra proti vzhodu, dočim so se zahodno od njega ležečega ozemlja ogibali.

Hiše v Šoštanju so bile vse prej ko razkošne, in to celo do najnovejše dobe. Župnijska kronika, sestavljena l. 1872, pravi: "Trg so v zadnjem času precej olepšali s tem, da so pozidali nove hiše,

vendar se nahajajo lesene hiše in s slamo ali deščicami krite strehe celo na trgu." Prej je bilo seveda še slabše.

Zaradi pogostih požarov je trg večkrat izpremenil svoje lice. Tu bodi omenjen požar dne 28. maja 1734, ki je uničil poleg drugega graščino pod Pustim gradom in vzel z njo trgu precej zanimivega.

Razen gradu, graščin in cerkve je bila najznamenitejša hiša v trgu trška hiša. Pred l. 1706 jo je imel Franc Jezerčnik in še prej Petelin. To hišo je izbral in kupil župnik Matija Altenberger, da bi po naročilu takrat že rajnega Matije Podhrastnika, bivšega kaplana v meščanskem špitalu v Gradcu, v njej ustanovil špital. Ubožci, ki so bili sprejeti v zavod, so morali vsak dan zjutraj in zvečer iti zmolit v oratorij, in sicer na znak z zvoncem. Ker je imel ta tudi nalogo, opominjati odrastle in otroke iz trga k molitvi, je moral biti nameščen na primernem mestu. Morda so takrat napravili vrh strehe stolpič in vanj obesili zvonček. Kdaj in kako je potem prišla hiša v roke trške uprave, ni znano, vemo pa, da jo je župnijsko predstojništvo med letoma 1842 in 1845 hotelo zopet pridobiti zase, a ni uspelo, ker so mu manjkala potrebna pravna sredstva.

Kakor drugod, imajo tudi v Šoštanju in okolici parcele posebna imena. Splošno znana je Tičnica, kjer stoji ubožnica, manj znan pa je Kopčnik, na katerem je del usnjarne. Izven naselbine na desnem bregu Pake se nahajajo Metleče, potem Ograja, tako imenovana po ograjah, v katerih so pasli živino, in Gorice, ki jasno pričajo, da je tam svoje dni rasla vinska trta. Če se ozremo na levi breg Pake, imamo pred seboj Podhojo, potem Reber in pod to Polje, ki pa sega tudi na desni breg Pake, vzhodno od železniške postaje.

Vasi v okolišu šmihelske župnije ni, če izvzamemo Družmirje in Gabrke; Lokovica, Skorno, Št. Florijan, Topolšica in Ravne kažejo same raztresene domove.

Imena Družmirja in Gabrk kakor tudi ostalih okolišev zasledimo v virih razmeroma pozno, vendar zaradi tega ne smemo misliti, da bi bili ti predeli do tedaj, oziroma blizu do tedaj neposeljeni. Če ne bi bilo potrebe, bi v zapadnem delu Šaleške doline ne nastala že pred l. 1261 nova dušnopastirska postaja, šmihelski vikarijat.

V splošnem moremo reči, da nastopajo imena, ki nas zanimajo, v virih prvič v zadnjem stoletju srednjega veka, v

15. stoletju. Izjemo bi delalo le ime Gabrke, a to samo tedaj, če ime Gaffrid, ki ga nahajamo v razkazu posestev šentpavelskega samostana na Koroškem iz let med 1193 in 1220, pomenja Gabrke.

Pri čitanju imen osupnemo ob dejstvu, da je isto ime pisano skoro vsakikrat drugače. Namesto Lokovica srečamo od l. 1436 do konca srednjega veka po vrsti: die Lokowicz, Lakorocz!, Lakoraczen!, Lakhowicz, Lackowicz in končno Lakhawicz. Temu je krivo, da pravopis ni bil ut/r/jen, poleg tega pa tudi to, da pisarji imen niso bili ljudje naše krvi. Našim bi se kaj takega kljub temu, da v tistih časih ni bilo pravopisa, ne pripetilo. -

(F. Hribernik: Šoštanj in okolica (zgodovinski opis), tipkopis, 1948, str. 9-12.)

PORTRET PRESOJE

Majda Zaveršnik-Puc

GŠ FKK Velenje

**POGOVOR Z
mag. IVANOM MARINOM,
RAVNATELJEM
GLASBENE ŠOLE
FRANA KORUNA KOŽELJSKEGA
VELENJE**

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Slovenski pregovor pravi, da jabolko ne pade daleč od drevesa in v družini Marinovih je bil to jabolko Ivan Marin mlajši, ki ga je oče popeljal v svet glasbe.

Skorajda vsak Velenjčan se je srečal z vami, bodisi kot dijak pri pouku na gimnaziji ali kot pevka dekliškega zbora ali kot učenec na Glasbeni šoli in nenazadnje tudi kot poslušalec Rudarske godbe.

Pa če se vrneva v vašo mladost. Za svoj inštrument ste si izbrali klarinet. Je bila to očetova volja ali je bil to splet okoliščin?

Mag. Ivan Marin: "Čas je takšen, da je glasba izrazito individualna zadeva ..."
Fotografija: T. Podgoršek

IVAN MARIN: *Ne, to ni bila očetova volja, vsaj jaz se ne spomnim tega. Preprosto je na izbiro vplivalo to, katere inštrumente so takrat v Šoštanju imeli. Takratne razmere pa so bile razmeroma slabe. Res pa je tudi, da so takrat v Šoštanju, kolikor se spominjam, najbolj potrebovali klarinetiste. Zato tudi ni naključje, da smo se iz tiste generacije, najprej nas je bilo dvanajst, nato deset, kar štirje odločili za klarinet.*

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Svoj učiteljski staž ste začeli kot učitelj klarineta in glasbene umetnosti na gimnaziji. Kakšna so bila ta leta?

IVAN MARIN: *Takoj je treba povedati, da nisem začel z obojim istočasno. Klarinet sem pričel učiti na Glasbeni šoli v Velenju že jeseni leta 1962 in sem ga nato učil vseskozi; malo ga učim še danes. Glasbeno umetnost na gimnaziji pa sem pričel učiti drugo generacijo gimnazijcev, to je v jeseni leta 1966. To pa zaradi tega, ker sem leta 1965, ko je Gimnazija pričela delovati, šel k vojakom. Tako sem pričel s poučevanjem glasbene umetnosti po vrnitvi in sem to počel vse do začetka usmerjenega izobraževanja, to je več kot deset let.*

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Z ustanovitvijo tukajšnje gimnazije je v Velenju zaživelo tudi prvo pravo zborovsko življenje, saj ste bili ustanovitelj deklškega pevskega zbora.

IVAN MARIN: *To je res. Na gimnaziji je bila vseskozi prisotna želja po ustanovitvi zbora. Tudi v prvem letu njenega obstoja, ko sta glasbeno umetnost učili profesorica Zupančeva in kolegica Roža Veber, so poskušali z zborom, vendar to ni bil prvi poskus. Že v časih pred ustanovitvijo Gimnazije, ko je bil še Šolski center, sva s pokojnim profesorjem Vogrincem nekajkrat poskušala ustanoviti fantovski zbor, vendar se ni obneslo. Tako smo leta 1966 začeli z deklškim zborom, kar pa je bilo zelo težko, saj je imela Gimnazija prvo leto le dva razreda, se pravi šestdeset dijakov in dijakinj.*

V drugem letu delovanja gimnazije, ko sem nanjo prišel sam, pa so bili že štirje razredi s po tridesetimi dijaki in dijakinjami. Izmed vseh dijakinj smo izbrali tiste, ki naj bi hodile k zboru, ter se z njimi dogovorili, da morajo biti pri zboru vsa tri leta, kajti le tako smo lahko upali, da bomo izpeljali program do konca. Prisiliti v to seveda nismo mogli nobene dijakinje. V začetku je bil red pri zboru precej strog. Vsak izostanek z vaj je bil zapisan v zbornico. Razrednik ga ni mogel opravičiti brez posvetovanja z menoj. Takšen sistem se je vsaj takrat dobro obnesel. Po treh letih pa se je zbor že tako uveljavil, da je bila udeležba popolnoma prostovoljna.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: *Želja po glasbenem izobraževanju se v Velenju veča iz leta v leto. Dolga leta je imela Glasbena šola svoj pouk v Domu kulture in drugih priložnostnih prostorih,*

leta 1983 pa je napočil veliki trenutek za glasbeno izobraževanje v Šaleški dolini, ko se je pričela gradnja nove glasbene šole. Leto 1995 pomeni drugi veliki prelom, kajti pričela se je izgradnja prizidka h Glasbeni šoli. Veliko učencev je pri nas nadaljevalo šolanje instrumenta tudi po zaključenem osnovnem glasbenem šolanju. Bili ste med tistimi, ki ste otrokom - našim učencem izbojevali in omogočili glasbeno izobraževanje na srednji stopnji doma. Kaj pomeni to za razvoj glasbenega šolstva?

IVAN MARIN: *Če delava pregled glasbenega izobraževanja v Velenju, je potrebno povedati, da segajo prvi začetki glasbenega šolstva v naši občini v šolsko leto 1951/52. V tem letu že najdemo uradne dokumente z žigom "Nižja glasbena šola Šoštanj" in seveda šolske listine, ki govorijo, da se je v tem šolskem letu učilo 42 mladih glasbenikov klavir, violino, teorijo in zborovsko petje.*

Prvega aprila 1952. leta je bila v Velenju - pri Prosvetnem društvu Svoboda - ustanovljena društvena glasbena šola. Ob otvoritvi so izvedli koncert, na katerem so igrali bodoči učitelji velenjske glasbene šole. Takoj v začetku se je v šolo vpisalo 55 učencev; prvi ravnatelj šole pa je bil Rihard Beuermann.

V letih 1952 do 1955 so v velenjski glasbeni šoli delovali tudi: šolski orkester, harmonikarski orkester, orkester tamburic, mladinski pihalni orkester ter šolski pevski zbor.

Velenjska glasbena šola je imela svoje prostore najprej v takratni knjižnici in prostorih Rudarske godbe. Leta 1955 se je šola preselila v prostore takratnega vrtca v novem parku. V tej stavbi je bila tudi dvorana, kjer je šola redno prirejala koncerte svojih učencev in učiteljev. Po poročilu takratne šolske inšpektorice, prof. Zorke Bradačeve, sta se obe glasbeni šoli, šoštanjska in velenjska, v šolskem letu 1955/56 združili v eno, in sicer pod imenom "Nižja državna glasbena šola Šoštanj z oddelkom v Velenju". Uprava je bila v Velenju, za ravnatelja je bil z odlokom Sveta za šolstvo pri LO Šoštanj imenovan Rihard Beuermann, za vodjo oddelka v Šoštanju pa Justina Trobina. Vseh učencev v obeh oddelkih je bilo nad 200, od tega 160 v Velenju.

S hitro rastjo mladega rudarskega mesta so seveda rasle tudi želje in potrebe po glasbenem izobraževanju. Te so narasle do te mere, da je Občinski ljudski odbor Šoštanj 6. oktobra 1960 izdal

odločbo, s katero je ustanovil "nižjo glasbeno šolo Velenje", nižja glasbena šola Šoštanj pa je še naprej delovala kot samostojna šola.

Svoje prostore je nova šola dobila v novem Domu kulture v Velenju.

Hitri razvoj glasbenega šolstva v občini je zahteval drugačno organizacijo dela in tako je Skupščina občine Velenje 12. novembra 1964 izdala odločbo, s katero je obe dosedanji glasbeni šoli - Velenje in Šoštanj - ukinila, hkrati s tem (z isto odločbo) pa ustanovila novo glasbeno pedagoško ustanovo (enotno za vso občino) z nazivom "Center za glasbeno in baletno izobraževanje Velenje"; za vršilca dolžnosti ravnatelja sem bil imenovan jaz.

Med letoma 1966-1967 in v začetku sedemdesetih je šel razvoj glasbenega šolstva v Velenju strmo navzgor. Tako kot je raslo mesto, sta se razvijala Gimnazija in Šolski center, torej je logično, da se je večala in širila tudi Glasbena šola. Pri vsem tem, ko govorimo o razvoju šolstva v Velenju, je potrebno imeti vedno pred očmi, da je bil pri tem največja gonilna sila prav Šolski center. Šolski center se je za tiste čase izjemno hitro širil, vanj so prihajali dijaki z vse Koroške pa tja do Mozirja, torej je logično, da se je veliko teh dijakov vključilo tudi v Glasbeno šolo.

Znano je tudi, nekateri se tega še spominjajo, sam pa imam o tem odločbo, da je svet takratnega Šolskega centra na upravnem odboru - mislim, da je bilo to leta 1970 ali pa kakšno leto kasneje -, sprejel sklep, da se poleg drugih srednjih šol v Velenju odpre tudi Srednja glasbena šola. Seveda v tistih časih za to ni bilo možnosti, niti zakonskih niti kadrovskih niti prostorskih, vendar pa to kaže na velik posluš tistih, ki so pravzaprav kreirali takratno izobraževanje. Seveda je bilo to veliko presenečenje, da je bil tak sklep sploh sprejet; direktor takratnega Šolskega centra je bil Ivo Jamnikar.

Razumljivo je, da so v tistih časih nastale ideje, kako priti do novih glasbenih prostorov. Ob takem razvoju glasbenega šolstva prostori v Domu kulture niso več zadoščali, saj smo jemali prostor amaterskim dejavnostim, ki so potekale tam, in seveda Kulturnemu centru. Kmalu se je v referendumskih programih pojavila gradnja glasbene šole. Res je, da je v prvih dveh štiriletnih referendumskih obdobjih zaradi povečanja potreb po osnovnih šolah bila postavljena

v ozadje. Na tretjem referendumu pa je bila ideja o gradnji glasbene šole dosti močnejše prisotna. Pripravljali sem vsebinski program za naslednjih deset let, hkrati pa je na tem referendumu prvič izšla brošura za vse volivke in volivce z opisanim programom za ta referendum. In v tej brošuri je bilo tudi zapisano, kako velika naj bi bila šola ter predstavljen okvirni finančni načrt za njeno izgradnjo.

Da smo začeli iskati dokumente za izgradnjo, ima veliko zaslugo gospa Butkovič, predsednica našega takratnega šolskega sveta. Ob koncu tretjega referenduma smo vendarle prišli v program, že pred referendumom samim pa smo imeli pripravljene gradbene načrte. Pri teh načrtih nam je veliko pomagala Kulturna skupnost s predsednikom g. Krapežem, ki je načrte tudi naročila in plačala.

Ko so bili izgotovljeni vsi objekti, ki so bili v programu referenduma, denar pa je še pritekal, mi pa smo imeli vse načrte in gradbeno dovoljenje že leto in pol, je prišlo na eni izmed skupščin, kjer je imela Kulturna skupnost glavno besedo, do sklepa o izgradnji glasbene šole kot zadnjega referendumskega objekta. Predsednik takratnega izvršnega sveta je bil dipl. inž. Božo Lednik, ki je ta sklep tudi podprl.

To se je zgodilo pozno spomladi 1983. leta, v oktobru istega leta pa smo pričeli z gradbenimi deli. Izgradnja je bila končana 15. junija 1985. Za gradbeništvo so bila ta leta katastrofalna, saj ni bilo na razpolago nobenih materialov. Spominjam se, da je cement iz Trbovelj Vegrad po velikih kompenzacijah uvažal iz sosednje Avstrije, da se je gradnja sploh lahko pričela. Prav tako ni bilo na razpolago pločevine in kritine. To moram omeniti zato, ker je bilo pri sedanji sanaciji strehe izrečenih veliko besed ravno na račun kritine. Takrat preprosto ni bilo materiala in je bilo potrebno vzeti, kar se je sploh dobilo.

Pri izgradnji glasbene šole smo orali pravo ledino in s projektantom g. Pavlom Šiferjem sva pregledala veliko tujih strokovnih revij, da sva prišla do nekaterih vsebinskih zasnov. Takrat pa smo imeli tudi to srečo, da smo pravočasno našli stik z vodilnim akustikom, to je bil inž. Mašera, ki je deloval na radiu in televiziji, bil pa je eden vodilnih akustikov Cankarjevega doma, ki je ravno

takrat nastajal. Tako smo lahko naše akustične parametre primerjali z eno vodilnih firm z Bavarske, ki je pregledala te parametre tudi za Cankarjev dom. Na podlagi teh primerjav smo z manjšimi korekcijami prišli do končnih rešitev.

Tako smo l. 1985 prišli do nove glasbene šole. Ureditev prostorov, s tem mislim predvsem na veliko koncertno dvorano (ostali prostori so bili izgotovljeni že prej), je bila končana januarja naslednje leto. Da smo lahko dvorano dokončali, se lahko zahvalimo le takratni občinski izobraževalni skupnosti (katere predsednik je bil takrat prof. Janez Zore, tajnik pa g. Srečko Peterlin), ki je dala ves denar za izgradnjo, saj referendumskega denarja ni bilo več. - Na otvoritvenem koncertu je pel mladinski zbor iz Maribora pod vodstvom sedaj že pokojnega Branka Rajštra. Ugotovili smo, da je dvorana akustično sijajna. Potem so se koncerti kar vrstili. Tako smo dobili osnovo, da smo sploh lahko začeli razmišljati o srednji glasbeni šoli.

V letošnjem letu, oz. vsaj za priložnost ob otvoritvi prizidka h Glasbeni šoli, pripravljamo publikacijo, v kateri bodo zbrani podatki o razvoju glasbenega šolstva v Velenju.

S srednjo glasbeno šolo pa je tako: Majda Završnik, Stanko Koren in Miran Bovha so bili prvi, ki so tukaj končali neformalno srednjo glasbeno šolo in kot taki šli prvi na ljubljansko Akademijo za glasbo. Kasneje se jih je tako odločila še cela vrsta: devetnajst srednješolcev, ki smo jih pravzaprav mi izobraževali tu po programu srednje šole in so vsi uspešno, resnično brez kakršnihkoli težav, opravili sprejemne izpite na glasbeno akademijo in bili nanjo tudi sprejeti. Šele pozneje smo si (po vseh teh letih) uspeli uradno pridobiti naziv "srednja glasbena šola". Začetki Srednje glasbene šole v Velenju segajo torej pred leto 1985, ko smo dobili objekt sedanje Glasbene šole.

Program sam tedaj ni bil bistveno drugačen od sedanjega. Razlika pa je v tem, da je prej za srednješolce na glasbeni šoli plačevala občina, sedaj pa daje denar država.

Pa še nekaj o gradnji prizidka. V obdobju, ko je izšla prva brošura o Glasbeni šoli (v času tretjega referenduma), je bilo stanje v Velenju sledeče: Pouk v vseh osnovnih šolah je potekal v treh izmenah, kar je imelo za Glasbeno šolo katastrofalne posledice.

Pouk smo morali izvajati v vseh razpoložljivih prostorih v Velenju. Tako smo pet do šest let izvajali pouk v Domu učencev, Knjižnici, Kulturnem centru ipd., kar nas je obdržalo nad vodo, da smo lahko dočakali nove prostore. Že v tisti priložnostni brošuri sem izjavil, da bo nova šola zadostovala za 750 učencev, na kar so imeli nekateri pripombe, češ da je to preveč. Hitro pa se je pokazalo, da je nova šola celo premajhna.

Na osnovni glasbeni stopnji glasbenega izobraževanja že nekaj let (zadnja tri leta) opazujemo izjemno rast števila vpisanih. Ta številka je opazna predvsem v višjih letnikih - peti in šesti -, tu so namreč učenci iz celotnega mozirskega, koroškega, deloma žalsko-celjskega področja, in sicer na inštrumentih, ki jih na teh področjih ni (oboa, fagot, orgle, saksofon, harfa, tolkala, solo petje) ali pa so kadrovsko slabše pokrita, zato pridejo učenci zadnji dve leti na našo nižjo šolo ter se tu pripravijo na vstop v srednjo glasbeno šolo. Seveda je pomembno tudi to, da smo ena redkih nižjih šol v Sloveniji, ki poučujemo vse inštrumente. Tako se število učencev na nižji stopnji giblje med 950 do 1000 učencev, kar velja za zelo veliko šolo. Za tako veliko šolo pri takšni izmenskosti pouka osnovnih šol v Velenju in širši okolici, od koder prihajajo naši učenci, je obstoječa šola premajhna, saj v normalnih razmerah pouk od 13. do 19. ure pokrivamo samo za 60 % učencev. Ostali imajo pouk tik pred poukom ali po pouku, do 20. ure in ob sobotah. Ta problem že drugo leto rešujemo tako, da gostujemo na Gimnaziji Velenje in na Osnovni šoli Antona Aškerca. Na matični šoli pa je pouk v vseh pisarnah in tudi v zbornici. Dopoldne ima v naših prostorih pouk Gimnazija Velenje.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: V časopisih smo že kar nekajkrat zasledili članke o visokem glasbenem šolstvu v Velenju. Kako daleč ste že prišli na tem področju?

IVAN MARIN: *Že nekaj let ugotavljamo, da ne bo šlo samo s srednjo šolo in da bo treba seči naprej, torej po visoki glasbeni šoli. Pri sprejemanju odločitve o tem smo bili v dilemi, ali visoka ali višja glasbena šola. Ta dilema pa je odpadla, ko se je država odločila, da morajo imeti vsi pedagoški delavci v šolskih poklicih visoko izobrazbo, prav tako pa to možnost ponuja tudi šolski zakon, ki je izšel 3. decembra lani. Tako je skupaj v zvezi z novimi prostori*

za srednjo stopnjo in možnostjo, da bi se začelo s poučevanjem določenih inštrumentov na visoki šoli, nastala programska zasnova nove dozidave. Pri tem je potrebno povedati tudi, da se je medtem začel na naši srednji šoli kot na edini v Sloveniji razvijati orgelski oddelek. Veliko zaslug za to ima šoštanjska župnija, ki nam je vseskozi stala ob strani; veliko nam je pomagala s prostori za vadbo, tako je še danes. Kljub temu pa za resnejši študij to ne zadošča. Glede na svojo pnevmatično zasnovo orgle v Šoštanju ne ustrezajo, zato smo se zavedali, da bi bilo potrebno dobiti na glasbeni šoli koncertni inštrument. Ta ideja je kmalu zmagala in tako se nam obeta, da bomo imeli na naši glasbeni šoli orgelski center Slovenije.

Prizidek k sedanji Glasbeni šoli bo skoraj tako velik, kot je sedanja šola, s tem da bo imel samo eno koncertno dvorano, ki bo obvezno orgelska. Ta ne bo tako velika, kot je obstoječa koncertna dvorana, bo pa volumensko takšna, kot to zahtevajo orgle. V njej bomo lahko imeli na odru manjše orkestre in zборе, tako da bo glede koncertnih možnosti le-ta kar primerno dopolnilo sedanji veliki koncertni dvorani.

Programska zasnova je zrasla in že pred dobrim letom smo se prijaviili na razpis, ki ga je imelo Ministrstvo za kulturo in šport. Tu smo prišli v širši izbor, letos pa smo v ožjem izboru, s tem da se prav v tem času pripravlja državni proračun in tako še nihče ne ve, kakšna vsota bo sploh na razpolago. Že pred tem pa smo dobili od Mestne občine Velenje zagotovilo, da tudi v primeru, če s strani države denarja ne bo, gradnja bo, in sicer z občinskim denarjem, s čimer pa bi se gradnja morda podaljšala za kakšno leto. Po podatkih in razgovorih sodeč so nekateri v državi tej gradnji silno naklonjeni, nekateri pa seveda manj; no, nihče pa ni, kar se tiče denarja, direktno proti.

Če se že pogovarjava o gradnji prizidka k sedanji šoli in pa o izvedbi programa visoke šole, je morda potrebno še kakšno pojasnilo o tem programu. Pred letom in pol smo imeli zasnovo popolnoma narejeno in smo jo predstavili Visokošolskemu svetu, od katerega smo nato dobili odgovor, da je potrebno zasnovo v določenih točkah dopolniti.

Ideja o tem, kakšna naj bi ta visoka šola bila, je pravzaprav bolj ali manj znana. Vseskozi govorimo o tem, da bi imeli v Velenju

visoko glasbeno šolo za instrumentalno pedagogiko. Nekateri to zamenjujejo, oziroma sploh ne ločijo med pedagogiko, ki je na primer na Akademiji za glasbo, da ne govorim o visoki pedagoški šoli v Mariboru, kjer imajo tudi glasbeno pedagogiko. Pri nas gre za program, ki je podoben tistemu na nemških, avstrijskih in deloma tudi skandinavskih visokih šolah, kjer gre za visokošolsko izobrazbo, se pravi za osem semestrov - štiri leta študija, vendar je poudarek na pedagoški smeri. Vsi tisti, ki takšen študij končajo, so najprej pedagogi-profesorji. Program je seveda zasnovan tako, da se lahko potem še specializirajo v tako imenovani koncertni smeri, ampak šele po osmih semestrih; lahko pa gredo iz te šole tudi naprej na podiplomski študij, vendar je vseskozi poudarek na pedagoški smeri.

Točen naziv šole v tem trenutku še ni dogovorjen, vsekakor pa bo to visoka glasbena šola instrumentalne pedagogike. To je glavna posebnost te šole. Ob tem je treba povedati še to, da je tudi glasbena akademija v razpisu za to šolsko leto ločila umetniško smer od pedagoške. Vsi, ki so se želeli vpisati na pedagoško ali umetniško smer, so morali imeti končano srednjo stopnjo z maturo. Po končanem študiju na pedagoški smeri bodo dobili naziv profesorja določenega inštrumenta. Tisti, ki so imeli le zaključni izpit, pa so se lahko vpisali le na umetniško smer in bodo po končanem študiju dobili naziv akademski glasbenik. Glede tega je nastala precejšnja zmeda, saj nobena izmed obeh srednjih glasbenih šol, niti ljubljanska niti mariborska nista pravočasno opozorili svojih učencev, da morajo v primeru, da se želijo vpisati na pedagoško smer, imeti končano maturo. V tekočem šolskem letu 1995/96 so imeli njihovi učenci precejšnje težave, ki se bodo nadaljevale tudi naslednje šolsko leto. Tisti učenci, ki so sedaj v drugem letniku, se bodo imeli možnost odločiti med maturo in zaključnim izpitom.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Redkokatera glasbena šola se lahko pohvali s poučevanjem vseh inštrumentov, tudi ljudskih. Bili smo (mislim, da kar edina) glasbena šola v Sloveniji, ki je pričela s poukom orgel, in sicer v šolskem letu 1989/90. Pouk je, kot ste že dejali, najprej potekal v cerkvi sv. Mihaela v Šoštanju, nato pa je Glasbena šola kupila študijske elektronske orgle; v letu 1996 pa bomo dobili mehanske orgle. Dejansko bi

profesorica Ema Zapušek sama težko zaorala ledino na tem področju, če ne bi imela podpore, kakršno dajete vi ne samo novim idejam, ampak tudi izobraževanju ter napredovanju učencev glasbene šole in vseh učiteljev.

IVAN MARIN: *Pri izobraževanju učiteljev, pri tem mislim predvsem na orgle, je sistem takšen, da je potrebno končati srednjo stopnjo na klavirju, nakar se je potrebno vpisati na akademijo za glasbo in pred tem opraviti sprejemni izpit, ki pa je na klavirju in ne na orglah.*

Da lahko nekdo začne delati na novem področju, kot je to primer pri profesorici Emi Zapušek na področju orgelskega oddelka, mora biti vedno prisotnih več faktorjev, ki se morajo nekako ujeti.

V prejšnjem državnem sistemu bi lahko pri tem naleteli celo na nerazumevanje na občinski ravni, po šolski plati pa bi verjetno rekli, da to ne bo šlo. Dejstvo pa je, da je vladalo v Velenju tudi v prejšnji družbeni ureditvi precejšnje razumevanje za naše delo in nove načrte. Zasluga profesorice Eme Zapušek pa je v tem, da je s svojo vztrajnostjo in vpisom na podiplomski študij vendarle dosegla, da smo prišli do učnega načrta za nižjo in srednjo orgelsko šolo. Stanje je sedaj takšno, da pri nas poučujemo orgle na nižji in srednji stopnji, pri tem pa je potrebno poudariti, da smo edina šola v Sloveniji s poukom orgel na srednji stopnji.

Dva naša prva maturanta sta se letos podala na študij orgel v tujino, in sicer na Dunaj in v Graz. Ali se bosta vrnila k nam, je seveda težko predvideti. Če smo optimisti, upamo, da se vsaj eden bo. V prihodnjih letih bo moral še kdo iti na študij v svetovne orgelske centre, kar lahko v prihodnosti le še obogati naš pouk.

Povedati moram še tole: pri nas poteka študij orgel tako, da lahko učenci vpišejo orgle po štirih letih klavirja. Ko končajo nižjo glasbeno šolo, imajo za seboj šest let klavirja in dve leti orgel. Potem se pot nadaljuje na srednjo stopnjo, kjer imajo še štiri leta orgel in klavirja. Tako imajo skupaj šest let orgel in deset let klavirja. Za vstop na Akademijo za glasbo pa je potrebno le predznanje klavirja, teh šest let orgel pa je nemogoče nadoknaditi, zato bodo verjetno tudi naslednje generacije orglavcev odhajale na študij v tujino, to pa vse dotlej, dokler pač v Sloveniji ne bo drugačne visoke šole.

Za ostale učitelje pa velja, da je način izobraževanja (seveda gre tu za izobraževanje po končani diplomii) zapisan v smernicah Ministrstva za šolstvo. Zaradi tega smo pri nas že zdavnaj začeli s poletnimi šolami, ki nimajo namena mladim talentom zgolj nuditi bolj specializiran študij, temveč tudi povečati kvaliteto poučevanja učiteljev, ki imajo s temi šolami možnost, da se udeležijo mojstrskih tečajev priznanih mojstrov, kot sta na primer profesor Igor Ozim in profesor Lateiner.

Mi smo ena izmed šol, ki imajo največ izobraževanja v takšni obliki, in sicer v dogovoru z Ministrstvom za šolstvo. Le-to pa je kljub dobremu namenu zopet padlo na izpitu - pri financiranju tega stalnega izobraževanja. Kljub pogodbam, ki jih imamo z njimi, že od septembra lani nismo dobili za vse te dejavnosti, ki jih izvajamo, od njih niti tolarja. Bili smo tudi na posebnih razgovorih na Ministrstvu, kjer so nam poskušali razložiti težave, ki jih imajo. Sklicevali so se seveda na nesprejetje proračuna in rebalansa za lansko leto. Poprosili so nas, naj skušamo razumeti te težave in naj počakamo do konca januarja ...

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Ker že ravno govoriva o izobraževanju in izpopolnjevanju, morava ob tem najverjetneje izpostaviti poletne šole, ki že tradicionalno gostujejo pri nas ...

IVAN MARIN: *Začelo se je s poletnim taborom za harmoniko, kitaro in komorno igro (12 let), ki pa zadnji dve leti ni več pri nas zgolj zaradi prenatrpanosti šole, pa tudi zaradi tega, ker v internatu nismo imeli dovolj prostora. Tako je bil lanski tovrstni poletni tabor organiziran v Kopru. Tam bo potekal tudi letos.*

Deseto obletnico pa ima pri nas druga najstarejša, tj. violinska šola; tri leta že traja klavirska, dve leti bo imela kitarska, enako pa tudi šoli za saksofon in trobila ter tolkalna šola.

Povedati pa moram še tole: do sedaj sem govoril le o izobraževanju v šolah v Velenju, nekaj teh šol pa je tudi drugod po Sloveniji. Z izobraževanjem naših učiteljev poskušamo doseči, da bi le-ti hodili na čim več takšnih izobraževanj, ki pa so žal pretežno v času počitnic in seveda tudi v tujini. Tukaj seveda nismo najbolj uspešni, saj so tisti, ki bi se želeli izobraževati, dokaj mladi ali imajo družine, s tem pa nastajajo problemi.

Jasno pa je, da brez stalnega izobraževanja ob delu in seznanjanja z delom v tujih šolah ni napredka. V Sloveniji mi najbolj zamerijo to, da sem na javnih mestih že večkrat povedal, da si ne znam predstavljati neke univerze oz. fakultete, ki nima tujih predavateljev in tujih študentov.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Tudi učenci Glasbene šole Velenje se vsako leto kar v velikem številu udeležijo takšnih šol v Sloveniji in tudi v tujini. Kako pokrivata šolnine in ostale stroške, ki nastajajo ob takšnem izpopolnjevanju?

IVAN MARIN: Vsi učenci prispevajo - predvsem mislim s tem na dijake naše srednje šole - mesečno šolnino. Preden pa odgovorim na vprašanje, moram povedati nekaj besed o društvu *Consortium Musicae Velanensis*.

V Velenju že tri leta deluje to društvo, ki je strokovno društvo in je v Sloveniji registrirano z odločbo. V programskih načelih je zapisano: negovanje humanističnih tradicij in skrb za dvig ravni humanistične izobraženosti; zavzemanje za razvijanje glasbene kulture v domačem okolju; prizadevanje za razvoj estetike in teorije glasbe; negovanje slovenskega glasbenega izročila in spodbujanje sodobne slovenske glasbene ustvarjalnosti; skrb za popularizacijo in predstavitev slovenske glasbene ustvarjalnosti doma in v tujini; spodbujanje in finančno podpiranje izobraževanja in usposabljanja svojih članov; priprava programov in organizacija glasbenega, estetskega in humanističnega usposabljanja za člane društva; spodbujanje in finančno podpiranje izobraževanja in usposabljanja mladih glasbenikov in dirigentov; organizacija poletnih glasbenih šol in usposabljanje glasbenikov; organizacija glasbenih prireditev iz lastne glasbene produkcije, glasbene produkcije svojih članov in zunanjih sodelavcev; povezovanje in sodelovanje z drugimi glasbenimi društvi, zvezami in drugimi glasbenimi in humanističnimi institucijami doma, v zamejstvu in tujini.

Programska načela so dovolj široka, da bi lahko znotraj društva imeli velenjsko glasbeno fundacijo, ki bi resnično lahko skrbela za izobraževanje najboljših in tako v bodoče skrbela za svoje lastne visokošolske kadre. Velja pripomniti, da so člani tega velenjskega društva vsi srednješolci-glasbeniki in da so posamezniki že dobili delne finančne podpore za udeležbo na najrazličnejših glasbenih poletnih

šolah doma in na tujem. Prav zaradi domačih poletnih šol, zaradi dodatnega izobraževanja in možnosti štipendiranja je bilo velenjsko glasbeno društvo v prvi vrsti tudi ustanovljeno.

Iz sklada mesečne šolnine imajo naši učenci pravico do obiska posebnih koncertov, ki so namenjeni njim, tudi do kakšnega potovanja v tujino ali do delnega pokritja stroškov na kakšni domači ali tuji poletni šoli. Na žalost vsi ne izkoristijo te bonitete (kljub obveščanju staršev). Mi pa bi vseeno želeli, da bi ti dijaki imeli nekaj več.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Te šole zahtevajo tudi veliko organizacijskih del in ljudi, da lahko delo poteka nemoteno. Kakšen organizacijski načrt imate?

IVAN MARIN: *Kar se tiče organizacije poletnih šol, v nekem smislu improviziramo. Tiste ljudi na šoli, ki so bolj odgovorni, vključujemo direktno pri organizaciji dela, mlajše kolege, ki jim spričo manjšega števila dni dopusta zmanjka nekaj delovnih dni za počitniški čas, pa vključujemo po njihovih afinitetah. Če pa bomo prišli do visoke šole, bo potrebno ločiti nivoje poletnih šol: eden bo najbrž izrazil učiteljski nivo, drugi pa bo za tiste, ki so še zelo aktivni in želijo biti koncertanti. Te šole si zamišljam tudi tako, da bodo nekatere stalne, nekatere pa vsako drugo leto. Z novimi prostori pa bo lahko v vsakem trenutku približno 60 udeležencev, kar pomeni tri šole hkrati, najmanj pa dve. Šola je prava takrat, ko ima na razpolago vsak svojo učilnico.*

ŠALEŠKI RAZGLEDI: V vseh športnih panogah potekajo tekmovanja in tudi časopisi ogromno pišejo o njih ter uspehih naših tekmovalcev. Mislim, da se na tem področju dela krivica mladim glasbenim tekmovalcem, saj se o glasbenih tekmovanjih tu in tam le zasledi kak majhen članek. Tudi učitelji in ravnatelji v splošnih šolah, ki jih obiskujejo glasbeni tekmovalci, redko o njih sploh kaj vedo.

IVAN MARIN: *Bodimo pošteni, da tudi o drugih uspehih svojih učencev le malo vedo; morda športnih, če je kdo izrazilo v vrhu, drugače pa je tako: v Velenju smo imeli že dosti bolj srečno roko, kot jo imamo zadnji dve oz. tri leta. Njega dni so najboljše, ki so dobili na republiških in zveznih tekmovanjih prve nagrade, bili ob koncu leta (skupaj z nagrajenci z drugih področij) povabljeni vsaj na sprejem k županu. Sedaj te sreče nimamo več.*

Čas je takšen, da je glasba izrazito individualna zadeva. Tudi nekatere športne panoge, kot je na primer tenis, so individualne, vendar četudi je to težko priznati, pa to ni isto. Tenis je pač odmeven. Verjamem, da je na svetu dobrih pianistov vsaj petdest, kot je na primer, če smo že ravno pri tenisu, prvih deset na lestvici, pa zaradi tega ni nobeden vsakodnevno v časopisu. Res pa je, da lahko o teh posameznih pianistih pišejo trideset let, o enem tenisaču pa pet, šest let. Krivica mladim glasbenikom se dela, ker njihovi uspehi niso tako poudarjeni. Smo pa tudi sami taki, saj si znotraj glasbene sfere v Sloveniji ne znamo najti kritikov, ki bi o tem pisali. O velikih tekmovalcih, kot je na primer orgelsko, ki je evropsko, komajda kaj pride v osrednje časopise, na televizijo pa le izjemoma.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: Koncertna dejavnost je na Glasbeni šoli Frana Koruna - Koželjskega Velenje močno prisotna. V povprečju imamo skoraj vsak teden en koncert. Kakšna je vaša vizija pri organiziranju teh koncertov in kakšno vlogo ima v njej Glasbena šola?

IVAN MARIN: Glasbena šola je v vsakem kraju pomemben del glasbenega življenja. Če pogledamo zadnji dve leti kar Akademijo za glasbo, so toliko napredovali, da imajo vse koncerte v Filharmoniji. Ljubljana ima zelo veliko koncertov; procentualno gledano na število prebivalcev pa jih v Velenju ni nič manj. Z razliko od Ljubljane je pri nas krog poslušalcev nekako stalen. Za naše dijake kot bodoče kandidate za glasbenike organiziramo cikle koncertov, ki sodijo v njihovo izobraževanje. Nekaj več bi lahko naredili v povezavi s Koroško, seveda pa bi pri tem potrebovali posebno organizacijo.

V sezoni 1994/95 smo imeli dva glasbena abonmaja: velikega - zborovskega (kjer je nastopilo šest najboljših slovenskih zborov) in komornega (male glasbene skupine); skupaj torej štirinajst koncertov. Zborovski abonma je bil zelo dobro obiskan, komorni pa slabše, precej tudi zato, ker je bil "preveč podoben" koncertom naše lastne produkcije. Zato smo v sezoni 1995/96 izbrali le sedem koncertov in jih združili v koncertni abonma. Tako je treba posebej poudariti, da smo koncertno sezono pravzaprav pričeli že v avgustu s štirimi koncerti mednarodnih poletnih šol in nadaljevali s petimi koncerti Glasbenega septembra. Torej smo imeli že za uvod v koncertno sezono kar devet koncertov.

V sezoni 1995/96 v Glasbeni šoli Velenje prvič uvajamo večer koncertov "lastna produkcija". Takšni koncerti so bili že v prejšnjih letih, vendar se bo število tovrstnih koncertov z ozirom na diplomante srednje šole tako povečalo, da jim je potrebno dati posebno mesto in jih posebej poudariti. Deloma bodo imeli ti diplomanti - maturanti - svoje samostojne koncerte (nekaj bo tudi diplomantov Akademije za glasbo, ki so bili naši srednješolci), nekaj pa bo koncertov, v katerih bodo ti srednješolci in študentje glasbe skupaj z našimi profesorji sestavljali komorne skupine in tako skupaj sestavljali koncertne sporede.

ŠALEŠKI RAZGLEDI: In za konec najinega pogovora še vprašanje, kakšna je vaša vizija glede programske zasnove koncertov v Velenju?

IVAN MARIN: *Lastna produkcija bi lahko zapolnjevala pretežni del abonmajev, kar bo ob visoki šoli veliko lažje. Potrebno bo ostati pri zaokroženih festivalih, tako kot je bilo letošnje leto z Glasbenim septembrom, seveda z večjim deležem lastne produkcije, vrhunski glasbeni umetniki pa bi bili samo "za popestritev".*

(Vprašanja so bila zastavljena pisno 18. jan. 1996.

Za Šaleške razglede jih je zastavila Majda Zaveršnik-Puc.)

POEZIJA

Ivo Stropnik
Velenje

SLOVARJENJE MELANHOLIJE IN RADOŽIVOSTI

A

- O blagor ti, od kod prihajaš in kam greš!

abc Pozdravljen: pod istim nebom enak mo-
 ji svobodi, klošar; pozdravljena, enaka moji jezi,
 stara devica in pozdravljeno, enako v naveličanju
 in besu, po ulicah lovljeno kuštravo potepuško
 dete! / Komaj sem pobegnil iz visokih protokolov
 blišča, že smo štrije naseljeni v bedni kanalizaciji
 družbe, bednejši od javnega stranišča in edinega
 v mestu. / Ta zatohli čas bo trajal vse do izničenja
 pojma srednje Evrope, a še dolgo zatem bomo
 smrdeli po lastnem prebavnem soku, po balkanski
 utopiji: priti iz malega meščanstva v veliko mesto.
 / Priti s kisle repe na dunajski zrezek! in od
 Kardelja k Heideggru! Ne gre, ne gre; takšen
 grunt gre zmeraj na boben, tako so v prezbiterij
 tlakovana pota vere in jezik branjevke na placu je
 zaslepljen v besede: *O blagor ti, od kod prihajaš in
 kam greš!* // Zdaj, ko vem, da pesem obstaja: že
 zgodaj dopoldne ležem v prijazno turobnost.
 Nihče ne more s pesmijo docveteti rože sveta -
rože zla in nihče ne more z besedo zmehčati kom-
 postnega divana crkovanja; beseda "*dno*" biva
 brez dna in bivanje si drzne biti brez mesečnega
 perila vzhičeno in radoživo. / Prvič sem zares
 svoboden - svoboden kot črni straniščni pokrov;
 pridejo ure dremotnega spanja: iz teme romun-
 skih domov k živi nogi zlezejo naelektreni repi
 podgan, k omrtvičeni glavi, v rajskem ženskem
 mednožju si nagrizejo gnezdo. / Kakor po dese-
 tem vrču sladke pene, pijan od vlage, v starem
 češkem pivotoču očem jezno prišepetava obokan
 zid, da je bila župnikova vera prava: preden je
 stopil k pobožni vdovi in tam pomaševal / v času
 prestane večerje; med obredjem srebrnih sveč in

sivih rjuh, zlikanih pod težo dveh teles. *O blagor ti, od kod prihajaš in kam greš!* // Pač: tvoje lectovo srce bo večno bilo, dokler naše verno srce bo za naš narod gnilo! / Tvoja velika vreča, ušivi berač, ne bo nikoli prenapolnjena s crkovino; za nas ne; sladko meso mačk in nabuhlih ptic bo pred teboj pobrano iz smetnjakov pouličnih veselice, našel boš le z lakoto obrano rebro, suho nedeljsko kost brez mozga, klošar! A preživel boš! še kakšno noč. Ne pride kar tako ti smrt v podplate! / To je tako kakor z mojimi verzi; po ideologiji staršev bi jih moral že zdavnaj opustiti (in raje pokositi travnik pod hišo). V enaki veri dihajo okoli mene umetni zrak: *da mesto potrebuje delavce, ne pesnikov ... Moje mesto ...* / Nekoč so mi rekli, naj dam spisek, seznam, kaj vse nameravam napisati v tistem letu. Prvih pet naslovov je bilo resnih, a edino šesti se je skrojil po moji vesti: *Kako bom nekega dne vse poslal ... k vragu in šel živet nazaj na vas*. Tisto prvo že udejanjam, a jezik mora biti neprovincialen, mestni. / Vidiš, drago potepuško dete, ki te komaj poznam, to iz sveta Pametnih najbolj boli. Če tega ne veš, kdo je tvoj oče, kdo je mati, to človek kmalu preboli. / A jaz ne preneham kovati; verzi so zmeraj bolj beraški kot jaz ali ti: izprosijo, izterjajo, najdejo, udarijo, pljunejo v obraz in znajo udariti! / Če bi se zmogli izraziti z besedami Cankarja, bi ponovili večno ponovljivo: večina literarnih kritikov so pedri! Kateri urednik je sploh kdaj zares prebral pesniški rokopis!? / A živijo na tem svetu osamljene žene ginekologov in njihovi petminutni ljubimci edini ožiljajo navzočnost poezije! Iz teme z njimi! To so pravi kritiki in uredniki! - Pravim ti, prijatelj, ki me živega skozi prozorno kožo gledaš: Na začetku je zmeraj samo beseda. - *O blagor ti, od kod prihajaš in kam greš!* odvrne misel večerne ženske.

abderít Poskušaj dojeti: medicina si je izmisliła svoja imena za poimenovanje strani telesa. Skrajni sever je *grlo* in jug je *ahasverski podplat*; severovzhod se pojmuje z besedama *vrana* in *srce*. / Nadomestnih besed za čisti vzhod ni in v telesu ni izvirnega zahoda: zahod je zmeraj dobro prekrvljena ponovitev vzhoda. / Medicina se je razvila iz herojskega pesništva, ko je rasam zmanjkalo herojstva; človek je bolehal in umiral že pred našim štetjem. / Danes je medicina čista lirika: anatomska imaginacija, idealiteta, palimpsestnost in postmodernizem; kri slabo plunka po naših prekatih in belí stene ožilja. / In ko si prišel na operacijsko mizo, si pravzaprav prišel na literarni večer: pod narkozo ne boš ničesar čutil, a 24 ur zatem boš vse verze - vreze čutil ter tu in tam dojel sporočilo, pomen: Človek je razdeljen in skupen. / Česar ne zmore medicina, zmore poezija. In tako od grla do ahasverskega podplata, od vranice do ponovljenega srca.

àbnormálnost Ponoči vstajaš in hodiš na bel papir molčat. Praznik je takšna noč - premoč nad živim telesom in v njem kot tinta črna bolezen, kot grozdni sok, ki ga zaužiješ, da lahko utelesiš prišepetano skrivnost. / Zbudne sanje kot da niso nikoli spremenile besed. Odet si vanje, in v sanjah odkrita skrivnost postane v vedenju znova speča skrivnost, otovorjena z neznanim in daljnim, obtežena / s težko podobo sopare: s kamnom, ki te ubije, če boš v belem prostoru samo nihal. / Zato se spomni, hitro se spomni, kaj si sanjal! Je bila v tebi kroglasta kovina ali oster les? Je bila v grozi izrečena beseda pridevnik? glagol? ali veznik, ki lahko v živost poveže mrtvi in mrtvi svet?

absolút(um) Imenujmo nikoli najdeno besedo drugače, imenujmo jo *mir*; vse kar razumemo pod izrekom *življenje*, živi svoj *nemir*. / Drevo raste iz groze, hiša iz ognja, telo je toplo zaradi pregrete krvi, solza kane iz sreče in usta se odpro, kadar se ne morejo odpreti oči. / Oblikovati smo se naučili od žitne ravnice: klas je absolutnost pšenične rasti! Teža je v zrnu. / V zrnu je strah. Upanje je v zemlji. V zemlji je milijone teles! V telesu so usta in v ustih je molk. // Spregovoriti? Darovati ledvico besede? komu? Je smrt pobožnejša kot življenje? Je vzrok? / *Je hrepenenje*. Je živalska vrsta, ki nas zmore zamenjati in spremeniti: v psa, konja, kokoš, opico, ribo, v ilovico ... Kaj bi želel biti?

abstrákcija Kje je tetiva loka, Kandinsky? V čigav trebuh si bil namenjen? / Obesiti na vejo sonca oranžno žogo, da skozi preluknjano ponjavo vzpluje obraz čolna med črne škrge. / Kako žabje zelena je stegenica moškega, ki na pravne odgovore daje življenjska vprašanja; koliko prečrtov prenese sužnja obraza -, toliko gledaliških stolov je napolnjenih s pričakovanjem ob zatemnjeni besedi. / In: Ne, gospod, ne čutim rdečega petelina, njegovega kljuna ne vidim, slišim pa prasketanje netila v zrcalnih očeh misli. / Vasilij Kandinsky, lok zmeraj strelja glasbo - v mrzle, barvne lise pesmi.

absúrd Ko so križali prvega, so ga pribili na les s koničastim kamnom. Bradati človek je takoj potihnil, ni dolgo ječal za svojo idejo. / Ko so križali drugič, so noge človeka zvezali z liano. Močno deževje ga je pralo prvo noč, a vozlov ni zmeščalo. / Tretjič so križali z žebli in bodečo krono. Bradata bit jim je vse odpustila, a rje ni

bilo, / da bi zmogla popustiti skoba njegovih rok,
penja čez nartne kosti njegovih nog ... / Noge, roke
in vrat četrtega mučenca so pripeli na križ z belimi
rutami, vendar njegovo telo ni bilo nikoli pov-
zdignjeno k nebu. // Danes križajo drugače: brez
vrvi, brez koničastega kamna ali liane, brez žebeljev
in bodeče krone; križani se srečujejo: z belimi
robci, s penjami, skobami; srečujejo se, kdo med
njimi je bolj slaven, kdo med njimi nosi globljo
rano; z Življenjem so si na ti, kakor smo si mi s
Smrtjo.

Tri bolezni

afazija Če pride kdaj nadme nemost jezika,
ostaneta telesu živa še jezik oči in jezik rok. /
Drevo nima oči, samo polglasno kvišku raste, in
kamen nima rok, zdrobljen je do velikega in
manjšega molka. / V nekem času je vse govorilo,
tišina je šepetala, blebetala je nemost, od roke do
ognja, od škrge do perutnice in iz tolmunca do
planjave so šla narečja razumljivega jezika. / A
glej, koliko smrti je v teh jezikih! Molk pobira vse,
kar zna govoriti. / Katero čutilo, kateri ud je jezik,
ki dvigne žalostno besedo nad veselo in sploh
besedo?

agonija Pravijo, da si bela in utrujena, da
si trenutni navdih razpoloženja mesene biti, da si
zmeraj zmagoslavna in krvi naveličana. / Spoznal
sem te v vrtcu, najlepša deklica si bila, in kakor se
otročič zaljubi v drugega otročiča, sem se dotaknil
tvojega barvnega srca. / Pravijo, da si osamljena
kot življenje. Si bela kot nepopisani papir, si bela
kot nezgaženi sneg? / Ko sem te prvič prijel za

roko, te nisem več izpustil. Tri dni te ni bilo v šolo, ko sem ti dal prvi poljub. / Pravijo, da imaš ostro koso. Bo takoj glavca preč? Daj, da ne bom predolgo hropel! / prijazna bodi, ki sem ti podoknice pel. / Če ti umiraš, umiram jaz; kar prazni in redči, zmeraj izprazni dvoje, troje življenj. / Vedno sem zmerjal tvojo lepoto, Smrt, / in skozi sovraštvo postal tvoj ljubimec. / Držim te za roko, držiš me za roko: naj čutim, kam ponikne tresavica, kam se izteče grenki med z naših ustnic. / Nikoli ne bom ljubil z goloto okostja, kar bom oplodil, bom oplodil z goloto živega telesa. A ližem ti prst, ranjen od brušenja kose. / Pa kaj, kakšna premoč si, smrt?! Zmeraj si bila bedni fizični delavec! Nikomur ne izkoplješ dovolj globoke jame, Smrt! Poserje te vsako perutničasto življenje! Pohodi te molk, gosti te pa ne nobeno veselje. / Ne izpusti še mojih rok, prelij vame do konca svoje življenje! Naj te še zadnjikrat izpijem in z nepopisano rjuho pokrijem. / Kako globoko je morje življenja, kako velika je veka, ki ga zapre. / Pravijo, da si bela in utrujena, da si trenutni navdih razpoloženja. Kakor spočetje, kakor življenje življenja - tako smrt Smrti in pričakovanje pričakovanja. / Svetloba teme in tema svetlobe. Temnost, črnina najtemnejšega. Ljubosumnost do življenja, ljubosumnost do belega. / Nikoli ... se še nisem ... ljubil ... / z belo goloto ... trupla.

áhasverstvo Ta naša zelena dežela je samo ena trava velikega travnika (želel bi, da ostane nepokošena), in vselej je primerjava z drugimi zemljevidi sveta. Od vsepovsod ji prinašamo prah, bleščice in ahasverske bolezni, a nikakršen greh ni, nositi v žepih prst in trave z neke druge zemlje in se morda kdaj vrniti spet sem v srcu delfina. / Kadar so tvoje oči lačne sveta, pojdi! Poišči ta svet radovednega otroka in si ga odreži kolikor

hočeš. Nekaj začimb sveta je znanih, druge boš moral sam poiskati; nekatere ti bodo pomešale čute, veliko jih ne boš nikoli odkril - nihče se nikoli ne dotakne vsega. // Kadar boš še v tem življenju osamljen in žalosten, se sprehodi po večernem Pigalu, tam prespi noč ali dve in se zaljubi v razuzdano veselje. / Kadar te bo ravnodušnost spraševala, od kod tvoje ravnovesje, pojdi na jug Grčije nabirat starodavne kamne in vonjat obrežno mivko. / - Stare Aleksandrije ne boš našel nikjer, stara Aleksandrija je zapisana v aleksandrincih spomina, tako kot Itaka. / In kadar se boš hotel prepričati o dvomu, naj tvoje oči poiščejo vatikansko baziliko. / Zmeraj si še enkrat v življenju zaželi obiskati Benetke in prespi tam v pogledu na vodi. / Če te bodo kdaj potne sanje zbudile polresnično, si se sprehodil skozi šok Dalijeve Španije. / Šepetanje o politiki ter argumentiranje z rokopisom osvobajajočega romana sta samo en dan in ena noč Prage. / Kadar bo treba zares razmisliti o novi domovini, izberi za razmislek mrzli Labrador, da ti kje druge solze ne opečejo srca, da ti kje druge solze ne zbrisejo oči. / Samo kratkotrajno srečo boš izpolnil, če se boš iz Portorika preselil v Salt Like City. In samo radovedno pismo bo brez tebe odpotovalo v Tampico. / Ne vem, ali bo Gvatemala še kdaj razmnožila rdečo raso za obiranje bombaža. / Je Krištof Kolumb odkril Kolumbijo? Bogota je polna srečnih mulatov: beli ljudje kupčujejo z nafto, mestici dvigujejo ceno koruzi. / Pogumno se je v mladosti izgubiti v tropsko rast na porečju Amazonke. Brazilski otrok pogleda vsak dan to najmogočnejšo reko na svetu - modro nebo Amazonke, in je srečen med nebom in nebom. // Kako mehka je argentinska pampa, večni izseljenec in zdomec? Buenos Aires je srce, kjer iz središča gromozanske ploščine kroga pol stoletja ne najdeš

do svojega pravega doma! Vnuk v Mendози in pravnuk v Rio Gallegosu razumeta slovensko in špansko. // Črna Afrika je v duši angelsko bela. / Kar ni voda v Egiptu, je puščava. Nikjer drugje ni tako veličastno postavljenih obeliskov smrti: faraonskih smrti - piramidastih življenj. Natakni bela pokrivala, daleč je od privida do vode Nila. / Svilnata Kitajska je polna riža. Tam je sto in sto kilometrov dolgi zid utrujal svobodo in kljuboval Džingiskanu. / Reci Rusija! Vdahni Kremelj! Je središče nečesa velikega, a tu res ne more biti središče sveta. / Koliko si bil star, ko si sploh prvič slišal za Litvo, Estonijo ...? Zmeraj smo bili slabi učenci zemljepisa, zmeraj manjše dežele oblikujejo in prevpijejo svet. / Kaj je srednja Evropa, kamor vsi hitimo? Bo tam narodu bolje? Bo tam posluh za tvoj čivkajoči jezik? / Ne zameri se niti Valoncem niti Flamcem, kadar potuješ po Belgiji. Steklarski suvenir je premalo, kar boš od tod odnesel svoji ljubi. / Nemčija je plavolasa in Berlinski zid je bil zidan z rdečo malto. Kant in Hegel sta pred poginom rešila eno Nemčijo in vse Nemčije. Mozart je koncertiral na Dunaju in Wagner je germanskemu ljudstvu blažil strelne rane. Veliki sin nemške matere je bil Goethe, Velika Nemčija diha z orlovskim ponosom. / Madžarsko si boš morda zapomnil po bajki iz Bakonjskega gozda. Na hrbtu ciganskega konja jezdi srce po zelenih pustah. // Poljska, Poljska! Od katerega do katerega polja, od katere do katere pozabe in od katerega do katerega molka? Ki si prenočila štiristo tisoč Židov, ki ti je svet dolžan štiristo tisoč ljubezni. - Varšava vsem očetom jezikov odpira vrata in v Katowicah zaradi nemirnih in neznanih bolečin (kraj črnih deponij) preminjajo največji prijatelji pesnikov. // - In kje je zares tvoja krvna dežela? / Če jo po obodu in počez prehodim, se naučim govoriti deset in več jezikov. / Ne ustraši

se temperamentne Italije in ne obupaj pri Trstu,
 če prihajaš s te strani k meni, in na avstrijskem
 Koroškem mimogrede poišči Gosposvetsko polje.
 / - In tam je tvoja krvna dežela? / Ne, moja krvna
 dežela je Balkan. - Bitola, Skopje, Uroševac, Dur-
 mitor, Beograd, Sombor, Sarajevo, Dubrovnik,
 Vukovar, Zagreb ... povsod živijo moji južni bratje
 - kako naj rečem - ostanki, trupla moje domovine.
 // V najsevernejši solzi balkanskega obraza bivam,
 iz najjužnejše balkanske kaplje krvi je moja domo-
 vina. // Pridi na slovenski Kras, pridi v vinorodne
 Slovenske gorice; obleci nase primorsko sol, obuj
 dolenjske škornje; zaljubi se v Prekmurje, gorenj-
 sko, koroško in štajersko zemljo; pridi v mojo
 deželo, če o življenju najgloblje premišluješ in ne
 več - kam naprej?

- *Ne bo umrlo, kar je danes ostalo brez imena.*

aksióm Noč se ti daljša, dan se nam krajša
 (v budnih očeh bedi določilo Zemlje); tema bo
 poimenovala, kar je brez imena videla svetloba,
 noč je že od dneva daljša. *Ne bo umrlo, kar ostaja
 brez imena.* / Vem za besedo in za rumeno son-
 čnico vem; rad bi jo v temni hiši imel, sončnico
 rumeno, in zanjo besedo, preden ji sončni obraz
 zakrije večer. So lahko imena dneva žalostna in
 temna kakor jutranje luči, ki smo jih pozabili
 ugasniti? Pijane zvezde na večernem nebu so
 disidenti naših dni. - Biti oddaljen in oddahnjen
 od naših dni! / - Dolgo sem že s smrtjo narazen,
 o njej že dolgo ne govorim; včeraj sem vedel pravo
 besedo, danes na sprehod ne grem: *Ne bo umrlo,
 kar je danes ostalo brez imena.* / Danes je ves dan
 deževno, premóčen bi bil v vsako besedo, če bi
 šel ven. / Kadar slovarim belo tišino, zapahnem

pred vrata glasna nasprotja. Kadar bom slovaril dejansko zemljo in njegovo človeško obtežilo, se bom naselil pri tebi - v podjetju hrupa. / Kadar si prideta črno in belo nasproti, je med njima ogenj brez prave ljubezni. Pismenka na belem papirju je tujek - beli papir bruha, beli papir bruha ... Kako se pravzaprav v mukah spočenja novo življenje. / Naj bo spočeta beseda, naj zraste zarodek! Obdrži in nosi jo v sebi, da bo dobila podobo tvojega grla. / V telesu se bo vse zgodilo, tudi ljubezen, *ne bo umrlo, kar je danes ostalo brez imena*. Belo telo je postalo okroglo, okroglo ... Glej, v soncu je, da bo rodilo! / Je tako z besedo, belo drobnico jezika? Je rojstvo luč dneva ali kresnica noči? / Dolgo sem že s smrtjo narazen, o njej že dolgo ne govorim, a govorim, pogovarjam se z belo tišino, dokler sončnega obraza ne zakrije melanholični večer: *Ne bo umrlo, kar je danes ostalo brez imena*.

akvájrij Za dan slovenske državnosti sem nekemu spoštovanemu gospodu odnesel v poklon akvarijsko ribico. Spoštovani gospod ima velike zasluge za to, da moja poezija ne ostaja docela anonimna in da njen avtor ne bi bil tako hudičevo reven. / Riba je bila potočna, ulovljena ročno in z že omenjenim namenom; ni pobegnila iz med dlani zajete vode, ko sem podražil vaški potok. / Namen drobnega ulova ni bil idiličen, idilika se mora odrekljivo umakniti iz nemira pesmi. / Kako se je spoštovani mecen razveselil majhnega migetajočega bitjeca: *O, darilo? Darilo ali prošnja?* - Žrtev, sem rekel, a ostal povsem neslišen. *Odrekanje in odstranitev najmehkejše sredice nojega srca*, sem rekel, a iz ust ni prišlo. / - *Kar akvoj jo spustiva k jati*, si je ukazal spoštovani

mecen. - *Kar takoj*, sem se strinjal. - *No, če se tudi vi strinjate ...* Izpustil je moje darilo v svojo intimno hišo, vzel z akvarijske mizice zloženi bel prt in si vanj obrisal zmočene roke. Nato je prt zopet natančno zložil in ga položil na obredno mizo. Noge mize so upodabljale ribe z odprtimi usti, tudi ročaj predalnika je imel obliko ribe; stene njegove hiše so bile polne akvarelov in zgolj akvarelov s pomirjujočimi motivi. V mecenovo hišo ni niti s kapljo vdiral voda realnosti. / Riba je bila nekaj časa v svojem novem zajetju omrtvičena, kar lebdela je, nato jo je naenkrat sunkovito prešinilo in prvič se je dotaknila steklene stene. - *Zmeraj oživijo, neživljenjska pasivnost je zaradi temperaturne spremembe, zaradi podnebja, bi lahko rekli ...* Moja riba je bila potočna in v veliki tekoči vodi je bilo poprej njeno življenje. / Spoštovani gospod pa je bil ves ginjen; poravnal si je ovratnik srajce, nekoliko nagnil glavo na desno in s pomilovanjem opazoval, kaj zna mlada sladkovodna riba. / - *Vidite, kako drugačna od drugih je, različno poreklo, drugačna vera v življenje ... Popolna različnost! Popolnost sredi popolnosti.* / Sredi svetlega bivalnega prostora bogate hiše je nekoliko privzdignjeno stala ogromna steklena posoda in v njej voda, voda ... mehurčki in barve. Barve v tej vodi so bile bitja. / - *Akvarij me tako čudovito pomirja, je rekel bogati mož, ribe me notranje plemenitijo, nekakšna vez med nami in nekim drugim svetom so, kakor naši starodavni predniki ... Morda pa so res ribe naši predniki. A niso, ker preveč dvomimo v to. Kadar preveč dvomimo, je resničnost zmeraj druga.* / Z dna steklene hiše se je dvigalo hranljivo zelenje. Vse ostale ribe v stekleni hiši so bile večje od moje - zdaj njegove ribe, vse veliko bolj udomačene, manj prestrašene. / Drobnost kamenje je pomešano med akvarijsko rastlinje. V stekleni hiši daje vse videz naravnega in to naju pomirja in

opravičuje pred ribjimi pogledi. - *Vidite, vsaka riba potrebuje najmanj dva litra vode, sicer premine. To je tako kot v premajhnem prostoru. In vsaka moja riba ima več kot dva litra vode. Vem, kaj pomeni ribja svoboda, zato ima vsaka moja riba najmanj pet litrov vode. Vaše darilo jim pravzaprav zmanjšuje dovolj svoboden prostor v vodi.* / *Koreninice so plavale po zastekljeni vodi, premagovala jih je težnost, padale so in se znova dvigale na površje. Mož je drobil rjavo pogačo nad vodo, ribe so se požrešno zaganjale v drobtinice, ki so jim deževale z neba.* - *To zeleno je za ribe kisik, me je s prstom poučil umirjeni mož, in tole črno so ličinke, ribje meso, mi je spet pokazal s prstom. V tej hiši so naseljene morske in potočne ribe, mi je zaupal, in morske često pohrustajo one potočne. To je kakor v našem življenju, močnejši pohrustajo šibkejše. Šibkost je zmeraj hrana, moč je preživetje. Saj res, kako pa živite vi? Pišete kaj novega, seveda pišete, kako bi živeli brez tega, če se spoznate na to, me je vprašal, si hitro sam odgovoril in me počasi odslavljal.* - *Res ste mi naredili drobno veselje, prijatelj, mi je trikrat zapored rekel pri vratih. Res ste mi naredili drobno veselje ... Pesniki znate in ribe vedo, je še rekel. //* - *Šibkost je zmeraj hrana in moč je preživetje, sem napisal v naslov pesmi, a iz ust ni prišlo.*

alárm Nprekinjeno je zatulilo v tvojem telesu, bitje s pljuči, zdaj je vroči strpnosti razneslo jušno skledo, zdaj bo jedilna žlica postala militantno orožje; pero je skrhan meč, pero je skrhan meč ... Tinta - opojno barvilo sveta ne zmore poganjati težkih gosenic neprebojnega tanka. Biti patetičen proti koncu dvajsetega stoletja, to pomeni, skriti svoje prsi pred popačenim kvazi-jezikom vojne. Imeti slutnjo pomeni, imeti rad stari svet: imeti rad romantično in realistično

domovino; tak svet, da je skozinskoz led in na obzorju ulovljivo nasprotje! / A tako težke in temne besede se vračajo v jezik mojega naroda, da se sprašujem, če je to še sploh narod mojega jezika. Jezik ni nič kriv, jezik je večni poganjek drevesa, ki smolnato joče, dokler ga ne pokonča roka. Roka! Zmeraj neka roka ukazuje pijanim soldatom jezika. / Naše besede so že imele veliko svobodo: govorili smo jih glasno od prividno zlatega oltarja do vzglavlja sladke prostitutke, jeziku je bilo dovoljeno odmevati v grla sprave, bil je svetel čas, ko so travmo ljudi in travmo časa znale odhrometi bele, preproste besede (in v njihovih srcih pomenljivi zven). Besede, mrtve ste, dokler samo folklorno požete! / Neprekinjeno tuli v tvojem telesu, bitje s pljuči, in moj jezik ne pozna zdravilne besede. Kar smo imenovali z besedami čudovitih in neznanih pojavov, so zdaj besede grozovitih prikazni in živo pred nami. / Jezik, v hudo vojno greš, dolgo že ni bilo v mojem jeziku tako temno, tako krvavo. Biti vojak proti koncu dvajsetega stoletja, to pomeni, klati se s krvjo jezika.

alegorija Sanjal sem naslednjo alegorijo. Mož prekrižanih rok je imel pred seboj tehtnico. V njeni levi skodelici je bila odprta bela knjiga in v desni skodelici prižgana jamska svetilka. Tehtano se je nagnilo na levi in mož je bil začuden. / Skodelico z rudarsko svetilko je dodatno obtežil z velikim kosom rjavega premoga, a skodelica z belo knjigo je bila še vedno težja. Mož je razmišljal, zakaj je premog tako lahak, lažji od drobne knjige, in pristavil k jamski svetilki in h kosu premoga še tri pralne stroje in dva barvna televizorja. A glej zakletost! O zakoni fizike, kako lahko drobna knjiga pretehta premog, pralne stroje in televizorje, vso to silno težo? / Vzel je torej mož

to drobno čudežno knjigo v roke, izgubljala se mu je med prsti, in jo pričel prebirati. Govorila je ... o premogu, jamskih svetilkah, o pralnih strojih in barvnih televizorjih. / Mož prekrizanih rok je imel pred seboj tehtnico in v njeni levi skodelici je bila odprta bela knjiga.

aluminij Noben živ človek na tem svetu ni jeklen, najtrdnejša kovina, ki jo kdajkoli dosežemo z druženjem naših teles, je aluminij: iz lahkotnih snovi je naše spanje, sanje so iz mehkega lesa in budno bivanje je iz lipovine - tako kot znamenje rezbarjenega boga v kotu verne hiše. / Težko bi nosili telo iz težje kovine, kot je aluminij, nesrečni bi bili pod drugačno kožo. Aluminijasto telo je z lahkoto prebojno, a iz nobene rane ne krvavi, aluminijasto telo ne čuti, ne boli, aluminij nima rase. / Aluminij je zamenjal naše ilovnato stvarstvo, aluminij nas greje z nemirno toploto, nismo si zaslužili bolj veličastne kovine, ko smo se pregrešili zoper les in ilovico. / Iz aluminijastih teles odteka porodna voda, aluminij ne bo odstranil duše, pod zemljo se bomo iz aluminija povrnili v aluminij. // Ne morem se privaditi na tvoje vse drugače ranljivo telo, ki mi ga prinašaš in daruješ iz novega sveta: vsi dotiki imajo srebrn sijaj in poljubi plehnato odmevajo. / Zaprisežen ilovici bi jutri rad legel k njenemu naturnemu spremenjenju, kajti prah sem bil tu in prah naj postanem, kadar mi tvoje aluminijaste roke v otrplost prestrašeni vek potisnejo v dno.

ambivalénca Ti pa na belem krizantemnem cvetu živiš! in si tema mojega sprehoda. Najbolj približljuba na mojem vrtu si zvečer, bela mrliška roža. / Ljubiš mrliča in poljubljaš se z njimi: kako različno smo umrli, kako enako smo živeli; ti pa na belem krizantemnem cvetu živiš in

si najbolj priljubljena na mojem vrtu ... / Zmeraj pol dneva ljubimo in pol dneva sovražimo. S teboj pijemo, žalost, in s teboj se objemamo, veselje! Je ta kozarec grenkobe tvoj ali moj, si ga po žejnih požirkih deliva? / V grlu domujeta dva jezika. Jezik, ki hodi blebetavo s teboj, ki ga hitiš govoriti, da ga vsega izgovoriš; ki ga utapljaš v grlu, ki ga utopiš v eni sami zamolčani besedi in posadiš belo krizantemo nad njim, najbolj priljubljeno rožo na tvojem vrtu. - In jezik, ki hodi nemo skozi tebe in ga z molkom nikoli ne dogovoriš; ki se zagozdi v tihih predelih, kjer bivajo smisli; jezik, ki ima oči stare kot zemlja in v njih trepljajoč pogled za teboj.

améba Če se premaknem samo za milimeter, že porušim sveti ritem soneta ... / Preden je prišla železnica iz Rainhilla na slovenska tla, je Matija Čop - prvi slovenski kretničar -, z našim jezikom že položil prve kilometre težkih tirov. Železnica je odslej oblikovala večino potovanj po tirih sonetov. / Fikcija: Čop ni nikoli od blizu videl parne lokomotive, nikoli se ni peljal z vlakom po železni cesti. Po gmajnah in skozi planine je polagal jeklene tire, da se po njih pripelje pesnik in odpelje k neznani znano besedo. / Garaško delo, ko so k nam bile speljane prve proge, radost v očeh, gledati utečene vagone ... Soneti so se pričeli voziti; sprva posamično, kmalu v ciklih, in za praznik je prisopihalo petnajst vagonov, v zadnjem s kurjavo. / Čopova železna cesta je zganila meščanski in literarni svet, pripeljala je Danteja, Petrarca, Camõesa, vozila je trohejski in jambizirani svet. / Dante, Petrarca, Camões in Shakespeare niso nikoli od blizu videli parne lokomotive, nikoli se niso peljali z vlakom po železni cesti, a njihovi vagoni so tovorili in prevažali zlahtno obliko soneta. / Včasih kakšen vlak iztiri, iztirijo vagoni ... Če se premaknem samo za milimeter, iztirim literarni

svet in porušim sveti ritem soneta. / Dokler bodo vlaki, bodo soneti glušeče brlizgali skozi belo pokrajino - pokrajino enkratnih, nedoločljivih in neulovljivih oblik.

amnezija Živi smo od spomina do spomina in kadar spomin zbledi, umre življenje barve. - V zibeli nama prozoren obraz pove definicijo spomina, pozabiva ta obraz, ker sva začetek lastnega spomina. / Glasu ni bilo na začetku spomina in spomin je že zrasel od prvega obraza. / Kako daleč nazaj je že, ko sva prvič videla kri, prvič videla nebo, temo, zvezde ... in tam nekje - nad ljudmi, živalmi in predmeti - deževne oblake. / Vse, kar sva kdaj skozi okna oči videla, vse, kar sva kdaj prinesla skozi vrata v hišo biti, skozi usta in skozi ušesa, vse se odzove na klic po imenu, če mu le nisva pozabila imena.

ámok Je v zveri človek, je v človeku zver. Je v blaznosti prikazen, je prikazen blazna. Je zemlja od krvi vlažna, je vlaga od krvi. Je koža vreča enega telesa, je golo telo. / Je golo telo brez vreče ali brez kože? Je zver v človeku brez oči? So oči brez človeka zver? / Pijanost, ki žvižga in bliska, pijanost, ki pije kri. Tema, ki je ni odpočila svetloba. Iz slepih ust izrjavani jezik. Ubitje po bitju. Ena mrtva in ena živa kri. - Renči, renči, v krvavi rosi srp leži. / Je blazna moč lahko še močnejša. Je lahko zemlja vlažnejša od krvi. Je mrtva kri mrtva. Je izruvano grlo, ko divji amok na krvavem srpu zaspi.

amputácija Roke obešajo perilo, prsti listajo časopis, noge se sprehajajo po obrežju in glava lebdi v ravnovesju čutil. Moško spolovilo prebada soparni večer in hrani zvočni dražljaj v telesu

ženske. / Žensko telo se sklanja in s kosi perila dosega vrh. Njene roke so drobne, niso več dekliške, skrivnostno dišijo in čas utrujenosti je že v njih. / Ženske roke so maternica rojevajočih gibov, z dlanmi rodijo vzglavje otrokovemu večeru. Roke odpirajo in zapirajo vrata, roke snamejo težka vrata s tečajev, roke so razgaljene veje svetlobe. Roke: skodelica vročega mleka ne more brez njih. // Prsti listajo časopis, časopis piše o grozi. Težki moški prsti se sprehajajo po ženski koži, prsti odštevajo denar, prsti objemajo prste znane roke. / Prsti držijo nalivnik in ubogajo čutilo. Z enim prstom roke odkrijemo desetino sveta. // Noge se sprehajajo po jezerskem obrežju. Svoboda je, priti sem. Noge so perutnice, noge so krila, noge so galop, prihajanje in odhajanje je v njih. - Kako naj brez nog, kako naj brez rok odidem na vrh življenja! // Glava lebdi v ravnovesju čutil: na veliki površini je posajeno življenje; / zvočni dražljaj hodi od zemlje do zemlje, od vode do zemlje, od vode do zraka. Kako opojno diši pomladni večer, / kako se žabi škrge spreminjajo v pljuča. Na ustnice lega sladka rosa, po strehah trav je mokrota. / Čutilo ugodja spi v tihi rasti dojenčka, čutilo bolečine bedi, a zdaj ne more preglasiti razsvetljenega molka. / Pet čutil živi v eni glavi in izven kroga vidnih zvezd prebivajo tri plemena: primitivno pleme srca, kanibalsko pleme spolovila in čuteče pleme iluzije.

B

- Jod je moja rojstna barva.

bábilon Z mojim jezikom ne prideš več v Deveto deželo. A jezik, naredim ti tak stolp - do neba, da se bodo mladeniči vzpenjali nanj, skakali z njega in se ubijali. Dekleta, ljubice, bodo zaljubljeno zrle v sesute obraze; oči njihovih ubitih mladeničev bodo govorile: "*Imam te rad, imam te rad. S stolpa - izpod neba skočim zate, da ti dokažem svojo ljubezen!*" / Jezik je iz treh svetov: iz zemlje Videnega in iz zemlje Razumljenega, iz neba Slišanega in iz neba Slutenega ter iz pekla Izrekljivega in Dojenega iz pekla. Jezik je sin Jezika, ki ga še nismo spoznali; samo verujemo vanj - v slepo besedo tolažnika. / V našem jeziku je vse izrekljivo, kar je minljiva vrednota sveta. A izrekljivo v nasprotnosti blišča? Govori tak jezik slutnja z neba? Bo dojno mleko tako izrekljivo za zemljo v prividu, za danes nerazumljivo glasilko v krvavi roki sveta? / Jezik, zmanjkuje ti ravnotežja! Jezik, zmanjkuje ti duše! Naredim ti tak stolp - do neba, da se bodo mladeniči vzpenjali nanj, skakali z njega in kričali v zamolčanih jezikih. Jezik, imam te rad in ti z vetrom darujem binkoštno rženo klasje!

bacíl Ti nisi prijatelj, a imaš v meni svoje telo. V mojem telesu načrtuješ veliko rojstvo, v mojem telesu uriš silno vojsko. Ti nisi prijatelj, a imaš v meni svoje telo. / Sleherni tvoj gib je vsiljiva bolečina, sleherni moj gib je naseljena bolečina. / Premikam se in si želim selitve. Tvoje telo ljubosumno prerašča moje telo, moje roke ti bodo dale dišeče venčne liste. Premikam se in si želim selitve. / Zrasel sem do rumene višine zrna, a vse

je zraslo više, više; spregovorilo je, kar je govorilo v meni in ne bo več raslo. Zrasel sem do rumene višine zrna.

bága Ko si se ti rodil, se je tvoj ded že spoprijaznil z življenjem. Kako to vem? Najmanj dvajset let naštejem tvojemu očetu in petindvajset let prištejem tvojemu dedu. Tvoj oče je bil zelo mlad, ko te je spočel, in vsi otroci si želijo mlade starše. Nikoli ne boš starejši od svojega očeta in dedova stara бага ti bo smrdela, dokler se ne boš spoprijaznil z življenjem. // Baga, izdimljena prva in zadnja resnica življenja. V njenem vonju je telo neuslišane želje. Če je žensko telo, je mrtvo. Če je živo telo, je ponavljanje zvokov. / Prvič je življenje skrivnostno, umazati se moraš z njim. Prihajajo in odhajajo ženske, moški odhajajo v mlin. V bistvu je v prvem življenju velika sreča že jutro, če se zbudiš z njim. / Drugo življenje traja, traja ... Ne veš več, kaj bi z njim. Zmeraj isto stikalo - in luč, če spiš v pijanem ogledalu. Vse zvoke poznaš: ni te strah groze; pojénja, pojénja ta veter z gore, smrt je brezoblični hrast. V drugem življenju je še resnično! mehko žensko telo: znajo do njega slepi dotiki in čuti še niso dosegli njenega dna. / Tretje življenje je pasje. Polno gluhot je v njem. Strah te je groze, strah te je vetra, strah te je izdimljene bage, nič več življenja ni v njej. / Vem, ko si se ti rodil, se je tvoj ded že spoprijaznil z življenjem. Ni prižgal več pipe, po stari bagi je smrdel in nisi več silil na njegovo rajsko koleno.

bajonét (Od 2. avgusta 1985 do 12. septembra 1986 sem v Zemunu kot vojaški obveznik služil jugoslovanskemu bajonetu. To je vsa moja militariistična bibliografija. Močno obžalujem: ni se dalo sklicevati na pero - na brezorožje besed v nobeni pesmi.) / - Mir je bil. Oblekli so me v težko vojaško

telo. Vpregli so me v puško in mi nasadili nanjo oster bajonet. Med cev in kopito puške so me vpeli. Dali so mi vodo in mi vlili strah v gobec. / - Mir je bil. Strah se je pretakal v meni kakor divja pijanost. Strah, ne bojazljivost. // Nekoč smo zopet imeli klavsko vajo. Vsi blazni smo divjali po zreli lubenični ravnici. Tulili smo kakor klane živali in zabadali z bajoneti sovražni svet - noseče žensko telo dozorele poljščine. / Sladka kri lubenic je brizgala naokrog, brizgala po naših rokah in nam zlepljala prste. Sladka kri nam je brizgala v žejna in zaripla lica. Ostri noži so prebadali in razkosavali sovražni svet. / Žrtev je bila žilava. Odskakovala je, se kotalila in prepogibala pod sunkovitimi udarci in izurjenimi vbodi. Ni se hotela zlomiti. Ni se hotela vdati. Ni pokazala takoj sladke krvi. Ni in ni se hotela zlomiti. Ni se pustila posoliti po globokih ranah. Dolgo se je upirala! / Ni bilo lahko z ubitega telesa sleči zelenih cunj. Ni bilo lahko skrempiti z njenih okrvavljenih oblin še zmeraj gladke kože in jo nato posiliti v telo najbolj krvave sredice. In jo nato razstoteriti. In jo nato razklati v ritmu preklinjajoče besede - vojaške himne - da se je od slehernega delčka rdečega mesa ločilo prvobitno moško seme - *sve u pičku materinu!* / Mir je bil. - *Nikoli še nisem videl tako krvavega polja!* je ob pogledu na pobito njivo zamišljeno rekel naš major. - Nikoli prej (niti poslej) nisem pojedel toliko lubenic. Mir je bil.

balkánstvo (*Moj prostor, moj Balkan je razpisal natečaj za balkansko himno. Napisal sem jo. Sedaj jo pišiljam na naslov Balkanske akademije znanosti in umetnosti in pričakujem poštarja ali policaja ...*) - / Pokliči vraga k jutranji večerji, naredili si bomo buržujski dan! Svinjsko, goveje, ovčje bomo žrli, črno vino, žgano, hašiš in katran! / Pingvinast smoking si obleče peder, rajska ženska!

ki je samo formalno poročena; negovana bedresa objemajo telesa, skrita v temi. / - Mi smo diplomirali iz balkanstva, balkanstvo je vera, balkanstvo je svet! / Mi smo veselje in mi smo svoboda. Kakšna kultura!? Kaj ti bo sonet?! Mi smo diplomirali iz balkanstva, balkanstvo je vera, balkanstvo je svet!

bárva - I - Pesnik naivec sem in *jod je moja rojstna barva*: očetove oči - kovinsko sijajne, temno rjavi lasje - in žalost po materi sivo črne barve. / Jaz ne, a oče in mati znata živeti samo s samostalniki: jutro, nebo; dan, večer, noč ... Ne vem, kako ju družijo molčeče čustvo; kako življenje brez glagolov kliče k življenju, kako se brez njih prežene tema? / Izpovedujem se v času, ko vsi še živimo - ob vrču glagola biti! / Se življenje izraža z manjšalicami? in v njem vse ostudno in nezaželeno z njenim nasprotjem? Pred smrt bom postavil ločilce! Na zemljo pišem s krvjo, a zemlja piše čez mene in moje z vijugo. - / Bojim se teh rdečih kavk lektur: nikoli ne znam prav napisati življenja. A pred blede barvo? *Smrt* bom postavil ločilce! Ločilce, vprašljivo in nesporno znamenje sedanjikovega časa. - II - *Belina je maternica vseh barv!* Najprej si bel, še prej je spočetje belo, in če si deček, si še dolgo potem v belem razcvetu. / Belo barvo hitro stopijo pisane barve: zeleni čevlji, rdeče kape, modre palerine, oranžne žoge, in če si deklica punčka, mora biti ljubezenski dnevnik vijolično ovit. / Barve? Nastajajo, kipijo in zorijo s človekom. Prižigajo se in ugašajo kakor luči. / Pride z leti, da je življenje krvavo in ves čas rdeče kot kri, pride v srce že nekje v maju, da je temnopolto v obrazu po golem telesu spet belo; pride z leti, da je belo sivo, da je sivo črno in črno spet belo.

bastárd Hvala ti, novo pokolenje, ki me boš prevpilo v svojem molku in me v lastni izkušnji darovalo svojim očem. Hvala ti, življenje, ki se še pojavljaš z zgovornimi bastardi. / Pokolenje, ki boš razumelo, življenje, ki se boš ponovilo: / Ni skrivnosti in ni vrat, pod kožo ni nobene finte. Le nabrežje nezgovornosti je, kot bi ga kropila voda reke. In iz te vode je vse: slepe oči ribe, / razumnost planktona in samota struge. Bil sem vse: molk in izkušnja, zgovornost in nezgovornost, bil sem skrivnost in kropljenje, bil sem samota in rak samook.

bégati Beganje še ni pravo begunstvo. Beganje je zaradi vročine v vročerkvnem telesu: kadar v njem ne najdemo vozla, kadar se izgubimo zunaj vrvi telesa. / Kdor išče, ta bo večni. In najdeni je pogubljen. / Tako premine rosa. Svetloba ponikne. Odprta kri potemni. Telo se priliči najdenemu telesu. Kača spremeni podobo v izsušeno vrv. / - Kadar sem v zmoti, sem s telesom v središču težkih vozlov. Nekje nečesa več ni. Nekje drugje se bodo prikazali iskani obraz, iskani čas in iskano iskanje. A drugače: z vzorcem spomina, s prehitro temo za ljubezen. / Nekje je nekaj bilo. Odtavalo je s svetom odstranitve. / Hodiš po tem, kar je bilo. Prišepetano ti je iskanje. In prideš tja, kjer je nekoč bilo in danes več ni. Kjer živi najdeno oko, priličeno iskanemu telesu. Ki bo pogubljeno s šepetanjem ravnice nad vozli, ki bo pogubljeno v zanki mrmrajoče vrvi. Ki bo iskano oko. Ki je najdeno telo.

begúnstvo Kadar otrok na koncu pravljice joče in hiti po sledi tulečih volčjih glasov. Kadar v mrtvo podobo dragega telesa roke presajajo lastno žilo in z njo meso preostalega življenja. / Ko

je jezik v ustih šepetajoč in nem, ko je jezik v prsih
 zgovoren od krvavih poljubov. / Takrat v *neki po-
 razbežani deželi* - ki kakor največjo svetinjo skriva
 svoje pravo ime - v silnem vetru pojejo mlini: raz-
 bežala so se zrna, mlinarji so pobegnili. V očeh
 se budi rodbinski nagon. Pokopano in zagrebljeno
 vstaja. Hodi po rumenih poljih, roji po znanih
 mestih: mehkost se dotika dišečnosti, vse se pri-
 bližuje odmevni sredici. / - Tam smo bili. *Tam* je
 nekje daleč, če je sploh še kje. Tam je bilo vroče,
 svetlo in temno. Tam smo govorili drugače. / Tu
 je za nas pretemno, presvetlo in prevroče. *Tu* ni
tam; tu otrok na koncu pravlјice joče. Tam strašno
 trpi pastir - brez drobnice, ki bi jo moral zbrati. /
 - Razkropljen in bel je večer. V lunini ječi moram
 o soncu ponoči molčati. Tu je jezična konica jezika
 se (ne)usmiljeno poljublja z menoj.

Bela usta

bél Bela mati in bela domovina sta me
 učili razumeti besede, da jih bom govoril, ko bom
 spregovoril. / O *beli besedi* sem veliko slišal. Bele
 so bile naše plenice, bela je bila očetova nedeljska
 srajca in rjuhe so bile v večini srečanj z menoj
 bele. // Bela je otroška sol in iz sveto belega vzhaja
 bela kristjanska hostija. / Telo moje matere je belo
 in prsi moje ljubezni so neposončeno bele. / Hiša,
 v kateri sem bival in bivam, je bela. Nekoč je dro-
 bovje udomačene živali ležalo na gnoju in v nekaj
 dneh postalo belo kot zimski sneg. / Bela je kri-
 zantema na grobu prijatelja naše besede in naše
 rumene kosti postanejo mrtvo bele. / Zmeraj ko
 mi je bilo najbolj hudo, sem šel k reki in držal beli
 lokvanj v rokah. / Ko pričnemo iskati srečo v
 nekem slovenskem kraju, srečamo tam belega

laboda na plitvem obodu sanj, in ko se zapremo v neko bolno notranjo samoto, je zunaj nas živa le še bela ovca. // Pol sveta je belega in v njem so rane dolgo bele. Bele je pol moje svobode na belem papirju in neizgovorjeno bel je vsak molk. / Vdajna zastava je bela in srce kozmonavta, ki se nikoli več ne vrne na Zemljo, postane belo. Vsak naš trenutek je bil prejšnji trenutek bel. / Bela angelska podoba bedi nad našimi večeri, kruh je pokrit z belim prtom in rodovitna prst je na jesen obhajilno bela. // Kdor pride zemlji pod povrhnjico, ta ve, kaj pomeni njena bela tišina. / Bezeg raste na belem dvoru ljubezni, bele reke tečejo skozi nas in nam skozi beli indigo namnožujejo življenje. Leta in leta se žejno dotikamo belega vrča, strah nas je belih psov in belih zvonov, kadar udarijo z belimi biči. - [LMO]

beséda (1) Beseda, to je vse, kar potrebujem v hiši biti. Mati je rekla: »*Ta beseda je grda in je ni lepo govoriti.*« Rekel sem tisto besedo in dobil prvi poljub zanjo in rekel sem še veliko besed, a ni bilo več poljubov. / Zaradi besed živimo, besede odpirajo in zapirajo vrata. Zaradi besed so vojne in vojne so iz besed. / Toliko besed je oddojila moja domovina, da ji nihče ne more iztrgati jezika iz ust! Tudi ti si belo srce besede in njen avguštinski podplat. / Beseda je mlada vdova in zmeraj meri ljubezen za prostor in čas. / Tudi živali smo dolžni besedo. Besede so poimenovale živi in mrtvi svet okrog nas; vemo, kaj je kača in vemo, da je nekje svet praživali. / Velikokrat beseda ne gre iz ust in to je beseda hipnega molka. Takrat se neizrekljivega dotaknemo z besedo iz oči, kakor je razumljiva pot pogrebnemu konju. / Beseda je bila prvotno božje orodje za sekanje človeških glav, kasneje je postala orožje za urejanje vati-kanskih gredic. / Beseda je rdeči izvid anatomije

telesa. / *Vesolje je veselje*, beseda s tremi *e*-ji! / Trije samostalniki ob glagolu že tvorijo podobo realnosti. Brez glagola ni resničnosti in resničnost brez glagola ni etična. Vsaka etika brez glagola *biti* je dekadentna. / Človek sliši besedo, kakršna je beseda sama na sebi in jo spozna, ko ga beseda zasliši. Govoriti z besedami, péti šanson. / Ednina besede, beseda v množini. // Govoriti jezik večpomenske besede, govoriti besede lirskega narečja, besedo intimista. - [LMO]

- Bič je iz *biti* rojena beseda.

beséda (2) Ki si čar, ki si najčistejša zvestoba! Na konec sveta potujem s teboj. Beseda, ki nisi dar, ki nisi oltar, ki si najdenje zvona. H krstu poimenovanja potujem s teboj. / Holcarji smo sredi divje poseke besed, neizrečeno jutro nas dramí v kristale. / Celulozno bled je ta svet, in kdor ga dojame ... - Na, vržem ti polno prgišče besed! Pojej vsaj to, kar je še včeraj bilo lačno telo besed. - Kot da bi si pesniki odstranili maternico! / Beseda, ki si nekoč bila bog, iz tvoje tišine v svojo tišino potujem. Videl sem tvoj mladostni obraz in krstil zanj besedo. Zmeraj bom oblekel dva para belih perutnic: enega za pogrebe, drugega za rojstvo besed.

bezèg Bezeg je moja najmočnejša vera v živi naravi. Bezeg je moj spomin, rodbinska retrospektiva in spoštljivo utelešenje. / Edina črno-bela fotografija, na kateri sem sploh kdaj spoznal podobo materinega očeta, je bila narejena v bližini

španskega bezga. Beli bezgov razcvet se boči na tej fotografiji nad dedovo nasmejano podobo in iz enega samega belega cveta znam razbrati njegov odpoklic iz življenja. / Bezeg očetovega očeta se je belil na kmetih, na rahli vzpetini skozi globačo, na trdi in nasmejani zemlji. Mlade neveste so odhajale iz te hiše in bela nevesta je stopila v bezgovo hišo očetovega očeta. Kadar se je rodil otrok, so ga odnesli h krstu mimo bezga ob hiši in v tem bezgovem grmu so nesle kure velika oranžna jajca. Kadar so odnesli iz hiše očetovega očeta človeka k nebeški luči, se je bezeg čudno zganil. Ta bezeg še stoji tam in se iz poletja v poletje zmladletno košati. V hiši že dolgo ni več nikogar, v bezgov grm je nekdo prislonil star okvir in bezgova veja je vanj ujeta podoba. / Na bezgovem cvetu je umrla materina mama in tesno pri grobu očetove matere raste beli grm. / Bezeg združuje in združil je mojo mater z mojim očetom. Ni bilo velikih rož, a bezeg je bil ob poti na njeno planino in skozi gozd do njegovega belega moškega srca. / In kakor se odpira bezgov razcet, se na veje obešajo rojstva: bezgov cvet brata, moj cvet in zaljubljeni bezeg Njenih rok. / Bezeg je moj beli prijatelj, njemu sem se zmeraj iskreno izpovedal. Bezeg je judeževski in spokorniški cvet. / Naj bo bezeg moj edini bog in z bezgom naj bo zgovorna moja zadnja njiva. - [LMO]

bič Dolgo sem zamenjeval besedi *bič* in *bit*. Biču je oče rekel *gajžla*, o biti ni rekel nikoli nič. / Kjer so doma konji, je človek manj zgovoren. Konji bi radi drugam, ven iz staje, in človek ne bi rad govoril samo v jeziku prhkega sena. / Bič je usekal konja in konj je zdirjal na to besedo. Bit je

ljubila bit, kar je zmeraj pomenilo samo besedo. / Slišal sem, kako bič poje. Dotaknil sem se črnega jermena. Kakor mišica, kakor tetiva. Kakor črni pas iz bele kože. / Bič se je zmeraj dvignil z gromkim glasom in rekel: "Švrk!" Ni zmozel drugačnega zvoka. Samo zvok, ki rani, sicer tišina. / Bič je dvonožna jeza, bič je v biti krvav. / Iz vsega, kar biva - iz vsega, kar je bit, lahko naredimo bič. Bič je bil palica belim poganom in črnim kristjanom. Bič je bit. Bit je udarec. Bit je jeza. Bit je prho seno. / *Bič je iz biti rojena beseda.* Žensko in moško telo spočenjata bit. Bit ne more brez biča. Bič je silno telo. / Joj, krasta se odpira pod bičem! Joj, rana je odprta nad bivanjem!

bístvo Naredili smo si majhen praznik (otroci, starši, stari starši, svakinja in tast), naredili smo si veliko veselje. Sedli smo na lesene klopi, za belo plastično mizo, na sveže pokošen travnik pred hišo in se šli dolgočasno igro, ki se imenuje pogovor o naših življenjih. / Stare oči so božale, kako rastejo otroci, in najmlajše oči so neučakano zrle, kdaj bodo na žaru pečene postrvi. *Postrvi!* futer vseh vernih. / V življenju je najpomembnejše *vreme!* Enkrat sije *sonce*, drugič pada *sneg*, a oboje je še kako pomembno za biologijo in kemijo našega počutja. In kdor je revmatik, kar naprej napoveduje *dež*. *Paradižnik je to leto povsem segnil.* *Solata gnije.* *Grozdje bo kislo.* In *kadarkoli si damo delati trajno, je potem tako močan veter.* Psiha! Nima oči, a ima močne obrvi. / Stare oči božajo poglede mladih oči. Gledam svet, kakršen je. Šele ko mi bo umrl *oče*, bom znal prav pisati *pesmi*. *Materina smrt bo roman.* In *rojstvo otrok bo slikanica.* Ne vem, če si sploh želim pisati. Gledam svet, kakršen je. In na žaru so končno pečene postrvi.

bít Pred milijoni let sem napisal pesem o *biti in biču*. Iz tiste pesmi vem dvoje: *Bit je bič in rana je odprta nad bivanjem*. / Pred milijoni let sem bil turoben; čas ni spremenil besed in bit ni odvrгла kožuha pomenov. / Strašni glagoli izri-sujejo resnico. Vračamo čase, ki jih nismo živeli. Obdobja, vsa podobna beli, krotki čredi, so tre-buščki, vampi in noseče krogla časa. / Pred mili-joni let sem napisal pesem o biti in biču. Moj na-rod še ima tisto reko, ki te v metuzalemskost po-stara. Ko se v njej zmočiš (z roko, ного, z jutra-njim obrazom), se tvoja bit preseli k ničū. Poslej združuješ v eno vse žalostno in vse veselo. Bit je mit. Usta se približujejo kristalu.

brezbárvje Pripoveduj mi o mehki, pri-poveduj mi o srcu in pticah! Prenesi v moj svet Noetove živali; vse verjamem, kar je skrito za be-sedo. / Tvoja roka se dotika mojih pljuč (še vedno sva, dihanje brez zrna); pijano zreva v oblake, kjer so sanje. Pod lučjo je molk, v jeziku je brezbarvje. / Tvoja roka reši vsak utrinek svetle barve in tvoji prsti češejo spanje. / V najinem dnevu je zvezdna-ta noč, v mojih besedah sta mir in iskanje. Ko bodo zvezde pregnale najin dan, bom znova zazrt v enobarvno kvantanje.

C

- *V ljudeh ...*

césta Pa poglejva, ljuba žalost, kako po svetu obešajo veselje; zaradi česa je dan bedenje, kaj je od Plavta še ostalo ... / Slovenec še vedno riga smeh pod čitalniškim kozolcem! Pleh je pleh - izluknjan za črnó pečeni kostanj. / - Smeh je starejši od žalosti in žalost nima svoje hiše. - Kaj je najbolj žalostno in kdaj je najbolj veselo? Stodstotno žalostno je brezdomovinstvo poezije. Vesel je čas prijetne vznemirjenosti in praznična krona nasmeha v otroško spočiti duši. / - Žalost ima svoj drn in strn. Žalost je najgloblji klic iz goščave, ki jo poznaš in jo boš enkrat v življenju zagotovo še videl. / Njeno vlažno globel takoj prepoznaš. Tja se zavleče, kdor prihaja z ostrih robov izgubljenega sveta. Nikoli se ne zaljubiš v to lice! A je telo, ki nima hiše. / - Veseli se, veseli! Smej se! Išči praznično krono - tako pač razumeš svetlobo nasmeha. Zaradi preutrujenega bivanja med nami se veselje spreminja v tesnobo. *V ljudeh* je enkrat eno, drugič ono drugo - v enih žalostno veselje (z okni, vrati), v drugih manj vesela žalost (z najglobljim klicanjem, z vlago). Zaradi tega je dan bedenje. Plavt se oglašá v goščavi.

cíničnost Nasmeh popolne odtujenosti, ki odgovarjaš pogledu grenkobe (da svet ni lep). Ne dohitiš žalosti in v hišo velikega veselja ne boš nikoli vstopil. / Nasmeh, spremeni barvo svoje žalostne odtujenosti, odpotuj v veselo utrujenost sveta! / Tam se ti bodo zravnale ustnice, ki si jim dal neizmerljivo svobodo gibov. Tam se bo ohladila vroča podtalnica, pod drhtečo kožo. V

poljubu bo skrit arzenik. / Ustnice, velika je vaša svoboda gibov, zato ne potujte v krogu. Svet je izmišljen za kvadrat! / Kadar se usta odpro za utrujeno besedo, je beseda že odšla. Ustnice so ji odpahnila vrata v nasmeh grenkobe (da svet ni lep). V ustih prebiva bog.

cípa - I. - Znova sem prišel k Tebi - k sovraštvu in poželjivosti moškega spola -; a zmeraj dotaknjen, razgaljen in ljubljen, kakor da ti gradiš veselje v imenu Očeta. / Jaz sem tu, da bom izgubljen in poljubljen; kjer se me bo dotaknila mehka roka vročih strasti in me skozi zatemnjeno slast popeljala k prepadnim enjambementom in rimam sveta. / Ti si tu, kamor prihajajo na preizkušnjo moške zvestobe; dišiš in omamljaš in me skozi zatemnjeno slast popelješ na konec strasti. / Še vedno ista muka: zdaj si, potem te več ni, izmenljiva vesoljnost dotika. - II. - Ljubezen, ki so te preganjali v imenu Boga, beseda ljubezni, ki si opismenjevala razum mojega naroda, dotikam se tvojega bistva, na tvoji zemlji poganjam. / V človeku, v telesu, v krvi in duši je težka kovina - teža za nerazumljivost in nerazumnost očesa. Oko vidi, telo samo bleja in čuti. Oko je sinje in žametno, telo pa je tresoče in žalostno. / Dotikam se žalosti, dotikam se žameta. Ljubezen je gola, življenje pa je oblečeno in zapeto pod vrat. / Koža, po kateri potujem, plavam pod njo in počivam na njeni rodovitni delti. Moram izreči ime za tvoje telo: *To tvoje telo*.

civilíst Ki sem do golega slekel svoje telo - in se približal vodi globoke reke. Ki sem v zrcalni vodi poljubil svoje telo - in oblekel irhovinasto samoto. Ki sem razgalil svoje težko telo - in dozorl v čvrste perutnice: v prhutanje, v šum ravnice,

v zvok pozavne, v senco, ki jo nerazumljivo zleže-
jo lisice. - (Četudi se je braniš in bojiš, te včasih
izsledi - življenje sladke rime in preganjane oblike.)
/ Šinjel, kuta, talar, politikova noša in prisilni jopič
- vse je isto. Vse drami in famozno vpije. Metafore
so izpraznile klišejsko gnezdo - iz mladega gnezda
so popadali simboli. / Z davnega pisma sem od-
lepil znamko, žigosano v neznanem kraju; zdaj je
pismo belo, golo; pozabil bom podobo tega kraja.
/ Bil sem praznično oblečen, v modro srajco druž-
be, zdaj sem nag. V mojih popoldanskih oblačilih
so se pozibavali labodi; v bele srajce so bili oble-
čeni večerni sprehodi mojih nog ... O sledi mojih
rok, kako dotiki zmerjajo čutenje! / Zdaj sem nag
sredi družbenega reda, razgaljen kakor rojstvo
segrevam zrak. Sleherna cunja omejuje svobodo.
Sonet je vera; jamb je poklek; vojaški plašč je
okorela toplota na zatilju; talar deli belo hostijo
in prerokuje temo; politиковo oblačilo je sešito iz
svečanega namiznega prta, nanj so s strahom pa-
dale drobtine od naših ust, vanj je bila, ko je bilo
oblačilo še prt, vtkana pesem rok. Prisilni jopič
pohabi perutnice, a pod njim si nag. Sleherna cu-
nja opredeljuje samoto. / Civilist živi nag, v težki
sapi spočet pod ravnim trebuhom. - Onkraj vseh
oblačil je življenje noro, o kako sladko noro! (slog,
ki je za naš jezik še neulovljiv).

crédo Kjer je revščina duha prezrta, tam
je komaj pokopališče sveto. Tam je jama. Globoka
in črna. Tam so žile sonca odprte, tam je mehka
noč izkrvavela. / Ozri se v modrino nad seboj.
Ko boš zatemnjen, svetloba ne bo pozabila nate.
V vsaki kaplji naj bo s teboj visoko zrenje: Molk je
dober. - Nauči se vsakršne molčečnosti, ne pod-
pisuj se z ječanjem, in boš spet zgovoren. Molk
piše besednjak nežnosti, vendar vseh nežnosti ne
bo mogel nikoli zamolčati. / Na zatemnjenem

nebu praznuje krvavi mesec, edino, kar ni v našem življenju igra. *Igra*, ta je sveta, presunljivi začetek in radostni konec. / Spoznaj začetek reke in izpij njen izvir. Nižje ob porečju boš nemočen. In tisti mesec nad teboj? Se boš igri odrekel? Raje se nauči spet igrati; ne odhajaj iz večnega stvarjenja; samo prikloni se, počepni k pesku, k zemlji, pomanjšaj se in se prični igrati. // Resničen sem, kadar sem žalosten. Za vrati žalosti je vse bolj veselo. Žalost ima svilen obraz. Žalost slavi z blede zastavo. Pod njo omagujem. Samogovor brez dialoga. - To je poglavje molčanja. To so plenice besed. To so oblačila igranja. Omagaš, da se lahko spet ozreš v modrino nad seboj. Svetloba ni pozabila nate. Nežnost se je od nekod prikradla. / Kjer je revščina duha prezrta, zmagujejo igre z žogo. Bledica je darežljiva podlaga za iskano besedo. Kakor zastava, kakor praznik na nebu. Razlikujemo se po urah zgovornosti in desetletjih molčanja. Ko postane molk zgovornejši, zaplapola nova zastava. Zaradi nežnosti, ki ne more ostati zamolčana. / V tem bledežu živimo. Surovo nas vpenja primež časa. Za krikom je tišina, ki osvobaja. Za osvobojenjem je beli čas, ki kopni in odhaja. // Moja pisava pozna globoko gaz od skepse do molka. Sam sredi monotone tišine sem najbolj speven. Neslišna žalost sem v vseh prividnih dimenzijah. / Ko bom led, ne bom več rana. Srečnež si, ki ti zaledeni sok bolečine v ledeno kri. / Oči so izbrale sivo barvo zajče kože. Telo je izbralo čutenje preplašenosti. / Romantično srce je podivjalo v zaprtem prostoru. Polglasno in tišje se me dotika pasijonska igra o utrujenem obrazu, in vendar samo igra. Igra o presunljivem rojstvu. / Opazujem se kot izliv snovi, kot smer premika, kot gibljivi del nekoristnega predmeta. / To je bila žalost, ki te je dvignila iz samote. Skepsa te je ogrnila s hladnim jutrom. Molc te je pokrnil s toplim večerom.

Igra ni pozabila nate. / Poljubi rano, ki se še ni razprla. Ranjeno telo se bo naslonilo nate in te bo podprlo. Zraslo bo gričevje. V jutranji zarji ga boš opazoval; žalostno oko bo strto in življenje bo odprto nastežaj. / Tako opismenjujemo kri, da bi žalost med nami prešla in umrla, da bi se življenje tlenju odstrlo. / Življenje - igra vseh iger, zgovornost nad vsemi zgovornostmi, in vendar igra. / Bil sem otrok in bil sem ednina. Bil sem igra, ki je skopnela na pesku. Bil sem zatemnjeno telo, zdaj sem svetlobi odstrta dvojina. Sva še telo? in izrekava: "Neminljivo!" / Na leskove veje obešava praznične srajce. Rodbinska usta šepetajo množinsko. Glava je legla v glavo in zatemnila ranjeno trto. Nikoli nisem bil množinsko telo. / Žalostna je zatemnitev dveh in žalost ni od vseh. / Ozri se v modrino nad seboj. Rosa ni pozabila nate - rosa ni pozabila name.

Amen.

Iz rkp. (1995)

AKCENTI

50. OBLETNICA ZMAGE NAD FAŠIZMOM

TOPOLŠICA 1945-1995

Spominska soba
"Kapitulacija 1945"

Iz slavnostnega govora
Ivana Dolničarja - Janošika

Iz slavnostnega govora
Jelka Kacina

9. maja 1945 je v Topolšici nemški generalpolkovnik Alexander Löhr, poveljnik armadne skupine E in poveljnik za Jugovzhod, podpisal kapitulacijo svojih enot.

S tem je bila uradno končana II. svetovna vojna na ozemljih jugovzhodne Evrope.

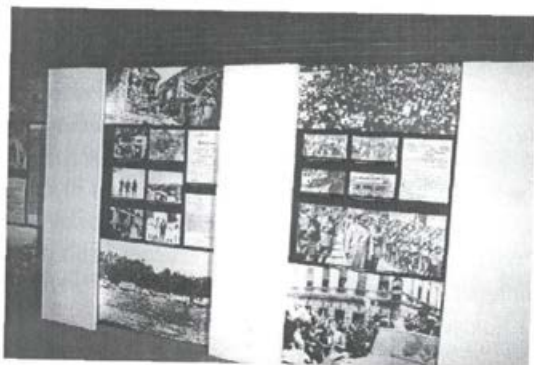
Državna spominska svečanost ob petdesetletnici zmage nad fašizmom je bila v Topolšici, 8. maja 1995.

S prireditve

Obisk predsednika R Slovenije Milana Kučana

Stara spominska soba

Nova spominska soba

Spoštovane soborke, spoštovani soborci ...

[...]

Menim, da je podpis kapitulacije v Topolšici in nato vdaja nemške jugovzhodne skupine armad prav gotovo najpomembnejši dogodek v sklepnem delu druge svetovne vojne na Slovenskem, čeprav na dan, ko se je vojna uradno že končala. Pri tem so brigade in partizanski odredi 4. operativne cone narodnoosvobodilne vojske Slovenije pri osvobajanju Koroške in nato pri zapiranju predodov v Avstriji imele pomembno vlogo in naloge, ki so jih pogumno in častno opravile. Vsi, ki smo v opravljanju teh nalog sodelovali, smo na to ponosni, vendar pa želimo, da sedanje in prihodnje generacije Slovencev ne bi bile nikoli več postavljene pred takšne ali podobne naloge in odgovornosti. Zato borci in udeleženci narodnoosvobodilnega boja 50. obletnico zmage nad fašizmom in nacizmom ter konca druge svetovne vojne zaznamujemo pod geslom: mir, svoboda, sožitje.

To so neprecenljive vrednote, ki se jih moramo dobro zavedati vsi in z dejanji prispevati njihovemu utrjevanju ne glede na razlike in nasprotja, ki so v preteklosti in bodo tudi v prihodnosti obstajale med ljudmi in narodi.

(Ivan Dolničar - Janošik)

Spoštovane tovarišice, spoštovani tovariši ...

[...]

Odločitev za upor je bila za mnoge pretežka in preveč tvegana. Pod vplivom močne okupatorske in cerkvene propagande so takrat mnogi zabredli v kvislinštvo, kakor ga je poimenovala Evropa in ki ga tudi danes ne mara. Vendar bo polstoletnico zmage praznovala v znamenju sprave - vendar ne sprave s fašistično ideologijo, kvislinštvom ali prirejeno zgodovino, temveč sprave in sožitja med ljudmi in narodi. Delitve in sovraštva med Slovenci iz medvojnega časa so bila v zadnjih desetletjih že v veliki meri presežena. Začela so se ponovno oživljati konec 80. let. Zato smo takrat podprli predloge Predsedstva Slovenije za narodno pomiritev, kasneje pa idejo sprave in sožitja, za sedanjost in prihodnost. Državljska pomiritev je pa dosežena s plebiscitarno odločitvijo Slovencev za samostojno in suvereno državo '90. leta.

Opravičili smo se za storjene krivice nedolžnim v vojnem metezu. Obsodili smo zunajsodno usmrnitev zajetih in vrnjenih domobrancev, v nasprotju s partizansko etiko in načeli.

Nam se pa kljub vsemu nenehno očita, da ne zmoremo zbrati toliko poguma, da kot partizanska generacija opravimo javno in pietetno obžalovanje in opravičilo za po vojni likvidirane domobrance in druge krivice, ki so bile storjene v imenu OF in NOB. Dan je predlog, da to storimo, a ne zato, ker tako pritiskajo bivši domobranci, ampak zaradi moralne higiene slovenskega ljudstva. To smo storili in sedaj se ne nameravamo nikomur več opravičevati. Zlasti pa ne za krvavo revolucijo, za državljansko vojno, za pobijanje ljudi samo zato, ker so bili verni, samo zato, ker so bili duhovniki, zato ker so bili zavedni Slovenci; za rušenje in požiganje cerkva, zato ker so cerkve, ne pa utrdbe domobrancev, in druga podobna obtoževanja, kajti vse to preprosto ni bilo res. Resnica je že dovolj dokazana in argumentirana. Ne mislimo se opravičevati nikomur za to, da smo bili v najtežjih in najusodnejših časih skupaj z Evropo na braniku evropske civilizacije, humanizma in slovenske usode, takrat, ko so tisti, ki se danes razglašajo za pravičneže in moralne zmagovalce, prisegli Hitlerju, da se bodo borili za njegovo Evropo.

[...]

Izročila našega zmagovitega narodnoosvobodilnega boja opozarjajo sedanje in bodoče generacije, da je nacionalne interese treba tudi v prihodnje braniti z vso odločnostjo. Narod si lahko zagotavlja suvereno in enakopravno mesto v svetu samo, če to svojo pripravljenost dokazuje z dejanji.

(Jelko Kacin)

PODPIS NEMŠKE KAPITULACIJE

Milan Ževart

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

**VDAJA V TOPOLŠICI
9. MAJA 1945**

Šaleška dolina v okviru slovenske Štajerske v letih 1941-1945 ni bila na obrobju dogajanj, saj sodi med tista območja slovenske Štajerske, kjer je bil odpor proti okupatorju najmočnejši. Že v prvih mesecih okupacije je prišlo na šaleškem območju do pomembnih dogodkov, med drugim do ustanovitve Štajerskega partizanskega bataljona v Plešivcu in do partizanskega napada na Šoštanj v noči na 8. oktober 1941, ki je imel velik odmev. Maja 1945 pa je prišlo v Topolšici do dogodka, ki je imel širši pomen.

V letu 1945 in predvsem ob koncu vojne je prišlo na območju 4. operativne cone NOV in POS oziroma Jugoslovanske armade (odslej tudi JA), ki je obsegala slovensko Štajersko, Koroško, Gorenjsko levo od Save in tudi Prekmurje, iz katerega je bil okupator preganjan že v začetku aprila 1945, do velikih koncentracij vojaških enot. Če upoštevamo bojevanje enot 4. operativne cone v letu 1945, je bilo do začetka maja težišče vojaških dogajanj v znatni meri na širšem šaleškem območju, kjer se je veliko zadrževal tudi štab cone. V začetku maja 1945 sta bila štaba 4. operativne cone in 14. udarne divizije s Tomšičevo brigado pri Sv. Andražu pod Goro Oljko, kjer je bila tedaj proslava četrte obletnice Osvobodilne fronte in 1. maja. Pri Sv. Andražu je štab cone dobil ukaz Glavnega štaba JA za Slovenijo, naj s 14. divizijo hitro krene na Koroško. Z glavnino 14. divizije je krenil na Koroško del štaba cone s komandantom Petrom Stantetom Skalo, del štaba cone s političnim komisarjem Matevžem Hacetom in načelnikom štaba Petrom Brajovićem ter z zaščitnim bataljonom pa je še ostal v Šaleški dolini. Ob kapitulaciji nemških oboroženih sil je ta del štaba, ki je ostal v Šaleški dolini, krenil iz Raven v Topolšico, kjer je potem prišlo do pogajanj in vdaje nemških enot oziroma nemške armadne skupine E.

Naj na kratko predstavimo širši okvir dogajanj, ki osvetljujejo kapitulacijo v Topolšici. Kljub temu da je bila vojna za nacistično Nemčijo že dolgo časa izgubljena, je Hitler podaljševal nesmiselni odpor in je od 6. do 15. marca 1945 na Madžarskem izvedel svojo poslednjo ofenzivo. V času sklepnega napada armad protihitlerjevske koalicije so se 25. aprila 1945

pri Torgauu ob Labi srečale ameriške in sovjetske enote. Območje, ki je bilo še pod kontrolo nacistične Nemčije, je bilo presekano na dva dela. Že pred tem so enote Rdeče armade 13. aprila zavzele Dunaj. 30. aprila se je v svojem bunkerju v Berlinu usmrtil Hitler, a vojne v Evropi še ni bilo konec. Proti-hitlerjevska koalicija je trdno vztrajala pri brezpogojni kapitulaciji Nemčije. Pred splošno kapitulacijo nemških oboroženih sil so bile delne kapitulacije posameznih posadk in enot, a velike vojaške skupine so se pred splošno kapitulacijo predajale le zahodnim zaveznikom, ne pa Rdeči in Jugoslovanski armadi, razen če v to niso bile prisiljene. Nekatere nemške enote so se proti omenjenima armadama bojevale še po splošni kapitulaciji. Dne 29. aprila je bila v Caserti podpisana kapitulacija skupine armad C, ki se je bojevala v severni Italiji. Ta vdaja je stopila v veljavo 2. maja; tega dne se je vdala Rdeči armadi tudi posadka Berlina. 4. maja so v operativnem štabu britanskega feldmaršala B. L. Montgomeryja pri Lünenburgu podpisali dokument o vdaji nemških enot v severozahodni Nemčiji, na Nizozemskem in Danskem, naslednjega dne pa se je v Haarau pri Münchnu predala skupina armad G, v Innsbrucku pa 19. nemška armada. Na Norveškem je bilo konec vojne 8. maja. 7. maja so nemške oborožene sile podpisale splošno kapitulacijo, in to v Reimsu, kjer je bil tedaj vrhovni štab generala D.D. Eisenhowerja. Določeno je bilo, da bo orožje na vseh frontah v Evropi utihnilo ponoči med 8. in 9. majem in da se morajo nemške enote predati nasproti stoječemu nasprotniku. V noči na 9. maj so v predmestju Berlina Karlhorstu uradno ratificirali brezpogojno kapitulacijo nemških oboroženih sil. Poveljnika skupin armad Sredina in Avstrija se Rdeči armadi tudi po podpisu splošne kapitulacije še nista hotela predati, a po bojih je bil do 12. maja odpor teh enot zlomljen. Zadnji boji druge svetovne vojne v Evropi pa so bili na slovenskem ozemlju oz. na območju 4. operativne cone. Velja omeniti, da je ob koncu vojne na slovenskem etničnem ozemlju delovalo osem zavezniških armad, in sicer: štiri jugoslovanske, dve sovjetski, bolgarska in angleška.

Sklepne operacije je Jugoslovanska armada, ki je tedaj sodila med največje armade v Evropi, izvajala tako, da so njene štiri armade prodirale čelno, v zaledju nemške fronte pa je

delovalo več njenih korpusov, med njimi dva slovenska ter enote 4. operativne cone. V zaledju nemške fronte se je torej najdlje bojevala Narodnoosvobodilna vojska Slovenije oz. slovenska armada, ki so jo prav ob koncu vojne ukinjali, njeno poveljstvo pa je bilo razpuščeno. Najpomembnejša enota 4. operativne cone - 14. divizija - je bila le kratek čas podrejena štabu 4. armade, nato pa je bila vključena v 3. armado JA.

Ob splošni vdaji nemških oboroženih sil so bile enote nemške armadne skupine E, ki so se jeseni 1944 pričele umikati iz Grčije prek Albanije, Makedonije, Črne gore in Bosne ter Hrvaške proti Sloveniji in se ves čas umika bojevale proti jugoslovanskim enotam. Ko je bila objavljena kapitulacija nemških oboroženih sil, so bile enote omenjene nemške armadne skupine še na ozemlju Hrvaške in Slovenije, in to zahodno od črte Varaždin-Zagreb-Karlovac. Tej skupini je poveljeval generalpolkovnik Alexander Löhr, ki je bil od konca marca 1945 tudi vrhovni poveljnik za jugovzhodno Evropo. Omeniti velja, da je bil Löhr poveljnik za jugovzhod že od 1. januarja do junija 1943. Od 25. aprila 1945 je bil Löhru podrejen tudi 97. korpus, ki je bil na območju Slovenskega primorja in Istre, od 6. maja pa so Löhru podredili tudi 2. tankovsko armado, ki ji je poveljeval general M. De Angelis. Za varovanje zaledja skupine armad E je bil zadolžen višji vodja SS in policije v 18. vojaškem okrožju E. Rösener, poleg tega pa so bile na Slovenskem tudi enote omenjenega vojaškega okrožja s sedežem v Salzburgu.

Löhrova vojska se je ob koncu vojne v Evropi znašla v zelo težavnem položaju, ker je do splošne nemške kapitulacije prišlo prej, kot je dosegla svoj cilj: preboj na Koroško in predajo Britancem. Löhr, ki so ga 5. aprila podredili generalfeldmaršalu A. Kesserlingu, je 5. maja namestil svoj štab na Polzeli. Prvotno je bil določen za začasno poveljniško mesto Löhrovega štaba Šoštanj. Dne 6. maja je Löhr na sestanku s Kesserlingom v Gradcu zvedel za bližnjo kapitulacijo nemških sil. Vojaška dogajanja so potekala tako, da je Löhrovi vojski ostal na voljo le ozek prostor za umik njegovih enot proti Avstriji, in to predvsem po Savinjski, Šaleški, Mislinjski in Mežiški dolini. Löhrov položaj je poslabšalo to, da je po hudih bojih v noči na 7. maj

moral podpisati predajo svojih enot poveljnik 97. korpusa general Kēbler, in to v Ilirski Bistrici. Lōhrov položaj pa je poslabšalo tudi to, da je v začetku maja na Koroško že prodrla glavnina 14. udarne divizije, tja pa so krenili še štirje odredi: Koroški, Kokrški, Jeseniško-bohinjski in motorizirani odred 4. armade JA. Zaradi bojev s 97. korpusom in drugih razlogov štab 4. armade na Koroško ni poslal večjih sil, kar je bilo prej predvideno. Z nepotrebno zamudo je poslal na Koroško svoje enote štab 3. armade JA. Prav 14. divizija je bila prva večja zavezniška enota, ki je prodrla v notranjost Koroške. Lōhrov štab je iskal rešitev iz težkega položaja tako, da je klical na slovensko ozemlje britanske enote in jih prosil, naj bi čimprej zasedle Trst in južno Avstrijo, a končno mu ni preostalo drugega, kot da se začne pogajati s predstavniki Jugoslovanske armade in s pogajanjmi skuša doseči umik svojih enot na Koroško in njihovo predajo britanskim enotam. Zato je Lōhr 8. maja svojim enotam ukazal, naj ob polnoči med 8. in 9. majem prenehajo z bojem, razen če bodo napadene, in jih hkrati obvestil, naj se ravna po navodilih pooblaščenih oficirjev vrhovnih poveljstev Jugoslovanske in Rdeče armade. Za svojega zastopnika pri pogajanjih z Rdečo armado je določil generala M. de Angelisa, za pogajanja z Britanci letalskega generala Felmyja, ki je tedaj poveljeval 34. korpusu, pogajanja s svojim glavnim nasprotnikom, s predstavniki Jugoslovanske armade, pa je prevzel sam. V okviru armadne skupine E je imel Lōhr na voljo eno bojno skupino in pet armadnih korpusov, in to bojno skupino Fischer, 15. kozaški konjeniški korpus, 15. in 21. planinski korpus ter 34. in 91. armadni korpus. Od 25. 4. 1945 je bil Lōhru podrejen še 97. korpus za posebno uporabo. Dne 6. maja 1945 pa je prišla pod Lōhrovo poveljstvo tudi 2. tankovska armada z 68. armadnim korpusom, 22. planinskim korpusom in 1. konjeniškim korpusom. Z Lōhrovo vojsko pa so se umikale še številne kvizlinške enote. Poveljnik 2. tankovske armade je s svojimi enotami na hitro zapustil svoje položaje na fronti ob Muri in na južnem robu Slovenskih goric in se po dolini Drave in severno od nje hitro umaknil v Avstrijo. Vrhovni poveljnik nemške vojske za jugovzhodno Evropo in vrhovni poveljnik skupine armad E Alexander Lōhr je s pismom pozval predstavnike Jugoslovanske

armade na pogajanja v svoj štab. Njegovo pismo je dobil politični komisar 14. divizije Ivan Dolničar Janošik, ki je bil tedaj s Šlandrovo in Zidanškovo brigado v Zgornji Savinjski dolini. Dolničar se je z Löhrom in delom njegovega štaba 9. maja sestel v Letušu. Tam je Löhr skušal doseči sporazum o tem, da bi njegove enote, potem ko bi oddale večji del svoje oborožitve in opreme, lahko nadaljevale umik proti Koroški. Pristal je na nadaljevanje pogajanj v štabu 4. operativne cone v Topolšici, kamor ga je spremljal Dolničar. Že pred tem je 9. maja dopoldne prišlo do spopadov med neko nemško divizijo in zaščitnim bataljonom 4. operativne cone pri Šoštanju in do pogajanj v Metlečah ter vdaje nemške divizije. V Šoštanju se je predala tudi posadka oklepnega vlaka.

Pri pogajanjih v Topolšici je bil pozno zvečer 9. maja dosežen sporazum in tedaj ali še malo kasneje so podpisali dokument v slovenščini in nemščini o tem, da morajo Löhrove enote izročiti orožje in opremo ter se ustaviti. Podpisali so torej listino o vdaji Löhrove vojske, ki sta jo sprejela politični komisar cone Matevž Hace in načelnik štaba cone Petar S. Brajović. Omenjena sta o kapitulaciji Löhra takoj obvestila štab JA za Slovenijo, in sicer takole: *"Danes je prišel v štab cone komandant jugovzhodne armade generaloberst Löhr s kompletnim štabom. V svoji armadi ima 700.000 mož ter je izvršil predajo svoje armade. Od teh je 300.000 na Spodnjem Štajerskem..."* - 10. maja je štab cone omenjenemu štabu sporočil, da Löhr sodi, da je Spodnja Štajerska premajhna za namestitev in prehrano 300.000 vojakov njegovih enot. Omeniti velja, da je Glavni štab Jugoslovanske armade za Slovenijo štab cone opozoril, naj s pisnim dokumentom potrdijo kapitulacijo Löhra in njegove vojske. Vsekakor sta tako Löhr kot nasprotna stran pri pogajanjih pretiravala pri navajanju svojih sil. Po podpisu akta o predaji so nemški oficirji skupaj s partizanskimi obveščali nemške enote o dogovoru v Topolšici. Löhrov štab je bil po podpisu akta o vdaji nameščen v Topolšici. Lahko bi rekli, da se tisti del štaba cone, ki je bil tam, le ni dovolj ukvarjal s problemi, ki jih je povzročila predaja velike množice nasprotnikovega vojaštva. Priznati pa je treba, da za urejevanje omenjenih problemov štab cone tudi ni imel kaj dosti časa in je to prepustil enotam, ki so

bile usmerjene proti Šaleški dolini.

Komandant 4. operativne cone Peter Stanete - Skala je tisti del svojega štaba, ki je bil v Topolšici, poklical na Koroško, kamor je le-ta z zaščitnim bataljonom odšel 11. maja. Tudi oficir, ki so ga pustili v Topolšici, je odšel v Ljubljano. Nadzor nad Löhrovim štabom je tako postal nepomemben. Löhr je menil, da v Topolšici nima pravega sogovornika. Tako se je zgodilo, da je Löhr 12. maja zapustil Topolšico in se z neko motorizirano enoto prebil v Bistrico pri Pliberku, ki je bila že prej določena za njegovo poveljniško mesto. V času, ko so se proti Šaleški dolini valile velike množice nemških in kvizlinških vojakov, tam ni bilo nobene večje slovenske operativne enote. Večje enote JA so hitele proti Šaleški dolini, a intervencija pri pobegu Löhrovega štaba je bila prepozna. Na Koroškem je Löhrov štab poiskal zvezo z Britanci in skušal doseči, da bi se vsaj del njegovih enot lahko predal njim. Angleži so bili le kratek čas pripravljeni sprejeti Löhra v svoje ujetništvo.

Löhrov odhod iz Topolšice je močno prizadel štab 4. operativne cone. Löhra so začeli mrzlično iskati in ga tudi našli. Na osnovi dejstva, da se je Löhr že predal v štabu 4. operativne cone, so ga Britanci izročili oficirjem te cone, ti pa so ga nato morali predati štabu 3. armade JA.

Löhrova predaja v Topolšici je bila, kljub temu da je bila opravljena v času, ko je že veljala splošna kapitulacija nemških oboroženih sil, zelo pomembna in enakovredna drugim delnim kapitulacijam velikih nemških vojaških skupin, ki smo jih omenili. Po svoje je bilo dogajanje v Topolšici nekaj izjemnega, saj je tam podpisal dokument o predaji poveljnik velike nemške vojske v slovenskem pokrajinskem štabu, ki ob predaji na kraju dogajanj ni imel na voljo kaj več od svojega zaščitnega bataljona. Kapitulacija v Topolšici je omogočila in bistveno pospešila razorožitev številnih enot skupine armad E; okoli 150.000 njenih vojakov je moralo v jugoslovansko ujetništvo, nekaj njenih enot se je prebilo na Koroško, tako tudi veliko pripadnikov kvizlinških enot, ki so jih Angleži potem predali JA. Pomena vdaje v Topolšici ne zmanjšuje dejstvo, da je po njej še prišlo do bojov in spopadov z nemškimi in kvizlinškimi enotami, ki so trajali do srede maja 1945.

Načelnik Löhrovega štaba E. Schmidt-Richberg, ki je tudi bil v jugoslovanskem ujetništvu, je v svoji knjigi o koncu bojev na Balkanu, v kateri je precej netočnih trditev, navedel vrsto razlogov za dejstvo, da so se enote skupine armad E bojevale do bridkega konca, in to hkrati skušal opravičiti s trditvijo, da je skupina armad E s svojim vztrajanjem v boju do konca jugoslovansko-komunističnim enotam onemogočila zasedbo jugovzhodne Avstrije in tako rešila za Avstrijo znatne dele Štajerske in Koroške. Ta trditev je brez osnove, saj so enote JA prodrle na Koroško in tudi v južno avstrijsko Štajersko. O mejah med Jugoslavijo in Avstrijo pa se je odločalo na drugih ravneh in pri tem boji skupine armad E niso imeli vloge. M. Rauchensteiner je v svoji knjigi o vojni v Avstriji 1945. leta navedel, da se okoli 150.000 vojakom armadne skupine E ni posrečil pravočasen prehod v britansko zasedbeno cono in so prišli v jugoslovansko ujetništvo. Rauchensteiner pa navaja tudi v bistvu netočen podatek, da se je Löhr predal 15. maja 1945 zjutraj kot ujetnik na razpolago štabu 4. operativne cone v Mariboru.

Naj na koncu ilustriramo dogajanja v Šaleški dolini v času kapitulacije nemških oboroženih sil z odlomki iz dnevnika učiteljice Marice Trobej, ki ga je pisala od 1941. do 1945. leta ter sodi med zelo pomembne vire za zgodovino Šaleške doline in tudi slovenske Štajerske za omenjeno obdobje.

Za 8. maj popoldne je Trobejeva v svoj dnevnik med drugim zapisala: *"Cel popoldan so se vile po cesti nepregledne množice vojaških avtomobilov, natrpanih vojaštva ... Že je legel mrak na zemljo ... Kar se zaslišijo strelj od vseh strani. Po celi dolini in gričih zagori nešteto kresov; kot bi se usule zvezde z neba ..."*

Za 9. maj beremo v dnevniku med drugim tole: *"Navsezgodaj nas zbudi streljanje. Mislili smo, da naši fantje z veseljem proslavljajo prvi dan v osvobojenem Šoštanju, a strelj, ki so prileteli skozi okno, nas kmalu prepričajo, da gre zaresno. Opazimo na cesti polno avtov oboroženega vojaštva, ki se je s streljanjem branilo pred razorožitvijo ... Pričnejo se pogajanja in koncem konca se švabi vdajo in odložijo orožje ... V Metlečah in Penku stoji nepregledna množica vozov in avtomobilov."*

Za 10. maj v dnevniku Trobejeve beremo med drugim tole: "*Narod hiti v cerkev. Čuje se po dolgih štirih letih slovenska beseda, slovensko petje. Njegova mehka duša je globoko ganjena. Ihtenje jih duši - solze radosti ga oblivajo, osvobojeni smo.*"

Trobejeva je tudi opisala, kako so bila prej skrbno obdelana polja v Šaleški dolini pomendrana, steptana in posuta z razno ropotijo, ki jo je odvrгла nemška armada. Menila je, da bo potrebno še dosti časa, preden bodo odstranjeni vsi sledovi vojne in si bo zemlja zopet opomogla.

OPOMBA O VIRIH IN LITERATURI

Od dokumentov, ki sem jih uporabil pri pisanju tega prispevka, naj navedem: *Povelje vrhovnega poveljnika za jugovzhodno Evropo in vrhovnega poveljnika skupine armad E. A. Löhra* z dne 8. 5. 1945, fotokopija je v Muzeju Velenje; *depeše oz. radijska sporočila štaba IV. operativne cone Glavnemu štabu JA za Slovenijo in Glavnega štaba JA za Slovenijo štabu 4. operativne cone*. Omenjene depeše so v Arhivu Republike Slovenije, Referat za dislocirane arhive (gre za bivša arhiva Instituta za novejšo zgodovino v Ljubljani in CK ZKS); Marica Trobej, Dnevnik, 23. in 24. zvezek, arhiv Muzeja Narodne osvoboditve Maribor (AMNOM). Dokumenta oziroma zapisnika o vdaji Löhra v Topolšici zgodovinarji še nismo imeli prilike videti. Vprašujemo se lahko, če ga nismo videli zaradi tega, ker se ni ohranil noben izvod, ali pa je dokument v kakem arhivu v Beogradu ali kje drugje. S tem v zvezi naj omenim, da v *Istoriji Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd 1985) kapitulacija v Topolšici ni omenjena, v slovenski izdaji (*Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, Ljubljana 1986) pa je. Upošteval sem tudi kar številna pričevanja o pogajanjih in dogajanjih v Letušu, Topolšici in Šoštanju, ki so bila objavljena, nekatera pa so v arhivih. Tako je npr. pričevanje Franca Stegnarja Kolumba, ki je ob osvoboditvi Šoštanja postal komandant tega mesta v AMNOM.

Naj navedem še izbor iz literature, ki sem jo uporabil: *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji*, Borec 1986. Gre za objavo referatov in razprav jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev pri okrogli mizi, ki je bila na Brdu pri Kranju decembra 1985. Za našo temo sta pomembna predvsem referat dr. Toneta Ferenca "*Predaja nemške vojske iz jugovzhodne Evrope. Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji*" in prispevek Ivana Dolničarja "*Pričevanje o nekaterih dogodkih ob sklepnih bojih za osvoboditev Jugoslavije*"; Peter S. Brajović, *Konec*

druge svetovne vojne v Sloveniji, Ljubljana 1977; isti, *Konačno oslobodjenje* (Sečanja i obrade), Zagreb 1983; Tone Ferenc, *Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije*, v: *Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana 1977; isti, *Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani*, Ljubljana 1985; isti, *Druga svetovna vojna se je končala v Sloveniji*, Koledar Prešernove družbe za leto 1995; Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977; isti, *Kapitulacija Nemčije*, v: *Enciklopedija Slovenije 4*; Franci Strle, *Veliki finale na Koroškem*, Ljubljana 1986; isti, *Burni dogodki ob zajetju Lohra*, Velenje 1980 (v tej brošuri je Strle objavil tiste opise iz svoje knjige *Veliki finale na Koroškem*, ki obravnavajo dogodke od 9. do 12. maja v Topolšici, Lohrov pobeg iz Topolšice in njegovo ponovno zajetje); Kosta Nadj, *Pobeda*, Zagreb 1980; *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939-1945*, Ljubljana 1982 (slovensko izdajo sta uredila dr. Tone Ferenc in dr. Milan Ževart); Erich Schmidt Richberg, *Der Endkampf auf dem Balkan. Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zur den Alpen*, Heidelberg 1955; Manfred Rauchensteiner, *Krieg in Österreich 1945*, Wien 1970.

MIRA PREGELJ

Milena Koren-Božiček

Galerija KC Ivana Napotnika Velenje

RETROSPEKTIVA MIRE PREGELJ

V Galeriji Kulturnega centra Ivana Napotnika in na Velenjskem gradu je bila do 16. decembra 1995 na ogled retrospektiva Mire Pregelj. Razstava v Velenju je bila najboljšežnejša predstavitev te slovenske slikarke doslej. Obsegala je 160 del, ki zajemajo pregled njenega ustvarjanja od diplomskega dela iz leta 1926 pa vse do leta 1965. Ob obletnici slikarkine smrti, 22. decembra 1995, je bil izbor slik prenesen v njeno rojstno hišo v Litiji, ob počastitvi slovenskega kulturnega praznika pa je bila razstava prenesena v Galerijo Gorenjskega muzeja Kranj.

Mira Pregelj je bila rojena 13. septembra 1905 v Litiji. V otroštvu se je njena družina večkrat selila. Po končani realki jo je oče vpisal na Akademijo za likovno umetnost v Zagrebu. En semester je Mira Pregelj opravila tudi v Beogradu, ker se je morala družina zaradi očetove nove službe spet seliti. Še ne enaindvajsetletna je končala akademijo. Oče ji je plačal polletno potovanje po Italiji. Največ se je zadrževala v Firencah in Rimu. Po vrnitvi je živela v Litiji.

*Miha Maleš: Mira Pregelj (1905-1966).
portretna fotografija*

Prvič je razstavljala v Jakopičevem paviljonu s Četrto generacijo leta 1928. Kar hitro je začela z bogato slikarsko produkcijo in tudi z udeležbo na skupinskih razstavah doma in po svetu. Samozavestno se je lotila različnih slikarskih tehnik in okoli leta 1930 poslikala litijsko cerkev ter rojstno hišo. Nekaj let kasneje je k poslikavi dodala še oltarne prte.

Po letu 1930 so njeni motivi zelo različni, izraz pa svo-

bodnejši. Pojavljajo se že stilizacije in omejevanje na bistvene vidne zaznave. Vse pogostejše so krajine v gvaših, za katere je še posebej značilen čutni odnos in ne realno stanje tega izraza. Dela so razpoloženske vsebine. Hkrati se pojavljajo slike na steklu, ki so sprva izrazito ploskovite, sčasoma pa dobijo robne konture, ki tako kot v drugih tehnikah označujejo specifikko slikanja Mire Pregelj. Slike na steklu z robno konturo spominjajo na vitraj, kontura pa s tem postaja njena manira. V takratnem času in tudi sicer je slikanje na steklo v slovenskem prostoru bolj znano med ljudskimi slikarji, Pregljeva pa je prav s stekli prestopila nivo te kvalitete in je z obsežnim opusom tudi upravičeno opozorila nase. Motivika je včasih nabožna, drugič posvetna. Slike matere z otrokom oziroma Marije z Jezusom so popolnoma posvetnega videza, le avreola kaže na sveto vsebino. Maloštevilni so motivi iz vojnega časa in še ti so nastali mnogo kasneje in bolj kot opomin.

Mira Pregelj se je skoraj dosledno udeleževala vseh pomembnejših razstav Društva likovnih umetnikov v domovini in po svetu. Zagotovo je potrebno omeniti razstavo Jugoslovanskega kiparstva in slikarstva v Londonu. V letu 1939 se je pridružila tudi v Ljubljani formiranemu klubu Lada, ki je ustvarjalce povezovala z idejo o združitvi slovanskih umetnikov.

V štiridesetih letih se je nekoliko več ukvarjala z grafiko, kar pa je bilo značilno tudi za druge ustvarjalce. To je očitno tudi pri njenem sopotniku in prijatelju Mihi Malešu. Skupaj so najprej izdali dve, leto kasneje pa še tretjo knjižico Prešernovih pesmi: *Strunam*, *Dekletam* in *Pod oknam*.

V povojnem obdobju tudi pri Pregljevi srečujemo socialistične motive, vendar pa so mnogo manj pogosti kot pri drugih angažiranih slikarjih.

Mnoge njene slike so izginile pod novimi nanosi barv. O njih le redkokdaj pričajo napisi na hrbtni strani, ki se nanašajo na sliko, ki je prekrita; med njimi je tudi veliko portretov. Razpoloženske slike s svojih kratkih potovanj v Ljubljano, Istro in Italijo je naslikala v ateljeju, prej pa jih je zabeležila v skicirki, ki jo je vedno nosila s seboj. Na osnovi skic je nastalo mnogo slik z enakim motivom, ki jih je spreminjala s koloritom in osebnimi

videnji. Zato zasledimo v istem in v različnih obdobjih toliko ponavljajočih se motivov.

Barve so v nekaterih obdobjih, predvsem pa med letoma 1955-57 izrazito temačne. Tudi tehnologija podlag je v tem času slaba, zato so ta dela zelo poškodovana. Barvna lestvica je skoraj monohromna. Prevladujejo rjavi, temno zeleni, črni in vijoličasti toni, ki jih s črno konturo zlije v mistificirano celoto. Ta pesimistični kolorit je nedvomno povezan z začetkom njene težke, neozdravljive bolezni. Ko je prešla prvo krizo, se tudi njeno slikarstvo prečisti. V nasprotju od pričakovanj je v tem času največ ustvarjala in razstavljala.

MUZIKANTJE, 1956, gvaš/papir, 24 x 40,8 cm

Z leti je dozorela v slikarko intenzivnega kolorita in sproščenih potez. Na začetku šestdesetih let njeno slikarstvo označujemo z barvnim realizmom, ki se odziva v sproščenih in zreduciranih zamahih čopiča z veliko beline in prosojnosti.

V njenem opusu so najpogostejše figuralne skupine, pokrajine in portreti. Med številnimi portreti pa ne najdemo avtoportreta.

Mira Pregelj je redkeje razstavljala samostojno, prvič šele leta 1953 - kar sedemindvajset let po diplomi. Tudi kasneje so sledili presledki kakšnega leta, vendar to ni bilo povezano s kontinuiteto njenega dela.

V interpretativnem svetu Mire Pregelj so združeni impresionistični utrinki, ki jih je uporabljala v materialnem prezentiranju pastoznih nanosov svetlobnih in optičnih zapisov; ekspresionizem v potezi in fovizem v značilni robni konturi. Mogoče je najti povezave med njenimi sopotniki in francoskimi fovisti, vendar je najopaznejša njena individualna vloga v slikanju figurálnih in krajinskih motivov v gvašu ter kombinirani tehniki, ki se zelo prepletata.

Njena sproščenost in neodvisnost od vseh omejevalnih in vplivnih oblik takratnega časa je nespremenjena tudi ob sedanjih vrednotenjih. Dela Mire Pregeljeve smemo uvrstiti v

V KAVARNI, ok. 1955, olje/steklo, 30 x 40 cm

izrazito modernistična in prenapolnjena z neizčrpno napetostjo ter notranjo energijo, ki se v skicozni in vehementni potezi združijo v suvereno podobo.

Pri obdelavi je bilo odkritih veliko del, ki jo v razvojnem smislu približujejo vidnim slovenskim umetnikom njenega in sedanjega časa. Mira Pregelj pa je s svojimi slikami živela sama in skoraj neopažena. Ta razstava jo je zagotovo obudila iz po-zabe, upam pa, da jo bo tudi približala ljubiteljem umetnosti, poznavalce pa opozorila na to slikarko, ki si gotovo zasluži več prostora vsaj v pregledih slovenskega slikarstva.

Mira Pregelj: Marija z otrokom I, skica s tušem, 13,4 x10,8 cm
Mira Pregelj: Marija z otrokom II, skica s tušem, 13,7 x10,8 cm
Mira Pregelj: Marija z otrokom III, skica s tušem, 13,7 x10,8 cm

MISCELLANEA (1995-1996)

PATINA

Damijan Kljajič

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

"VELEJČAN"

Humoristični list iz leta 1911

Za proučevanje preteklosti nekega kraja so zelo pomemben in dragocen vir časopisi, iz katerih se da poiskati marsikateri zanimiv podatek. Poleg osrednjih slovenskih časopisov, ki so pokrivali celoten teritorij današnje Slovenije (*Slovenski gospodar*, *Slovenski narod*, *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski poročevalec*, *Ljudska pravica*, *Delo*, *Večer* itd.), so zelo pomembni tudi lokalni časopisi, ki so poročali skoraj izključno le o lokalnih temah. Za Šaleško dolino nimamo podatkov, da bi pred drugo svetovno vojno redno izhajal lokalni časopis, tako da smo omejeni le na proučevanje osrednjeslovenskih časopisov. V naši neposredni bližini so v Celju izhajali različni časopisi, kot sta recimo *Nova doba* in *Deutsche Wacht*, ki so precej poročali tudi o dogajanjih v naših krajih. Po drugi svetovni vojni je bil v Celju ustanovljen časopis *Nova pot*, ki je poročal o dogodkih v celjski regiji; nasledil ga je *Savinjski vestnik*, ki se je kasneje preimenoval v *Celjski vestnik* in nato v *Novi tednik*.

Prvi časopis, ki se je pri svojem poročanju omejil le na Šaleško dolino pa je bil *Velenjski Rudar*, ki so ga ustanovili leta 1953. Prva številka časopisa, ki je bil pravzaprav *glasilo sindikata rudnika Velenje*, je izšla 1. januarja 1953. V prvem uvodniku so zapisali, "da ne bodo pozabili pisati o vsem, kar je važno za naše materialno in kulturno življenje v okviru naše občine" ter da bodo v tem časopisu "poskrbeli tudi za zabavo."

Prvi urednik *Velenjskega Rudarja* je bil Zdenko Furlan, ki je bil hkrati tajnik Rudnika, animator Svobode, režiser amaterskega gledališča in še kaj. Časopis je izhajal enkrat mesečno, konec leta 1957 pa je začasno prenehal izhajati. 30. aprila leta 1960 so časopis ponovno obudili v življenje, iz njegovega prvotnega imena pa izpustili prilastek "velenjski" - poslej se je imenoval *Rudar*, še vedno pa je bil glasilo "delovnega kolektiva Rudnika Velenje", čeprav je vseskozi pisal tudi o problemih in dogajanjih na celotnem področju Šaleške doline. Časopis je v začetku izhajal občasno, od svoje 5. številke dalje, ki je izšla maja 1961, pa je izhajal enkrat mesečno in v zelo različnem obsegu. Urednikovanje *Rudarja* je nekaj časa vodil Jože Kirn, od oktobrske številke leta 1961 dalje pa ga je urejeval Jože Tekavec. - 17. aprila 1965 je izšla prva številka *Šaleškega rudarja*, kot se je časopis imenoval poslej. Njegov ustanovitelj je bil Izvršni odbor

SZDL Velenje, izhajal pa je štirinajstdnevno. V ustanovitveni dokument so zapisali tudi sledeče:

"Poleg tega, da bo Šaleški rudar seznanjal bralce z dogodki v občini, bodo tudi delovne organizacije informirale, na posebnih straneh časopisa, svoje člane o vsem, kar je pri njih novega." Za glavnega in odgovornega urednika je bil imenovan Ljuban Naraks. Leta 1972 so se v uredništvu Šaleškega rudarja odločili, da spremenijo ime časopisa v *Naš čas*, kot se časopis imenuje še danes. S 4. številko *Našega časa*, ki je izšla 16. marca leta 1973 pa je časopis iz štirinajstdnevnik postal tednik.

Faksimile *Velejčana*, 1911

Da pa imamo tudi v Velenju kljub vsemu vsaj nekoliko tradicije pri izdajanju svojih časopisov, nam priča izvod časopisa *"Velejčan"*, ki je izšel 13. avgusta leta 1911. Gre za humoristični časopis, ki pravzaprav ni pravi časopis, ampak bolj bilten na štirih straneh (s teksti in ilustracijami). O tem časopisu pa žal ne vemo

veliko. Izvod tega časopisa hrani Andrej Grebenšek. Našel ga je v zapuščini svojih prednikov, vendar o njegovem izvoru nima podatkov. O obstoju tega časopisa so nekateri stari Velenjčani sicer seznanjeni, vendar je Grebenškov izvod zaenkrat edini, ki se je ohranil.

Časopis *Velejčan* je (bil) zelo zanimiv zaradi tekstov, ki so pisani v narečni "velenjščini", zaradi ilustracij in opisov dogodkov, ki odslikavajo družabno in siceršnje življenje v Velenju in Šaleški dolini v začetku 20. stoletja. Tekst je napisan z roko, razmnožen pa s pomočjo "šapirografa" (originalni tekst je bil napisan na papirju, ki je bil nato s posebnimi kemikalijami odtisnjen najprej na kožo in nato s pomočjo ustreznih barv zopet na papir), s katerim so lahko razmnožili največ okoli 100 izvodov (na koncu teksta je zato tudi navedeno "*tisk akcijska tiskarna Chappiograph*").

Ali je časopis izhajal redno, občasno ali pa je morda izšel le enkrat samkrat, je zaenkrat še uganka. Kot urednik časopisa je na zadnji strani naveden "*Bakec iz Št. Ilja*", ki bi morda lahko bil oskrbnik Velenjskega gradu - Jernej Povh; zaradi kajenja pipe so ga Velenjčani namreč klicali *Bakec*, imel pa je tudi posestvo v Šentilju pri Velenju.

Jernej Povh je bil znan velenjski šaljivec in je morda zares bil urednik *Velejčana*.

V letih med vojno so v Velenju večkrat natisnili novoletne kronike, ki so jih imenovali "*Velenjske gasilske puščice*". Skoraj vse je pripravil Rudolf Obu iz Velenja in jih na silvestrovo sam tudi prebral. V teh kronikah so obdelali vse pomembnejše dogodke minulega leta, se malo ponorčevali iz znanih Velenjčanov in skoraj obvezno "prereševali" vse velenjske obrtnike.

Čeprav ne gre za čisto prave časopise, so izvodi *Velejčana* in *Velenjskih gasilskih puščic* vendarle odličen vir za proučevanje lokalne zgodovine in hkrati tudi dediščina, na kateri je posredno zraslo naše lokalno glasilo *Naš čas*.

Objava *faksimila* časopisa *Velejčan* v Šaleških razgledih pa naj bo spodbuda, da poiščemo še kakšen izvod tega humoriističnega lista in poizvemo kaj več o njegovi zgodovini.

LIKOVNE RAZSTAVE

Milena Koren-Božiček

Galerija KC Ivana Napotnika Velenje

KRONOLOGIJA RAZSTAV GALERIJE KULTURNEGA CENTRA IVANA NAPOTNIKA VELENJE V LETU 1995

V letu 1995 je Galerija Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje pripravila 8 avtorskih razstav v matični galeriji in 8 izven nje oz. v sodelovanju z drugimi galerijami. Tudi letos smo s polovico avtorskih razstav (ki zajemajo slikarstvo, grafiko, kiparstvo in fotografijo, kot dodatek pa krajinarstvo)sledili svoji programski usmeritvi.

(6. januarja-24. januarja) - **SLOVENIJA ODPRTA ZA UMETNOST**. - Mednarodna likovna delavnica je že drugo leto potekala na Sinjem vrhu nad Ajdovščino. S to razstavo bo postala tudi del našega prostora. Poleg fotografkinje Barbare Jakše, ki je sodelovala že na prvi delavnici, bomo v tem letu tudi v selekciji domačih in tujih slikarjev. V letu 1994 je sodelovalo 26 avtorjev iz Evrope in ZDA. Naš koncept razstav in koncept te delavnice se v nekaterih točkah zelo ujemata in dopolnjujeta, zato smo se z veseljem odzvali vabilu vodje projekta, akademskega slikarja Klavdija Tutte. Omejitve za avtorje (po izbiri selektorjev) ni bilo. Prav slednje pa tej delavnici daje velike možnosti za tradicionalizacijo, vsem sodelujočim pa obvezo za pravšnjo odprtost dežele umetnosti in internacionalizaciji. - Katalog in vabilo k razstavi s spremnim besedilom Braneta Koviča in sodelujočimi galerijama Kulturnega centra Srečka Kosovela Sežana ter Mestnega muzeja Idrija (Galerija Idrija).

(27. januarja-22. februarja) - **TEREZIJA BASTELJ**, rojena l. 1960 v Celju. Diplomirala je na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani pri prof. Gustavu Gnamušu. Razstava je predstavila 22 slikarkinih najnovejših del v olju in kolažih. V obeh tehnikah sledi ekspresivni barvni koncentraciji pastelnih tonov, uglasenih z vertikalno gradnjo slike. Dograjujejo jo svetlobni učinki, ki eksponirajo žensko figuro kot najgloblje vsebino slike, obdano z družino, kateri pripada. - Zloženko z vabilom k razstavi in uvodno besedilo je pripravila Milena Koren-Božiček.

(24. februarja-22. marca) - **VOJKO POGAČAR**, rojen 1950 v Krškem. Diplomiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Razstava je predstavila 21 del iz ciklusa *Poetika Ego transformacij*, ki jih je v predavanju k razstavi in skupaj s svojimi raziskavami *O barvni ciklomatiki* interpretiral avtor sam. Večina Pogačarjevih del sodi v čas njegovega "pariškega obdobja". V njem je sicer nadgrajeval svojo slikarsko kontinuiteto, vendar z drugačno problematiko in osebnimi razhajanj, ki so ga hkrati ovirala in stimulirala v likovnih iskanjih. - Katalog s spremnim

besedilom avtorja razstave, vabilo in predavanje smo realizirali s pomočjo mednarodne fundacije Soros (Ljubljana).

(24. marca-12. aprila) - **KLEMENTINA GOLIJ**A, rojena l. 1966 na Jesenicah. Diplomirala je na *Accademia di Belle Arti di Brera* v Milanu, na oddelku za slikarstvo, podiplomski študij grafike pa je končala v Ljubljani na Akademiji za likovno umetnost. V ciklusu *Podobe vidnega oz. videnega*, v obsegu 22 slik, so abstrahirani in znakovni zapisi predmetov ter figur z mehko konturo povzdignjeni iz prostora. Tonski prehodi pa v nekaterih slikah izrazito mutirajo voluminoznost. Najnovejša dela so v osvobojenem koloritu sigurna in kontrastna. Bele lise se soočajo z organiko cvetličnih form in tudi trpkejšimi vsebinami. - Katalog z vabilom smo izdali v sodelovanju z galerijami, kamor je bila razstava prenesena: Bežigrajska galerija Ljubljana in Likovno razstavišče Domžale; uvodno besedilo je napisala Aurora Fonda.

(13. aprila-3. maja) - **WALTRUT GSCHIEL** in **BERND HASLER**. Osebna razstava dveh avstrijskih avtorjev, ki smo ju izbrali iz Zveze Štajerskih umetnikov iz Gradca. Po predhodni razstavi dveh naših ustvarjalcev v Gradcu pomeni ta razstava nadaljevanje bienalnih izmenjalnih razstav v Velenju in Gradcu. Razstava kiparke in slikarja predstavlja sinhrono sodelovanje dveh ustvarjalcev, ki razstavljata v znanih materialih, kot so glina, steklo in guma. Razstavljenih je bilo 26 eksponatov, med njimi največ prostorskih objektov.

(5. maja-18. maja) - **IDEJE PROGRAMSKE ZASNOVE SONČNEGA PARKA V VELENJU**. Po zaključku javno-anonimnega natečaja za izdelavo idejno-oblikovalske zasnove ureditve Sončnega parka je bila v naši Galeriji razstava vseh idejnih projektov tega natečaja. - Zasnovo Sončnega parka je že pred letom 1960 izdelal dunajski krajinski arhitekt Filipinski. Modernistična zasnova nizkih zračnih vegetacij (z zračno propustostjo) je bila naklonjena populaciji premogarjev nastajajočega mesta. - Med trinajstimi prispelimi rešitvami je

bilo nagrajenih sedem. Dokumentacija nagrajenih del natečaja se nahaja v arhivu Zavoda za urbanizem Velenje.

(19. maja- 7. junija) - **LUCIANO KLEVA**, slikar, fotograf in grafični oblikovalec se je rodil v Kopru. Končal je študij slikarstva na Akademiji Brera v Milanu. Istočasno je končal tudi šolo za dizajn in fotografijo. Fotografije Luciana Kleva so izoblikovanje fotografskih podob, ki dobijo smiselno obliko šele z dodatki in branjem slikarskih sestavnih delov, ki jih na fotografiji oblikuje s slikarsko intervencijo. - Zloženska z vabilom in uvodnikom: Diega di Brere.

(9. junija-28. junija) - **ZVONKA SIMČIČ**, rojena 1963. leta v Ljubljani. Leta 1995 je prejela drugo nagrado za sliko, ki je nastala na koloniji v Velenju in si s tem pridobila možnost samostojne razstave v Galeriji KC Ivana Napotnika Velenje. V tej predstavitvi je zelo presenetila s preobratom od poprejšnjega kolorita, ki sedaj temelji na variacijah bele barve na srebrni podlagi. Vizija prostora je ustvarjena v sodelovanju s pravilnim osvetljevanjem, ki ga podpre z multimedialnim akcentom videa, umetne osvetlitve in glasbe. Tudi ta izdelek je soustvarila ob razstavi. Še bolj pa njena dela učinkujejo v naravnem skalnem okolju in naravni svetlobi, ko postanejo figuralne iluzije tridimenzionalnih razsežnosti. - Zložeka z vabilom in uvodnikom Petra Kovačiča-Peršina.

(30. junija-15. septembra) - **VI. KOLONIJA IN RAZSTAVA DIPLOMANTOV - SLUŠATELJEV SPECIALKE ALU V LJUBLJANI**. Že večletni projekt sodelovanja med Galerijo Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje in Akademijo za likovno umetnost v Ljubljani se je tokrat začel s kolonijo, ki je trajala od 19. do 23. junija. Kolonijo smo zaključili z žiriranjem najboljših del posameznikov (ostanejo v zbirki prireditelja), s poudarkom na treh nagrajenih delih. Prva nagrada (odkup slike): *Damijan Stepančič*; druga nagrada (možnost samostojne razstave v letu 1996): *Marko Zorovič*; tretja nagrada (najboljši motiv Velenja): *Zvonka Simčič*. Po tem izboru smo

organizirali še avkcijo s prodajo del na ulici, ki je dosegla izjemen odziv. Sodelovalo je 13 mladih slikarjev. - Katalog in vabilo s spremnim besedilom predsednika strokovne žirije Mitje Visočnika.

(18. septembra-9. oktobra) - V prostorih naše galerije je gostovala razstava izbranih likovnih del **LIKOVNI SVET OTROK** iz leta 1994, in sicer s petih nagrajenih šol: OŠ Mihe Pintarja-Toleda Velenje, OŠ Vitanje, OŠ Ljutomer, OŠ Gornji Grad in OŠ Karla Destovnika-Kajuha Šoštanj. - Razstava je spremljala zabavno otroško prireditev Pikin festival.

(13. oktobra-16. decembra) - **RETROSPEKTIVNA RAZSTAVA MIRE PREGELJ (1905-1966)**. Razstava je rezultat dveletnega raziskovalnega dela. V Galeriji KC Ivana Napotnika Velenje in v galerijskih prostorih stalne zbirke *Moderne slovenske umetnosti* na Velenjskem gradu je bila na ogled najboljšežnejša predstavitev te slovenske slikarke doslej. Obsegala je 160 del (77 gvašev, 42 olj, 9 slik na steklo, 17 grafik in 15 risb. V študiji z obširnimi katalogom je predstavljeno slikarkino življenje in delo (avtorica Milena Koren-Božiček), umestitev v slovensko umetnost (dr. Mirko Juteršek) ter obsežna dokumentacija (Korenelijska Križnič in Milena Koren-Božiček). Odločitev za pripravo retrospektivne razstave M. Pregelj so mdr. pogojevale družinska povezava in kar dve izmed njenih sorazmerno redkih samostojnih razstav v Šaleški dolini. Popis je zajel 2987 slikarkinih del, ki predstavlja njen celotni opus. - Monografija/katalog in vabilo, oblikovalsko delo Staneta Hafnerja.

(19. decembra-9. januarja 1996) - **NOVOLETNA PRODAJNA RAZSTAVA**. Že nekaj let zapored organiziramo novoletno prodajno razstavo z deli slovenskih umetnikov, ki jih sami izbiramo, prav tako tudi prodajne eksponate. Prevladujejo umetniki, ki so že razstavljali v naši galeriji. Zadnji dve leti pa prodajamo tudi dela avtorjev iz bivših jugoslovanskih republik. S takim načinom izbire zagotavljamo kupcem nesporno kvaliteto.

Poleg razstav v matični Galeriji KC Ivana Napotnika so bile v letu 1995 tri razstave v grajski galeriji (na Velenjskem gradu):

(28. julija-11. avgusta) - **BAROČNI ZAPISI**, instalacije **PETRA MATKA**, roj. 1955 v Celju. Instalacija, utemeljena na odnosu subjekt-objekt. V korespondenco je postavil gledalca, avtorja in sliko. Ta odnos je prenesen iz zapisov-spominov na historična dela. Odpira nove površine, ki s prenosi in zrcaljenjem vstopajo v prostor.

(15. septembra-10. oktobra) - **PROSTORE** avtorjev **BORISA OBLIŠARJA**, roj. 1964 v Celju in **ANITE KRANJC**, ki predstavlja prostorsko postavitev in iz številnih del tvori enotno podobo treh sestavljenih slik. Čeprav se avtorja v kontekstu samega ustvarjanja razlikujeta, je ta njuna predstavitev celostna in pomeni že njun drugi skupni projekt. Prvega sta postavila v gradu Snežnik.

(15. decembra 1995-15. januarja 1996) - **1. LIKOVNA DELAVNICA AKVARELA V VELENJU**. Potekala je na Paškem Kozjaku leta 1994. Sodelovalo je 33 slovenskih akvarelistov. Delavnico je organiziralo Društvo Šaleških likovnikov (večina udeležencev delavnice so bili člani tega društva). Motivika je kljub nepredpisani temi krajina. Razstavljena dela ostanejo v lasti organizatorja. - Zloženka z vabilom in uvodnikom Ceneta Avgušтина.

(22. decembra 1995-1. februarja 1996) - **RETROSPEKTIVA MIRE PREGELJ** v Litiji. Na dan obletnice slikarkine smrti smo v rojstni hiši Mire Pregelj odprli izbor slik iz retrospektivne razstave in predstavili pregledni katalog, ki spremlja to razstavo.

*Postavljanje razstave v Galeriji KC Ivana Napotnika Velenje
Fotografija: P. Marinšek*

Galerija KC IN Velenje je v svojem dvajsetletnem delovanju sprva ustvarjala, v zadnjih letih pa le še dopolnjevala svoje stalne zbirke. V zadnjih treh letih nam za odkupe žal ne pripadajo več nobena sredstva iz občinskega proračuna, zato s pomočjo lokalnih pokroviteljev in z darovanjem ustvarjalcev vendarle zagotavljamo vsaj minimalne dopolnitve. V letu 1994 smo tako pridobili sliko Terezije Bastelj in 13 slik udeležencev kolonije ALU. Naša zbirka je tako bogatejša za 14 likovnih del.

Razstava slikarskih del v Galeriji KC Ivana Napotnika Velenje
Foto: P. Marinšek

120 LET VELENJSKEGA PREMOGOVNIKA

Božena Steiner

Premogovnik Velenje

SEHERJEVA "ZGODOVINA PREMOGOVNIKA VELENJE"

I. del

Knjiga izpod peresa Antona Seherja *Zgodovina premogovnika Velenje* je izšla junija 1995. Založil jo je Premogovnik Velenje ob sto dvajsetletnici najdbe glavnega lignitnega sloja v Šaleški dolini (v nakladi 5000 izvodov). Knjiga je obsežna, sestavlja jo 536 strani velikega formata. Lektorstvo sta opravili slavistki Sonja Hudej in Marina Zorman. Bogat oblikovalski pečat ji je dal Goran Semečnik iz Studia Rebernik. Knjiga je razkošno ilustrirana z jamskimi kartami, številnimi fotografijami in dokumenti o začetkih raziskovanj hribine v Šaleški dolini.

Anton Seher se je rodil 19. januarja 1918 v Borovljah. Družina se je po plebiscitu preselila v Rajhenburg. Seherjev oče je dobil službo v premogovniku Senovo. Ta povezanost s premogovništvom in premogovniki Seherja spremlja vse življenje. Diplomiral je na ljubljanski montanistiki in služboval v Kaknju, Miljevini pri Foči, Mostarju in nazadnje v Velenju, kjer se je upokojil. Že v času službovanja ga je privlačilo raziskovanje preteklosti in lastnih korenin.

Njegov delavnik pa tudi po upokojitvi ni nič manj intenziven. Najprej se je lotil *Zgodovine premogovnika Senovo*, ki je izšla leta 1986. Takoj po izidu senovške zgodovine pa je pričel zbirati podatke za zgodovino velenjskega premogovnika. Obredel je zgodovinske arhive na Dunaju, v Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Mariboru in Celju. Antona Seherja upravičeno imenujemo kronista slovenskega premogovništva. Njegovo besedilo je kljub tehnični faktografskosti prijetno berljivo. Posebna vrednost knjige je v kleni in čisti slovenski besedi, v natančnosti opisovanja in navajanja podatkov, razlaganja posameznih pojmov ter v celovitem pogledu na obravnavano tematiko. V monografiji najdemo številna imena ljudi, gesla, letnice, dogodke, tehnične in statistične podatke, k vsemu pa tudi Seherjev osebni odnos do premogovništva in dogajanj, povezanih z njegovim razvojem v Šaleški dolini.

Prvi del monografije obsega tri poglavja: *Hribinska sestava Šaleške doline*, *Pridobivanje premoga* in *Predelava lignita*.

Prvo poglavje opisuje raziskovanja hribinske sestave Šaleške doline od samih začetkov, ki segajo v leto 1767, pa vse do danes. Natančno opisuje šaleško premogovno kadunjo in

analizira njeno jedro. Ob tem omenja tudi zanimive najdbe fosilnih ostankov, med katerimi je mastodont ena izmed najzanimivejših.

V drugem poglavju se je avtor najprej temeljito lotil besedne družine *premog*, ki jo razlaga natančno in z angažiranim odnosom do jezika. V tem poglavju so opisana prva najdišča premoga v Šaleški dolini in predstavljene listine in dovoljenja za iskanje ter odkopavanje. Tako na primer izvemo, da je Franc Mages 11. aprila 1875 navrtal 37 metrov debel sloj čistega lignita (ta datum Premogovnik Velenje uporablja za začetek svojega delovanja), da je bil Daniel pl. Lapp človek, ki je svoje sanje uresničil v Šaleški dolini; leta 1887 je začel z odpiranjem prve jame - Jame Škale. V knjigi so kronološko opisana vsa dela pri izgradnji jaškov in jam v Dolini. Razložen je način pridobivanja lignita v velenjskem premogovniku ter predstavljena "velenjska odkopna metoda", ki je plod dela domačih strokovnjakov (prilagojena je specifičnim pogojem hribine in omogoča visoke odkopne učinke). Z besedo in sliko so predstavljena jamska podpora in mehanizirano pridobivanje premoga. Tu mdr. najdemo učinke pridobivanja premoga v tonah na dnino, in sicer od 1921. do 1994. leta. Sledita opis priprave lignita na odjem in pregled odjemalcev lignita. Skupaj je bilo v letih od 1887 do 1993 nakopanih 154.885.853 ton lignita oz. povprečno 1.447.531 ton na leto; zapisani so vsi rekordni odkopi in kakovost pridobljenega lignita. V tem delu je obilica številčnih podatkov, tabel in grafikonov.

Avtor nadaljuje z obsežnim poglavjem o predelavi lignita. Od prvih Lappovih poskusov z izgradnjo briketarne leta 1900, preko postopkov suhe destilacije - tiljenja, do uporabe lignita za pridobivanje električne energije. V knjigi najdemo tudi podatek, kdaj in kje je na Slovenskem zagorela prva žarnica. Velenjski lignit je najprimernejši za pretvorbo v električno energijo. Prva elektrarna pri velenjskem premogovniku je bila zgrajena med letoma 1927-1929. Življenjska povezanost premogovnika in elektrarn je avtorja vodila k temu, da je natančno opisal vse termoelektrarne v Dolini, čas izgradnje, tehnične podatke, količine pridobljene električne energije in količine za te namene

porabljenega lignita. Navaja tudi podatke o delavcih pri pridobivanju elektrike.

V nadaljevanju so zabeležene negativne posledice pridobivanja električne energije in navedeni osnovni podatki o onesnaževanju okolja.

Do konca knjige lahko izvemo še veliko o toplovodnem ogrevanju Šaleške doline, o neuspelem poskusu izgradnje energokemičnega kombinata ter načrtih za izgradnjo sušilnice lignita v Velenju, ki je pri načrtih tudi ostala.

Sedaj Anton Seher pripravlja drugi del *Zgodovine premogovnika Velenje*, v kateri bo opisal predvsem ljudi, ki so svoje življenje povezali z velenjskim premogovnikom. Knjiga naj bi predvidoma izšla konec letošnjega leta (1996).

PESNIŠKI PRVENC

Ivo Stropnik

Domoznansko-založniški oddelek KC IN Velenje

BRANJE ŽIVIH PESMI

Marjan Kukovec

BISERNICA

Dolfe Lipnik

SONCE, SENCE IN OBLAKI

Božidar Tvrđý

V OBJEMU SMREK

ŠTIRJE PESNIKI NA KOSU LIGNITA

Boris Salobir

ERATO

Stojan Špegel

ZMERAJ KOT PRVIKRAT

Marijan Lipičnik

HARUSPIK

Lojze Vrenčur

POJOČI KAMENČKI

Marjan Kukovec: BISERNICA*(Zbirka Živa beseda, Založništvo Pozoj, Velenje 1995)*

Marjana Kukovca (1969-) lahko prostorsko in časovno opredelimo za najizrazitejšega predstavnika tretje generacije velenjskih hotenjevcov, ki so se s formiranjem Šaleškega literarnega društva *Hotenja* oglasili leta 1992. - Kukovčeva nehomogena pesniška izraznost je vplivana, a neangažirana. V motivno-tematskem razponu prostoverzne pesnitvenene fragmentarnosti je razvidno primarno liriziranje. Kukovčev svet, v katerega zna vpletati nestereotipne pesniške znake, jih metaforično upomenjati in simbolno osmišljati, je realno in sanjsko bogat. Impresivna in intimistična stanja upoveduje z jasnimi in čistimi pesniškimi sredstvi (na jezikovni ravni najpogosteje z inverzijami), pri čemer se v širšem kontekstu odloča za kratko izpovedno obliko in temeljno sporočilno obzorje sentenčno sintetizira. - Poezija Marjana Kukovca je poezija metaforično-metonimičnih besednih jeder, ki bralca nagovarjajo k razmisleku o kvaliteta in idealiteta življenja. Kukovec se pogosto ukvarja tudi s smislom pesniškega dela, vendar njegovo pesnjenje v tem pogledu ni moralizirajoče. Na metaforično-metonimični ravni je konstanten z že izrečenim v svojih prejšnjih, prvih zrelejših pesniških zapisih (zbirka *Semena šepetanj moje metulje*, samozal., 1990). - (Ne)glede na kratko prostoverzno formo lahko Kukovčevo na več kot sto pesemskih enot porazdeljeno *Bisernico* (brano v enem kosu) razumemo kot fragmente ljubezenskega speva. V teh lirskih videnjih pa so prisotne tudi ontološke spremenljivke. - Visoka stopnja vitalizma daje Kukovčevim ljubezenskim pesmim še dodatno moč; ljubezenski predeli so svetli in netravmatični. Pesmi brez osebe ljubezni so redkejše in neosrednje, a še vedno intimistično motivirane. - Najžlahtnejša in disonantno najprepričljivejša mesta v *Bisernici* so eruptivne in vizionarske pesmi o človeku, v katerih je vzgojena izvirna pesemska govorica oz. strukturiranost (tako npr. *Človek, Še človek, Z neba odteka pisave belih ptic, Kdo zalival z jutri bo idr.*). In vsaj še na eno mesto Kukovčeve *Bisernice* je treba opozoriti. Na tisto, kjer "pesem" poimenuje "vlačuga" (*Lahne stopinje med dežjem, V 5*). - (*Ist/95*)

Dolfe Lipnik: SONCE, SENCE IN OBLAKI

*(Izdalo Društvo upokojencev Maribor-Center, Založba
Drumac, 1996)*

Preprosto in iskreno je verzificiranje Dolfeta Lipnika (1925-), škalskega vaškega kulturnika, kakršnih nam zmanjkuje. Z verzi se menda ubada že vse življenje; njegove pesmi so poleg osebnega izpovedovanja hkrati tudi verzificirana kronika dogajanja v vaškem svetu in od tod dialog oz. kar velika zgovornost z urbaniziranostjo novodobne družbe. - Gospod Lipnik ne išče večpomenskih in v težjo umljivost zaprtih pesniških besed, bližji sta mu folklorna nota in memoarski vzgib, ki zmoreta iz njegovega sveta ponuditi kar največ: svetlo nostalgijo za vse lepe trenutke življenja, neizbrisna znamenja vojnega časa in socialne bede ter tisto najlepše - radoživo, skrivnostno, ljubeznivo in marsikdaj ironično spogledovanje s svetom, ki ga je avtor doživel in ga živi. - Avtorjevo okolje je izrazito periferno, in takšnemu koloritu bo Lipnikova pesem zagotovo ljuba. Neglede na čas in povsem drugačna prizadevanja sodobne poezije nastaja na Slovenskem še danes neke vrste zakasnelo ljudsko pesnjenje, ki mu gospod Lipnik v oddaljenem, a najzlahtnejšem smislu besede vsekakor pripada. - Lipnikove verzifikacije moramo torej razumeti tudi v kontekstu njegove biografije oz. njegovega kulturniškega udejstvovanja v Škalah in bližnji okolici: mnogokrat je bil poklican, da popestri krajevni dogodek - in vzporedno s tem so nastajale pesmi: take šaljive in resne. Nekatere za javno rabo, druge za intimno tišino -, oboje, ker se je iz človekove vznemirjene notranjosti slišalo kakor pesem. - *(Ist/96)*

Božidar Tvrđý: V OBJEMU SMREK

(Izdalo Društvo upokoјencev Maribor-Center, Založba
Drumac, 1996)

Božidar Tvrđý (1928-), rojen v Dobropolju, je del svojega življenja prebil v Velenju. Tu je v šestdesetih letih, "v času njegovega poldesetletnega bivanja v Šaleški dolini, ki jo ima za svoj pravi dom," njegovo "mladostno ustvarjanje doseglo svojo kulminacijo." (T. P., s predstavitve v Vodnikovi domačiji). Kasneje je služboval v Kamniku in Ljubljani. Sedaj živi v Tacnu pod Šmarno goro. - S krajšimi presledki literarno ustvarja že dolgo, vendar pa v javnosti doslej takorekoč ni nastopal; "le sem in tja je našel kakšen njegov stih pot v javna glasila: v tovarniško glasilo Planika v Kranju, v velenjskega Rudarja, v lokalni časopis Mislinjska dolina, v mariborska Nova obzorja in sedaj v zbornik ljudskih piscev upokoјencev Cvetovi, ki je izšel pri DU v Mariboru." (Ibid.) - Ob izidu pesniškega prvenca v avtorjevih zrelih letih je J. Švajncер mdr. zapisal:

"Božidar Tvrđý svojo pesniško kamero usmerja navzven in navznoter. Ta dvojnost se skladno popolnjuje in mu omogoči spoznati svet in ljudi v fizičnem in duhovnem pomenu. [...] [Avtor] spoštuje in ceni iskrenost. Ne sramuje se priznati svojih občutkov, ki ga obidejo, ko dan zapre oči, kakor je naslovil eno izmed 59 pesmi v zbirki V objemu smrek." - Gre za tenkočutno verzificiranje, ki so mu narava, prijateljstvo in majhne, nezapletene radosti življenja dovolj zgovorne za pesemski zapis. V ospredju njegovega zanimanja je radoživо slikanje, jasna emocionalno-folklorna nota z ranljivim občudovanjem tega sveta. V globljo filozofijo in eksistenco bivanja pa njegov drugače uravnan verz niti noče poseči. - (Ist/96)

Razdelek *Šaleški utrinki* prinaša pesemska besedila, ki se motivno-tematsko nanašajo na Šaleško dolino in so nastala v času njegovega bivanja v Velenju. Priložnostno se je takrat, ko je Velenje postalo mesto (20. sept. 1959), predstavil z naslednjo angažirano verzifikacijo:

Božidar Tvrđý
MESTO BODOČNOST
(Velenje 1959)

*Skupaj smo,
bratje vsi,
v kolo stopili,
skupaj smo,
bratje,
trdnó zgrabili
za kramp in lopato,
da mesto bi novo
zgradili si,
mesto,
ki iz nič bo nastalo,
mesto,
ki bó se
Bodočnost
nazvalo.*

*Mi,
ki odpiramo žile
naše zemljé,
mi,
ki rujemo srž
iz nje,
da z njim bi
gradili si,
mi,
velenjski rudarji,
ki dan za dnem
in noč za nočjo
se spuščamo
v temne globeli,
da tam nakopali bi
črno zlato,
mi,
da,
mi bomo zgradili
nov svet
in novo zemljó.*

ŠTIRJE
PESNIKI
NA
KOSU
LIGNITA

Boris Salobir: ERATO*(Izdal Premogovnik Velenje ob svoji 120-letnici, Velenje 1996)*

Boris Salobir (1960-) je v prvi vrsti pesnik ljubezenskega vzgiba. Šele onkraj te intimne črte se odpira vzporedni in radikalnejši motivno-tematski svet njegove pesniške izpovedi in pripovedi. - Salobirjev radikalni izraz - lahko bi rekli - z neke vrste kronikalno fascinacijo je znan že od njegovih zgodnjih gimnazijskih let, ko je pričel objavljati prve pesniške zapise v priložnostnih srednješolskih glasilih. Večinski dosedANJI pesniški opus je nastal v krogu prve generacije velenjskih hotenjevcov (revialne objave) med letoma 1977-1985. - Salobirju je strukturno/oblikovno najuporabnejši svobodni verz, vključen v inspiracijski model trenutnega navdiha, po razporeditvi snovi pa je enoplastno spoznanjski - zvečine enointerpretativen, brez zapletenih več- in nadpomenov, s čimer avtor artikulira razumljivo govorico, spodbujeno ob travmi velikega ali malega pesniškega trenutka. - Svet Salobirjevega pesnjenja je porazdeljiv na tri tematsko-situacijske kroge, prepletajoče se in dopolnjujoče. Prva razpoznavna in vodilna idealiteta Salobirjevega pesnjenja je angažirana stalnica ljubezni, tematsko vpeta med intimistični dvom in spoznanjski odgovor. Drugi krog uravnava rahla resignacija, tretje razpoznavno videvanje pa je lirsko inspirirana kronikalna fascinacija oz. očaranost brez globlje analize. Poezija Borisa Salobirja nastaja v bližini pogosto opevanega primarnega lirskotematskega jedra; ljubezenski vzgibi so njeno/njegovo osrednje izpovedno in zapisovalno načelo; iz vseh treh razpoznavnih tematsko-situacijskih krogov govori poezija, značilna za nemi in ranjeni čas pesniške duše. - (Ist/96)

Stojan Špegel: ZMERAJ KOT PRVIKRAT

(Izdal Premogovnik Velenje ob svoji 120-letnici, Velenje 1996)

Pesmi Stojana Špegla (1963-) so motivno-tematsko raznorodne: od erotičnega nastopa z uvodno pesmijo, z zaokroženimi ljubezenskimi ter hrepenenjskimi refleksijami z ene strani in možno opredeljivostjo bližnje biti/bližnjega bitja v svojem osredju. Medtem ko v prvem razdelku še izčrpava večno prvin-skost ljubezenskih čutov, v nadaljevanju zbirke raziskuje in lirizira s subjektom tolerance: dialogizira z znanim pojmovanjem "obstajanja" in "prenavljanja" domala nadrealistično zaznavnega in imaginarno predmetnega. Tudi zaradi tega je Špeglova verzna struktura neurejena, nepoenotena in netipična. Neobremenjujoča prostoverznost in docela različna (kitična) razporeditev snovi kažeta na zmeraj nove eksperimentalne pristope in zgodnje sentenčne zaključke. - Avtor je močno razdvojen med opazovanjem in samoopazovanjem. Zaveda se nenehnega razgaljanja svoje duše, a predanosti besedi ne glorificira. Ugovarja stereotipnosti bledega razumarstva in z impresivno-ekspresivno maniro ponuja razkošje zaznav: opaznost trenutka. Po drugi strani pa znova in znova išče ravnotežje med poloma "čutna danost" in "golo izkustvo" ter niansira z znaki lastnega "izraznega gibanja", ujetimi v podobno nemost vseh drugih "pisav". Svojevrstno je zgovoren izrazito Špeglov pesniški znak - simbol jutra. Najeruptivnejša in programska pesem *Kozmična mreža* seže vse do ideje likovnega in literarnega konstruktivizma; docela osvobaja subjekt in je blizu sodobnemu pojmovanju "biti", preraščajočemu v razpoznavni pesniški intimizem. - (Ist/96)

Marijan Lipičnik: HARUSPIK*(Izdal Premogovnik Velenje ob svoji 120-letnici, Velenje 1996)*

Pesniška pisava Marjana Lipičnika (1961-) je osredotočena na razvrednoteno socialno bistvo človeka oz. na karikiranje lačne in presite družbe. Oportunističen sarkazem se pri Lipičniku oblikuje v poetično satiro, ki jo dopolnjujejo ironično-parodistični elementi, kritična pesnikova narava, čez vse to pa nenaključno izbrani "trdi" jezikovno-slogovni znaki, ki še dodatno opominjajo avtorjevo sporočilo oz. njegovo protestno usmerjeno naravnost. Na besediloslovni ravni je Lipičnikov zapis vpet med močne in mogočne zgodbene retardacije, ki pesniško metaforično-metonimično obzorje razblinjajo z retorično asociativno strukturo. Inverzno kopičenje besednih zvez, evfemizmi, obširno izvedene primere, izbira zastarelega, zastarevajočega in s patosom berljivega besedja ter pogostna raba prilastka v roditelju in skoraj prešernovskega pridevkovega roditelja so elementi, ki na besedoslovni ravni sovpadajo z hotenostjo po ironiji in parodiji. V sporočilnem kontekstu so vsi ti elementi ena izmed možnosti oblikovanja kritične artikulacije, to pa je razumska kategorija pesništva. - Poezija Marjana Lipičnika ni obducentna pesniška manija, pač pa razstavno-sestavni mozaik v razčlovečeni, vse manj poduhovljeni igri sveta in časa. Lipičnikov *Haruspik* je zgovorna, večinterpretativna in intelektualistična poezija. V njej najdevamo abstraktnost kot imenovano in absolutnost kot voljo. - (*Ist/96*)

Lojze Vrenčur: POJOČI KAMENČKI

(Izdal Premogovnik Velenje ob svoji 120-letnici, Velenje 1996)

Lojze Vrenčur (1957-) se nam v s svojim pesniškim prvencem *Pojočki kamenčki* predstavlja kot neke vrste pesniški hudomušnež in burkač, tu in tam z jedkim sarkazmom, pod drugačnim motivno-tematskim obzorjem pa sega tudi po čisti ljubezenski refleksiji, kamor njegovo načelno sesutje lirskega subjekta (dehumanizacija) ne seže. Lojze Vrenčur pesni z veliko željo po ironiji in igri (v osredju zbirke z delnim nekonvencionalnim pesniškim paradoksom in v zaključnih razdelkih z nekoliko bolj discipliniranimi pesniškimi vzgibi). Avtor je zbirko zastavil klasično in razberljivo upoveduje motivno-tematski svet, ki mu je znan in blizu ter ga priložnostno priklene k razmišljanju in zapisu. Osrednje pesmi *O delu* izrabljajo lirsko dehumanizacijo in črni humor za črno-belo slikanje proletarskega/delavskega preklinjajočega vsakdanjika. Vrenčurju so tu najmočnejše uporabni ironični elementi, na besedilni ravni pa vključuje še žargonsko besedje za pristnejšo odlikavo poosebljene in osebne vključenosti v birokratski, socialno travmatični in stanovsko-folklorni proces življenja in dela. - Poezija Lojzeta Vrenčurja je iskanje in tipanje k suvereni, radikalnejši in večpomenski liriki. - (Ist/96)

IN VENDAR KNJIGA

Adolf Štorman

Velenje

MEIN KAMPF

Nekoliko drugače o slovenski demokraciji

Samozaložba, Velenje 1996

Štormanov "*Mein Kampf*" je po eni strani preprost avtobiografski zapis človeka, do katerega življenje ni bilo posebej prijazno, po drugi strani pa gre še za eno dokumentarno zgodbo iz obdobja slovenskega osamosvajanja, ki ga je avtor sodoživljal na "pretresljiv", uporniški in vendarle domoljuben način.

Adolf Štorman: *Mein Kampf*. 1996
Oblikovanje: Goran Semečnik

Gre za dokumentarno-avtobiografsko skico posameznika, individualca in posebneža, ki se iz pouličnosti in marginalnosti povzpne do družbene, javne in politične opaznosti. Pot je dolga, nevsakdanje drzna in nevarna. A čas je zmeraj selektor vsega: tehcnica krivic, takšnih in drugačnih dejanj in priznanj ter tudi demokratične "resnice".

Če bi že res nastopili "resnični demokratični časi", takšnih knjig najbrž ne bi tako vneto prebirali. Danes pa je tovrstna

literatura še mikavna, celo najbolj prebirana! A nevarna ni, pogosto pa sproža jezna razmerja med imenovanimi, vpletenimi, podpisujočimi in razkrinkanimi. Knjiga je danes resnično marsikaj, predvsem pa dobesednost Brechtove izreke "*Knjiga je orožje, vzemi jo v roke!*"

Štorman pričenja svojo zgodbo s spominjanjem na otroška leta, ki po opisu sodeč niso bila nekaj povsem vsakdanjega. Pripoved se ves čas prepleta s smešnimi in žalostnimi dogodki, ki jih je v njegovem življenju nenavadno veliko. Že sam naslov "*Mein Kampf*" (Moj boj) ponazarja, da je bilo njegovo dosedanje življenjsko obdobje drzno, provokativno in "borbeno" v smislu "prevrednotenja" zanj stereotipnih družbenih in moralnih vrednot. Z leti je tovrstni "boj" postal del njega samega in ga oblikoval z neverjetnim nagonom po samoohranitvi, ki se je odražala (in se še) z ostrimi reakcijami na vsako povzročeno "krivico", ki jo je občutil na lastni koži.

Po naslovu sodeč Štormanova knjiga vendarle ne govori o fašizmu in ne spodbuja k nacionalizmu; spregovori pa o južnjakih v izrazito osebnih razmerjih, pa še to na način takorekoč že folklornega vsakdanjika.

Iz obdobja po končani osnovni šoli opisuje najrazličnejša težaška in ponočnjaška dela, ki jih je opravljal; najobsežneje pa se razpiše o svojem desetletnem delu v velenjskem premogovniku. Od knapovščine se je "poslovil" dobro leto pred razpadom Jugoslavije, ki ga v knjigi opisuje tako, kot ga je sam doživljal. Že med prvimi spopadi se je prostovoljno prijavil v vrste TO. Kako je doživljal to vojno in življenje med branitelji države, je v knjigi opisano v osrednjem poglavju. Bil je mali Rambo, in iz te zgodbe - tako se zdi -, je hotel zrasti v preračunljivega "heroja". Ali pa ne; svobodna bodi bralčeva presoja.

Ker je živel dokaj avanturistično in po svoje burno življenje, so se o njem širile razne govorice, ki so mu velikokrat nakopale policijske nevšečnosti in druge "težave". S "prihodom demokracije" so mu nekateri državni uslužbenci morda res po nepotrebnem povzročili nekaj krivic, na katere je odreagirал po svoji naravi - in dogodke tako tudi dokumentiral ...

Avtor pravi, da se je pričujočo knjigo namenil napisati predvsem zaradi tega, *"ker so novinarji pisali o njem žaljivo, nihče izmed njih pa ni bil pripravljen objaviti njegovih argumentiranih popravkov"*. V tem vidi avtor edini način, kako javnosti predstaviti *"resnico o sebi, o kateri noče nihče pisati"*, saj so po njegovem *"režimski novinarji državi in ljudem povzročili veliko škode"*. Njegove trditve so v knjigi *"podkrepljene"* s številnimi dokumenti.

Nemalo znanih in vplivnih osebnosti iz javnega življenja nastopa v tej knjigi. Knjiga pa pravzaprav nima nič skupnega z državotvorno politiko, a kritični fragment v bližini politike vsekakor je. Čeprav argumentirano, kljub vsemu včasih vendarle malce nesramno opisuje ljudi, ki so ga hoteli *"diskreditirati"* in *"ponižati"*.

Prvi del Štormanove knjige *"Mein Kampf"* se zaključi z obdobjem po volitvah 1992 in napoveduje drugi del - *"še bojevitější"*.

Skratka: Štormanova knjiga ni družbeno nevarna niti moralno sporna. Bila je napisana, izšla je ... s takšnim ali drugačnim namenom. - (*Ivo Stropnik*)

ORALNOZGODOVINSKI DOKUMENTI

Damijan Kljajič

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

ALOJZ SLAVKO STROPNIK

ALOJZ SLAVKO STROPNIK, p.d. Basist, kmet, pesnik in kronist svojega kraja, rojen 4. junija 1918 v Družmirju, kjer živi še danes. Oče Franc Stropnik, doma iz Topolšice, p.d. Zabreznik; mati Ana, roj. Tajnik, hči Mihaela Tajnika, p.d. Lepa, iz Raven pri Šoštanju, in Marije, roj. Novak, p.d. Basist). Mihael Tajnik je bil znan narodnozavedni delavec in med drugim tudi župan občine *Šoštanj - okolica* s sedežem v Družmirju. Poleg kmetije je bila pri Basistovih v Družmirju tudi znana gostilna.

Slavko Stropnik, fotografija: Damijan Kljajič

Točen datum ustanovitve gostilne ni znan, zagotovo pa je bila tam gostilna že sredi 19. stoletja. V Basistovi hiši je bila leta 1882 ustanovljena prva čitalnica v Šaleški dolini in imela tu nekaj časa svoje prostore.

Slavko Stropnik je bil šesti od osmih otrok (Marija, Ivan, Fanika, Ljudmila, Franc, Slavko, Pavla, Jože), od katerih je sestra Fanika umrla še kot otrok, ostali pa so uspeli preživeti razbur-

kano otroštvo takratnega časa (najmlajši brat Jože je bil kasneje doktor medicine in redni profesor na Medicinski fakulteti v Ljubljani). Leta 1924 je Slavko Stropnik pričel obiskovati šest-razredno osnovno šolo v Šoštanju, po petem razredu pa je tri leta obiskoval še šoštanjsko meščansko šolo. V šolskem letu 1935/36 je nato obiskoval Kmetijsko šolo v Šentjurju pri Celju, s čimer se je tudi zaključilo njegovo izobraževanje, saj je bil določen, da prevzame domačo kmetijo in gostilno. Leta 1939 je odšel na služenje vojaškega roka v kraljevo gardo v Beograd, vendar je bil že po dveh mesecih zaradi delne nesposobnosti odpuščen. Do začetka druge svetovne vojne in prvi dve leti vojne je preživel na domači kmetiji v Družmirju, 5. aprila 1943 pa je bil mobiliziran v nemško vojsko. Iz Celja je bil z ostalimi Spodnještajerci prepeljan v Ingolstadt na Bavarskem, od tu pa na vojaško usposabljanje v mestu Korec in Miširič v Ukrajini. Zaradi sklepne revme, ki ga je začasno rešila odhoda na fronto, je bil premeščen v vojaško bolnico v Kempten, od tu pa v zdravilišče Krumbad. Po koncu zdravljenja je dobil enomesečni redni in bolniški dopust, tako da je januar 1944 v glavnem preživel doma, v Družmirju. 5. februarja 1944 se je vrnil v Kempten, v Nemčijo, skupaj s svojo enoto pa je bil zopet premeščen v Rusijo, tokrat v bližino mesta Pskov. Tudi tokrat ga je odhoda na fronto rešila bolezen, saj so ga zaradi vnetja ušes poslali v vojaško bolnico v Werro v Estoniji. Njegova enota se je borila na fronti pri Vitebsku in večina Slovencev je tam v hudih bojih z Rdečo armado izgubila življenje. Po odpustu iz bolnice se je deloma peš, deloma pa z "avtostopom" vrnil v enoto, od koder so ga junija 1944 skupaj z ostalimi (delno nesposobnimi) vojaki premestili v Augsburg, kjer bi ga morali trajno odpustiti iz vojske. Ker pa je vojaška sreča Nemčiji že dalj časa obračala hrbet, so vse invalide zopet organizirali v t. i. maršbataljon in jih poslali na fronto v Francijo. Prišli pa so le do Aachna, kjer so padli v obroč ameriške vojske, v katerem so ostali skoraj tri tedne. Skupaj z 10 ali 11 vojaki (v glavnem Slovenci) je Slavko Stropnik pobegnil iz obroča in se predal ameriški vojski. Tu pa se je začela njegova "lagerska pot", z ujetniško številko 31G-761216, iz enega v drugo ameriško taborišče za vojne ujetnike.

Dragi domači,

18. II. 1945.

Čudilo je danes prava prostota še ko sedim na svoji postelji. Pišem vam pisno in sem v mislih ves doma. Čudljivo kako hitro čuvši naglo naprej. Tudi je še za nami blizina se zdeli veliki noči oh same bo še lepši odkari sem v doma in se pomislim po tujem mestu. Tendar sem zadovoljna da se mi je to pot sprušo istaklo skoraj in da sem se vedno pri radostju.

Živim sem zelo dobro prebit in je v tej državi skoro se pri kraju. V jeseni sem prejel dobro obličje v ujetniški tvoj ralo mi rima ni prišlo do živca. Spomladu se veselimo mnogo dobimo tudi delo kar smo namreč se vedno huj dele in je večni dolgotrajno. Prav lepo vas prosi tudi tisti od Hujnosti živa moč. Sve se imela dosti se pogovoriti ko je prišel na našoj. Zelo me veseli da je Ivan prišel iz čimurke in da se živi.

Takšno je bolj to naše življenje večni, dobro večni delo. Tudi doma preživljajo teci ke čase toda to pogumno naprej moram vas najti se vse doma zelo in radost de. bomo radevali moč lepo življenje. Spominam se pogosto na hube inamiko na očela na naša rabi-mo kod so rastlino-mi je traja. Hpac v temo ne bolj. Najlepši prosiar živa od Hanc.

W.D. P.H.G. Form No. 8
February 17, 1945

HQ 505-12-1-40/415M/2013. Vol. 4189 Page 31-8214

Pismo, ki ga je Slavko Stropnik pisal svojim domačim iz ameriškega ujetniškega taborišča Chartres v Franciji.

Najprej je bil v taborišču Campien pri Parizu, nato v taborišču Chartres in od marca 1945 še v taborišču v bližini Marseilla, od koder se je kot pripadnik 5. prekomorske brigade vrnil domov (že 26. 12. 1944 je podpisal pristopno izjavo za vključitev v enote jugoslovanske vojske). Po vrnitvi v domovino je bil razporejen v Prešernovo brigado, kjer je v glavnem opravljal različne stražarske dolžnosti v Mariboru (recimo straženje mostu preko Drave) in v Ljubljani (stražar pri javnem tožilstvu idr.).

Iz vojske je bil odpuščen decembra 1945. Vrnil se je v domače Družmirje. Leta 1948 (28. 10.) se je poročil z Marijo, roj. Plešnik, p.d. Župnjekovo iz Šentjanža pri Velenju, s katero sta leta 1956 prevzela vodenje Basistove kmetije v Družmirju (gostinsko obrt so opustili leta 1941). V zakonu sta se jima rodila dva sinova: Silvo (roj. l. 1949) in Jože (roj. l. 1953). Basistova kmetija je danes še edina kmetija v Družmirju, saj so se vse ostale morale umakniti zaradi izkopavanja premoga. Basistova domačija pa bo to morala storiti v letu 1996, ko se bodo preselili na novo lokacijo v Šoštanju, saj sta hiša in gospodarsko poslopje že močno razpokana zaradi zemeljskih premikov.

Alojza Slavka Stropnika je kljub temu, da je bil od nekdaj samo kmet, vseskozi zanimala preteklost njegovega domačega kraja, narodno izročilo, literatura in še zlasti pesništvo. Že pred drugo svetovno vojno je napisal nekaj pesmi, še več pa si je iz tega časa zapomnil starih ljudskih pesmi, napevov in melodij, saj je bil tudi godec in je kot mladenič igral na porokah. Večina njegovih verzifikacij izvira iz obdobja med drugo svetovno vojno, ko je kot nemški vojak in kasneje ameriški ujetnik napisal precej pesmi z vojaško tematiko in nostalgичnimi obujanji spominov na domače kraje. Tudi pisma, ki jih je pisal domačim, so izredno zanimiva, saj jih je napisal v pesniški obliki. S pisanjem je nadaljeval tudi po vojni, čeprav manj, piše pa tudi danes. Svojih pesmi ni nikoli objavljajal, saj jih, kot pravi, piše le zase.

Objavljamo pesem, ki jo je napisal 1. marca 1945 kot ameriški ujetnik v taborišču Chartres pri Parizu. Pesem je napisal kar v svojo vojaško knjižico.

CHARTRES

1. marca 1945

*Odšla je zima, sape južne pa zavele
prek gozdov so, njiv in trat,
narava vstaja, ptice so zapele,
vse oznanja nam pomlad.*

*Ali v srcih naših ni veselja,
ne hrepenenja po pomladi,
strta nam je vsaka želja,
robovi smo za žičnatoj ogradi.*

*Izčrpana, slabotna so telesa naša,
obraz bledečen je in suh,
v želodcih lakota se nam oglašča
iz prs pa prošnja za vsakdanji kruh.*

*Ti narod Nemški, Ti oholi,
preklinja Tebe celi svet,
ne odpustimo Ti nikoli,
pomendral si Slovenski cvet.*

*O Bog, ne pusti to na večno,
za prošnje naše ne bodi gluha,
Ti usliši željo srčno,
daj nam svobodo - delo in kruh.*

Pod pesem je Slavko Stropnik še pripisal:

*"Napisal v Franciji pod ameriško celtno v ujetniškem
lagerju na god Albina."*

JUBILEJNICE

Damijan Kljajič, Ivo Stropnik

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje

SEDEMDESETLETNICA VIKTORJA KOJCA

Znani Šoštanjčan, likovni pedagog in kritik, kronist svojega kraja, dopisnik različnih časopisov, velik častilec Šoštanja in krajev tod naokoli ter vsestransko prizadevni kulturnik Viktor Kojc je 13. marca 1995 slavlil sedemdesetletnico.

Poznamo ga kot "živi leksikon Šoštanja"; samo do njega smo stopili, če smo brskali po preteklosti Šoštanja in že smo prišli do iskanih podatkov. Viktor Kojc ohranja iz pripovedovanja, lastnega življenja in literature v svojem še docela jasnem spominu številne podatke; bodisi letnice, imena ali opise dogodkov, ki so mlajšim rodovom neznani, starejšim pa že ušli iz spomina. Gospod Kojc si je na svojem domu ustvaril bogat arhiv. Kot da ničesar, kar se je zadnja desetletja dogajalo v Šoštanju in bližnji okolici, ni ušlo njegovi prisotnosti, zabeležki

Viktor Kojc, 1943

ali naročenemu fotografskemu posnetku. Najkrajše povedano: Viktor Kojc je od nekdaj zaljubljen v svoj rojstni kraj in morali bi mu večkrat prisluhniti v njegovih nenehnih prizadevanjih, da bi bilo kulturno mrtvilo v Šoštanju manjše.

Malo je ljudi, ki bi imeli svoj kraj tako radi, kot ima Viktor Kojc rad svoj Šoštanj in Šoštanjčane. Že sedemdeset let je zvest temu kraju, ki mu je dal in posvetil večino svojih moči, želja in hotenj.

Rodil se je 13. marca 1925 v Šoštanju. Njegov oče Alojz Kojc je bil vrtnar in amaterski fotograf (l. 1945 ga je aretirala Ozna in bil najverjetneje ustreljen v znanem šoštanjskem po-boju), mati Marija, roj. Šip, je bila šivilja. - V Šoštanju je l. 1941 končal meščansko šolo, l. 1944 pri mojstru lesne umetniške obrti Milanu Horvatu vajeniško in l. 1946 strokovno obrtno nadalje-valno šolo. Žganoslikar.

Kasneje je ob delu študiral (likovno) pedagogiko in psi-hologijo.

V letih 1950-1956 je bil zaposlen v šoštanjskem LIK-u; leto dni tajnik Stanovanjske skupnosti Šoštanj; nato enajst let (1960-1971) likovni pedagog (l. 1960 na I. osn. šoli v Velenju, nato do upokojitve l. 1972 na II. osn. šoli v Šoštanju - Osnovna šola Bibe Röcka, kjer je l. 1963 ustanovil *Napotnikovo galerijo*, zbral zanjo velik del eksponatov in bil vrsto let njen upravitelj).

Kot slikar-kipar samouk se je zgodaj vključil v razgibano kulturno življenje domačega kraja in organiziral številne likovne razstave, predvsem pa pomagal priti v javnost številnim lokalnim amaterskim slikarjem. Razstavljal je tudi tudi sam, samostojno in skupinsko.

Kot amaterski likovni kritik je objavil številne ocene (mdr. o Tinetu Kosu, Miri Pregelj, Majdi Kurnik, Aristidu Zorniku, Lojzetu Zavolovšku, Lojzetu Ojsteršku, Marjanu Vodišku, An-tonu Hermanu, Veri Svetina, Venčeslavu Košenini idr.; največ je seveda spominskih zapisov o življenju in delu rojaka Ivana Napotnika; izdelal je tudi njegovo posmrtno masko). Nepre-gledno število publicističnih vrstic (o Musiju, Vošnjakovih, Hri-berniku, Mayerjevih, Kajuhu, Trobejevih itd.), bodisi jubilejnic, srečanj z rojaki, nekrologov ali šoštanjskih novic je razstresenih po straneh Dela, Večera, Prosvetnega delavca, Novega tednika, Kmečkega glasa, Našega časa, Nedeljskega dnevnika, Usnjarja itd. Je soavtor in urednik knjižice *"Mesto Šoštanj, Osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija"* (1972), sodeloval pa je tudi v drugih publikacijah (Hotenja: 1988, 1990, idr.). O toliko majhnih in velikih dogodkih svojega mesta je kaj zapisal, da bo to mesto tudi zaradi tega težje ušlo zgodovinski pozabi. - Za

svoje delo je prejel *Napotnikovo priznanje* (Napotnikove nagrade, ki bi si jo vsekakor zaslužil, pa ni prejel) in l. 1990 *nagrado občine Velenje za življenjsko delo na področju kulture in prosvete*. - Svojevrstno obvezujoča bo za urejevalca Kojčevega arhiva tudi širšemu krogu manj znana korespondenca z znanimi slovenskimi kulturniki, slikarji, pisatelji in znanstveniki.

Viktorja se je "prijelo" ime "večni godrnjavec", a zmeraj je "godrnjal" za kulturno rast svojega kraja, ki je navkljub zgodovini tukaj živečih velikih mož in žena postajal zmeraj bolj anonimen in anemičen. Kot prijatelj šoštanjske, velenjske in slovenske kulture, kot planinec in član številnih društvenih organizacij in nenazadnje kot dragoceni informator (z ohranjenim neprecenljivim domoznanskim gradivom - za prenekateri dogodek edini dokument ali stara fotografija mesta, za prenekatero življenje od rojstnega lista do obvarovanega nagrobnika ipd.) ohranja gospod Viktor Kojc v svojem srcu, med vsemi nami živimi, zagotovo največji spomin na preteklost Šoštanja.

Tudi sedaj, ko je bolan in večino časa preživi v postelji, zakopan med knjige, časopise in številna prijateljska pisma, so njegove misli jasne in spomin še zelo svež. Če bi Šoštanjčani imeli Viktorja tako radi, kot ima on rad njih in svoj Šoštanj, mu prav gotovo nikoli ne bi bilo dolgčas in nikdar ne bi bil osamljen. Tako pa ...

Takšnih ljudi nam je že skorajda zmanjkalo - tam v Šoštanju in tu v Velenju. Zato za njegovih 70 let (*ki se z zakasnelo objavo jubilejnice v pričujočem zvezku Šaleških razgledov sicer prevešajo že proti 71. letu*) na zdravje njemu, ki ga hvalabogu še imamo!

JUBILEJNICA

Milan Ževart

Šaleško muzejsko in zgodovinsko društvo Velenje

**PETINSEDEMDESET LET
ŽIVLJENJA IN DELA
ALEKSANDRA VIDEČNIKA**

11. decembra 1995 je Aleksander Videčnik še v polnem ustvarjalnem zagonu dočakal svoj 75 rojstni dan.

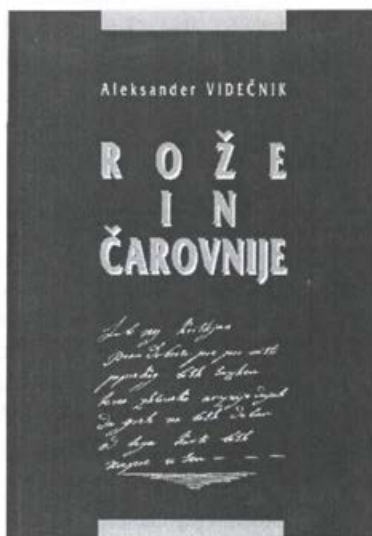
Rojen je bil v Celju, kamor je bil njegov oče, sodni uradnik, prestavljen iz Gornjega Grada. Videčnik se je izučil za stavca in je pred napadom fašističnih sil na Jugoslavijo delal v Mohorjevi tiskarni v Celju, kjer je hitro napredoval v metêrja. Znano je, da so bili stavci v prejšnjih časih praviloma zelo razgledani ljudje in tak je bil tudi Videčnik. Videčnik je bil dejaven v strokovni oraganizaciji krščanskih socialistov - Jugoslovanski strokovni

Aleksander Videčnik

zvezi. Bil je član delegacije krščanskih socialistov, ki se je leta 1940 pogovarjala z lavantinskim škofom dr. Ivanom Jožefom Tomažičem. Videčnikovo zanimivo pričevanje o tem pogovoru bo objavljeno v Časopisu za zgodovino in narodopisje. Iz zdravstvenih razlogov je Videčnik delo v tiskarni opustil in po vojni nadaljeval s šolanjem. Leta 1965 je diplomiral na Višji upravni šoli v Ljubljani, še prej pa je 1947 leta končal šolanje na šoli za

sadjarstvo in vinogradništvo v Klosterburgu pri Dunaju. Videčnik se je uveljavil v bančništvu in postal direktor Celjske mestne hranilnice. Leta 1975 se je upokojil in si nato ustvaril dom v Mozirju. Prav v Mozirju se je razmahnila Videčnikova dejavnost pri zbiranju in proučevanju zgodovinskega gradiva, pri ohranjanju kulturne dediščine in delovanju na širšem kulturnem področju. Njegova prva samostojna publikacija pa je izšla 1974. leta, ko je bil Videčnik še v Celju.

"Saj se bo slišalo malo banalno in obrabljeno, ampak vseeno naj zapišem, da bi morali Savinjšani počasi misliti na spomenik, ki si ga s svojim delom in pisanjem o njih zmeraj bolj zasluži Aleksander Videčnik." (dr. Matjaž Kmecl)

Videčnik je zelo dosti napisal in objavil. Naj to podkrepimo z nekaj podatki iz njegove bibliografije. Doslej je objavil okoli 1000 člankov, razprav in publikacij. Izšlo je že kar osemnajst njegovih samostojnih publikacij, pri šestih pa je bil soavtor.

Tako obsežna bibliografija je lahko nastala le ob zelo sistematičnem in prizadevnem zbiranju gradiva ter njegovem proučevanju. Videčnik nas je in nas še kar naprej preseneča s svojo ustvarjalnostjo. O njegovi ustvarjalni vnemi priča tudi to, da so v letih 1988 in 1989 izšle kar po tri Videčnikove samostojne publikacije, v letih 1984 in 1985 pa po dve.

Kot smo rekli, je prva Videčnikova samostojna publikacija izšla v Celju 1974. leta, in sicer publikacija *100 let Celjske mestne hranilnice*. Po tej so Videčnikove publikacije izhajale takole: *Po Gornji Savinjski dolini*, Mozirje 1977; *Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini*, Mozirje 1983; *Delavska enotnost v Gornji Savinjski dolini 1944*, Mozirje 1984; *O gozdnih delavcih Luč med obema vojnama*, Mozirje 1985; *Podobe iz preteklosti Mozirja*, Mozirje 1985; *Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno*, Mozirje 1986; *100 let gasilstva v Mozirju*, Mozirje 1987; *Kulturnozgodovinsko izročilo hranilnikov in hranilnih knjižic*, Celje 1988; *Zadružno povezovanje kmetov v Gornji Savinjski dolini*, Mozirje 1988; *Furmani ob Savinji in Dreti*, Mozirje 1988; *Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke*, Celje 1989; *Denarništvo v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini*, Velenje 1989; *Denarništvo v koroški krajini*, Slovenj Gradec 1989; *Obrtništvo v Zgornji Savinjski dolini*, Mozirje 1990; *100 let pusta mozirskega*, Mozirje 1991; *Posojilništvo in hranilništvo v Savinjski dolini*, Celje 1991; *Iz roda v rod, domači godci*, Mozirje 1992; *Rože in čarovnije. Domače zdravilstvo v Zgornji Savinjski dolini*, Mozirje 1995.

Že naslovi samostojnih publikacij, a tudi tistih, pri katerih je bil Videčnik soavtor, in naslovi razprav, ki jih je Videčnik objavljajl v strokovnih revijah, ter referatov, ki jih je imel na strokovnih posvetih, povedo, kaj je Videčnika pri njegovem raziskovalnem delu zanimalo. Zanimalo ga je predvsem dvojje: preteklost Zgornje Savinjske doline oziroma zgodovinopisno in etnološko raziskovanje te lepe doline in proučevanje denarništva, hranilnic in posojilnic, bank oziroma denarnih zavodov nasploh. Videčnik pa je obravnaval tudi druge teme in se tako na primer pri proučevanju zgodovine gasilstva ni omejil na gasilstvo v Mozirju, ampak je napisal tudi zanimivo razpravo *o boju za*

slovensko gasilstvo v Celju, ki je izšla v Celjskem zborniku za leto 1985. V Celjskem zborniku je 1984 izšla tudi njegova razprava *Celjski oktet 1937-1941*. Številna dela o preteklosti Zgornje Savinjske doline je Videčnik zasnoval tako, da je v njih združeval rezultate zgodovinopisnih in etnoloških raziskav.

Z zbiranjem in obravnavanjem gradiva je povezana tudi Videčnikova razstavna dejavnost. Postavil je kar 19 razstav v krajih Zgornje Savinjske doline in v Celju. Opremil je narodopisno zbirko v kmečki hiši v Mozirskem gaju. Z razstavami je prikazal različne teme, in med drugim je pripravil štiri razstave o narodnoosvobodilnem boju v Zgornji Savinjski dolini. Naj naštejemo še nekaj naslovov njegovih razstav: *Vladimir Levstik, Mozirje skozi čas, Kitajske listine najdene v Mozirju, Stare listine trga Mozirje, Pašništvo v okolici Gornjega Grada, Denarni zavod Slovenije, Spominski kovanci Evrope*, itd. Postavil je tudi *stalno razstavo o Antonu Jamniku (Jame pri Gornjem Gradu)*.

Pomembno je to, da je Videčnik za nas in bodoče generacije rešil pred propadom dragoceno kulturnozgodovinsko gradivo. Naj s tem v zvezi omenim osebno izkušnjo. Med drugim je Videčnik našel in ohranil *dokument o volitvah vaških svetov v Zgornji Savinjski dolini januarja 1945*. Te volitve je razpisal okupator po ponovni osvojitvi Zgornje Savinjske doline decembra 1944. Kdor vsaj malo pozna zgodovino nacističnih okupacijskih sistemov in še zlasiti okupatorjevo ravnanje na Spodnjem Štajerskem, bo vedel, da je šlo pri omenjenih volitvah za nekaj povsem izjemnega. Videčnik mi je dokument o omenjenih volitvah posredoval za uporabo. Veliko gradiva, prek 2000 raznih dokumentov in okoli 5000 fotografij, ki jih je Videčnik zbral, je danes v Zgodovinskem arhivu v Celju. To gradivo je znano kot *Videčnikov arhiv*.

Še marsikatero področje Videčnikovega delovanja bi lahko prikazali in med drugim njegovo dejavnost na širšem kulturnem področju. Omenimo naj le, da je bil deset let *urednik Savinjskih novic*, ki so v času njegovega urednikovanja objavile dosti člankov o preteklosti Zgornje Savinjske doline. Avtor večine teh člankov je bil kar urednik Videčnik.

Dr. Matjaž Kmecl je v svojem zapisu *"Spremni pozdrav Videčniku in njegovi knjigi o gornjesavinjskem združništvu"* zapisal: *"Aleksander Videčnik je eden tistih popisovalcev naših krajev in ljudi, ki družno s poklicnimi vedami, pa spet nekako mimo njih, skrbijo za živo reko zgodovinskega spomina."* - Sam pa sem v prispevku *Ob novi publikaciji Aleksandra Videčnika* o njegovi knjigi o denarništvu v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini mdr. zapisal: *"Avtor tega dela ni šolan zgodovinar, ne etnolog in sociolog. Danes imamo po šolah in drugje kar dosti ljudi s fakultetnimi diplomami iz navedenih strok, a ne dosti tako ustvarjalnih kot je Videčnik."*

Videčnik je pri svojih raziskavah pisal tudi o temah iz zgodovine Šaleške doline. Navedli smo njegovo publikacijo *o denarništvu v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini*. Na strokovnem posvetu ob 150-letnici dr. Josipa Vošnjaka, ki je bil maja 1994 v Šoštanju, je sodeloval s tehtnim referatom o poslovnih načelih prvih posojilnic.

Videčnik je od ustanovitve *Šaleškega muzejskega in zgodovinskega društva* njegov aktiven in ugleden član. Člani tega društva smo njegov življenjski jubilej počastili na Velenjskem gradu 24. januarja 1996 in mu tedaj zaželeli, da bi še dolgo in uspešno kot doslej nadaljeval s svojim delom. Sicer pa vemo, da bosta kmalu izšli dve njegovi novi publikaciji.

JUBILEJNICA

Viktor Kojc

Šoštanj

**ŠESTDESETLETNICA
SLIKARKE
VERONIKE SVETINA**

Stara ljudska modrost pravi, da se pesnik rodi, pisatelj pa naredi. Da umetnik sploh kaj doseže, je potrebna nadarjenost, predvsem pa dolgo trajno in trdo delo. Mislim, da je tako tudi v slikarstvu.

Slikarka s svojo posebno občutljivostjo za lepoto in resnico opazuje ter podoživlja svoje okolje. Ko pa začuti dovolj močan navdih in ima pred sabo prazen papir ali slikarsko platno, potrebuje veliko volje, znanja in ustvarjalne moči, da lahko vse to, kar vidi in nosi v sebi, izrazi v podobi.

Veronika Svetina

Veroniko je ta lepa umetnost zasvojila že doma, ko ji je bil prvi svetovalec njen oče Franc, tudi slikar samouk. V nižji gimnaziji v Žalcu jo je risanje poučeval kipar profesor Edvard Salezina, na učiteljskišču v Celju pa slikar profesor Cvetko Ščuka.

V Veliki Polani, kjer je službovala kot mlada učiteljica, se je seznanila s pisateljem Miškom Kranjcem, ki jo je spodbujal

pri slikanju. Širina prekmurskih poljan in logov jo je navdihovala pri slikanju akvarelov in prvih oljnih slik. Po nekajletnem službovanju v Prekmurju je bila premeščena v Vitanje, rojstni kraj svoje matere, kjer si je ustvarila družino. Ko so se ji rodili otroci, je morala slikarstvo za več let skoraj povsem opustiti.

Po petih letih se je družina leta 1964 preselila v Zavodnje nad Šoštanjem, takrat še idilično vasico, rojstni kraj kiparja Ivana Napotnika. V tem prelepem okolju je ponovno prijela za čopič in pričela intenzivno slikati. Najraje je slikala otroke in zanimive

Veronika Svetina, *Kmečka hiša*, olje

posebneže, kot so na primer: *Božičeva Lena*, *Pavlova teta*, *Slivska teta* ... Zlasti je zanimiv portret *Ferda Kavčnika*, katerega rojstna hiša je Kavčnikova domačija - sedaj kulturno-zgodovinski spomenik, vreden ogleda. Z veliko tenkočutnostjo je v naravi slikala tudi številne cvetlice. Slike, v katerih je upodabljala kmečka poslopja, pa imajo že dokumentarno vrednost (*Telepčeva hiša*,

Kočelova bajta, Zdolčeva domačija ...).

V vsej svoji dolgoletni slikarski dejavnosti se je Veronika Svetina tudi dodatno izobraževala in izpopolnjevala v raznih tečajih v okviru Društva šaleških likovnikov in ljubljanske likovne akademije. Imela je več samostojnih razstav v raznih mestih Slovenije, s šaleškimi likovniki je razstavljala v nekaterih mestih takratne Jugoslavije. Za svoje ustvarjalno in prizadevno delovanje na likovnem področju je slikarka prejela več nagrad in priznanj.

Ob njeni šestdesetletnici ji iskreno čestitamo!

IN MEMORIAM

Vlado Vrbič

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje

STANE ŽULA
(1927-1995)

Paradiž pri Ptuj, 5. avgusta 1927. - Pastir, delavec na državnih vinogradniških posestvih, vojak, učitelj, ravnatelj šole, komandir delovne brigade, študent, referent za šolstvo in kulturo, direktor velenjske knjižnice, vodja socialne službe, predsednik številnih društev, priložnostni pesnik, krvodajalec, prijatelj mladih in starih, ljubitelj narave in kulture. Dober človek. - Velenje, 11. novembra 1995.

Stane! Noč, ena tistih, ko človeku misli ne dajo spati, se preveša v svojo drugo polovico. Medtem ko ti blodiš nekje zgoraj po Vesolju (takšni kot si ti, ne odpotujejo v Pekel), sedim za računalnikom v sobi petega nadstropja, kjer smo se še pred slabim letom najedli domačih klobas in napili pravega refoška. Pred nekaj tedni sem dobil naročilo (ali je bila to želja?), da o tebi zapišem za dolinski Zbornik. Nekaj sem se izmotaval, da res ne poznam tvojega življenja, da bi pisal nekrolog. A da to naj ne bi bil nekrolog, mi je bilo rečeno, morda le trenutki iz najinega skupnega bivanja na

Stane Žula (1927-1995), fotografija: arhiv Našega časa

tem planetu. In sem sprejel; verjetno zato, da se ti odkupim, da nekako potolažim svojo slabo vest in se oddolžim za to, česar nisem storil, ko sem še imel priložnost.

Odlašal in odlašal sem z obiskom in slovesom, ko je bilo tvoje telo še na Zemlji (morda prav zaradi želje, da vendarle ne bi odšel), in kot se tolikokrat v življenju zgodi, zamudil ...

Na pogreb nisem zamudil. Škoda, da nisi mogel videti množice, ki je pospremila tvoj pepel. Lepo so govorili in lepo so peli. To ni bil eden tistih pogrebov, ko ljudje pridejo zato, ker morajo. In kljub mrazu je bilo toplo ...

S kozarcem refoška (lanski je že davno izpit, čaša je morda ravno tista, iz katere si ga srkal ti) skušam skicirati dobri dve desetletji najinega znanstva. Resnici na ljubo, to ni bilo le najino znanstvo (lahko napišem tudi kameradstvo, tovarištvo ali pa celo prijateljstvo), saj nas je bilo ob srečanjih navadno več. Kar precej dolgih dni (in noči) smo prekvartali pri tebi na Tomšičevi ulici. Janez (Movh), Jože (Hudales), Pavel (Budna) so ti družno z mano kravžljali živce v neskončnih partijah taroka. Nikoli za denar, a tvoja jeza ob neresnih in neumnih potezah je bila pristna in očitna. "Jebal te občina!" je bila tvoja najhujša kletvica in sicer iskrivo nasmejane oči je ob njej prekril ogenj besa. Ampak samo pri kartah, drugače se ne spomnim, da bi te videl besnega. Če te je že kdaj kdo razsrdil, si porekel: "Ti, prekleti Kristus, ti!" A to ni bila jeza, bila je zgolj togota in prezir do človeške neumnosti in hudobije.

Spomnim se, da so ti nekoč sosedje, ki so se imeli za velike hribolazce, pisali kartico z Gore Oljke, pa si kmalu izkoristil prilžnost, ko si se povzpел na neko pravo goro. Poslal si jim razglednico in napisal: "Skromnost je sicer lepa čednost, a žabi res ni treba gledati v popek." Nesramen nisi bil nikoli, tudi rohnel nisi, toda tvoje duhovite zbadljivke so zalegle. Seveda tistim, ki so jih bili sposobni razumeti ... drugim pač Bog pomagaj!

Še veš, takrat, ko si meni, nadebudnemu praktikantu pri Našem času, v čast organiziral planinski izlet na Peco. Imel sem namreč nalogo, napisati prispevek za rubriko Naš znanec. Bil sem blazno inovativen in sem te želel en dan spremljati v gorah, tvoji veliki ljubezni. Zaradi pristnosti seveda. In tako se je naša (sicer kvartopirska družčina) plazila po Peci, ti si iskal najdrznejše poti, jaz sem s fotoaparatom delal še atraktivnejše posnetke mojega "Našega znanca".

O, Jezus! Kako je bil prizadet moj novinarski duh, ko je bil članek napisan - tik pred izidom, pa sem ugotovil, da na Peci nisem napravil niti enega posnetka! Slabo sem namreč vstavil film v fotoaparat! Saj veš, potem sem te v obupu postavil k ograji terase

V spomin Stanetu Žuli

Neizlino pada listje z
drevez, narava diha v
mirkem spanju in oznanja
jesen.

Vaša, dragi Stane, 68.
jesen se je prevezila v večno
tino - smrt. Življenjske
preizkušnje so naz oblikovale
v zamorastniško osebnost.
Življenje ste živeli sami, a
nikdar osamljeni. Vase srce je
imelo razumevanje za potrebe
drugih ljudi v stiski in vasej ste
storili več kot le obveznost. V
organizacijo Rdečega križa ste
se vključili že leta 1952 v
Črnomlju in čez deset let nadal-
jevali začeto delo pri nas v
Velenju. Kar celih 14 let ste bili
predsednik naše organizacije.
Imeli ste posluh za sočloveka v
stiski, bili ste v oporo in pomoč
istim, do katerih je bila usoda
nepravilna in kriva. Odred je
naltovati preterne naloge, ki
ste jih opravljali med nami in
usklajevali tudi na republiškem
nivoju.

Oblikovali vas je izreden čut
odgovornosti za prevzete
naloge, natančnost in doseld-
nost. Obsežno znanje in
izkušnje ter duhovno bogastvo
ste nesebično prenalili na nas,
vaše sodelavce. Nikoli niste
rekli: "Danes pa nimam časa!"
Vsako težavo ste znali rešiti v
dobro vaših.

Bili ste eden prvih krvoda-
jalcev v Sloveniji. 56-krat ste
darovali kri in si pridabovali za
razvoj in kulturo krvodajalstva.
Zavzemali ste se za pravice
darovalcev krvi ter za pridobi-
vanje ustreznega populacije in
števila darovalcev.

Bili ste učitelj in vzgojitelj
mladih, pobudnik šolskih
posušnih tekmovanj - kvizov za
Mlade člane Rdečega križa na
lokih ter v občini. Zelo pomem-
no se vam je želelo povedati
mladim, kako pomembni so pri-

jateljski in odkriti odnosi med
ljudmi in da bo naše življenje
lepše, če si bomo med seboj
pomagali.

Med svojim socialnim delom
na Rudniku ste se zavzemali za
pravice do beneficirane delovne
dobe, za pravice delavcev
invalidov in bili soustanovitelj
kluba odvznosti. Za višjo
kakovost življenja ljudi ste se v
občini Velenje srčno zavzemali
vse svoje življenje. Vaše ple-
menito delo je bilo nagrajeno s
številnimi priznanji.

Bolezen ste premagovali
potrpešljivo. Niste tožili,
ničesar niste kuhali zase. Le
dan pred vašo smrtjo smo
pogrešali vašo prisotnost ob
svečanem dogodu na Rdečem
križu, vendar smo vas osebnost
le o vsem seznanili. Vi pa ste
nam dajali le tovrstne nasvete.

V spominu vas bomo
ohranili kot človeka, prijatelja
in humanista, kakršnih je v
naši družbi malo.

Vse to zapuščajo v naz spošto-
vanje, hvalečnost in trajen
spomin.

V teh dneh delavci na
Rdečem križu samam čakamo na
vaš prihod ali vaš vaš klic.
Stane, radi smo vas imeli. Vemo,
da ste enako čutili tudi vi do
nas. Premalokrat smo si to
povedali. Zato vam je poslednje
prvino, radi vas imamo.

Prijatelji in sodelavci
Območne organizacije
Rdečega križa Velenje

Nas čas, 23. novembra 1995

tvojega bloka, ti nadel pumparice in planinsko čepico, pred oči pa si nastavil daljnogled in se zazrl v obrobje Šaleške doline. Posnetek je uspel, dodala sva podnapis, da si je pred odhodom v hribe potrebno temeljito ogledati situacijo in članek je bil rešen.

Pravzaprav se o tvojem življenju pred prihodom v Velenje nisva nikoli kaj dosti pogovarjala. Nisem drezal vate, zakaj recimo nisi poročen, zakaj si prišel ravno v Velenje ... Sam o tem nisi ravno pogosto spregovoril. Morda enkrat ali dvakrat. Če se dobro spomnim, si nekoč otroke iz Bele krajine peljal na šolski izlet v Ljubljano. In eden od njih je po nesreči padel z vlaka. To vem, da si si vse življenje močno gnal k srcu. Morda odtelej tvoje tresoče roke. Še sedaj jih vidim, ko si prižigaš cigareto (ko si še kadil, si kadil filter 57) ali k ustom poneseš kozarec. Nekako sem vedno imel občutek, da si sam svoj otok sredi človeškega morja. Živel si sam, nikomur nisi hotel biti v breme, nikoli nisi iskal uslug zase (za druge da), vedno pa si bil vesel valov, ki so pljusknili na obalo.

Fantje iz tistih kvartopirskih časov smo odrasli, raztepli smo se vsak v svoje življenje, ti si se počasi odpravil v pokoj. Kar pogosto sva se zadnja leta srečevala na Titovem trgu, za minuto ali dve. Vedno si hitel ali na občino ali na Rdeči križ. Dostikrat sem te povabil na kavo v pisarno, pa nisi utegnil ali nisi hotel biti v nadlego. Pač, prišel si enkrat ali dvakrat, ker si potreboval nekaj za Rdeči križ.

Pravzaprav se ne spomnim, o čem vse sva se ob najinih srečanjih pogovarjala. O politiki že, pa o tem, s čim se kdo ukvarja. Tudi sva se kdaj ob koga obregnila. Zdi se mi, da nikoli nisva filozofirala o sreči, o življenjskih resnicah ali o smislu bivanja. Nekako nama je bilo normalno, da počneš stvari, ki niso samo tebi v prid. Ne verjamem, da si si kdaj zastavljal vprašanje plačila za svoj trud. Tvoja ideološka resnica je bila vedno le Pravičnost.

Morda bi si o tebi naslikal še kakšno drugo podobo, če bi s tabo preživel več časa. Mogoče si z leti postajal nemogoč, trmast samec, morda si imel muhe, morda si imel dolga obdobja samoobtoževanja, pesimizma, morda si pričakoval od ljudi vsaj toliko pozornosti, kot si je delil drugim. Verjamem, da si kdaj komu storil tudi krivico, kdo je pa ne! A če bi bil Bog na svetu, bi ti dodelil še desetletje ali dve. Da ti malo poplača za nazaj in ti da priložnost še naprej deliti srečo.

Stane! Cmeril se nikoli nisi in vem, da nočeš, da bi se za tabo kdo cmeril. Takšno kot je tvoje življenje bilo, je pač bilo. Najbolj je bilo tvoje, pa včasih malo tudi naše, ki smo te srečevali. Morda bi lahko kdaj vsi skupaj drugače ravnali, kdo bi vedel!? Za nazaj nimava kaj popravljati, ne ti ne jaz. Takšno je (bilo) življenje. Jaz sem vesel, da sem ga vsaj delček delil s tabo.

Še vedno sem v sobi, kjer smo se pred slabim letom najedli dobrih klobas in napili domačega refoška (spomnim se: bil si znotraj že razžrt, pa pokazati tega nisi hotel; o bolezni nismo govorili, zagriznil in nagnil si pošteno).

Svojo obvezo do urednika Zbornika sem izpolnil, predvsem pa sem izpolnil obvezo do sebe. In preden pritisnem na tipko Spomin, nalijem še en kozarec refoška in ti pravim: Stane, kjerkoli v Vesolju si že, tale tukaj je v tvoj spomin!

SPOMINSKA OBLETNICA

Milena Koren-Božiček

Galerija KC Ivana Napotnika Velenje

SPOMIN NA LJUBEZNIVEGA PROFESORJA IN SPOŠTOVANEGA SLIKARJA ARISTIDA ZORNIKA (1913-1985)

Dvajset let je minilo, ko je Aristid Zornik prišel v Velenje. Deset let je poučeval več generacij velenjskih gimnazijcev, med katerimi sem bila tudi sama in se ga z velikim spoštovanjem spominjam kot natančnega in preudarnega pedagoga.

9. julija 1995 je minilo deset let od smrti ARISTIDA ZORNIKA, ki je omagal pod težko boleznijo.

Zornik se je rodil leta 1913 v Kopru, v štiričlanski delavski družini. Ob izbruhu 1. svetovne vojne se je družina zatekla v Maribor in se naselila na Pobrežju. Tu je Zornik obiskoval osnovno in meščansko šolo. Njegov slikarski talent je opazil prof. Ivan Poljanec, ki ga je navduševal za študij slikarstva, vendar pa se je Zornik odločil za ročno delo - tehnično vzgojo - na učiteljskišću v Mariboru. Po končanem učiteljskišću leta 1935 si je Zornik

Aristid Zornik (1913-1985)

želel nadaljevati študij likovne umetnosti, vendar ga zaradi očetove smrti in materine bolezni ni zmožel. To bolečino je hotel kar najhitreje pozabiti in preboleti. Moral je sam skrbeti zase, zato se je zaposlil kot učitelj najprej na Rakovcu nad Vitanjem, nato še v Prekmurju (Radmožanci, Gomilica in Odranci, kjer je služboval do 2. svetovne vojne). Mater in brata Klavdija so odpeljali v Bosno, njega pa v taborišča Hohen Fels, Ananburg,

Luebeck in Hamburg. Njihova hiša v Mariboru je bila porušena ob zadnjem bombardiranju tega mesta leta 1945.

Po končani vojni se je vrnil v Prekmurje kot učitelj. V letih 1952-54 je končal pedagoško akademijo v Mariboru in se posvetil poučevanju tehnične vzgoje v Slovenskih goricah (Jarenina, Lenart) in v Račah ter Mariboru. Za slikarstvo je bilo v teh letih malo prostora. Vse, kar je naslikal, je poklonil prijateljem.

Leta 1966 je prišel v Velenje in na gimnaziji poučeval tehnični pouk vse do upokojitve leta 1976. Leta 1970 je imel v Velenju svojo prvo samostojno razstavo v takrat edinem razstavišču - Delavskem klubu. Vedno bolj zavzeto se je posvečal slikarstvu in razstave so se kar vrstile.

V Kulturnem centru je razstavljal l. 1979 (s prvim katalogom). Obiskovalci razstave so bili navdušeni ob njegovih slikah in mnoge od njih so dobile nov dom. Leta 1983 mu je Kulturna skupnost Velenje podelila Napotnikovo plaketo, v Galeriji KC Ivana Napotnika pa je imel samostojno razstavo ob svoji sedemdesetletnici. Velenjčani so ga zelo cenili in hitro sprejeli za svojega.

Po njegovi smrti leta 1985 je Kulturna skupnost občine Velenje odkupila del njegove zapuščine, ki jo hranimo v depojih Galerije. V letu 1994 je Galerija KC Ivana Napotnika v sodelovanju z razstaviščem Gorenje-Servis pripravila spominsko razstavo njegovih del.

V Zornikovem opusu prevladujejo tihožitja, krajine in žanrski motivi. Te je naslikal v številnih akvarelih in oljih. Olja na platnu so slikana plastično in z lopatico. Cvetje je naslikano s posebno ljubeznijo poetičnega realizma. V krajinah in vedutah Velenja je kolorit veder in optimističen. Posebno rad je slikal Velenjski grad in njegovo okolico. Ta grad mu je pomenil simbol tega mesta in preko njega je predstavljal njegovo identiteto. V žanrskih motivih je pripadnost slovenski pokrajini še posebej občutena. Motivi niso posnetki narave in žanra, združeni so v izmišljenem motivu, ki je vsaj posredno vezan na Velenje.

Iz spominov na njegov ljubezniv in hkrati nekoliko hudomušen lik mi je najbolj ostalo v spominu to, da je na svojem

domu imel vedno šopek rož, ki jih je takoj, ko jih je dobil, nabral ali pa kupil, najprej naslikal. Sam mi je nekoč povedal, da je s cvetjem začel svojo slikarsko pot. Kasneje je poskusil tudi z abstrakcijo, vendar ga ni prevzela. Narava mu je pomenila največ - *naturalia magistra vitae* - narava je bila zanj učiteljica življenja.

LISTNICA UREDNIŠTVA

Naslov uredništva:

“Šaleški razgledi”

Domoznansko-založniški
oddelek Knjižnice Velenje -

Založništvo Pozoj,
KC Ivana Napotnika Velenje,
Titov trg 4-5, 63320 Velenje.

Tel.: (063) 852-938 (urednik);
tel.: (063) 854-747 (vodja založništva);
telefaks: (063) 853-747.

Naročila in reklamacije sprejema:

Uprava KC Ivana Napotnika Velenje,
Titov trg 4, 63320 Velenje.
Tel.: (063) 854-747.

V ZBIRKI *Šaleški razgledi* SO DOSLEJ IZŠLI NASLEDNJI ZVEZKI

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNIK MUZEJA VELENJE.

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.
Uredil Jože Hudales. - 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE.

Zbornik razprav. Več avtorjev.
Uredil Tone Ravnikar. - 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

Ivan Stopar: VELENJSKI GRAD,
separatni odtis.

Uredil Tone Ravnikar. - 35 (308) str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. - 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman:

DVIGNJENI ZASTOR. Zbornik člankov.

Uredil Vane Gošnik. - 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1980)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI IBIDEM I.

Antologija pesnjenja na Šaleškem. - 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.

Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. - 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

398(497.12 Šaleška dolina)

Jože Hudales, Ivo Stropnik:

MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki

in slovstveni zapiski. Uredila avtorja. - 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)
908(497.12 Šaleška dolina)
ŠALEŠKI ZBORNIK. Več avtorjev.
Uredil Tone Ravnikar. - 176 str.
30877440

Šaleški razgledi 9 (1992)
886.3-82
HOTENJA 11. Literarni almanah.
Več avtorjev. Uredila Marjan Kukovec
in Matjaž Šalej. - 138 str.
32858112

Šaleški razgledi 10 (1993)
886.3-1
Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU
(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.
Spremno besedo napisal Tadej Čater. - 120 str.
34213120

Šaleški razgledi 11 (1994)
908(497.12-116)(058)
008(497.12-116)(058)
ZBORNIK 1994-1995. Ob 140-letnici
organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.
Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. - 271 str.
4407347

Šaleški razgledi 12 (1996)
908(497.12-116)
ISBN 961-90187-2-9
RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995-1996.
Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.
Uredil Ivo Stropnik. - 551 str.
56387840

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI

Dvanajsti zvezek

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI

ZBORNIK 1995-1996

Uredil

Ivo Stropnik

Redakcija in dokumentarno gradivo

Domoznanski oddelek

Knjižnice Velenje

Izdal

Kulturni center

Ivana Napotnika Velenje -

ZALOŽNIŠTVO POZOJ

Zanju

Vlado Vrbič

Jezikovni pregled in korekture

LEKTORIS & Klara Pavšer

UDK-klasifikacija

Marjana Boruta,

Knjižnica Velenje

Tehnična priprava

Ivo Stropnik

Oblikovanje

Stane Hafner,

Studio Rebernik

Natisnila

Grafika Prevalje

Naklada

1000 izvodov

Velenje, 1996